

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Ίούνιος - Ίούλιος 1983

τεύχ. 61 • Τιμή 120 δρχ.

ο πολίτης

Μηνιαία Έπιθεώρηση
Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 323-96-45.
Τεύχ. 61, Ιούλιος - Ιούλιος 1983. Τιμή τεύχ. 120.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Έλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδας Λουλυδής, Άριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου	Ξαφνικά φέτος τό καλοκαίρι
Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Μιά προεδρία δέν φέρνει τήν άνοιξη
Γ. Κατσιγιαννη	Δεξιιστάτες
Σ. Σταύρου	Διαφήμιση και άντικειμενικότητα
Πέτρου Πιζάνια	Νεοφιλελεύθερος ντιλεταντισμός
Μπάμπη Ζαφειράτου	Παιδική Τί-Βί
Δ. Κυρτάτα	Οικονομική κρίση και κρίση του άγγλικού έργατικού κόμματος
Λ.Λ.	Ζητείται έλπίς
Γ. Κατσιγιαννη	Μεγάλες άλλαγές στην ΕΣΣΔ
Σ. Σταύρου	Μητσοτάκης και κρατικές προμήθειες
Λεωνίδα Λουλυδή	Η κριτική ύποστήριξη του Χάους
Μιχ. Παπαγιαννάκη	Κρίση και «Άνάκαμψη»
Κ. Ρόκκου	Η ανάγκη για σχεδιασμό της πολεοδομικής άνασυγκρότησης
Γιώργου Τζιρτζιλάκη	Κινηματογράφος και μητρόπολη
Α. Β. Παλαιού	Γιά τή θεωρία του κεφαλαίου και του ίμπεριαλισμού της Ρόζας Λούξεμπουργκ
Ροσάνα Ροσάντα	Οί έπαναστάτες διανοούμενοι και ή Σοβιετική Ένωση
Β. Abendroth	Γερμανοί άντιφασίστες στην Έλλάδα — ή περίπτωση του Β. Άμπεντροτ —
Παντελή Μπασάκου	Προϋποθέσεις για τό λανσάρισμα του Πόππερ
Δ. Κυρτάτα	Διαφορά της Δημοκρίτειας και Έπικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας του Κάρλ Μάρξ
Γιώργου Καρρά	Διαλέγεσθαι ού καταισχύνη
Γιώργου Καρρά	Η έπανάσταση συνεχίζεται

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ - ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ - ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΡΑΦΕΙΤΕ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ

Έσωτερικού: έξάμηνη (6 τεύχη) 600 δρχ.
ετήσια (12 τεύχη) 1.200 δρχ.
Ευρώπη: έξάμηνη (6 τεύχη) 800 δρχ.
ετήσια (12 τεύχη) 1.600 δρχ.
ΗΠΑ—Καναδάς: έξάμηνη (6 τεύχη) 1.100 δρχ.
ετήσια (12 τεύχη) 2.200 δρχ.
Αυστραλία: έξάμηνη (6 τεύχη) 2.800 δρχ.
ετήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
Η τιμή της συνδρομής υπολογίζεται με
έκπτωση περίπου 20%.

ΜΙΑ ΧΡΗΣΙΜΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Στον έαυτό σας και τούς φίλους σας
χαρίστε

ΜΙΑ ΣΕΙΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

τεύχος 1 έως 56
τό περιοδικό από τό 1976 έως τό 1982
μόνο με 3.000 δρχ.

Μπορείτε να παραγγείλετε τή σειρά
στά βιβλιοπωλεία ή στα γραφεία μας

Έκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας και Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Άγγελος Έλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, ΠΟΛΙΤΗΣ, Κέκροπος 2, τηλ. 323.96.45 • Έκτύπωση Χρονό-
πουλος, Βασ. Παύλου 26, Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 •

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ξαφνικά φέτος τό καλοκαίρι

Οί όμιλίες τοῦ κ. Κουτσόγιωργα στό Αἴγιο καί τήν Πάτρα ἦταν ἀπ' τίς συνήθειες ἀπό κείνες πού κατά τακτά χρονικά διαστήματα ἐπαναλαμβάνονται ἀπό τή μεταπολίτευση καί δώθε σέ φρασεολογία «ἐθνικοῦ διχασμοῦ» μείζονα ἢ ἐλάσσονα καί διασκευή πιά μοντέρνα, προσαρμοσμένη στά ἐκάστοτε καθ' ἡμᾶς. Τήν ἀκούσαμε τό '77, τήν ἀκούσαμε τό '80, τήν ἀκούμε συχνά καί μετά τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1981 σέ παραλλαγμένους τόνους καί ἀπό ὀλίγον διαφορετικές θέσεις: ἡ «ἐπάρατος δεξιά», «φασλοκρατία», «ἐθνική μειοδοσία»,... Γιά ἄλλη μιά φορά ὁ ἀνωποψίαστος κ. Κουτσόγιωργας, μέ ρουτινιέριο ὄψος, ἐξετέλεσε τό κομματικοπολιτικό του καθήκον πρὸς στελέχη, συντρόφους καί φίλους τῆς ἐπαρχίας.

Ἐξαφνα, τήν ἐπομένη, ξέσπασε θύελλα. Σύσσωμος ὁ ἀντιπολιτευόμενος τύπος τῆς δεξιᾶς κατήγγειλε τόν ὕβριστή καί χυδαιολόγο. Ἡ *Μεσημβρινή*, πού πάντα χαρακτηριζόταν ἀπό μιά εὐρύτερη, πιά δξυμένη ἀστική ἐγρήγορη ἀπ' ὅτι οἱ ἄλλες δεξιές ἐφημερίδες, ἔσπευσε νά ξετρυπώσει καί νά δημοσιεύσει ὀλόκληρο τό «ἀχαρκτηριστο» κείμενο, τή στιγμή πού ἕνα περίπου χρόνο νωρίτερα, τότε μέ τίς «δέσμες μέτρων», ὀλόκληρο τό πανελλήνιο εἶχε παρακολουθήσει ἀπό τήν ἐπίσημη τηλεόραση τό ἴδιο ἄτομο νά λέει τά ἴδια λόγια, μιλώντας μάλιστα ἀπό θέση ἀρμόδιου ὑπουργοῦ (καί ὄχι κομματικοῦ παράγοντα). Τότε μουρμούρα καί παράπονα· σήμερα σάλος. Τό ἐπιμύθιο ὑπῆρξε σέ ὄλες τίς ἐφημερίδες τό ἴδιο: ἐθίγη ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ὁ ἄ ν ὡ τ α τ ο ς ἄρχων.

Ὁ ἔμπειρος Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἀδραξε τήν εὐκαιρία καί ἐθίγη. Ὁ κ. Κουτσόγιωργας δαισθανόμενος ὅτι τούτη τή φορά κάπου πρέπει νά τήν πάτησε, ἀλλά χωρίς νά ξέρεי πού, ἔφυγε γιά τό Παρίσι. Ὁ δξυδερκής κ. Παπανδρέου προσπάθησε νά μπαλώσει τά ἀμπάλωτα, μπλέκοντάς μας μέ λίγη γεωμετρία: ὁ κ. Κουτσόγιωργας βρίσκεται ἐντός τοῦ κυβερνητικοῦ κύκλου ἄλλ' ἐκτός τῆς κυβερνητικῆς γραμμῆς. Ἀλλά εἰς μάτην: ὁ κ. Καραμανλῆς εἶχε ἤδη περάσει στήν ἐπίθεση, ἡ κυβέρνηση στήν ἀμυνα.

Ἀπό τίς Σέρρες, λίγες μέρες ἀργότερα ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἄσκησε τό δικαίωμα υπεράσπισης τοῦ ἔργου του, ἐπειδή αὐτό ἐθίγη. Μιά λακωνική ὀμιλία — δέν χρειαζόταν πολλά λόγια, μιά καί ἐκεῖνο πού παιζόταν ἦταν πέρα ἀπό τήν πειθῶ τοῦ λόγου — υπεράσπισε ὀλη τήν προηγούμενη ὀκταετία: τήν ἐπιστροφή στή δημοκρατία, ἀλλά καί τή συγκεκριμένη δημοκρατία, τήν ἀνάπτυξη, τήν ἐπίσης συγκεκριμένη πού γνώρισε ὁ τόπος, τήν ἐξωτερική πολιτική, τίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τή Δύση, τήν ΕΟΚ, τό ΝΑΤΟ καί τόν ὑπόλοιπο κόσμο. Δέν σταμάτησε μάλιστα στήν πρόσφατη ὀκταετία, ἀλλά προχώρησε καί ἀκόμα πιά παλιά. Ὁ δεξιός τύπος θριαμβολογοῦσε, ἐνῶ ὁ κυβερνητικός — ἀλλά καί ὁ ἀριστερός — αἰφνιδιασμένος κάτι προσπαθοῦσε νά ψελλίσει μήπως ὁ κ. Καραμανλῆς κινήθηκε ἔξω ἀπό τίς ἀρμοδιότητες πού προβλέπουν τά συνταγματικά πλαίσια, μήπως τούτη τή φορά παραῆταν πολιτικός.

Δυό μέρες ἀργότερα, στήν ὀμορφη καί ἀκριτική Δράμα, καί ἐνῶ ὁ παραδοσιακός δεξιός τύπος προεξοφλοῦσε περαιτέρω δξυση στίς σχέσεις Καραμανλῆ - Ἄντρεα, ἐπῆλθε ἡ κάθαρση: «Μή μέ ἐμπλέκετε στούς κομματικούς ἀνταγωνισμοῦς» εἶπε ὁ Πρόεδρος. Πού σημαίνει, ὅτι οἱ ἀκρογωνιαῖοι λίθοι τῆς πολιτικῆς τῆς δευτέρης ὀκταετίας δέν ἀποτελοῦν (πλέον, γιατί μέχρι πρότινος ἀποτελοῦσαν) πολιτικά ζητήματα ἐπιδεχόμενα κομματικούς ἀνταγωνισμοῦς, ἀλλά βρίσκονται ὑπεράνω αὐτῶν, ἀποτελοῦν δηλαδή «ἐθνικές» ἐπιλογές. Ἀπό κεί καί πέρα τσακωθεῖτε.

Καί συνέχισαν «ἀπό κεί καί πέρα» νά τσακώνονται. Γιατί ἦταν ἡ σειρά τοῦ φιλοκυβερνητικοῦ τύπου τώρα νά ἐπιχαίρει πού ὁ ἀνώτατος ἀρχοντας ἔβαλε τή δεξιά (καί τά πράγματα) στή θέση τῆς. Τή δεξιά πού παίζει μέ τά ἐθνικά θέματα, πού διαταράσσει τό πολιτικό κλίμα, πού προκαλεῖ τήν ἐπέμβαση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας προκειμένου νά κατευνασθεῖ τό ὕστερικό της παραλήρημα. Κι ἔτσι γιά δεύτερη φορά, μέ τό δεξιό τύπο αὐτή τή φορά ξαφνιασμένο καί τόν κυβερνητικό νά ἔχει πεί τήν τελευταία λέξη ὀλοι ἀποδέχθηκαν τή νέα παρέμβαση τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντα, καί δέχθηκαν ὅτι ἡ πολιτική του ἦταν ἐθνική καί ὑπεράνω πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν. Παράλληλα σταμάτησαν νά διερωτῶνται μήπως καί παραῆταν καραμανλικός ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Οἱ συνταματολόγοι πού εἶχαν ἀνασηκώσει τά μανίκια τους ἔτοιμοι γιά βαθιές μελέτες τά

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ξανακατέβασαν: ό κατά τό Σύνταγμα «πατριωτισμός τών Έλλήνων» είχε αποφανθεί διά τής συντριπτικής πλειοψηφίας τής κοινής γνώμης, μέ τή στάση του τύπου καί τών κομμάτων, ότι ή όμιλία του κ. Καραμανλή ήταν έθνική καί συνεπώς άπόλυτα έναρμονισμένη όχι άπλώς μέ τίς άρμοδιότητες αλλά καί μέ τίς ύποχρεώσεις του.

Τούτο τό μικρό έπεισόδιο, πού παίχτηκε σέ μία βδομάδα μέσα στις άρχές του καλοκαιριού του 1983 μπροστά στά μάτια όλόκληρου του έλληνικού λαού, είχε νομίζω δυνατή συμβολική, αλλά καί ουσιαστική σημασία. Γιατί παρότι όλοι έ γνώριζαν ότι τό δεύτερο μεγάλο κόμμα του τόπου, τό ΠΑΣΟΚ, έχει ουσιαστικά πρό πολλού άποδεχθεί τόν ιστορικό ρόλο του συνεχιστή τών μεγάλων πολιτειακών καί πολιτικών έπιλογών τής δεύτερης καραμανλικής όκταετίας, εξακολουθούσαν έντούτοις νά παραμένουν όρισμένες «σημειολογικές» έκκρεμότητες, πού συντηρούσαν όρισμένα στοιχεία άπροσδιοριστίας. Τό ΠΑΣΟΚ κυβερνούσε στό πλαίσιο ενός Συντάγματος, τό όποιο, διά τής άποχής του, είχε κάποτε άρνηθεί νά νομιμοποιήσει· συνυπήρχε στήν έξουσία ειρηνικά μέ έναν άνώτατο άρχοντα, τόν όποιο μέχρι πρό διετίας είχε όλοκληρωτικά πολεμήσει. 'Αλλ' ή συνύπαρξη αυτή δέν είχε ακόμα δημιουργήσει σχέσεις ύποταξης δεδομένου ότι ούδέποτε είχε ύπάρξει σύγκρουση. Βρισκόταν στή Δύση καί συνδιαλεγόταν μέ τήν ΕΟΚ καί τό ΝΑΤΟ γιατί «έτσι τά βρήκε» τά πράγματα, χωρίς όμως ποτέ νά έχει άποδεχθεί τήν ενεργητική στιγμή τής προσχώρησης, πού βέβαια συνέβη μέσα στήν καραμανλική όκταετία.

Έκκρεμούσε έτσι μία σύγκρουση. 'Η άφορμή, ή φρασεολογία του άγεφύρωτου έθνικού διχασμού, ήταν συνεχώς παρούσα. Δύσκολη ήταν ή έκλογή τής κατάλληλης στιγμής. 'Αν ή σύγκρουση γινόταν πριν ένα χρόνο, τότε πού τά όράματα εκαιγαν ακόμα, ή έκβαση θα ήταν άβέβαιη. Σήμερα, στή χόβολη τών όραμάτων, δέν ήταν παρά μία απλή δημόσια τελετή, ή όποια έπισφράγισε αλλά καί όλοκλήρωσε τίς κατακτήσεις τής όκταετίας. Κυρίως δέ, όλοκλήρωσε τήν ουσιαστική λειτουργία του Συντάγματος: έξι χρόνια μετά τήν άπορρόφηση τής κεντροδεξιάς κάτω από τή σκέπη τής Ν.Δ., όλοκληρώνεται τελετουργικά ή άπορρόφηση τής πρώην κεντροαριστεράς ως ξεχωριστού κόμματος κάτω από τήν οίκομενική σκέπη του έλληνικού δικομματικού άστισμού, του έκφραζόμενου μέ τήν άκομμάτιστη παρουσία του άνωτάτου άρχοντα.

'Η παρέμβαση Καραμανλή ήταν πολιτικότατη. Θα μπορούσε νά είχε έκληφθει από ένα τμήμα τής κοινής γνώμης ως παραβίαση τών συνταγματικών του άρμοδιοτήτων. 'Όποτε καί θα ήταν. 'Όμως κανείς δέν τήν εξέλαβε έτσι, όποτε καί δέν ήταν.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Μιά προεδρία δέν φέρνει τήν άνοιξη

Πριν από λίγα χρόνια, όταν ακόμη τό θέμα τής ένταξης τής 'Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες ήταν ακόμη θέμα διαμάχης, αν όχι καί συζήτησης, σ' ένα κατάμεστο άμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου μία τέτοια άναμέτρηση διεξαγόταν μέ όλους τούς κανόνες, τά τερτίπια καί τίς πιλοθετήσεις πού ακόμα συνηθίζονται (άλλά χωρίς πιά συνεύρεση τών «δημοκρατικών δυνάμεων»), ό τότε εκπροσωπών τό ΠΑΣΟΚ καί σήμερα μέλος τής Κυβέρνησης είχε, εκεί προς τό τέλος, μιάν αυθόρμητη έκρηξη αγανάκτησης, μετά από τόσες καί άγονες γιά τήν άποψη του άψιμαχίες: «Γελίστε χοντρά», μās εκραξε, «όσο νο-

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

μίσετε ότι επειδή θα φορέσετε τη βελάδα την ευρωπαϊκή θα αποχωριστείτε κι από τα τσαρούχια σας». Δέν εγγυώμαι την ακριβή σειρά των λέξεων, αλλά σίγουρα θυμάμαι την προσπάθεια να χρωματιστεί περιφρονητικά ή «βελάδα», να φτυστεί σαν βρισιά το «ευρωπαϊκή», και να εκφωνηθεί με τό σέβας και τό ρητορικό τρέμουλο κάποιου που ποτέ του δέν τό φόρεσε, τό «τσαρούχι», αιώνια άξία της φυλής, σύμβολο του λαού (πάντοτε, ώς γνωστόν, προδομένου) άπέναντι στους φραγκοντυμένους και ξεμυαλισμένους γόνους του, και στην άνάγκη δραστικού όργανο της πατρικής του επέμβασης που τους φέρνει στον ίδιο δρόμο.

Οί πάνω από 120 Έλληνες ύπάλληλοι και σύμβουλοι που προέδρευαν, έδώ και λίγες μέρες, έπιτροπές και ομάδες εργασίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, οί ύπουργοί που κάνουν τό ίδιο στις διάφορες συνθέσεις του Συμβουλίου Ύπουργών, ο ίδιος ο Πρωθυπουργός που θά προεδρεύσει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του έρχόμενου Δεκεμβρίου, καλά θά κάνουν να άφιερώσουν μερικές στιγμές στοχασμού και περισυλλογής πάνω στην γραφική έκείνη εικόνα.

Κίβδηλη, τότε, άπεικόνιση, όπως και τόσες άλλες, μις πολύ σοβαρής ύπόθεσης, κινδυνεύει σήμερα, μέ μιá από τίς συνηθισμένες παραξενιές της Ιστορίας (ή της διαλεκτικής;), να γίνει σοβαρή ύπόθεση εργασίας για την έρμηνεία μις κίβδηλης πολιτικής.

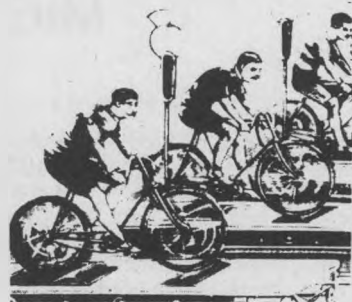
Μόνο που τώρα ένδύονται, βιαστικά και χωρίς πολλούς-πολλούς ένδοιασμούς, τη «βελάδα», της ευρωπαϊκής πολιτικής, αφήνοντας τη θλιβερή παρομοίωση του «τσαρουχιού» στους τότε συμμάχους τους και σήμερα «προδομένους», και γι' αυτό, έπικριτές τους «άπό τ' άριστερά»...

Τί «νέους δρόμους» άνοίγουν δέν λέγεται, τί «Ευρώπη των λαών» διακρίνουν στον όρίζοντα, τί καυγάδες Βορρά Νότου άνακαλύπτουν εκθαμβοί, τί συμμαχίες μεσογειακές οίκοδομούν στα όνειρά τους, τί διαφοροποιήσεις ΕΟΚ-ΗΠΑ ή ΕΟΚ-Ιαπωνία άνευρίσκουν κάτω από «κάθε λιθαράκι», άμάν πιά. Σέ λίγο δέν θά τολμάει κανείς πιά να άσχολεϊται σοβαρά μέ τέτοιες (παλαιές και πάντοτε έπικαιρες) αναλύσεις σ' αυτόν τον τόπο. Γιατί ή άνάλυση και τά έργαλεία της γίνεται πρόχειρα πασαλείματα για τό άσβέστωμα και τον έξωραϊσμό της όποιασδήποτε κατασκευής που επιβάλλουν πιεστικές συγκυρίες, άνάγκες άντιπερισπασμών, άδυναμίες και άπροθυμίες για σκέψη, άνάλυση, προτάσεις, τομές. Κι όλα αυτά βέβαια μέσα στην «κρυστάλλινη» καθαρότητα μις ένιαίας και «άταλαντευτης» γραμμής, πάντοτε ίδιες από άρχαιοτάτων χρόνων έως και σήμερα. Ποτέ δέν είπαμε ότι θά φύγουμε από την ΕΟΚ, αλλά «μέχρι να άπαλλαγούμε από αυτή» θά κάνουμε τό καθήκον μας στην προεδρία για τό καλό όλης της κοινότητας, περιμένοντας την κατάληξη των διαπραγματεύσεων πάνω στα αίτήματά μας για «ειδικές ρυθμίσεις», ώστε, τότε, να πάρουμε τίς όριστικές μας άποφάσεις, που ίσως ύποβληθούν στο λαό μέ «δημοψήφισμα», που δέν μας αφήνει να τό κάνουμε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, αλλά αν γινότανε μή μας ζητάτε να πούμε τί άπάντηση θά συνιστούσαμε στο λαό, «θά δείξει» άργότερα.

Μέσα στο πλαίσιο της σαφέστατης αυτής στρατηγικής, οί διαχειριζόμενοι την έλληνική πολιτική, αν μπορώ να χρησιμοποιήσω αυτή τη λέξη, θά πρέπει να έξειδικεύουν τη δράση τους. Και είναι πολλοί. Άδύνατο έπομένως να τηλεφωνάνε δλοι στο Καστρί κάθε φορά που θά πρέπει να πάρουν θέση. Πύρ κατά βούληση λοιπόν.

Κατά βούληση ...και όλα τά στοιχήματα είναι άνοιχτά. Οί έπιδεικνύοντες ζήλον έχουν τά πάντα να κερδίσουν αν συνεχιστεί ή φιλοευρωπαϊκή στροφή του ΠΑΣΟΚ. Άλλιώς θά κερδίσουν οί άλλοι. Ποιοί άραγε;

Όλα αυτά δέν όδηγούν άναγκαστικά σε άπαισιόδοξες προβλέψεις. Η έλληνική προεδρία της ΕΟΚ δέν θά είναι άναγκαστικά χειρότερη από τη γερμανική. Ότε ή Έλλάδα ούτε, ευτυχώς, ή ΕΟΚ κινδυνεύουν να πάθουν τίποτε τό σοβαρό από την προεδρία αυτή καθ αυτή. Κι όχι μόνο αυτό: ύπάρχουν βάσιμες έλπίδες ότι και άνθρωποι και ιδέες μέ ένδιαφέρον θά εκδηλωθούν κατά τη διάρκεια της προεδρίας, όπως και πρίν συνέβη και όπως άσφαλώς θά συμβεί και μετά. Βέβαια ή άξιοπιστία τους και ή φερεγγυότητά τους ύποσκάπτεται από τίς άνάγκες μις έσωτερικής πολιτικής που τίς διαθέτει δλο και λιγότερο.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄλλά οἱ γενικότερες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς, ἡ γοητεία τῆς εὐρωπαϊκῆς προβολῆς καί ἡ δύναμη τῆς ἀδράνειας τῶν κοινοτικῶν μηχανισμῶν, πιθανότατα, θά ἐπιδράσουν σωρευτικά ὥστε οἱ ἔξι μῆνες μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1983 νά κυλήσουν ὀμαλά.

Βέβαια ἡ οἰκοδόμηση μιᾶς συγκροτημένης εὐρωπαϊκῆς κοινοτικῆς πολιτικῆς δέν ἐξασφαλίζεται μέσω προεδρίας. Πολύ λιγότερο δέ μιά σοσιαλιστική τοιαύτη, ἀφοῦ προϋπόθεσή της εἶναι ἡ πρώτη. Ἴσως καί οἱ δύο ἔχουν παραπεμφθεῖ στό διαρκῶς ἐπερχόμενο καί ἐπικείμενο πενταετές.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Δεξιοστάτες

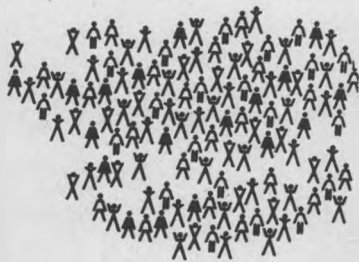
Ἐκρήγνυται ἡ *Μεσημβρινή*, 29.6, πρωτοσέλιδα μάλιστα καί ἐντός πλαισίου, γιά τό πῶς παρουσίασαν οἱ φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἰταλικῶν ἐκλογῶν. Αὐτές, «χωρίς αἰσχύνη, χωρίς ντροπή», μίλησαν γιά Βατερλώ τῆς Δεξιᾶς. Βατερλώ, μᾶς λέει, ὑπῆρξε ἀλλ' ἦταν ἄλλο: τό Βατερλώ «τῆς πληροφορήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπό τίς φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες».

Δίνοντας ἔτσι τή μοναχική της ἀνιδιοτελή μάχη γιά ἀντικειμενική πληροφόρηση μέσα στόν ἐχθρικό κόσμο τῶν χωρίς αἰσχύνη, χωρίς ντροπή ἀντιπάλων της, ἡ ἐφημερίδα εἶχε εὐθαρσῶς ὑψώσει τήν προηγούμενη, 28.6, τήν ἐντιμη φωνή της καί — αἰσχυντηλή αὐτή, αἰδήμων καί ντροπαλή — εἶχε ἐνημερώσει τόν ἑλληνικό λαό μέ πρωτοσέλιδο εἰδησάριο. Σύμφωνα μέ τόν τίτλο του, στίς ἰταλικές ἐκλογές ὑπῆρξε «ἀνοδος τῶν ἄκρων», σύμφωνα δέ μέ τόν ὑπότιτλο «νεοφασίστες καί κομμουνιστές ἐνισχύονται». Μέ αὐτή τή σειρά. (Στήν τελευταία πάντως σελίδα ὁ πολυστήλος τίτλος ἔλεγε ὅτι οἱ Ἴταλοί «τιμώρησαν» τὰ μεγάλα κόμματα. Τό ΙΚΚ εἶναι, ὅσο νά 'ναι, κόμμα μεγαλούτσικο. Τιμωρήθηκε ἐνισχυόμενο ἢ ἐνισχύθηκε τιμωρούμενο;)

Ἄλλά τή νύχτα τήν πανδαμάτορα, πού τὰ πάθη καταλαγιάζουν καί οἱ ψυχές γαληνεύουν, ἡ ἐφημερίδα τό ξανασκέφτηκε, ἐξαναγκασμένη ἀπό τό καβγά της μέ τούς ἄλλους. Ἄκρα. Τί θά πεί ἄκρα; Ἄς μήν εἶμαστε πολωτικοί. Καί συνέχισε στό ἐντός πλαισίον: «οἱ ἀθηναϊκές φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες δέν ἐξήγησαν στούς ἀτυχεῖς ἀναγνώστες τους πού μετατοπίστηκαν οἱ ψῆφοι πού ἔχασαν οἱ Χριστιανοδημοκράτες. Πῆς ἐκέρδισαν ἀπ' τή μιά τὰ ἄλλα μικρά κεντροδεξιὰ κόμματα (Ρεπουμπλικάνοι, Σοσιαλδημοκράτες καί Φιλελεύθεροι αὐξήσαν τὰ ποσοστά τους κατά 3,4%) καί ἀπ' τήν ἄλλη τό ἀκροδεξιό νεοφασιστικό κόμμα, πού ἀνέβηκε ἀπ' τό 5,3% τοῦ 1979 σέ 6,8%. Οὐσιαστικά, δηλαδή, ἐπρόκειτο γιά ἐσωτερική ἀνακατανομή στόν ἴδιο εὐρύτερο κεντροδεξιό καί δεξιό χώρο».

Δεξιός, κεντροδεξιός, ἀκροδεξιός: παρηχήσεις τοῦ δεξιόσ. Νά λοιπόν πού ἡ ἐφημερίδα, ἐξαναγκασμένη ἀπό τὰ ἀποτελέσματα, ἀνακαλύπτει τήν οἰκογένεια, τήν εὐρύτερη. Στίς ἀγγλικές ἐκλογές, προχθές, οὔτε οἰκογένειες οὔτε τίποτα. Ἡ κα Θάτσερ, μόνη της. Ἐδῶ πέντε κόμματα, τουρλού τουρλού, μέ μόνη συγγένεια ὅτι θέλουν τόν καπιταλισμό. Κι αὐτό γιὰτί ὁ βασικός διαχειριστής του χτυπήθηκε ἄγρια στίς ἐκλογές. Ἄν εἶχε πάρει 39% οὔτε γιά Ρεπουμπλικάνους θά ἀκούγαμε οὔτε τίποτα.

Οἱ ψῆφοι παρέμειναν λοιπόν στήν τροποποιούμενη ἀπό χώρα σέ χώρα οἰκογένεια. Τήν οἰκογένεια πού ἀποκαλεῖται εὐχα εὐρύτερος δεξιός καί κεντροδεξιός χώρος, τόσο μάλιστα εὐρύτερος πού νά περιλαμβάνει καί τούς φασίστες γιά νά μᾶς βγοῦν τὰ νοῦμερα. Τί νά λένε ἄραγε ἐπί τοῦ θέματος οἱ ἔγκυροι συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας πού στοχάζονται στήν τέταρτη σελίδα της περί δημοκρατίας καί φιλελευθερισμοῦ, στιγματίζουν τόν μεσσιανισμό, στηλιτεύουν τόν δλοκληρωτισμό καί καυτηριάζουν τὰ ἄκρα; Ἡ μήπως μορεῖ νά μετατραπεί ἡ ἴητα τῆς χριστιανοδημοκρατίας, δηλαδή τῆς δεξιᾶς, σέ νίκη τῶν... λοιπῶν ἀντιμεσσιανικῶν δυνάμεων;

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ ἔφημερίδα σημερινήλαβε ὅπως καὶ νὰ ἴναι, στήν παράταξή της τό ἕνα τῶν ἄκρων. Ταυτόχρονα, ὅμως, καί ἡ *Μεσημβρινή* καί ἡ παράταξή της ἐπιμένουν μέ μανία δι τὰ ἐνλόγω ἄκρα ἀπό δω τό πᾶνε, ἀπό κεί τό πᾶνε, τελικά συναντῶνται. Μήπως σκοπεύετε, ἔτσι πού τὰ ἴχετε μπλέξει, νὰ μᾶς συμπεριλάβετε κι ἐμᾶς, ἐκλεκτοί συναγωνιστές, στήν «εὐρύτερη» οἰκογένειά σας;

... ἀκροθιγεῖς

Ἄναρωτηθήκαμε πῶς πάνω γιά τοὺς φιλελεύθερους ἀρθρογράφους. Ἄς θυμηθοῦμε λοιπόν μέ τήν εὐκαιρία ἀρθρο τοῦ κ. Γ. Λούλη στή *Μεσημβρινή*, 26.5, περί τῆς «νέας ἐθνικοφροσύνης» τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὅπου καί ἡ ἀναπόφευκτη ἀναφορά στήν «παλαιά ἐθνικοφροσύνη». Ἡ τελευταία «εἶναι σέ ὄλους μας ἄγνωστή καί σέ κάθε φιλελεύθερο ἰδιαίτερα ἀποκρουστική».

Τὰ παραπάνω προκάλεσαν τήν μῆνιν καί μαζί τήν «ἀποκαρδίωση» ἐθνικόφρονος ἀναγνώστου πού διαμαρτύρεται μέ ἐπιστολή του στίς 16.6 γιατί ὁ ἀρθρογράφος καί ἐπομένως, ἔμμεσα, καί ἡ ἴδια ἡ ἔφημερίδα «*ἐρρίψατε τὰ βέλη σας κατά τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πού ἔφεραν εἰς νικηφόρον πέρας τόν ἀγῶνα ἐκείνον τόν ἱερόν κατά τῶν ξενοκινήτων ὀργάνων τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος*». Διότι ἦταν ἡ «παλαιά Ἑθνικοφροσύνη, ἡ ὁποία μέ τήν ἀσυνθηκολόγητη ἐμμονή της εἰς τὰ ἐθνικά ἰδεώδη, χωρίς συμβιβασμούς καί κομματικές σκοπιμότητες» κατήγαγε τή «νίκη τῆς Δημοκρατίας καί τῆς Ἑλευθερίας» ἡ ὁποία «ἐκερδήθη μέ ποταμούς αἱμάτων, τοὺς ὁποίους ἐμεῖς ἐνθυμούμεθα, ἐνῶ ἄλλοι, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ κ. Λούλης, οἱ ἐπιλήσμονες, λησμονοῦν». Γι' αὐτό καί «νομίζω δι πρέπει νὰ ἀποκαταστήσετε τήν ἀδικημένη καί συκοφαντημένη Ἑθνικοφροσύνη» ἀφοῦ χάρις σέ αὐτήν «ἀναπνέουμε ὄλοι ἐλεύθερα», καί μάλιστα «ὄχι μόνο ἐμεῖς ἀλλά καί ὁ κ. Λούλης καί οἱ κομμουνισταί (παλιές καί νέες συνοδοιπορίες...), πού ἔχουν καί αὐτοί τήν δυνατότητα νὰ ζοῦν ἐλεύθερα καί νὰ κάνουν κριτική...». Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει, συνεχίζει αὐστηρά ὁ ἐθνικόφρων, ὁ φιλελεύθερος ἀρθρογράφος «*θά ἔπρεπε νὰ εἶχε συνειδητοποιήσει δι χάρις εἰς τήν παλαιάν ἐκείνη Ἑθνικοφροσύνην ἔχει τήν δυνατότητα νὰ ἰσχυρίζεται σήμερα δι εἶναι φιλελεύθερος...*». Ὅχι φιλελεύθερος ντριμπλες στή δικιά μας τήν κασίδα, κύριε Λούλη.

Ὁ νέος φιλελευθερισμός ἔχει ἀνάγκη — ὅπως κι ἐμεῖς ἔχουμε ἐπισημάνει — νὰ ξεχάσει, νὰ ἀποσιωπήσει τό παρελθόν του, ἀκόμα ἴσως καί νὰ τό μαλώσει, δρέποντας συγχρόνως τοὺς καρπούς του. Αὐτή τήν ἀντίφαση ὁ ἐπιστολογράφος τήν ἀναδεικνύει. Ἀλλά, πρὸς τό παρόν τουλάχιστον, αὐτό δέν τό μπορεῖ. Καί αὐτή τήν ἀντίφαση τήν ὑπογραμμίζει δραματικά ἡ ἴδια ἡ ἐπιστολή. Γιατί τό παρελθόν, πού ἔχει πλέον χάσει τ' αὐγά καί τὰ πασχάλια, τόν κυνηγάει κατά πόδας, «προδωμένο», ἀποκαρδιωμένο ἀλλ' ὄχληρό. Καί ὁ πούρος φιλελευθερισμός οὐδέποτε, μά οὐδέποτε διαλέγεται εὐθέως μαζί του, δέν τοῦ μιλᾷει. (Μήν τύχει καί τόν δεῖ κανένα μάτι; Μήν τύχει καί γλυκαθεῖ;)

Ἀπό πού νομιμοποιεῖται λοιπόν ὁ ἐθνικόφρων νὰ μαλώνει αὐστηρά ἀλλ' «οἰκογενειακά» τόν φιλελεύθερο; Μά αὐτό μόλις τό εἶδαμε στό προηγούμενο σημεῖωμα. Δέν εἶναι τίποτα, πού θά ἴλεγε καί ἡ *Μεσημβρινή*. Μιά ἀπλή «ἐσωτερική ἀνακατανομή» ἀντιφάσεων «στόν ἴδιο εὐρύτερο κέντροδεξιό καί δεξιό χῶρο»...

Γ. Κατσίγιαννης

Διαφήμιση καί ἀντικειμενικότητα

Ἄν πάρουμε ὑπόψη ἕνα πρόσφατο χαρακτηριστικό κρούσμα, τότε ναί!, ἡ διαφήμιση ἐπηρεάζει τήν «ἀντικειμενικότητα» τοῦ τύπου. Ἐξηγοῦμαστε: Περί τὰ μέσα τοῦ Μᾶη ἡ γαλλο-αγγλο-γερμανική βιομηχανία ἀεροπλάνων ΑΙΡΜΠΑΣ γέ-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μισε τον ελληνικό τύπο με δλοσέλιδες διαφημίσεις, και λεφτά βέβαια. Μερικοί διαφημιστές που είδαν αυτόν τον κατακλυσμό πολυέξοδων καταχωρήσεων έσπαγαν τό κεφάλι τους: «τί μαγειρεύει ή ΑΙΡΜΠΑΣ και πληρώνει αυτή τήν άσκοπη, από πρώτη ματιά, καμπάνια»; Πράγματι οι διαφημιστικές ριπές τής ένλόγω εταιρείας ξένιζαν για δύο λόγους:

ΠΡΩΤΟΝ: δέν πουλάει είδος εύρείας καταναλώσεως (π.χ. αυτοκίνητα) ώστε νά θέλει νά κεντρίσει τό ένδιαφέρον του κοινού.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ: ό μόνος δυνατός πελάτης της στήν Έλλάδα, ή Όλυμπιακή, έπρόκειτο νά προμηθευτεί έναν όρισμένο αριθμό άεροπλάνων από τήν ΑΙΡΜΠΑΣ.

Από τίς άπορίες αυτές φρόντισε νά μās βγάλει σοβαρή πρωινή έφημερίδα τής δεξιās, που κατά τά άλλα άνεμίζει περήφανα τή σημαία τής ελληνικής και ξένης δημιουργικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Σχετικό της ρεπορτάζ σέ περίοπτη θέση μās πληροφορούσε ότι ή κυβέρνηση άκύρωσε τήν αγορά δύο ΑΙΡΜΠΑΣ για τήν Όλυμπιακή, μέ άποτέλεσμα — κατά τήν έφημερίδα — νά ζημωθει τό ελληνικό δημόσιο 22,9 εκατ. δολάρια. Κατά περιεργο τρόπο τό δημοσίευμα παρέθετε λεπτομερώς έπιχειρήματα που όλα, όμως, συνέβαινε νά συνηγορούν υπέρ τής άλλοδαπής εταιρείας. Αντίθετα ή άποψη τής ελληνικής κυβέρνησης δέ μπόρεσε νά χωρέσει στό ρεπορτάζ. Στοιχειώδης δημοσιογραφική δεοντολογία θά επέβαλε, πριν ή ένλόγω έφημερίδα ταχθει άνεπιφύλακτα υπέρ τής ΑΙΡΜΠΑΣ, νά εκθέσει και τήν άποψη τής ελληνικής κυβέρνησης, άποψη που ή έφημερίδα όφειλε νά πληροφορηθει από τό αρμόδιο ύπουργείο.

Έδώ όμως ύπάρχει κάτι τό ιδιαίτερα σοβαρό: τό ποσόν τής ύποτιθέμενης ζημίας, που κατά τό δημοσίευμα άνέρχεται σέ 22,9 εκ. δολ. 'Απ' αυτό τό ποσόν τά 22,5 εκ. δολ. ήταν ζημία από έργασίες που ΔΕΝ θά εκτελοόσε ή ΑΙΡΜΠΑΣ στήν ΕΑΒ! Μά αγαπητέ συντάκτη του άρθρου πώς προεξοφλείς ότι ή ΕΑΒ δέν βρήκε άλλη παραγγελία για νά καλύψει τίς εργατοώρες που θά έχανε από τήν άκύρωση τής συγκεκριμένης συμφωνίας; Αν διαβάζατε έφημερίδες θά βλέπατε ότι τίς μέρες εκείνες ή ΕΑΒ έπρόκειτο νά ύπογράψει δύο άλλες συμβάσεις για έπισκευές άλλοδαπών άεροπλάνων...

Τέλος πάντων... Δέν είναι τής ώρας νά γράψουμε τί κυκλοφορεί στα διαφημιστικά γραφεία, πώς π.χ. εξασφαλίζονται θετικά άρθρα για τίς διαφημιζόμενες εταιρείες. Είναι γνωστό ότι ύπάρχουν όρισμένοι επαγγελματίες τής προβολής που στέλνουν σέ διάφορα έντυπα... φωτοτυπίες μέ κολακευτικά λόγια για τους πελάτες τους. Τά τελευταία καταχωρούν τό περιεχόμενο των φωτοτυπιών ως ύλη (όχι ως διαφήμιση). Χωρίς έλεγχο, χωρίς διασταύρωση των πληροφοριών. Προσμένοντας βέβαια τήν έπόμενη φουρνιά καταχωρήσεων σάν ανταπόδοση από τό φιλικό και ευνουμένο γραφείο προβολής. Τί θά γίνει όμως τέλος πάντων μ' εκείνη τήν περίφημη πληροφόρηση; Πότε θά άψουν οι παραμορφώσεις τής πραγματικότητας, οι διαστρεβλώσεις κι οι άποσιωπήσεις που άπεργάζονται οι διαφημιστικοί μηχανισμοί και τά κέντρα έξουσίας;

Σ. Σταύρου

Νεοφιλελεύθερος ντιλεταντισμός

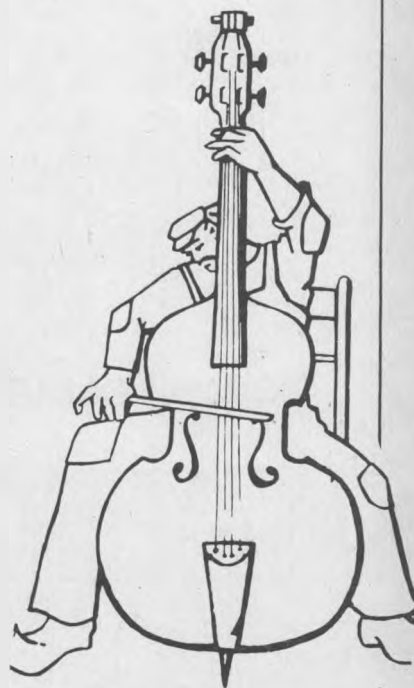
Έν αρχή ήν ή άποσπασματικότητα και ή παραποίηση τόσο τής ιστορικής δσο και τής τρέχουσας πραγματικότητας. Και όταν λέμε παραποίηση δέν έννοούμε «άνεδαφική», όπως προσάπτει ό πρώην ύπουργός πολιτισμού στους άντιπάλους του του ΠΑΣΟΚ, αλλά απλώς παραποίηση. Τό έπίθετο προδίδει και πιθανές θεμιτές παραποιήσεις που έχει ύπόψη του ό κ. Α. Ανδριανόπουλος. Αναφερόμαστε στό άρθρο του στήν *Καθημερινή* (3-4/7/83) ένάντια στους κρατιστές γενικώς και στό ΠΑΣΟΚ ειδικότερα και υπέρ τής ιδιωτικής οικονομίας, μέ δρους τόσο πολύ γενικούς ώστε νά προσδιορίζει τά πάντα και τίποτε, όπως άλλωστε και ή πολιτική του ΠΑΣΟΚ.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Ο δρος υπαρξης της ιδιωτικης οικονομιας, λει, ειναι η ελευθερια και ο,τι αυτη συνεπαγεται: «ανεμπόδιστη λειτουργία των μηχανισμών της ελεύθερης αγοράς», ατομική πρωτοβουλία και άλλα. Άνωτερη ύπαρκτή πολιτική έκφραση αυτού του ρεύματος ή Θάτσερ και δευτερευόντος κάποιοι Σουηδοί, Νορβηγοί κτλ. Τό αντίπαλο δέος της ελευθερίας πού επαγγέλλεται ο συγγραφέας του άρθρου είναι ο κρατισμός, πού καταστρέφει την ελευθερία και διαμορφώνει στους πολίτες μία επικίνδυνη «κρατική κοινωνική συνείδηση». Έδω ο πρώην υπουργός και νυν διεκδικητής της κρατικής εξουσίας ένδύεται αντικρατιστικό χιτώνα. Άλλά προσέχει τά πιθανά άτοπηματα πού θά τον έξοστράκιζαν από την άστική οικογένεια. Έτσι λοιπόν ο κρατισμός καταστρέφει την ελευθερία, έννοείται της ελεύθερης επιχείρησης, και φυσικά ούτε μία λέξη δέν βρίσκει για τίς ελευθερίες των πολιτών εκείνων των οποίων οι οικονομικές και συχνά οι πολιτικές ελευθερίες περιορίζονται χάρην τόσο των ελεύθερων (κοινώς ιδιωτικών) όσο και των κρατικών επιχειρήσεων. Ποιές είναι άραγε οι θέσεις των νεοφιλελεύθερων για την οικονομική και πολιτική άπεργία; Τουλάχιστον της Θάτσερ, και του ΠΑΣΟΚ είναι γνωστές. Μία νύξη του συγγραφέα για τίς «διεκδικητικές υπερβολές όρισμένων κοινωνικών ομάδων» κάτι πάει να πεί, πλησιάζοντας τίς πάγιες θέσεις της ΝΔ και τίς νεόκοπες του ΠΑΣΟΚ, αλλά τελικά σωπαίνει προσεκτικά.

Στό ίδιο άρθρο υπάρχει ρητά αλλά και διάχυτα διατυπωμένη ή άποψη ότι ή οικονομία χωρίζεται σε δημόσια και ιδιωτική. Τί ντιλεταντισμός! Όχι τόσο άπέναντι στη μαρξιστική θεωρία με την όποία ο συγγραφέας δέν έχει την παραμικρή σχέση (και επιμελώς παραποιεί θεωρώντας ως «μαρξιστική» την οικονομική πρακτική των σοβιετικών κοινωνιών), αλλά κυρίως άπέναντι στις στοιχειώδεις έννοιες της οικονομικής επιστήμης μίας κάποιας σοβαρότητας. Η άποδοτικότητα την όποία επικαλείται για τίς ελεύθερες επιχειρήσεις ισχύει ακριβώς με τούς ίδιους γενικούς κοινωνικούς και οικονομικούς όρους και για τίς δημόσιες. Άν οι δημόσιες δέν πάνε καλά (παρόλο πού κάποιες πάνε θαυμάσια), άλλο τόσο και πολλές ελεύθερες (είπαμε ιδιωτικές) δέν πάνε επίσης καθόλου καλά. Τό κέρδος τους μικρό. Όχι όμως ως κέρδος καθαυτό, αλλά ως δυνατότητα ταχείας συσσώρευσης κεφαλαίου. Οι βιομήχανοι προτιμάνε, λοιπόν, να μετατρέψουν de facto τίς ελεύθερες επιχειρήσεις τους σε προβληματικές, και εκεί τό ΠΑΣΟΚ με άνοιχτή άγκαλιά, σαν στοργικός πατέρας στα παιδιά του, θεσμοθετεί τό πρωτόκολλο των προβληματικών. Συνεπώς δέν έχει καμιά σημασία άν «ο έμπνευστής του θεσμού των προβληματικών ήταν ο Μουσσολίνι». Τό πρόβλημα είναι σημερινό και δέν μπορεί κανείς να υπερασπίζεται την όποιαδήποτε ελευθερία με σκιαχτρα και έμμεσους έκφοβισμούς. Αυτό πού έχει σημασία είναι ότι πολλοί ιδιώτες επιχειρηματίες, φυσικοί φορείς της ελευθερίας πού ευαγγελίζονται οι νεοφιλελεύθεροι, και τό κρατιστικό ΠΑΣΟΚ δέν έχουν καμιά βασική διαφορά στό κάριο ζήτημα των προβληματικών επιχειρήσεων και συνεπώς στην επέκταση του κρατικού τομέα προς τό ύλικό προπύργιο της ιδεολογίας των νεοφιλελεύθερων. Άπλως τά συσσωρευμένα τεράστια κρατικά δάνεια προς τούς βιομήχανους άπαλείφονται με μαγικό τρόπο και έτσι είναι ελεύθεροι για νέες περιπέτειες. Τό μεγαλύτερο μέρος των δανείων προέρχεται από τόν κρατικό προϋπολογισμό, ο όποιος, όπως είναι γνωστό τροφοδοτείται κατά 67% από τούς μισθωτούς. Αυτή την πραγματικότητα την γνωρίζουν πολύ καλύτερα από τόν γράφοντα τόσο οι κ. Άνδριανόπουλος και Μάνος όσο και ο θεωρητικός κ. Λούλης και ο προπαγανδιστής κ. Κόλμερ.

Τή μανιχαίστική διχοτομία ιδιωτικό-δημόσιο, ελευθερία-κρατισμός ο συγγραφέας του άρθρου την προεκτείνει τόσο στό παρελθόν όσο και στό επίπεδο των ιδεών ώστε να άποκτήσουν οι ιδέες του ιστορικά έρείσματα, κατηγορώντας συγχρόνως τούς αντίπαλους του για ιστορική άμάθεια. Πράγματι τό ΠΑΣΟΚ επιδεικνύει μία τεράστια ιστορική άμάθεια αλλά τό ίδιο και ή ΝΔ, όπως και ο κ. Α. Άνδριανόπουλος. Με τή μικρή διαφορά ότι και στις τρεις περιπτώσεις ή άμάθεια είναι στην πραγματικότητα απέχθεια και φόβος για την ιστορική πραγματι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κόττητα, πού υπόκειται σέ μιά φρικαλέα συχνά παραμόρφωση, ώστε νά επιβεβαιώνεται ή εκάστοτε τρέχουσα πολιτική καί ή κυρίαρχη ιδεολογία. "Όλα τά ελληνικά πολιτικά κόμματα κάνουν τό ίδιο. Καί ό κ. Α. Άνδριανόπουλος δέν ξεφεύγει από τόν κανόνα, παρόλο πού οί ιδέες του δέν είναι κυρίαρχες. Χρησιμοποιεί τήν ιστορία στήν πολιτική καί εκεί πού θά ήρμοζαν πολιτικές αναλύσεις προβάλλει ιστορικές δοξασίες. Στόν ευρωπαϊκό πολιτισμό, λέει, αντιπαλεύουν ιστορικά δύο ιδέες: ή ισότητα καί ή ελευθερία. "Όπου επικράτησε ή ελευθερία «τό αποτέλεσμα ήταν ανάπτυξη, ελευθερία, πρόοδος· όπου επικράτησε ή ισότητα ακολούθησε παρακμή, βαρβαρότητα, ολοκληρωτισμός». Καταπληκτική απλοϊκότητα γιά έναν πρώην ύπουργό πολιτισμού. Πάνε όλα: τάξεις, συμφέροντα, πολιτισμικές, κοινωνικές ιδιαιτερότητες, ιστορικές ιδιομορφίες, ταξικές συγκρούσεις, μέ δυό λόγια ή ίδια ή κοινωνία εξαλείφεται μέ μιά μονοκονδυλιά.

Άπό τή στιγμή πού ή *tabula rasa* είναι γεγονός στά κεφάλια τών νεοφιλελευθέρων, τό μοναδικό κριτήριο πού τούς απομένει είναι νά αντιμετωπίσουν «τίς όποιεσδήποτε εξελίξεις όπουδήποτε τής γής μέ μόνο εργαλείο άνίχνευσής τους τό άν έχουν ή δέν έχουν ισχυρό δημόσιο τομέα», όπως σωστά παρατηρεί καί ό Μ. Παπαγιαννάκης (*Τό Βήμα τής Κυριακής*, 10/7/83).

Πρός ενίσχυση τής διχοτομίας, ό άρθρογράφος τής *Καθημερινής* επιστρατεύει καί τό παλαιό αντικομμουνιστικό σόφισμα πού του ψιθύριζε ή γιαγιά ΕΡΕ στά τρυφερά μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια: φασισμός καί κομμουνισμός είναι ένα καί τό αυτό. Πού μέ άλλα λόγια μάς οδηγεί στήν εξής απερίγραπτη αναγωγή: άφού οί δύο στόις τρείς είναι κακοί, εγώ ό τρίτος πού απομένω είμαι αναγκαστικά καλός. Στήν πραγματικότητα ώστόσο, τά δύο άκρα δέν είναι ίδια στήν ιδεολογία του κ. Α. Άνδριανόπουλου. Άπλως χρησιμοποιεί τό σόφισμα γιά προπαγανδιστικούς λόγους. Λέει ό άρθρογράφος: «ή πρωτοποριακή σημασία στό ρόλο τής εργατικής τάξης... ή εξύμνηση τών άρετών κάθε "μικρού" παράγοντα τής κοινωνίας... ή επέκταση του Κράτους γιά "Κοινωνική δικαιοσύνη" καί "Ίσες ευκαιρίες" (πολλά εισαγωγικά)... άκρωτηριάζουν βάρβαρα τήν Ήλευθερία». Συνεπώς τό κακό είναι ανεπανόρθωτο όταν προέρχεται από τά άριστερά. Καί στή συνέχεια: «...ό ναζισμός καί ό φασισμός μπόρεσαν νά προσφέρουν τό αντίδοτο στό κομμουνιστικό ξελόγιασμα, αλλά μέ τήν ίδια πάντοτε συνταγή». Άρα ιστορικά φταίνε οί κομμουνιστές πού ως νέοι άλχημιστές ανάκαλυσαν μιά συνταγή ή όποία ανάγκασε τούς φασίστες νά άντιταχθούν. Δηλαδή τή δουλειά τους κάνανε οί άνθρωποι. Πάντα κατά τόν άρθρογράφο, οί φασίστες ήγάτες είχαν άπλως «άρρωστημένη φαντασία», κάτι πού λογικά μπορεί νά αναιρεθεί μέ τή θέσπιση μιάς άπλής ψυχιατρικής εξέτασης όλων τών ύποψήφιων γιά τήν κρατική έξουσία...

Ή κρατική παρέμβαση του ΠΑΣΟΚ στήν οικονομία καί οί αυταρχικές επιβολές του στήν κοινωνία δέν είναι ανακάλυψη τής σημερινής κυβέρνησης. Γράφει ό Μ. Παπαγιαννάκης: «Τή διόγκωση του δημόσιου τομέα δέν έφερε καμιά ιδιαίτερη "σοσιαλμανία" κάποιων παραστρατημένων άστών, αλλά ή ίδια άντιφατική πορεία του ελληνικού καπιταλισμού καί οί άδήρητες άνάγκες του». Τόσο τό ΠΑΣΟΚ όσο καί οί παραδοσιακές δεξιές πολιτικές δυνάμεις καθώς καί οί νεοφιλελευθέροι, διατηρούν στό άκέραιο τή λογική του κέρδους από τήν εκμετάλλευση τής εργασίας τρίτων, ενώ διαφωνούν στόν τρόπο διαχείρισης καί προορισμού του κέρδους καί στήν οργάνωση τής εργασίας. Μέ αύτή τήν έννοια οί νεοφιλελευθέροι δέν δικαιούνται νά τυρβάσουν περί ελευθερίας όπως άντίστοιχα τό ΠΑΣΟΚ περί σοσιαλισμού καί ή ΝΔ περί δημοκρατίας. Σημαντικές βέβαια οί διαφορές μεταξύ τών παραπάνω πολιτικών δυνάμεων καί κάποιο ένδιαφέρον παρουσιάζουν τά προβλήματα πού θέτουν. Μόνο πού διαφορές καί προβλήματα τέτοιου τύπου δέν ορίζουν ριζικά άντίπαλες παρατάξεις. Άπλως οί διαφορετικές όπτικές τίς αναγκάζουν νά άντιπαρατεθούν ως πρός τήν κατοχή καί τήν νομή τής έξουσίας. Έπομένως θά μπορούσαν νά λείπουν εκείνα τά περί «έπανάστασης του νεοφιλελευθερισμού».

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Η έπαγγελία τής απολύτως ανεμπόδιας λειτουργίας τών μηχανισμών τής αγοράς πού προπαγανδίζουν οί επαναστατημένοι φίλοι τής ελευθερίας μās εξαναγυρίζει κατ’ αναλογία στό επίπεδο τών μηχανισμών τής φυσικής επιλογής. ‘Η συρρίκνωση τής κοινωνίας στό επίπεδο τής αγοράς και ή ύπαγωγή τής στις απαιτήσεις τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, είναι κάτι πού γιά τή συντριπτική πλειοψηφία τών πολιτών σημαίνει γενικευμένη εξαθλίωση. Καί γιά τούτο ίσως ή ιστορική πραγματικότητα παραποιείται άνενδοίαστα.

Καί γιά νά τελειώνουμε μέ αυτόν τόν οικονομίστικο μεσαιωνισμό τών φιλελεύθερων, τά δημαγωγικά περί: «...αποφασιστικότητας γιά έναν άγώνα σκληρό και άσυμβίβαστο μέ στόχους βραχυπρόθεσμους και μακροχρόνιους χωρίς άμφιταλαντεύσεις και όπισθοδρομίες», μās τά λέει κάθε μέρα και τό ΚΚΕ.

Πέτρος Πιζάνιας

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΤΑΣΟΥ ΔΗΜΟΥ
ΦΛΟΓΙΣΜΕΝΑ
ΧΡΟΝΙΑ

Ένα βιβλίο αγωνιστικής
ανάτασης, ένα βιβλίο της
Επονίτικης γενιάς.

ΕΚΔΟΣΗ: ΑΛΕΒΙΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΦΕΙΔΙΟΥ 14-16 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 3600.059

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
«ΚΟΜΜΟΥΝΑ» Σουλίου 9
Τηλ. 3602644 **ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ**

Γιούλια Βοσνεσενσκαγια
Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΕΙΝΑΙ «ΙΣΗ»
ΜΕ ΤΟΝ ΑΝΤΡΑ
Ισ' ένα στρατοπέδο τής Σιβηρίας

ΓΙΟΥΛΙΑ
ΒΟΣΝΕΣΕΝΣΚΑΓΙΑ
Η «ισότητα» άνδρα - γυναί-
κας στο Γκουλάγκ

Γιωργος Καραμελιας
σύγχρονος καπιταλισμος
και
επαναστατικό υποκείμενο

Γ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ
Σύγχρονος καπιταλισμός και
επαναστατικό υποκείμενο

Αντιστο. Περγρι
απο τον εργατή μάζα
στον κοινωνικό εργάτη

ΑΝΤΟΝΙΟ ΝΕΓΚΡΙ
Ο «Μάης» τής Ιταλίας
(Από τον εργατή-μάζα
στον κοινωνικό εργάτη)

S.P.K.
ΟΙ «ΨΥΧΑΙΘΥΝΕΙΣ»
ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
The proletariat and the bourgeoisie

S.P.K.
Οι ψυχοσθενείς ενάντια
στο κεφάλαιο

ΙΤΑΛΙΑ
αυτοκρατική
του αντάρτικου

Ρ. ΚΟΥΡΤΣΙΟ - Α. ΝΕΓΚΡΙ
Ο. ΣΚΑΛΤΣΟΝΕ
Ιταλία, «αυτοκρατική»
του αντάρτικου

ΓΕΡΜΑΝΙΑ
απο τη RAF
στους πράσινους

ΚΟΝ - ΜΠΕΝΤΙΤ, ΣΑΡΤΡ,
ΣΒΑΡΤΣΕΡ, ΡΟΤ,
ΜΠΑΡΜΠΙ κλπ.
Γερμανία, από τη RAF
στους πράσινους

χάρτης
ΔΙΗΜΝΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
7

ΖΩΝΑΡΑΝ ΣΟΥΦΙ • Η.Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝΟΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ • ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ
ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ • ΘΟΔΩΡΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ • ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΤΖΑΚΗ
Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ • ΕΚΤΩΡ ΚΑΚΗΒΑΤΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ
ΧΑΡΟΛΜΤ ΠΙΝΤΕΡ: «ΠΡΟΔΟΣΙΑ»
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΠΙΕΡ ΚΑΜΠΑΝ
ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΚΑΝΑΣ
Ξ.Α. Κ. ΟΚΟΛΗΣ
ΝΤΙΝΑ ΠΑΜΠΑΛΛΗ
ΜΑΡΣΙΕΛ ΝΤΙΣΙΑΝ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ • ΝΑΣΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ
ΚΟΥΡΤ ΧΑΜΠΡΙΤΕΡ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ
ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΕΥΧΟΣ 1-5

ΠΑΙΔΙΚΗ ΤΙ—ΒΙ

Τό άδηφάγο τρωκτικό τοῦ Ντίσνεϋ
νευρόσπαστα, βασιλοπούλες,
κι άκτίνες λείζερ

Σέ πρώτο πλάνο ὁ φόβος. Ὁ τρόμος καί ἡ βία. Ἡ μαγεία καί ἡ κατανάλωση καί στό βάθος ὁ μικρός τηλεθεατής. Συνεπαρμένος κι άθέατος. Τυλιγμένο κουβάρι. Θά χωθεί καί θά χαθεῖ μέσα στήν άσπρόμαυρη ἢ χρωματιστή ὀθόνη, ὀδεύοντας στίς περισσότερες περιπτώσεις, στους πάντα σκοτεινοὺς λαβύρινθους τῆς λήθης καί τοῦ άφανισμοῦ.

Τό σκηνικό στήθηκε. Τώρα τό μόνο πού άπομένει εἶναι νά βρεθεῖ κάποιιο σενάριο. Μά κι αὐτό δέν εἶναι καθόλου δύσκολο άφου οἱ ιδέες εἶναι γνωστές κι οἱ συνταγές δοκιμασμένες.

Ἐν άρχῆ ἦν ὁ Ντίσνεϋ· καί γιατί ἡ Ἑλληνική Τηλεόραση νά μήν καταφύγει στή συμβολή του;

Ἀρχιτέκτων τοῦ εἶδους ὁ κύριος! Ἀφου μέ τό άδηφάγο τρωκτικό τοῦ Μίκυ - Μάους κατάφερε νά ροκανίσει (καί εξακολουθεῖ άκόμα) γενιές εὐαίσθητων παιδικῶν ψυχῶν, μετατρέποντάς τες σέ \$ (αὐτό τό σημά σχεδόν κυριαρχεῖ στίς ιστορίες του) στή συνέχεια θά τά επενδύσει γιά νά θεμελιώσει τήν πόλη του τῆς Οὐτοπίας· μιά πόλη ὅμως πού άποκαλύπτει ὅλη τή μυθολογία τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ὀνειρου· πού βρίσκεται βουλιαγμένο στή χώρα μέ τά δεκαοχτώ ἑκατομμύρια άνεργους (Ντόναλντ)· σέ μιά Γῆ Χαναάν πλημμυρισμένη άπό τούς καταρράχτες τοῦ Μάνα. Κι άκόμα σέ μιά χώρα μέ τά ὑπόλοιπα ἑκατομμύρια, νευρόσπαστα (Γκούφυ) δεμένα στήν ταινιοκολλητική ἄλυσίδα παραγωγῆς, νά κυνηγᾶνε τή δεκάρα πού τά ἴδια ἔσπρωξαν στό Φορτ-Νόξ τοῦ κακοῦ θεοῦ - ἔργοδοτη (Σκρουντζ).

Ἀπό κει καί πέρα ὁ χορός καλά κρατεῖ. Μέ τούς δεκάδες ἥρωες ἀνάλογων ιστοριῶν. Καί πάντοτε σέ κινούμενα σχέδια.

Ἐδῶ ὅμως ὁ μεγαλοφυῆς ἔμεινε πίσω. Τώρα, άπό τή Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας ὡς τή χώρα τῆς Αὐτοκτονίας, άπό τίς χώρες τοῦ Ἀνύπαρκτου Σοσιαλισμοῦ ὡς τίς χώρες τοῦ Ἐπαρκτοῦ Τρίτου Κόσμου, μιά καινούρια βιομηχανία ἀνθίζει: Αὐτή τῶν Σήριαλ μέ τά ὑπερφυσικά μικρά, ὅπου

τό ζωάκι μέ τό παιδικό πρόσωπο ἔγινε (ἔχι τυχαῖα) παιδί μέ πρόσωπο ζώου. Ἐκτελεστής στή δουλειά ἄρα τῶν άφεντικῶν.

Νά μερικά άπ' τά πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα:

— Τό μικρό «Σπόρτ-Μπίλυ» μέσα άπό τό μαγικό του βαλιτσάκι θά βγάλεῖ άκτίνες «λείζερ» γιά νά κάνει σκόνη τούς κακοὺς, τίς μάγισσες καί τούς σατανικοὺς δολοφόνους, σάν ἄλλος Τζαίμς Μπόντ.

— Ὁ ἀνήλικος Σεβάχ θά πέσει θύμα μάγων, ἀγριῶν πειρατῶν καί ξωτικῶν, ἄλλά θά τούς διαλύσει ἔχι βέβαια μέ τό «πνεῦμα του» ἄλλά μέ τή βοήθεια τῶν... πνευμάτων καί κατ' ἐπιταγήν τούς.

— Ὁ μικρός Ροῦϊ «στά παιδικά χρόνια τοῦ Ἐλ Σίντ» ψάχνοντας γιά τήν κλεμένη του γαϊδουρίτσα θά νικήσει αἰμοβόρους ληστές καί σιδερόφραχτους ἰππότες ἔν ὀνόματι τοῦ καλοῦ βασιλέως.

— Ἡ παρέα τῶν μικρομέγαλων παιδιῶν «Στή χώρα τῶν Κοντορεβουθούληδων» ἔξοντῶνε γιγάντια καβούρια μέ μαγικές ρομφαίες. Μά καί στήν καλύτερη περίπτωση δέ βρίσκεται παρά τήν παρωχημένη βουκολική ἱστορία τῆς προπολεμικῆς ὀρφανῆς Χαίντν σέ ἐπανάληψη.

Αὐτά καί τούτων ὅμοια. Πού «ἀναδίνουν μιάν ὁσμῆ φασισμού σάν άπό θειάφι». (Ἄς θυμηθῶμε τό λεχθέν ὑπό τοῦ «δημοκρατικοῦ» στρατηγοῦ Ντέ Γκῶλ. Ὁ μόνος ἀντίπαλός μου εἶναι ὁ Τέν-Τέν).

Ἐπερφυσικά μικρά λοιπόν. Ὁρες ἀτέλειωτες τά παιδιά μαστουρώνουν. Μέ τή γραφίδα τοῦ κινουμένου σχεδίου - νυστέρι. Μέ τή γραφίδα κάρβουνο νά μουντζουρώνει τό ἄγραφο χαρτί τοῦ παιδικοῦ μυαλοῦ. Παράγοντας σχέσεις τοῦ τύπου: πατέρας - γιός, μέγáλος - μικρός, καλός - κακός, ἀρχηγός - ὑπήκοος, ἔργοδοτής - ἐργαζόμενος, ἐξουσιαστής - ἐξουσιαζόμενος. Μέ τή γραφίδα τοῦ κινουμένου σχεδίου, σχέδια σωτηρίας· πού θά μεταφέρει τούς ναυαγοὺς, μέ μιά ἀντίστροφη πορεία, άπό τίς κατοικημένες περιοχές τῆς γνώσης σέ τόπους ἀφιλόξενους

κι άνυδρους.

Καί ό έγκέφαλος συνθλίβεται. Ύποχωρεί καί άποχωρεί. Ύποτασσόμενος στην άστραπιαία έναλλαγή των εικώνων. Στην έλλειψη διαλόγου. Κι ή σκέψη άκίνητη καθώς ή άεικήνητη γραμμή λειτουργεί σαν φωτεινό σώμα, όπου μέ μαθηματική άκρίβεια θά προκαλέσει στο παιδί - σκυλί, έκκρίσεις σιέλων: καί τό παιδάκι του Παυλώφ είναι έτοιμο πιά για πράξεις προγραμματισμένες· έντολοδόχος καί εκτελεστής των επιταγών της όποιας έξουσίας.

Ίσως τά παραπάνω ήχουν ύπερβολικά. Όμως μιά γρήγορη ματιά στο φάσμα πού καλύπτουν τά παιδικά προγράμματα μίας εβδομάδας καί στά δύο κανάλια είναι άπαραίτητη.

Έτσι σέ σύνολο 11,5-12 περίπου ώρών έχουμε τήν έξης κατάσταση: Τά κινούμενα σχέδια της λογικής πού προαναφέραμε καλύπτουν τίς 6,5 μέ 7 ώρες! Έδώ τή μερίδα του λέοντος έχουν τά ύπερφυσικά μικρά, ό σπανακοφάγος Ποπάυ (φάε παιδί μου γιατί θά σέ φάει ό μαύρος Πήτ), ό Γούντυ, οί Πολωνοί Μπόλεκ καί Λόλεκ, καί φυσικά ό Ντίσνευ. Μοναδική έξαιρέση τό «Μιά φορά κι έναν καιρό ήταν ό άνθρωπος», πού σίγουρα μπορεί νά πει κανείς ότι ξεφεύγει από τήν παυλωφική λογική, μέ μερίδιο μόνο 30 λεπτών.

Καί τό υπόλοιπο των 5 ώρων; Άς δούμε πώς καλύπτεται.

— Παιδαγωγικές εκπομπές μόλις 40 λεπτά. Έδώ φανερώνεται όλη ή ένδεια καί ή παντελής έλλειψη ευθύνης των έλληνικών παραγωγών πού μεταφέρουν τή δασκαλιστική νοοτροπία στο «στούντιο». Πού δημιουργούν στά παιδιά όφθαλμοπορρικά συναισθήματα καθώς παρακολουθούν, βουβά καί βουλιαγμένα στη μοναξιά τους, δεκάδες άλλα παιδιά νά παίζουν καί στους δύο διαύλους.

— Ψυχαγωγικές 90 λεπτά. Δέν ξέρουμε τί θά μπορούσε νά πει κανείς για τίς άπανωτές έπαναλήψεις του «Θαυμάσιου Κόσμου της μουσικής». Δέν ξέρουμε τί νά πούμε για τή θεωρία του ξύλου άπ' τόν Παράδεισο» καί άλλων παιδαγωγικών καί ψυχαγωγικών τοιούτων στο «Πού είναι ή Μαργαρίτα» του Ρ.Ι. Κύπρου.

Κι άκόμα πώς νά μείνεις άπαθής μπροστά σέ στυλ «Κολακαμπάνα» ταχυδακτυλουργό πού θά διασκεδάσει τά παιδιά μας εξαφανίζοντας μπουκάλια, εμφανίζοντας μαντήλια άφανίζοντας έντέλει τούς μικρούς του φίλους; (ντόπια παραγωγή).

— Παραμύθια 90 λεπτά. Ξεπερασμένης αισθητικής μέ ωραίες βασιλοπούλες, φαρμακωμένα μήλα, φτωχές μά τίμιες μυλωνούδες, δίκαια βασιλόπουλα...

— Μορφοτικές 30 λεπτά. Πού καλύπτουν μόνο τόν «Άγριο κόσμο των ζώων».

— Ό στρατός μας(!) καί ή εκκλησία μας(!) από 15 λεπτά. Καί τά δύο προγράμματα παρουσιάζονται στο πρώην στρατιωτικό μας καί νυν «κοινωνικοποιημένο» κανάλι, πού στά τελματωμένα νερά του κυριαρχεί ή διχρωμία του χακί καί του μαύρου.

Τά 30 λεπτά πού άπομένουν φιλοξενούν τόν μέχρι στιγμής άγνωστό μας Μίστερ-Μάγκου.

Καί νά πού από τό χορό των κινουμένων σχεδίων, στο χώρο των σχεδιασμένων κινήσεων, ό μονόδρομος είναι έτοιμος.

Πώς νά μείνει κανείς άπαθής μπροστά σ' αυτή τήν καθημερινή πλύση πού άδιαλείπτως συντελείται μπροστά μας;

Κι έξοργίζεσαι όταν μαθαίνεις ότι, άντί για κάποιες προσπάθειες νά κεντρίσει ή τηλεόραση τήν παιδική φαντασία, άντί νά δομείται ένα έν πολλοίς αξιόλογο ύλικό, πού ήδη ύπάρχει στον τομέα της τέχνης για παιδιά, συμβαίνει τό έντελώς αντίθετο· αναδομείται δηλαδή ό... Ταχυδακτυλουργός.

Κι άγανακτείς όταν αναλογίζεσαι ότι πληρώνεις αυτή τήν κακογουστιά· ότι πληρώνεις για νά βελτιωθεί ό τρόπος πού κινείται τό άθλιο καασκεύασμα της κούκλας (παλιά τήν κινούσαν δύο άτομα, τώρα ένα) πού σχολιάζει τά νούμερα του μεγάλου ζογκλέρ.

Καί μελαγχολείς όταν τό καταλυτικό καί άναρχούμενο χιούμορ του Σουίφτ είναι άκατανόητο για τά μικρά ένώ θάπρεπε νά τό παρακολουθήσουν οί μεγάλοι· ή έστω νά μπει στην ώρα των Τιμωρών Ντιούκς πού είναι άλλωστε καί τό στερνό καταφύγιο των ανήλικων πού ξενοχτούνε στις 8.10 τό βράδυ της Παρασκευής.

Καί σαν νά μήν έφταναν όλα αυτά νά κουρελιάζονται τά συναισθήματά σου καθώς γίνεσαι μάρτυρας του τρόπου πού ή κοινωνία της άφθονίας βάζει σφήνες στην παιδική ψυχή μέ τίς διαφημιστικές της τσιχλόφουσκες. Άπαράδεκτο! (Άλήθεια τί έγινε μέ τίς περιφημες εξαγγελίες των Ρωμαίων της Άλλαγής;).

Τί-Βί(α). Άπό τίς σκοτεινές κάνες της τηλεόρασης πού εκπέμπει «Γιά τούς μικρούς της φίλους». Πού προσπαθεί νά διαμορφώσει, από τήν προσχολική άκόμα ηλικία, άχθοφόρους της κυρίαρχης ιδεολογίας. Αύριανούς Πολίτες - Δέκτες. Πολίτες - Θεατές. Πολίτες - Έντέλει - Ίδιώτες.

Μπάμπης Ζαφειράτος

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ

Είναι φανερό πώς ούτε η οικονομική κρίση, ούτε η ανεργία και ο πληθωρισμός που την συνοδεύουν, οδηγούν αυτόματα στην άνοδο της άριστερας και την ενίσχυση του εργατικού κινήματος. 'Αλλά και σε χώρες όπως η Γαλλία, η 'Ελλάδα και η 'Ισπανία όπου οι τελευταίες εκλογές ανέδειξαν άριστερες κυβερνήσεις, αυτές είτε προήλθαν από έντελως καινούργια κόμματα είτε από ριζικά αναδιοργανωμένα παραδοσιακά σοσιαλιστικά. ('Η όμοιομορφία που παρατηρείται ωστόσο ανάμεσα σ' αυτά τα τελευταία έχει μάλλον υπερτονισθεί σε σχέση με όρισμένες σημαντικές διαφορές). 'Αντίθετη είναι η περίπτωση χωρών όπως η Γερμανία και η 'Αγγλία. Καί στη μὲν Γερμανία — όπου το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα στηριζόταν σε μία έπισηλή συμμαχία μ' ένα φιλελεύθερο κόμμα — μπορεί να πει κανείς πώς τό κυβερνών Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα είχε να διαχειριστεί τήν οικονομική κρίση, γεγονός που τού περιόρισε τά περιθώρια κοινωνικών παροχών και φιλελεύθερης πολιτικής και τό εφθειρε από πολλές πλευρές. Στην 'Αγγλία όμως τά τελευταία 4 χρόνια κυβερνούσε τό Συντηρητικό κόμμα και έχοντας να παρουσιάσει μία θεαματική άνοδο τής ανεργίας — αν και πρέπει να παρατηρήσει κανείς και ένα σημαντικό περιορισμένο τού πληθωρισμού — οι τελευταίες εκλογές τό διατήρησαν στην κυβέρνηση με μία ελάχιστη υποχώρηση. Τό πιό ενδιαφέρον όμως είναι πώς τό παραδοσιακό 'Εργατικό κόμμα όχι μόνο δέν καλύτερευσε τή θέση του, αλλά υπέστη μία πολύ μεγάλη και άπρόβλεπτων συνεπειών ήττα. 'Η οικονομική κρίση, στην 'Αγγλία τουλάχιστον, φαίνεται να τροφοδοτεί τήν κρίση τού εργατικού κινήματος.

'Από μία πλευρά, ή βαριά ήττα τών 'Εργατικών έχει όλα τά χαρακτηριστικά μιάς σειράς αδυναμιών, παραλήψεων, αντιφάσεων και λαθών — όπως θά τό ήθελε μία καθιερωμένη φρασεολογία. Οι 'Εργατικοί εμφανίστηκαν στις εκλογές (που προκηρύχτηκαν από τούς Συντηρητικούς ένα χρόνο πριν τή λήξη τής θητείας τους) με έμφανη τά σημάδια τών έσωτερικών τους συγκρούσεων, με κακούς προεκλογικούς χειρισμούς, με έχθρικά τά μαζικά μέσα ενημέρωσης σχεδόν στό σύνολό τους και με έναν άρχηγό που ούτε τό κόμμα κατάφερε να συμμαζέψει ούτε τό εκλογικό σώμα να πείσει. Δύο σημαντικά ζητήματα στά όποια είχαν άρχικά τήν πλειοψηφία τών εκλογέων με τό μέρος τους, τή μείωση τών έξοπλισμών και τήν έξοδο από τήν ΕΟΚ, λειτούργησαν τελικά εναντίον τους. Στο θέμα τής ΕΟΚ ή σκληρή διπλωματία τής Θάτσερ που κατάφερε έστω και προσωρινά να πετύχει μία σημαντική ανακατανομή τής συνεισφοράς τής 'Αγγλίας στόν κοινωτικό προϋπολογισμό άντέστρεψε άποφασιστικά τίς διαθέσεις τού εκλογικού σώματος. ('Αλλωστε ή νίκη τών σοσιαλιστών στη Γαλλία είχε ήδη υποβαθμίσει τό κυριότερο έπιχείρημα τών άριστερών 'Εργατικών ότι ή κοινότητα ελέγχεται άποκλειστικά από τή δεξιά).

'Από τήν άλλη, στό ζήτημα τού έξοπλισμού, οι 'Εργατικοί εμφανίστηκαν άλληλοσυγκρουόμενοι και με προτάσεις που ξεπερνούσαν κατά πολύ τίς διαθέσεις τής πλειοψηφίας τών ψηφοφόρων, καθώς έμοιαζε να αφήνουν υπερβολικά έκτεθειμένη άμυντικά τή χώρα — και μάλιστα μετά τήν έμπειρία τών Φόκλαντς που πλανιόταν διαρκώς στην πολιτική άτμόσφαιρα. 'Ολοφάνερα μεγάλη ζημιά προκάλεσαν στους 'Εργατικούς οι άποσχισθέντες Σοσιαλδημοκράτες. 'Η παρουσία τους σε πάρα πολλές περιπτώσεις δημιούργησε μία δυναμική που αν και δέν τούς ώφέλησε καθόλου από πλευράς έδρών, ώφέλησε σ' ένα μικρό βαθμό τούς Φιλελεύθερους συμμάχους τους και σε μεγάλο βαθμό χάρισε έδρες στους Συντηρητικούς. Πιό σημαντικό όμως και από τόν προεκλογικό άγώνα ήταν ή αντιπολιτευτική πολιτεία τών 'Εργατικών που είχε οικοδομηθεί κυρίαρχα πάνω σε γενικές προτάσεις για κρατικές παρεμβάσεις και καταπολέμηση τής ανεργίας. Οι 'Εργατικοί δέν έπεισαν πώς είχαν λύσεις για τά καυτά οικονομικά προβλήματα, ενώ οι Συντηρητικοί έπεισαν πώς ή ανεργία είναι ά-

ναγκαίο και σχεδόν άναπότρεπτο κακό και πώς έχουν μία μακροπρόθεση στρατηγική για τήν έξυγίανση τής οικονομίας και τό ξεπέρασμα τής κρίσης. Είναι άλλο ζήτημα ότι έκτός από τόν έλεγχο τού πληθωρισμού έχουν στην πραγματικότητα προκαλέσει μεγαλύτερο κακό στην οικονομία άπ' όσο θά μπορούσε να προβλέψει κανείς.

* * *

Και όμως από μία άλλη πλευρά ή ήττα τών 'Εργατικών έχει τή σφραγίδα μιάς χρόνιας και πολύ σοβαρότερης κρίσης. 'Από τό 1951, με εξαίρεση μία ενδιαφέρουσα άνοδο τό 1966, οι 'Εργατικοί πέφτουν εκλογικά σχεδόν συνεχώς. Στίς εκλογές τού 1979 πήραν τό μικρότερο ποσοστό που είχαν πάρει ποτέ τήν δεκαετία τού '30, και στις πρόσφατες εκλογές τό μικρότερο ποσοστό από τό 1918. 'Υπάρχουν κι άλλα στοιχεία που συνεπικουρούν στην διαπίστωση μιάς μακροχρόνιας κρίσης. Τά μέλη τού 'Εργατικού Κόμματος από 800.000 περίπου τήν έποχή που ήταν στην κυβέρνηση στά μέσα τού '60 έπασαν στά μισά στά τέλη τής έπόμενης δεκαετίας και συνεχίζουν να πέφτουν. Τά εργατικά συνδικάτα, που έχουν σταματήσει έδω και καιρό να αυξάνουν αριθμητικά, παρόλο που έπείδειξαν μία έντυπωσιακή μαχητικότητα στις άρχές τής δεκαετίας τού '70 και με τίς οικονομικές τους δικδικήσεις έρριξαν τότε τήν κυβέρνηση τών Συντηρητικών, στράφηκαν με τήν ίδια σχεδόν ένταση και κατά τής κυβέρνησης τών 'Εργατικών. Αυτό από μόνο του βέβαια θά μπορούσε να είναι και θετικό αλλά άποδείχτηκε καταστροφικό. Πρώτον γιατί ή μαχητικότητα τών συνδικάτων σχεδόν κατέρρευσε μπροστά στην έπιθετικότητα τής Θάτσερ και δεύτερον γιατί κλονίστηκαν σε επικίνδυνο βαθμό οι σχέσεις εργατικών συνδικάτων - 'Εργατικού Κόμματος. Οι έκτιμήσεις τών σφιγγομετρήσεων δείχνουν ότι στις τελευταίες εκλογές οι 'Εργατικοί πήραν λιγότερο από τό 40% τών ψήφων τών συνδικαλισμένων δηλ. περίπου 14% λιγότερο από τήν προηγούμενη φορά. 'Από τήν άλλη λιγότερη από τούς μισούς άνεργους ψήφισαν τούς 'Εργατικούς. Καί όπως πάντα, οι 'Εργατικοί είχαν να αντιμετωπίσουν τόν πολύ μεγάλο τους έχθρό, δηλ. τήν άποχή από τίς εκλογές πολλών εργατών και πολλών δυνάμει 'Εργατικών ψηφοφόρων.

Τί συμβαίνει με τό 'Εργατικό κόμμα; 'Ορισμένοι κομμουνιστές θεωρητικοί, όπως ο E. Hobsbawm και ο S. Hall, προσπάθησαν εδώ και καιρό να ανοίξουν μία συζήτηση που θα είχε άφετηρία της όρισμένες σημαντικές αλλαγές που συντελούνται τις τελευταίες δεκαετίες στη σύνθεση της εργατικής τάξης. 'Η συζήτηση αυτή δεν έχει ακόμα οδηγήσει σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, και πάντως δεν αποτέλεσε κέντρο προβληματισμού στους κόλπους των 'Εργατικών.

Στό 'Εργατικό κόμμα, δλοι μοιάζουν να άγνοούν την μακροχρόνια φθορά και κινούνται σε επίπεδο συγκυρίας. 'Από την εποχή της ανόδου των Συντηρητικών στην έξουσία τό 1979, τό 'Εργατικό Κόμμα φαίνεται να άπασχολείται με ένα μόνο θέμα, τους έσωτερικούς συσχετισμούς, χωρίς αναφορές σε ζητήματα σύνθεσης και μετατόπισης μέσα στην εργατική τάξη. 'Η ανάδειξη της άκροδεξιάς πτέρυγας στους κόλπους των Συντηρητικών ώφέλησε σ' ένα βαθμό την παραγκωνισμένη άριστερή πτέρυγα των 'Εργατικών. 'Η σχετική όμως προώθηση των άριστερών 'Εργατικών τούς χρέωσε στην κοινή γνώμη με την τελευταία ήττα του κόμματος χωρίς αυτό να σημαίνει πώς ή εκλογική μάχη δόθηκε με ένα συνολικό πρόγραμμα της άριστε-

ράς. 'Η πρόσφατη αλλαγή όμως στό τρόπο εκλογής των υποψήφιων βουλευτών του κόμματος είχε ως αποτέλεσμα ή μισή περίπου νέα κοινοβουλευτική ομάδα να ελέγχεται από τούς άριστερούς πράγμα που σχεδόν προεξοφλεί την ανάδειξη νέου ήγέτη του κόμματος από την άριστερή πτέρυγα. Μία μεγάλη μερίδα του τύπου στην 'Αγγλία, προδικάζει έτσι την όριστική χρεωκοπία του 'Εργατικού κόμματος.

Αυτό βέβαια δέν άπορρεί καθόλου από τά δεδομένα. Είναι γνωστό πώς στην Γαλλία, την 'Ελλάδα και (λιγότερο) την 'Ισπανία οι νέες άριστερές κυβερνήσεις ανάδειχτηκαν με πολύ άριστερές θέσεις. Και όμως αυτό δέν είναι από μόνο του αισιόδοξο μήνυμα για τούς 'Αγγλους άριστερούς 'Εργατικούς.

* * *

'Υπάρχει μία βαθιά ριζομένη πεποίθηση στό 'Εργατικό Κόμμα ότι οι οικονομικές κρίσεις ριζοσπαστικοποιούν τις πολιτικές συνειδήσεις. Κατά συνέπεια δόθηκε έμφαση στό πρόβλημα της άνεργίας και της επίλυσής του με κρατικές επενδύσεις — σε μία χώρα όμως με πολύ διευρυμένο και δυσφημισμένο κρατικοποιημένο τομέα. 'Υπάρχει παράλληλα και μία κατά κάποιο τρόπο πραξικοπηματική αντίληψη κατάληψης και άσκησης της έξουσίας. Οι άριστεροί 'Εργατικοί πρότειναν τόση και μόνο έσωκομματική δημοκρατία δση θα τούς επέτρεπε να πάρουν τόν έλεγχο του κόμματος. Τό 'Εργατικό Κόμμα στό σύνολό του υποστηρίζει κατηγορηματικά τό δικομματικό εκλογικό σύστημα, που μέχρι στιγμής κρατά έξω από την έξουσία τούς Φιλελεύθερους και επιτρέπει με 40% των ψήφων, 60% πλειοψηφία στό κοινοβούλιο. 'Απ' αυτή την άποψη μπορεί να πει κανείς πώς τό 'Εργατικό Κόμμα είναι κληρονόμος κάποιων 'παλιών αξιών', που εκφράζει σήμερα με τόν 'εργατισμό' του ό υποψήφιος της άριστεράς για την αρχηγία N. Kinnock. Αυτά σε μία εποχή που ή άγγλική παραδοσιακή εργατική τάξη διαφοροποιείται και συρρικνώνεται. Δέν είναι τυχαίο πώς τις εκλογικές νίκες της δεκαετίας του '60 τις πέτυχε ό H. Wilson με την ευφάνταστη «τεχνολογική επανάστασή» του, που ξέκοψε κάπως τό κόμμα του από την παραδοσιακή του πολιτική. Μπορεί κανείς μάλιστα βρει αντίστοιχα αυτής της «άνανωμένης» πολιτικής σ' αυτήν των μεσογειακών κομμάτων που οδηγήθηκαν

πρόσφατα στην έξουσία. Οι άριστεροί 'Εργατικοί στην 'Αγγλία κατάφεραν αυτή τή φορά να συμπεριλάβουν στό εκλογικό πρόγραμμα του κόμματός τους μία σειρά από «άριστερές» θέσεις. 'Εξέφρασαν έτσι τις επιθυμίες διαφόρων ομάδων πίεσης. 'Ο σοσιαλισμός όμως έχει ανάγκη από σοσιαλιστική θεωρία και από ένα συνολικό πρόγραμμα που να άπαντάει τόσο στα καυτά προβλήματα της συγκυρίας, όσο και στα μακροπρόθεσμα ζητήματα της μετάβασης. 'Όσο δέν υπάρχει κάτι τέτοιο ή εργατική τάξη φαίνεται να προτιμάει τό κόμμα που υπόσχεται να διαχειριστεί την κρίση καλύτερα. Στην 'Αγγλία οι «άνανωμένοι» Συντηρητικοί ήταν πιο πειστικοί σ' αυτό.

Δ. Κυρτάτας

ΖΗΤΕΙΤΑΙ ΕΛΠΙΣ

Διαφορές στρατηγικής στό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα πού οδήγησαν στην απομάκρυνση του Ζ. Π. Σεβενεμάν

Είναι γεγονός ότι τον ελληνικό τύπο, αλλά και τα πολιτικά μας κόμματα πολύ λίγο, και πάντως διόλου συστηματικά, απασχολούν όσα τεκταινούνται στις αδελφές σοσιαλιστικές χώρες, Γαλλία και Ισπανία. Η εξαιρετική άπορία των σχετικών εκτιμήσεων, σε συνδυασμό με την αργιολογία — εκτός εξαιρέσεων — αποδοχή ή απόρριψη όσων προτείνει το εγχώριο σοσιαλιστικό σχήμα εξουσίας, ελάχιστα συμβάλλει στη διεκρίνιση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μεθοδεύσεων που ένα - δύο χρόνια πριν μετρημένες δεκάδες ατόμων υποπτεύονταν την τόσο σύντομη χρεωκοπία τους. Γιατί είναι επίσης γεγονός ότι τόσο ο σοσιαλισμός του Μιττεράν όσο και εκείνος του Παπανδρέου, τηρουμένων πάντα των αναλογιών, παραδέρνουν εδώ και καιρό ανάμεσα στο επιθυμητό και το έφικτό χωρίς να πείθουν καν τους οπαδούς τους είτε για τον ιδεαλισμό ή το ρεαλισμό τους. Η περίπτωση της Ισπανίας είναι αλήθεια ότι συνδέεται με την ιδιαιτερότητα ενός ήγέτη, του Γκονζάλες, ο οποίος στήριξε την κατακόρυφη άνοδο του όχι σε όραματα αλλά στην υποσχέση μιας επιτυχούς διαχείρισης της κρίσης του καπιταλισμού.

Ίδιαίτερα το γαλλικό παράδειγμα φιλόδοξο σε στόχους και προοπτικές άμέσως μετά την προεδρική νίκη, έφθασε τις τελευταίες ημέρες σε σημαντικά αδιέξοδα που συμπυκνώνει ή συγκλονιστική δήλωση του Ζάκ Ντελόρ Υπουργού Έθνικης Οικονομίας: «... για μία χώρα, όπως η δική μας που υποφέρει από δύο έγγενεις αδυναμίες, τον πληθωρισμό και την έλλειψη ανταγωνιστικότητας, δεν υπάρχει μέση λύση: ή θά επιβιώσουμε ή θά καταρρεύσουμε». Αυτή η όμολογία, και ή εμφάνιση που αποδίδεται στη δεινή κατάσταση της χώρας από τή χείλη του περισσότερο αρμόδιου ύπουργού, ως μή ξεχνούμε ότι γίνεται σε μία περίοδο άνοδου του αντιπάλου. Πράγματι, πρόσφατες σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης ακόμη και του φιλοκυβερνητικού τύπου,

φέρουν ένισχυμένη την αντιπολίτευση ή κατά άλλη διατύπωση «γιατροί, φοιτητές, εργάτες του μετρό, αγρότες, καταστηματάρχες, δημοφύλακες εναλλάσσονται στις απεργίες και τις διαδηλώσεις». Από την άλλη μεριά, ή πολιτική έκπρωσώπηση των αντιπάλων σχηματισμών ένθαρρυνμένη από τις επιτυχίες Κόλ και Θάτσερ φαίνεται να ξεπερνάει σταδιακά την πρό διετίας άμηχανία της. Μάλιστα σε ευρωπαϊκό ή και παγκόσμιο επίπεδο. Η συμμαχία «Θάτσερ - Ρέηγκαν - Κόλ» που ήγείται της Διεθνούς των Δημοκρατικών όπως αυτοαποκαλείται ή νεοσυσταθείσα ένωση των συντηρητικών κομμάτων, διακηρύσσει ότι πιά «τό μέλλον ανήκει στις ελεύθερες δημοκρατίες που δείχνουν τό δρόμο της ιστορίας... ή

ών τους, την άποσπασματικότητα των αναλύσεών τους και την έλλειψη σοβαρού αντίλογου από άλλες σχολές ή τάσεις που τούς παραθέτουν τό γνωστό "ή σιωπή μου προς άπάντησίν σας"... ακόμη και σήμερα, που έχουμε αρκετή γνώση και γεύση των προϊόντων του... ύπαρκτου νεοφιλελευθερισμού ανά τον κόσμο»... οι ίδεες αυτές άποκτούν ύπολογίσιμη έπιρροή.

Με τή συμπλήρωση ότι ακριβώς αυτή ή έλλειψη σοβαρού αντίλογου, που όρθά διαπιστώνεται ή «συμβολή» της στην κρίση των συγχρόνων δημοκρατιών, δεν άποτελεί συγκυριακό φαινόμενο αλλά βαθύτατο σύμπτωμα μιας άλλης κρίσης, εκείνης του ύπαρκτου σοσιαλισμού, άνατολικού και δυτικού τύπου, στην όποία ήδη έχουν άφιρωθεί τόμοι και φοβάμαι ή έλπίζω ότι θά ακολουθήσουν ακόμη περισσότεροι.

Άς έρθουμε όμως σε μία σημαντική έξαιρεση αυτού του κόσμου της σιωπής. Έννοούμε τή μορφοποίηση της «άριστερης» άπάντησης στα αδιέξοδα της κυβερνητικής πολιτικής του σοσιαλιστικού κόμματος που προέρχεται από τή ίδια του τή σπλάχνα. Πρόκειται για τον 42χρονο Ζάν Πιέρ Σεβενεμάν

έλευθερία και ή δικαιοσύνη περνούν στην επίθεση». Έστω και άν όπως υποστηρίζει ο φιλεργατικός άγγλικός τύπος, τίποτε τό συγκεκριμένο δεν προέκυψε από τή πρώτη συνάντηση της νέας διεθνούς, αυτές οι κινήσεις των συντηρητικών δυνάμεων δεν είναι διόλου εύκαταφρόνητες. Κυρίως γιατί, όπως εβστοχα σημείωνε ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης τελευταία για τις ελληνικές αντίστοιχες κινήσεις, «χάρη στην άσάφεια των προτάσε-

πρών ύπουργό Τεχνολογίας, Έρευνας και Βιομηχανίας και τήν ομάδα του CERES οι όποιοι άρκετό καιρό τώρα προετοιμάζουν μία έναλλακτική πολιτική πρόταση για τό προσεχές συνέδριο του κόμματος τον Όκτώβρη στο Μπούρ-αν-Μπρές. Κύριος αντίπαλος ή πολιτική λιτότητας του Ντελόρ αλλά γενικότερα ή δεξιά πτέρυγα του κόμματος υπό τον Μισέλ Ροκάρ.

Η χώρα θά πρέπει ν' άποκτήσει μεγαλύτερο κύρος, ένα φιλόδοξο

μεγαλειώδη προγραμματισμό που θα διεγείρει τον πατριωτισμό του λαού και θα τον κινητοποιεί ενθαρρύνοντάς τον σε καινοτομίες, υποστηρίζει ο Σεβενεμάν. Για να σταματήσει ή οικονομική πτώση των τελευταίων δέκα χρόνων ή Γαλλία θα πρέπει να επιτύχει την ανάκαμψη της οικονομίας της, ν' αντιμτωπίσει τις μονεταριστικές θεωρίες, να προστατεύσει τη βιομηχανία της, τέλος, να επεξεργασθεί μία νέα νομισματική πολιτική. Ειδικά για το τελευταίο ζήτημα ο Σεβενεμάν διευκρινίζει ότι δεν είναι αντίθετος με το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα και δεν είναι υπέρ του προστατευτισμού, ωστόσο, «δεν μπορούμε να διατηρούμε μία σταθερή τιμή ανταλλαγής όσο ο πληθωρισμός μας είναι μεγαλύτερος της Γερμανίας». Έπιμένοντας στην προτεραιότητα αντιμετώπισης του πληθωρισμού, η ομάδα Σεβενεμάν αν και διαπιστώνει «ανεπάρκειες» στο πρόγραμμα λιτότητας του Ντελόρ όμολογεί ότι το θεωρεί αναγκαίο, προσθέτοντας όμως ότι οι δικές της επεξεργασίες αρχίζουν από εκεί όπου τελειώνουν εκείνες των κομματικών τους αντιπάλων. Ναί, πρέπει ν' αύξηθεί η παραγωγικότητα, να γίνουν θυσίες στις όποιες θα συμμετάσχουν όλοι δίκαια και αναλογικά.

Όστόσο είναι αυτό αρκετό; Συγκροτεί αυτή η πρόταση μία βιομηχανική πολιτική ικανή να επανασυστήσει την ισχύ του έθνους; Όχι, οι κλασικές μέθοδοι ανάκαμψης δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της εποχής. Η απάντηση είναι, πρέπει να 'ναι: «να παράγουμε περισσότερο, και να παράγουμε καλύτερα». Τολμηρές επενδύσεις τόνωση της ζήτησης, ενθάρρυνση της αποταμίευσης, φορολογία στα ύψη-λά εισοδήματα αποτελούν τά κομβικά σημεία των σημερινών κυβερνητικών εϋθυνών. Η ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής με προσωρινούς προστατευτικούς έλέγ-

χους, κεντρικό θέμα της επιχειρηματολογίας Σεβενεμάν, που επικαλείται την ανάγκη πραγματισμού σ' αυτές τις δύσκολες στιγμές, θα πρέπει να οδηγεί στην εθνική ανεξαρτησία ιδιαίτερα με την δημιουργία μιας πανίσχυρης πυρηνικής δύναμης κρούσης ή όποια σε 15-20 χρόνια ν' αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα ισοροπίας στην Εϋρώπη.

Αυτά τά μεγαλεπήβολα σχέδια θεωρεί ο Σεβενεμάν ικανά να κινητοποιήσουν τό λαό σ' ένα ανανεωμένο αίσθημα πατριωτισμού: «έφωσον και δεν υπάρχει ένας ευρωπαϊκός πατριωτισμός πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον μόνο που γνωρίζουμε»...

Πολλά σημεία αυτών των σκέψεων θα μπορούσαν ν' άμφισβητηθούν και για τη σοσιαλιστική τους ύψη αλλά και για την λαϊκή άποδοχή που θα συναντήσουν κατά την υλοποίησή τους. Μόνο τά περί πυρηνικής δύναμης άρκουν. Τελευταίες δημοσκοπήσεις στην εβδομαδιαία "La Vie" για τό φιλειρηνικό κίνημα στη Γαλλία, ιδιαίτερα ύποτονικό μέχρι σήμερα, είναι ευγλωττες: 44% των 1000 έρωτηθέντων αντίθενται στην έγκατάσταση των Πέρσινγκ άκόμα κι αν οι σοβιετικοί διατηρήσουν τούς SS20.

Άνάμεσα στα 18-34 χρόνια τό ποσοστό γίνεται 51%, τή διαδήλωση εναντίον των άμερικανικών πυραύλων εϋνοούν 50% εκ των όποιων 59% άνήκουν στό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Άπό τήν άλλη τό Ίνστιτούτο Γεωπολιτικής Μαρι Φράνς Γκάρω διαπίστωσε σε σχετική έρευνα ότι μόνο 15% θεωρούν τήν ΕΣΣΔ «στρατιωτικό» κίνδυνο ενώ 6% «στρατιωτικό και οικονομικό». Όπως σημείωνε ό Άντρέ Φονταίν τό συμπέρασμα είναι έμφανές: πρόκειται για μία ένστικτώδη αντίδραση του κόσμου που δεν αισθάνεται ν' άπειλείται και δεν μπορεί να καταλάβει γιατί θα πρέπει να έγκατασταθούν πύραυλοι των όποιων ή καταστροφική δύνα-

μη είναι δεδομένη. Πέρα από τό πόσο είναι πληροφορημένος ό μέσος Γάλλος για τίς πραγματικές σοβιετικές διαθέσεις οι άπόψεις αυτές έλάχιστα συνιστούν μία αντίδραση ικανή να εϋνοήσει τήν ανάπτυξη μιας έθνικης πυρηνικής δύναμης. Έννοούμε τήν έξαρση του πατριωτισμού που προϋποθέτει ή συνεπάγεται ή σύλληψη και ή υλοποίησή της.

Άνάλογες ένστάσεις θα μπορούσαν να έγερθούν και για τήν έμφαση της ομάδας Σεβενεμάν στα περί πατριωτισμού αισθήματα ή και τήν περιέργη σύνδεση των τελευταίων μ' ένα άπροκάλυπτο παραγωγισμό. Περιέργη για όσους έχουν αρχίσει να ύποπτεύονται ότι ό σοσιαλισμός ή θα είναι λιτός ή δύσκολα θα ύπάρξει. Όμως τό σύντομο αυτό κείμενο δεν θεωρεί ότι έξάντλησε τήν προβληματική Σεβενεμάν για ν' άσχοληθεί και με τήν κριτική της. Άλλά άποσκοπεϊ να σημειώσει τό σημαντικότερο. Ίδιαίτερα για μάς, οι όποιοι έχοντας βιώσει τήν τύχη των διαφωνούντων με τήν έπίσημη πολιτική στελεχών του κυβερνώντος κόμματος κοντεύουμε να θεωρούμε παράδοξα τά αυτονόητα. Ότι δηλαδή ό Σεβενεμάν μετά τήν παραίτησή του για πολιτικούς λόγους από τήν κυβέρνηση, δεν εκδιώχθηκε κακήν κακώς και διακοσμημένος μ' όλες τίς δυνατές κατηγορίες άντεθνικής, άντισοσιαλιστικής, άντικομματικής δράσης από τούς συντρόφους του, αλλά, αντίθετα ξαναγύρισε στις κομματικές λειτουργίες των όποιων και διεκδικεί τήν πολιτική έκβαση. Ό ίδιος μάλιστα δντας στή μειοψηφία στα συνέδρια του 1971 και 1979 όπου τελικά οι άπόψεις του υιοθετήθηκαν λίγο πτοείται από τή βεβαιότητα του Ντελόρ ότι ό Πρόεδρος τόν ύποστηρίζει άπόλυτα. Έστω κι αν ό Μιττεράν επανέλαβε από τήν τηλεόραση πρόσφατα, ότι «δεν διαθέτουμε μία έναλλακτική οικονομική πολιτική εν έφεδρεία». Τό γεγονός ότι τό πολιτικό παιχνίδι εξακόλουθει να παίζεται μέσα στό κόμμα με σεβασμό στις διαδικασίες και έμπιστοσύνη στή δυναμική τους, ίσως άποδειχθεί πέρα από τό έφικτό κάθε πρότασης, ή έσχατη έλπίδα για τήν κλυδωνιζόμενη αξιοπιστία του σοσιαλιστικού πειράματος της Γαλλίας. Ίσως...

Α.Α.

ΜΕΓΑΛΕΣ «ΑΛΛΑΓΕΣ» ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

“Ολος ο εξηλεκτρισμός στά σοβιέτ

Τερματίσθηκαν στις 17 Ιουνίου, αν πιστέψουμε δημοσίευμα στον αστικό τύπο, οι εργασίες της εαρινής συνόδου του Άνωτάτου Σοβιέτ. Έργασίες επίπονες και υπεύθυνες, δικαιούνται λοιπόν τα υπερήλικα μέλη του, του θέρους πλέον μεσογύτου, να ανασάνουν κι αυτοί σαν άνθρωποι κατευνάζοντας την άρθραλγία τους στά λουτρά της Κριμαίας. Αντικείμενο τών εργασιών της συνόδου ή εργασία τών άλλων.

Ο νέος λοιπόν σοβιετικός νόμος περί εργασιακών και λοιπών σχέσεων επιτρέπει, αντιγράφουμε, στίς κολεκτίβες νά δίνουν συμβουλές στή διεύθυνση (σύμβουλος επιχειρήσεων, πού λέμε εμείς σί δυτικοί). Θέλοντας δέ νά ξεκουράσει ο νομοθέτης τούς συμβουλάτορες από τόν κάματο της ημέρας τούς προφυλάσσει από τό νά συμμετέχουν στό διορισμό τών διευθυντών, τόν καθορισμό της παραγωγικότητας και τίς μισθολογικές διαπραγματεύσεις. Ούτε μπορούν βέβαια νά επιβάλουν στή διεύθυνση τή λήψη μέτρων. Οί εργαζόμενοι θά τό ρίχνουν πάντως έξω μιά ή δύο φορές τό χρόνο συνερχόμενοι σέ εργατικές συνελεύσεις γιά νά χαράσσεται ή πολιτική ή νά επικρίνουν μέ τήν ψυχή τους (στό στόμα;) τή διεύθυνση. Κατοχυρώνεται έτσι τό απαράγραπτο δικαίωμα τών ανθρώπων νά χαράζουν πολιτική. Η εξουσία τών αποφάσεων, λέει ή ανταπόκριση, παραμένει στους διευθυντές.

Ο νέος νόμος είναι, τέλος, κρυστάλλινος στό ότι οί κολεκτίβες πρέπει όχι μόνο νά υπακούουν στό κόμμα αλλά και νά αποδέχονται τή μονοπρόσωπη διεύθυνση τών επιχειρήσεων. Δέν θά επιτρέψουμε ποτέ στίς κολεκτίβες, δήλωσε ο εισηγητής, νά στραφούν «στόν αναρχοσυνδικαλισμό ή στήν Δημοκρατία χωρίς πειθαρχία».

Τέτοια λέει ο νόμος και ή Μεσημβρινή, από τήν οποία και οί πληροφορίες μας, τιτλοφορεί μέ χαρά τό δημοσίευμα «ο Άνθρώπων μέ νόμο δένει τά χέρια τών εργατών». Άλλά τά χέρια αυτά ήταν ήδη πισθάγκωνα δεμένα και μάλιστα, υποθέτουμε, διά νόμου. Προς τί λοιπόν ο καινούριος; Ο καινούριος θέλει,

φαίνεται, νά τά λύσει. Γιατί ή κοινωνικοποίηση, όπως ξέρουμε και από δώ, θέλει εργατιά μέ τά χέρια λυτά.

Μπορεί έτσι νά μήν συμμετέχουν οί εργαζόμενοι στόν καθορισμό της παραγωγικότητας, τούς παρέχεται όμως τώρα ή εξουσία νά υποχρεούνται νά αναλάβουν μεγαλύτερη ευθύνη στή βελτίωση της απόδοσής τους και νά είναι πίο πειθαρχημένοι. Οί κολεκτίβες καθήκον έχουν, είπε ο εισηγητής, νά διασφαλίζουν μεγαλύτερη πειθαρχία στήν εργασία, νά ανεβάσουν τήν παραγωγικότητα. Η αύξηση της παραγωγικότητας και ή χαλύβδωση της πειθαρχίας κοινωνικοποιούνται. Ο εισηγητής πρόσθεσε εξάλλου ότι οί κολεκτίβες ευθύνονται και γιά τήν «αυστηρή εφαρμογή» τών κρατικών σχεδίων παραγωγής. Κοινωνικοποίηση λοιπόν και στήν εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής.

Άλλά και αυτά δέν θά πρέπει νά είναι ιδιαίτερα καινούρια. Από τά λίγα πού μάθαμε διακινδυνεύουμε τό συμπέρασμα ότι άλλου πρέπει νά βρίσκεται ή καινοτομία γιατί τό μικρόβιο της κοινωνικοποίησης άμα άρχίσει δέν σταματάει.

Οί εργαζόμενοι δέν συμμετέχουν λοιπόν στίς μισθολογικές διαπραγματεύσεις αλλά, όπως τόνισε ο σύντροφος εισηγητής, μέ τόν νέο νόμο διαφοροποιούνται ουσιαστικά οί μισθοί. Οί «καλύτεροι» θά παίρνουν δηλαδή και τά μεγαλύτερα επιδόματα. Και είναι μέ τήν άπώλεια ακριβώς τών επιδομάτων τους (ή χάνοντας τή σειρά τους στους καταλόγους άναμονής γιά τά διαμερίσματα) πού θά τιμωρούνται οί έργα-

τες λόγω διαγωγής κοσμίας ή γιά τυχόν πλημμελήματα. Έπειδή υπάρχουν μάλιστα και τά κακουργήματα, ο νόμος όρίζει ρητά ότι ή άπόλυση πρέπει νά άποτελέσει τρέχον πλέον μέτρο τιμωρίας γιά τούς φυγόπονους εργάτες.

Άλλά δέν είναι σωστό νά χρεώνεται τίς άπολύσεις ή ίδια ή διεύθυνση πού στό κάτω κάτω είναι υπέρνω τέτοιων μικροτήτων. Κοινωνικοποίηση θά πεί άλλωστε συλλογικότητα και συλλογικότητα θά πεί άρθροισμα άτομικότητας. Τό πρόβλημα λεται ως εξής. Σοβιετικοί έπίσημοι δήλωσαν ότι ακόμα και ολόκληρη ή κολεκτίβα μπορεί νά τιμωρηθεί μέ άπώλεια τών επιδομάτων της έστω κι αν ένα μόνο μέλος της είναι κακός εργάτης. Πώς θά προφυλαχθεί όμως ή κολεκτίβα από τούς άσυνειδήτους; Μά μέ συλλογικότητα, λαϊκή συμμετοχή και κοινωνική ευθύνη. Για νά λέμε λοιπόν και τού στραβού τό δίκιο, στίς κολεκτίβες παραχωρείται μέ τό νόμο μιά καιρία εξουσία: ή ευγενής έξουσία νά εισηγούνται άπολύσεις.

Η αύξηση λοιπόν της παραγωγικότητας κοινωνικοποιείται, κοινωνικοποιείται ή πειθαρχία, κοινωνικοποιείται ή έποικοδομητική συμβουλή, ή αυστηρή εφαρμογή τών κρατικών πλάνων και αυτή κοινωνικοποιείται. Έμενε νά κοινωνικοποιηθεί ή πονηή, ή τιμωρία και ή άπόλυση.

Η κοινωνικοποίηση, ως λέξη, άποκτá σήμερα διεθνώς μιά μοντέρνα όσο και ψευδώνυμη λειτουργία. Φαίνεται δηλαδή ότι οί νόμοι από δώ και μπρός δλο και κάτι καινούριο θά κοινωνικοποιούν. Η ελληνική κυβέρνηση έχει βέβαια κάνει πολλά θετικά βήματα προς τήν κατεύθυνση αυτή, εμφανίζει όμως και απαράδεκτες ολιγωρίες, υπαναχωρήσεις και ταλαντεύσεις. Τά μαντάτα από τό πρωτοπόρο Μόσκοβο δείχνουν τόν δρόμο. Έχει πολλά ακόμα νά μάθει από αυτόν ο κατά Παπανδρέου τρίτος...

Γ.Κ.

Σοβιετικά Ταχυδρομεία καί κοινωνία

«Έχω νά λάβω γράμμα σου σαράντα μέρες τώρα...» Τό δημοφιλές αυτό τραγούδι τού Τσιτσάνη τό φέρνει στήν επικαιρότητα νέα καί πιό φρέσκια ανταπόκριση, στόν αστικό καί πάλι τύπο, πού μᾶς γνωρίζει τά (δχι καί τόσο) καινούρια μέτρα πού πήρε ἡ σοβιετική ἐξουσία στά πλαίσια τῆς προσπάθειάς της γιά «τήν ἐπιβολή κοινωνικῆς πειθαρχίας καί ἐλέγχου». Ἡ προσπάθεια αὐτή πρέπει νά ἀναληφθεῖ φυσικά μέ συλλογικό τρόπο. Γιά νά χτυπηθεῖ ὁμως — ἐπιτέλους σέ κείνον τόν τόπο — τό πολυκέφαλο τέρας τῆς γραφειοκρατίας, εἰσάγεται ἕνα σύστημα ὄχι ἀκόμα ἠλεκτρονικῆς ἀλλά πρὸς τό παρόν «ταχυδρομικῆς κατάδοσης».

Οἱ ἀρχές ἐξέδωσαν ἔτσι εἰδική πρὸς τοῦτο σειρά κάρτ-ποστάλ, τίς «κάρτες σήμανσης», μιά ἀπό τίς ὁποῖες ἔπεσε στά χέρια ἀμερικανικῆς ἐφημερίδας. Οἱ καταδότες διευκολύνονται ἀλλά καί ἐνθαρρύνονται μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀφοῦ δέν ἀπαιτεῖται ὄνομα ἀποστολέα· ἀρκεῖ τό ὄνομα καί ἡ διεύθυνση τοῦ καταγγελλομένου. Ἀπαιτεῖται ἀκόμα, γιά νά εἶναι μιά καταγγελία ἐγκυρη, νά σημειοῦται διά σταυροῦ στό προσῆκον τετραγώνάκι τό «ἐγκλημα» τοῦ γείτονα. Στά τελευταῖα, λέει ἡ εἶδηση, περιλαμβάνονται ἡ ἀνεργία (;), ὁ ἀλκοολισμός, ἡ χρήση ναρκωτικῶν, ἡ μή πληρωμή προστίμων καθὼς καί «ἄλλες παραβάσεις τῆς κοινωνικῆς τάξης καί τῶν κανόνων τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας». Ὅσο γιά τά ἐργασιακά ἐγκλήματα αὐτά τά ἔχει ἀναλάβει, ὅπως εἶδαμε, ἡ κολεκτίβα.

Τά σοβιετικά ταχυδρομεία στήν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου. Γιά νά συνεισφέρουμε κι αὐτά, μετά τήν κοινωνικοποίηση τῆς τιμωρίας καί τῆς ἀπόλυσης, στήν ἀποκορύφωση τῆς κοινωνικοποίησης πού ἤδη ἐνυπῆρχε στά προηγούμενα. Ὁ χαφιεδισμός, ἀνώτατο στάδιο τῆς κοινωνικοποίησης.

Γ. Κατσιγιαννης

ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ

Ὁ ἐπίδοξος Πρωθυπουργός τῆς χώρας, ὁ κ. Κ. Μητσοτάκης, ὡς Ὑπουργός Συντονισμοῦ τῆς Ν. Δημοκρατίας εἶχε φροντίσει ἀπό μόνος του — χωρίς δηλαδή τῆ σύμφωνη γνώμη τῆς τότε κυβέρνησης — νά παραγγεῖλει τεράστιες προμήθειες στήν Μεγάλη Βρετανία.

Αὐτό τουλάχιστον μᾶς πληροφορεῖ ὁ «Ὀικονομικός Ταχυδρόμος» (κριτική ἀπό τόν Γ. Δημητριάδη τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Ράλλη «Ὁρες Ἐυθύνης» 2/6/1983). Νά πῶς ἔχει τό σχετικό ἀπόσπασμα:

... «Καί ἀνακλύπτουν ἐπίσης ὀρισμένα ἐρωτηματικά σχετικά μέ τίς λεπτομέρειες πού ἀναφέρει. Σάν παραδείγματα μόνο, θέλω νά ἀναφερθῶ σέ δύο:

Τό πρῶτο ἀφορᾷ τήν Συμφωνία πού διαπραγματεύθηκε στό Λονδίνο ὁ κ. Κ. Μητσοτάκης, ὅταν πῆγε ἐκεῖ σάν Ὑπουργός Συντονισμοῦ τό 1979. Στή συμφωνία ἐκείνη πού ἡ Κυβέρνηση ἀρχικά εἶχε πολύ μικρή ἰδέα, δέν περιλαμβανόταν μόνο ἡ προμήθεια μιάς μονάδος τῆς ΔΕΗ καί παροχῆς ἀπό τοὺς βρεταννοὺς πετρελαίου. Ἀλλά ἀκόμη εἶχαν γίνει συζητήσεις γιά ἀγορά ἀπό τοὺς βρεταννοὺς ἄνθρακα γιά τήν ΔΕΗ, πολεμικοῦ ὕλικου, ἠλεκτροκίνησης τῶν ἐλληνικῶν σιδηροδρόμων, καί μιά σειρά ἄλλων βρεταννικῶν ἐξαγωγῶν πρὸς τή χώρα μας. Σ' ὅλα αὐτά ἐπιμελῶς τό βιβλίο δέν ἀναφέρεται. Κι εἶναι κρίμα μιά καί δίνει τήν ἐντύπωση πῶς μερικά δέν χρειάζεται νά λεχθοῦν.

Τό δεύτερο σημεῖο πού ἡ ἀφήγηση γίνεται ἀσαφῆς ἕως λυρική, ἀλλά

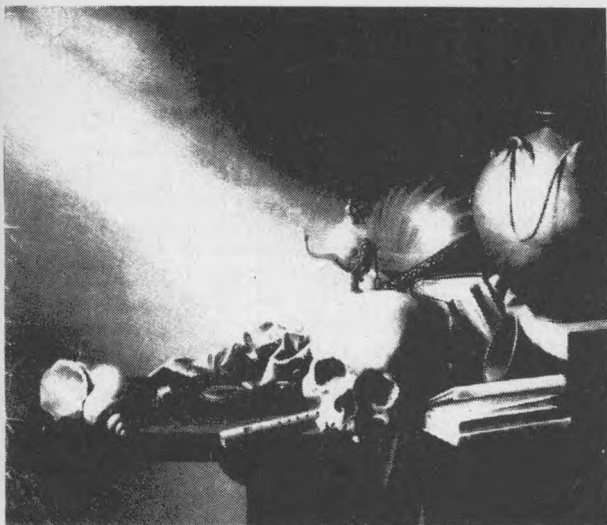
δέν εἶναι σίγουρα ἀκριβῆς, εἶναι στήν ἀναφορά πού ὑπάρχει γιά τήν παραίτηση τοῦ κ. Ι. Μπούτου ἀπό Ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ. Ἀναφέρεται στήν γνωστή ἀσθένειά του (τότε) καί τῆ χειρουργική ἐπέμβαση πού ἐπακολούθησε. Καί «ξεχνᾷ» πῶς πραγματοποιήθηκε ἐνῶ βρισκόταν στήν Ἀθήνα ἡ Βρεταννὴ Πρωθυπουργός κ. Θάτσερ. Ὅτι ὑπῆρξαν τότε σοβαρότατες διαφωνίες γιά τήν προώθηση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ κ. Κ. Μητσοτάκη. Πῶς δέν δέχθηκε νά προχωρήσουν οἱ διαπραγματεύσεις ἄπως ἐπιθυμοῦσε ὁ Πρωθυπουργός, ὁ κ. Μητσοτάκης καί ὁ κ. Μᾶνος. Ἀλλά πού δέν συμφωνοῦσαν ἀπόλυτα ὁ τότε Διοικητῆς τῆς ΔΕΗ κ. Μωῦσης καί ὁ κ. Ἐβερτ. Πῶς στίς πιέσεις πού τοῦ ἀσκήθηκαν ὁ κ. Μπούτος ἀρνήθηκε νά υποχωρήσει καί νά δεχθεῖ δυσμενεῖς γιά τήν Ἑλλάδα ὅρους. Κι ἡ ἐκρηκτικότητά του τόν ὀδήγησε ὥστε νά μὴν δεχθεῖ, ὅπως εἶχε προγραμματιστεῖ, τοὺς Βρεταννοὺς δημοσιογράφους πού ἀκολουθοῦσαν τήν κ. Θάτσερ, στό σπίτι του στήν Φιλοθέη μισή ὥρα πρὶν ξεκινήσουν γιά ἐκεῖ...».

Παρόλα τά παραπάνω ὁ κ. Μητσοτάκης θά διεκδικήσει τήν ψήφο τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὑποσχόμενος ἀσφαλῶς ὅτι θά... ἀγωνιστεῖ γιά περισσότερο... χρηστή διαχείριση τῶν οικονομικῶν τῆς Ἑλλάδας.

Χωρὶς βέβαια νά κόβουμε τό κεφάλι μας ὅτι ὁ «καλός» κ. Μπούτος ὑπόσχεται κάτι καλύτερο...

Σ. Σταύρου •

Μέ αφορμή
τόν φετινό έορτασμό
της *Ήμέρας του Περιβάλλοντος*

Ή κριτική υποστήριξη του Χάους

του Λεωνίδα Λουλούδη

1954: «Έκ βαθέος πρασίνου σκοτεινόφαιον»

Τόν Ίανουάριο του 1954, ή γεωργική επιθεώρηση *Ή έλγά*, πού δέν έκδίδεται πιά, δημοσίευε μιά ένδιαφέρουσα ανακοίνωση του Β. Κριμπά στην Άκαδημία Άθηνών. Άφορούσε έρευνα του καθηγητή της Γεωπονικής Σχολής Άναγνωστόπουλου για την επίδραση της τσιμεντόσκονης «επί της φυσιολογίας και της καρποφορίας των έλαιών» πού γειννιάζαν μέ τά εργοστάσια τσιμεντοποιίας στην Έλευσίνα. Ή έρευνα άπαντούσε σέ διαμαρτυρία των καλλιεργητών ότι τά δένδρα τους παρουσίαζαν φαινόμενα άκαρπίας «ύπό της νυθημερόν εκπεμπομένης κόνεως». Έτσι, «εις άκτίνα ίκωνών χιλιομέτρων» τό χρώμα «εις την άνω επιφάνειαν του φύλλου εκ βαθέος πρασίνου ήτο σκοτεινόφαιον ένώ εις την κάτω εκ σκοτεινοπρασίνου φαιόν». Ή πρόταση θεραπείας του έρευνητή, άφού άποδείκνυε πειραματικά την αιτιώδη σχέση μεταξύ κόνεως και άκαρπίας, ήταν σαφής: «Ή κακή επίδραση της κόνεως θά περιορισθεί εάν ληφθούν μηχανικά μέσα συλλογής της εκπεμπομένης κόνεως».

Εικοσιτρία χρόνια άργότερα, τόν Ίανουάριο του 1977, ένας άλλος γεωπόνος-έρευνητής, ό κ. Χολέβας, ύποστήριζε ότι οι φθοριοϋδες ένώσεις πού μεταφέρονται σέ μορφή κόνεως και άποτίθενται επί του φυλλώματος των φυτών στην περιοχή Κυριακίου Βοιωτίας δρούν: α) τοξικά για τά φυτά και β) επιβλαβώς για τά ζώα πού βόσκουν στίς περιοχές αυτές καταναλισκόντας φυτά μεγάλης περιεκτικότητας σέ φθόριο. Λίγο άργότερα (1980) και ό δασολόγος κ. Νάκος έβρισκε σέ δείγματα φύλλων έλιάς άπό την περιοχή Άσπροπύργου συγκεντρώσεις μολύβδου, κατά μέσο όρο έξι (6) φορές μεγαλύτερες άπό περιοχές χωρίς βιομηχανική ανάπτυξη.

Μέ αφορμή τόν φετινό έορτασμό της «Ήμέρας του Περιβάλλοντος» θά 'ταν ένδιαφέρον, σάν ένας δείκτης ευαισθησίας της κοινωνίας μας άπέναντι στά προβλήματα πού δημιουργούνται στην πλέον κρίσιμη έκδήλωσή της, την παραγωγή, νά εκτιμηθεί ή σχετική διαφοροποίηση πού έχει επέλθει διαχρονικά στην άκροαματικότητα αυτών των ανακοινώσεων. Διευκρινίζω ότι μέ τόν όρο άκροαματικότητα δέν έννοώ μόνο τό εύρος των άπλών άποδεκτών του μηνύματος άλλα και τούς χρήστες του. Μεγέθη άλλωστε συναρτώμενα άλλα όχι πάντοτε ταυτιζόμενα. Θά διαπιστώναμε έτσι, ότι ή ανακοίνωση Κριμπά (Άναγνωστόπουλου) δέν πρέπει νά ξεπέρασε τόν μάλλον στενό κύκλο των άναγνωστών του περιοδικού *Ή έλγά*. Ένώ ή πρότασή της θεραπείας δέν θά ύλοποιηθεί παρά μόλις τό 1977. Ή εξήγηση αυτής της καθυστέρησης είναι εύλογη. Βρισκόμαστε στά μέσα της δεκαετίας του 1950, όταν τό φαινόμενο της εκβιομηχάνισης άρχίζει νά κυριαρχεί στην έθνική οίκονομία. Μέσα άπό τά συντρίμια του έμφύλιου ή νικήτρια παράταξη έπιχειρεί κατά τή σύγχρονη έκφραση νά μή χάσει τό τρένο της (πρώτης) βιομηχανικής επανάστασης. Οί ελάχιστες ύπάρχουσες βιομηχανίες άποτελούν μία των προϋποθέσεων.

Όμως κανείς δέν ενδιαφέρεται άν ό «Τιτάν» έχει κτιστεί πάνω στό άρχαιο θέατρο καί στάδιο τής Έλευσίνας, όπως έκκρεμεί από τό 1930 διαμαρτυρία Έλευσινίου γιά τό πρόβλημα τής τσιμεντόσκονης, στό τοπικό κοινοτικό γραφείο, έτσι καί ή άνακοίνωση Κριμπά (Άναγνωστόπουλου) δεκατέσσερα χρόνια άργότερα δέν θά έχει παρά ελάχιστους άκροατές. Τό 1977 ώστόσο ό «Τιτάν», πρώτη έξαγωγική βιομηχανία τής χώρας πλέον, θά δαπανήσει γιά τό νέο εργοστάσιό του στό Καμάρι 75 έκ.ατ. δραχμές ή 4,7% τής συνολικής επένδυσης γιά τήν προστασία του περιβάλλοντος. Οί άντιδράσεις στην άνακοίνωση Χολέβα θά είναι περισσότερο άμεσες. Βρισκόμαστε στό 1977. Η άκραματικότητα τής είναι σαφώς μεγαλύτερη. Όχι μόνο γιατί δημοσιεύεται στό πρώτο τεύχος επανέκδοσης του περιοδικού *Γεωτεχνικά*, του Γεωτεχνικού Επιμελητηρίου Έλλάδας αλλά καί επειδή συμβάλλει σημαντικά στη συμμόρφωση τής πολυεθνικής «Πεσινέ» μέ τά διεθνή πρότυπα προστασίας του περιβάλλοντος, πού ή ΐδια έχει από δεκαετίες καθιερώσει σέ άλλες εύρωπαϊκές εγκαταστάσεις τής. Θά μπορούσε νά ισχυρισθεί κανείς ότι καί ή άνακοίνωση Νάκου, δημοσιευμένη κι αυτή στό *Γεωτεχνικά*, μαζί μ' ένα πλήθος άλλων παρόμοιων, έκλαϊκευμένων όμως, πληροφοριών πού εμφανίζονται συχνότατα στόν ήμερήσιο τύπο, συνέβαλε στό μέτρα πού πρόσφατα επεξεργάζεται ή κυβέρνηση γιά τή μείωση του μολύβδου στό καύσιμα.

Άν επιστρέψαμε λοιπόν μετά άπ' όλα αυτά στόν δείκτη ευαισθησίας πού υιοθετήσαμε πιο πάνω, θά διαπιστώναμε τή σημαντική διαφοροποίησή του, πού προκύπτει λογικά από τήν ευρύτερη άκροαματικότητα των συγχρόνων δημοσιευμάτων. Είδαμε άκόμη, ότι ή άκραματικότητα αυτή δέν άντιστοιχεί μόνο στόν αριθμό των άποδεκτών των νέων πληροφοριών αλλά — γιά τά συγκεκριμένα παραδείγματα — καί στη χρησιμοποίησή τους στην άλλαγή των συνθηκών παραγωγής. Μάλιστα, γιά τή σχετική καθυστέρηση αυτής τής διαδικασίας δώσαμε καί μιá έρμηνεία. Η πρόταση Άναγνωστόπουλου περίμενε είκοσιτρία χρόνια τή χρησιμοποίησή της, γιατί όπως ήδη αναφέραμε έκτός των άμεσα θιγόμενων Έλευσινίων, ή «κοινή γνώμη» τής εποχής θεωρούσε τήν τσιμεντόσκονη δυναμική άπάντηση στην άνασφάλεια καί τή μιζέρια του άγροτικού βίου. Άντίθετα, ή κοινωνική δεξίωση των νεωτέρων έρευνητών υπήρξε πολύ ευνοϊκότερη, γιατί ήδη τό φαινόμενο τής έκβιομηχανίσισης από τή μιá, άναπτυσσόμενο άνορθολογικά στό χώρο καί τό χρόνο, έφθασε σχετικά σύντομα σέ μιá κρίσιμη συσσώρευση των δυσάρεστων παρενεργειών του, από τήν άλλη ή άνασφάλεια θεραπεύθηκε από λοιπές δραστηριότητες λιγότερο συμβατικές καί παραγωγικές αλλά, όπως άποδείχθηκε, ιδιαίτερα κερδοφόρες. Η τσιμεντόσκονη έπαψε μέ τά χρόνια νά θεωρείται χρυσοφόρος βροχή. Άποιδεολογικοποιούμενη ξανά γινε ή άπλή σκόνη πού ταλαιπωρεί επικίνδυνα όσους τήν εισπνέουν.

Σήμερα ή παραδοσιακή έργατική διεκδίκηση του «άνθυγιεινού επιδόματος» είναι πλέον ύποχρεωμένη νά άντιφάσκει καθημερινά μέ τή σύγχρονη άπαίτηση των μικρομεσαίων γιά «ποιότητα ζωής». Τί νά σημαίνουν όμως όλα αυτά; Ότι παρόλο πού ή καθημερινή πρακτική έμμένει στην άρδευση των συμπεριφορών τής από τίς αξιωματικές βεβαιότητες τής εποχής τής, έντέλει οί τελευταίες άναθεωρούνται ή καί άνατρέπονται όριστικά από τίς νέες σημασίες πού ή γνώση παράγει; Όσα μέχρι τώρα εκθέσαμε καταφάσκουν σ' αυτή τήν αισιόδοξη προοπτική.

Όστόσο, μένοντας σ' αυτή τή μάλλον κοινοτική διαπίστωση πολύ λίγο αξιοποιούμε τήν έμπλοκή του φαινομένου - ρύπανση στις γενικότερες εξελίξεις των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών τής «κρίσης». Καί όμως, ή φετινή δέκατη επέτειος τής 'Ημέρας Περιβάλλοντος προσφέρεται γιά έναν συνθετότερο άπολογισμό.

Φοβούμαι δηλαδή ότι αυτή ή υιοθέτηση του δείκτη ευαισθησίας, όσο κι άν «μετράει» μιá θετική άνταπόκριση τής «κοινής γνώμης» στό φαινόμενο ρύπανση, επισκιάζει μιá άλλη, πολύ κρισιμότερη καί έπίκαιρη διάσταση του προβλήματος. Γιατί άν ή διαπιστούμενη αύξηση τής ευαισθησίας συμβάλλει δραστικά στην πληρέστερη κατανόηση καί καταγραφή των προβλημάτων περιβάλλοντος, από τήν άλλη ή άντιμετώπισή τους, κατασταλτική καί προληπτική, καθυστερεί άπελπιστικά. Ιδιαίτερα ή άπουσία τής τελευταίας υπαινίσσεται, έμμεσα, τό χαρακτηριστικό τής εποχής μας, πού δέν είναι βέβαια ή άγνοια αλλά ή γνώση, πού παρόλη τήν πρόδοό της, ίσως καί εξαιτίας τής, παραμένει θρυμματισμένη καί διάσπαρτη, έπομένως άδύνατη νά έμψυχώσει τό συνολικό σχέδιο, τή θεωρία δηλαδή καί τήν πράξη άνασυγκρότησης ενός κόσμου, περισσότερο αξιόπιστου από τόν σημερινό. Γι' αυτό τό φαινόμενο ρύπανση ενώ δέχεται ποικίλες έπεμβάσεις περιορισμού του, συστηματικά άποσυνδέεται από άλλα συναφή προβλήματα, πού όπως θά δοϋμε άμέσως στό έπόμενο, άφήνονται έπιμελώς στην τυφλή τους εξέλιξη. Τακτική πού δέν αφήνει άνεπηρέαστη τήν έκέκταση καί όξυνση καί αυτού του ίδιου του φαινομένου.

1972-1982: Άπό τή διεθνή άντιμετώπιση στη διεθνή άμνηστία

«Τό άγρίμι σταμάτησε μεμιás τό μάσημα, κρατώντας μιá μεγάλη τούφα γρασίδι άνάμεσα στό δόντια του...». Όπως ό τράγος στό γνωστό μυθιστόρημα του Τουρνιέ, έτσι καί οί άναπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες, εξακολουθώντας ώστόσο τό μάσημα, φάνηκαν έκεί στό τέλη τής θριαμβευτικής δεκαετίας του 1960 νά αϊφνιδιάζονται από μιá ένοχλητική άποκάλυψη. Όχι βέβαια τής άθώας γυμνότητας του παιχνιδιάρη Παρασκευά, αλλά τής δικής τους άδυναμίας νά έξασφαλίσουν τήν όλο καί μεγαλύτερη τούφα γρασίδι πού κατανάλωναν μεταπολεμικά. Η άποκάλυψη, μέ τήν βιαιότητα πολιτισμικού σόκ, προήλθε — όπως καί του τράγου άλλωστε — από τή γνώση του τέλους τής μοναξιάς ή τήν εμφάνιση του Άλλου(ων) πού λογικά πλέον επέβαλε, βάσει κάποιου «Σχεδίου Έπιβίωσης», όρισμένα «Όρια Άνάπτυξης» στην έξαντλητική μέχρι τότε, έκμετάλλευση τής «Γής τής Σπεράντζας», του σημερινού «Διαστημοπλοίου Γή». Αυτή ήταν ή όρολογία πού κυριάρχησε στις 26 άρχές τής Διακήρυξης γιά τό Άνθρώπινο Περιβάλλον, κείμενο-άπόφαση του πρώτου παγκόσμιου συνεδρίου πού όργανωσαν στη Στοκχόλμη τό 1972 τά 'Ηνωμένα Έθνη.

Η άναζήτηση τής πολιτικής γενεαλογίας αυτών των όρων δέν άφορά έτούτο τό κείμενο. Μέσα από τή σύγχυση τής περασμένης δεκαετίας, ή κοινωνική ριζοσπαστικότητα των διαφόρων Μάηδων, ή άπαίτηση τής περιφέρειας γιά τήν τούφα, ή σταθερά αύξανόμενη όρεξη των συνδικάτων τής μητρόπολης, ή έπιθυμία

του κεφαλαίου να οργανώσει τη μείωση του ρόλου αυτών των συνδικάτων σε ό,τι σήμερα αποκαλείται «νέα οικονομία», συνέβαλαν έμμεσα ή άμεσα στην ένταση της οικολογικής διαμαρτυρίας. Μ' αυτή την έννοια αποτελεί σοβαρή παρεξήγηση να θεωρείται ή Στοκχόλμη φέεστα φυσιολατρών. Άλλωστε και στο επίπεδο της μικροπολιτικής ρουτίνας, οι αντιθέσεις των συνέδρων δεν ήταν λίγες. Όχι μόνο οι Άνατολικοί άρνήθηκαν να συμμετάσχουν γιατί δεν είχε κληθεί ή δική τους Γερμανία, αλλά και οι αντισοσιαλιμπεριαλιστές Κινέζοι δεν δίστασαν να διεκδικήσουν τον πυρηνικό τους εξοπλισμό ως συμβολή στην παγκόσμια ύφεση ενώ οι Γάλλοι καταγγέθηκαν από τη Νέα Ζηλανδία για τις πυρηνικές τους δοκιμές στον Νότιο Ειρηνικό. Μέσα σ' αυτό τό ελάχιστο οικο-λογικό κλίμα, συμφωνήθηκε μιά Διακήρυξη, γεγονός πού χαρακτηρίστηκε από πολλούς έλπιδοφόρο για τό μέλλον του πλανήτη. Όχι από όλους, και κυρίως από όσους διαβάζοντάς την κατάλαβαν ότι ήταν πρακτικά άνεφάρμοστη. Η Διακήρυξη, κάνοντας έκκληση για μέτρα «όπου είναι πρακτικά έφικτό» ή για τίς μεθόδους «έκείνες πού θεωρούνται κατάλληλες» αξιοποιώντας πάντα τη «δικαιη πάλη των λαών όλης τής γής», ή αντιφάσκοντας φανερά («οί μή άνανεούμενοι φυσικοί πόροι να χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να μή εξαντλούνται») δύσκολα έπειθε για μιά καλύτερη τύχη από τήν πρόγονό της των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου. Άκόμη όμως και αυτές τίς άοριστολογίες, ή Γενική Συνέλευση των Ένωμένων Έθνών φρόντισε να τίς καταστήσει περισσότερο άσαφείς, κατά τήν τελική τους διατύπωση-έπικύρωση. Πιο ενδιαφέρουσα ώστόσο είναι ή τύχη του Προγράμματος Περιβάλλοντος των Ένωμένων Έθνών (UNEP), προϊόν των εργασιών του ίδιου συνεδρίου.

Στίς 5 Ίουνίου του 1974, δεύτερη έπέτειο τής Στοκχόλμης, ήμερομηνία πού όρίσθηκε έκτοτεώς «Παγκόσμια Ήμέρα Περιβάλλοντος», τό UNEP άνάγγειλε ότι τό πρόγραμμα έλέγχου ρυπάνσεως βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη διεθνώς, με στόχο τήν όρθολογικότερη χρήση των φυσικών πόρων. Άισιοδοξία πού δεν συμμερίζεται ό ίδιος Όργανισμός, όταν δημοσιεύει, δέκα χρόνια άργότερα, ένα ντοκουμέντο άπολογισμού των δραστηριοτήτων του σ' αυτό τό διάστημα (1972-1982).

Έκει, άφού σημειώνονται οι κάποιες έπιτυχίες (ή σύμβαση των μεσογειακών χωρών για τήν προστασία τής θάλασσάς τους, τό τρίτο και τέταρτο πρωτόκολλο για τόν έλεγχο των χερσαίων ρύπων και τήν προστασία των ειδών και βιοτόπων πού κινδυνεύουν...), έπονται οι περισσότερες άποτυχίες. Δεν είναι πιά μόνο ή ρύπανση πού άπειλεί τόν πλανήτη, θά διαπιστώσει τό ενδιαφέρον αυτό κείμενο, αλλά και πίο σύνθετα φαινόμενα, όπως ή υποβάθμιση των έδαφών, όπου σημειώθηκαν άπώλειες τής τάξεως των 20 έκατ. έκταρτων μόνο τό 1980 ή ό έξ' άιτίας θάνατος ενός τεταρτου του πληθυσμου τής γής, μέχρι τό τέλος αυτού του αιώνα.

Μιά σειρά από άλλες «ροπές» δεν είναι λιγότερο άνησυχητικές, όπως: ή όξινη βροχή, ή πιθανότητα εξάντλησης του στρώματος όζοντος, ή καταστροφή των ιχθυοτόπων από τήν υπερεκμετάλλευση, ή εξαφάνιση των τροπικών δασών, ή επέκταση των έρήμων, οι έπιπτώσεις πλημμυρών και ξηρασιών, ή υπερβολική ανάπτυξη των πόλεων. Η έννοια χωριό τείνει να καταστεί μιά γραφικότητα του παρελθόντος. Ηδη τό 2000 άναμένεται 60 πόλεις να ξεπεράσουν τούς 4 έκατομ. κατοίκους, πού μόνο τό Μπουένος Άιρες διέθετε τό 1950. Άρκει ό εφιάλτης του Μεξικού, με 20 έκταρ.

4 Βιβλία για τον ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ και τον ΜΑΡΞΙΣΜΟ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

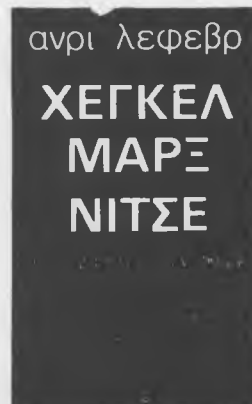
ΜΠΟΡΙΣ ΝΙΚΟΛΑΪΕΒΣΚΙ
ΟΤΤΟ ΜΑΙΝΧΕΝ-ΧΕΛΦΕΝ
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Ι. ΜΕΣΑΡΟΣ
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

ΠΕΡΡΥ ΑΝΤΕΡΣΟΝ
ΔΥΤΙΚΟΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ

ΑΝΡΙ ΛΕΦΕΒΡ
ΧΕΓΚΕΛ, ΜΑΡΞ, ΝΙΤΣΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Γεωργίου Γενναδίου 6 (πάροδος Άκαδημίας) - Τηλ.: 36.15.783

κατοίκους, να ύπομνηματίζει τή σοβαρότητα του προβλήματος. Έναντι όλων αυτών, ο προγραμματισμός του UNEP άποδεικνύεται ιδιαίτερα άμήχανος, έστω και άν τούς καταγράφει μέ άκρίβεια.

Αντίθετα καταφεύγει σέ μία «λύση», ή όποία έχει ήδη άρχισι νά προσεγγίζει τά όρια άξιοπιστίας της. Άντι μέτρων άντιμετώπισης, προτείνεται περισσότερο «έρευνα και συγκέντρωση πληροφοριών». Άκόμα και για προβλήματα στά όποια ή έρευνα έχει ήδη συσσωρευσει ένα σημαντικό όγκο πληροφοριών άρκετό για τήν έφαρμογή πολλών έναλλακτικών «δεσμιδων μετρων». Τι όδηγει σ' αυτή τήν άναβλητικότητα, τήν άτολμία: Φυσικά όχι ή άφέλεια, αλλά ή έξάρτηση των διεθνών οργανισμών. Ο πραγματισμος πού έπιβάλλει ένας ορισμενος διεθνής συσχετισμος δυνάμεων, άντανακλασαι και στις δικες τους προτασεις.

Αν επιχειρούσαμε μια άξιολογηση, άκόμη και στόν τομεα της ρύπανσης όπου έχουν σημειωθεί στό παρελθόν συγκριτικά οι μεγαλύτερες προοδοι, θά διαπιστώναμε τήν ίδια επιφύλαξη. Οί λόγοι, νομίζω, δέν είναι άσχετοι μέ τήν πραγματικότητα πού διαμορφώνει ή διεθνής οικονομική κρίση. Λέγεται — και είναι μισή αλήθεια — ότι οι μεγάλες βιομηχανίες στις άναπτυγμένες χώρες έχουν λαβει μέτρα «σημαντικά» για τόν έλεγχο των περιβαλλοντικών τους επιπτώσεων. Αυτό πού δέν λέγεται, και όπωσδήποτε τά κριτήρια έκτιμησης, ως κοινωνικά δηλαδή μη άντικειμενικά, δέν είναι, δέν μπορεί νά είναι, κοινώς άποδεκτά, είναι άκριβώς πόσο σημαντικά. Άκόμα και μέ τήν υιοθέτηση μόνο του οικονομικού κριτηρίου, άν ύποθέσουμε ότι στις χώρες αυτές οι δαπάνες προστασίας του περιβάλλοντος δέν ξεπερνούν τό 1-1,5% του Άκαθάριστου Έγχωριου Προϊόντος τους, συντηρητικής προέλευσης έκτιμήσεις θεωρούν ότι άφησαν άνεληρέαστη τήν εξέλιξη τής άναπτυξιακής διαδικασίας.

Κι όμως, είναι γεγονός πού δέν μπορεί ν' άγνοηθεί, ότι ή προσφυγή σέ πλέον άυστηρά μέτρα θά προσέκρουε σέ άξεπέραστα έμποδια χρηματοδότησης τους, ύπο τις σημερινές οικονομικές αλλά και κοινωνικές συνθήκες. Ούτε ή αύξηση των τιμών αλλά ούτε και ή μείωση των κερδών άποτελούν ρεαλιστικές άπαντήσεις για τή χρηματοδότηση τής προστασίας του περιβάλλοντος. Η πρώτη συγκρούεται μέ τήν άντιπληθωριστική πολιτική, και κυρίως μέ τά ήδη συμπεριμένα εισοδήματα των εργαζομένων. Η δεύτερη άγνοεί τις επενδυτικές ανάγκες τής άναβιομηχάνισης και τόν σκληρό άνταγωνισμό τής διεθνούς οικονομίας, ό όποιος και ύπαγορεύει τήν άμέριστη συμπάρταξη κράτους και κεφαλαίου, στή δημιουργία του ευνόικότερου δυνατού «κλίματος» για τό τελευταίο. Καθήκον πού έχουν άναδειξει σέ ιερή άποστολή οι σύγχρονοι μας δυτικοί «σοσιαλισμοί».

Κλίμα πού κατά τά γραφόμενα έχει άρχισι ήδη νά δημιουργείται, παράγοντας και κάποια νέα φρούτα ύπό τή θαλπωρή του. Ήδη ό ήμερήσιος τύπος άσχολείται μέ τις πολυάριθμες δολοφονίες πού έχουν διαπράξει συνδικάτα του έγκλήματος για νά έλέγξουν τήν επικερδέστατη έπιχείρηση φυγάδευσης ή «καταστροφής» των τοξικών άποβλήτων τής βιομηχανικής παραγωγής, πού άνέρχονται μόνο στή Νέα Ύόρκη και τό γειτονικό Νιού Τζέρσευ σέ πέντε εκατ. τόνους έτησίως. Ένδεικτική είναι άκόμα και ή πρόσφατη ύποθεση των 41 βαρελιών διοξίνης πού, έπτά χρόνια μετά τήν οικολογική καταστροφή του Σιβέξο, χάθηκαν τά ίχνη τους, για νά έξαναβρεθούν σ' ένα έγκαταλελειμμένο σφαγείο, κοντά στά σύνορα του Βελγίου, όπου εί-

χαν εισαχθεί παράνομα. Τό άστυνομικό κυνηγητό τής διοξίνης, έφερε στή δημοσιότητα ένα άκόμα ενδιαφέρον στοιχείο. Ότι άνάμεσα στις «φιλόξενες» χώρες των άποβλήτων συγκαταλέγεται πρώτη ή Άνατολική Γερμανία, ή όποία μάλιστα άποκομίζει και σημαντικά όφέλη σέ σκληρό συνάλλαγμα από τις πρωτότυπες αυτές, παράνομες ώστόσο, εισαγωγές της. Και έπειδή θυμάμαι ότι τό 1976 και 1980, οι Γρηγόρης Φαράκος και Άγγελική Ξύδη είχαν άποπειραθει στό θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ νά θεωρητικοποιήσουν σοβαροφανέστατα τήν κατ' αυτούς άντιφαση «ύπαρκτου σοσιαλισμού» και ρύπανσης, θά πρέπει νά τονίζεσαι ότι οι άναφορές στά συναφή προβλήματα δέν περιορίζονται στόν δυτικό κόσμο. Ο ίδιος ό άναπληρωτής Πρωθυπουργός Έγκνάντι Νάβικοβ, σέ πρόσφατες δηλώσεις του στήν Πράβδα, έπισημαίνει τήν αυξανόμενη έπίδειψη του περιβάλλοντος από τις δραστηριότητες τής σοβιετικής βιομηχανίας, ενώ σ' πολυάριθμες δημοσιεύσεις — εγχώριες και άλλοδαπές — τεκμηριώνεται ή «συμβολή», για παράδειγμα, τής Άνατολικής Γερμανίας στή ρύπανση τής Δυτικής τής γείτονος κ.τ.λ. Βρισκόμαστε δηλαδή, μπροστά σ' ένα διεθνοποιημένο φαινόμενο πού ύπερβαίνει σημαντικά τούς κρατικούς αλλά και διακρατικούς έλέγχους, ύποκείμενο ουσιαστικά πλέον σέ παρακρατικές ρυθμίσεις και νομοτέλειες παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης του.

Έλληνικό ίντερμέδιο και δραματικό φινάλε χωρίς τέλος

Μικρό χαρούμενο ίντερμέδιο άποτελεί ή ιδιομορφία των λεγομένων ύπαναπτύκτων ή άναπτυσσομένων χωρών, όπως ή δική μας, για τις όποιες παλιομοδίτες σοσιαλιστές και νεομοδίτες φιλελεύθεροι διεκδικούν από άριστερά και δεξιά τό «δικαίωμα στή ρύπανση», πού λέει και ή κυρία Γκάντι. Ίδιομορφία πού ξεπερνάει τό ίδιο τό φαινόμενο τής ρύπανσης και μας προσγειώνει στήν άξιοπιστία του κράτους πού οικοδομούν και των λειτουργών του. Καθώς σ' αυτή τήν περίπτωση όταν παίρνονται μέτρα — άν και όχι πολύ συχνά — αυτά είναι άυστηρότατα ή, κατά τήν έκφραση των άρμόδιων φορέων, «άυστηρότερα των διεθνών προτύπων». Η διαφορά και ιδιομορφία έγκειται στό γεγονός ότι σπάνια τά μέτρα αυτά τηρούνται. Συνήθως ή πολύ διακριτικά ή καθόλου. Έχω ήδη άσχοληθεί στό παρελθόν μέ συγκεκριμένες άναφορές (Βλέπε *Ο Πολίτης*, «Μέ σημαδεμένα τά χαρτιά», τ.56 (1982) σ. 7-9· επίσης στό ίδιο περιοδικό «Κόμματα και Περιβάλλον, ένα τετράχρονο αισθηματικό θρίλλερ», τ.46 (1981) σ. 57-63).

Όστόσο θεωρώ πολύ ένδεικτικές δύο πολύ πρόσφατες σχετικές εξιστορήσεις. Στήν πρώτη, ό Μιχ. Στρατάκης σέ μία έξοχη έρευνά του για τήν έφημερίδα *Θεσσαλονίκη* (30 και 31.5.83) άφου άποκαλύπτει ότι α) οι άρμόδιοι είχαν ξεχάσει νά άνανεώσουν ύπουργική άπόφαση για τήν προστασία του Θερμαϊκού Κόλπου πού είχε ύπογράψει στις 31.12.1971, β) ότι ό ύπουργός κ. Μαρτης παράνομα είχε λήξει τήν άπόφαση μέ άποτέλεσμα νά άθωώνονται έκ των ύστέρων οι μηνυθέντες από τό Λιμεναρχείο βιομήχανοι και γ) ότι ό τωρινός νομάρχης ένα όλόκληρο χρόνο δέν μερίμνησε για τή σύσταση τής νέας επιτροπής άδειών για τά άπόβλητα, καταθέτει και τό έξής συγκλονιστικό, για τήν ιστορία τής προστασίας του περιβάλλοντος στόν τόπο μας, ντοκουμέντο. Είναι ή άπόφαση του ύφυπουργού Βιο-

μηχανίας και Ένεργειας κ. Πρωτοπαπαδάκη της 13.3.80 ή όποια παρακαλεί τις αρχές «νά δώσετε έντολές προς τὰ αρμόδια όργανά σας νά μή διώκονται ποινικά οί κάτοχοι τών έγκαταστάσεων αυτών, μέ τό αιτιολογικό ότι δέν είναι έφοδιασμένες οί έγκαταστάσεις τους μέ άδεια λειτουργίας του ύπουργείου μας, μέχρι ρυθμίσεως του όλου θέματος της μεταφοράς τών έγκαταστάσεων αυτών στη ΜΕΛΕΤΩΜΕΝΗ (τά κεφαλαία δικά μου) βιομηχανική ζώνη Θεσσαλονίκη».

Στή δεύτερη, πού άφορά τή γνωστή ύπόθεση Σουρλάγκα της Λέσβου, άποδεικνύεται από τή Νίκη Σταυροπούλου στο περιοδικό *Οικολογία και Περιβάλλον* (τ.6, 1983, σ.28) ότι από τήν έννεαμελή έπιτροπή πού ό νομάρχης όρισε γιά τόν έλεγχο της μονάδας βιολογικού καθαρισμού τών βυρσοδεψείων, μόνον ΕΝΑΣ (κεφαλαία δικά μου) κάνει αναλύσεις και αυτός όμολογεί ότι: «Πρώτα πήγαινα πιό συχνά. Έπειδή δέν ύπάρχει ένδιαφέρον από κανέναν άλλο και έγώ κουράζομαι μόνος μου, πηγαίνω περίπου μιά φορά τή βδομάδα γιά αναλύσεις». Στους άναγνώστες έπαφίεται ή πρόβλεψη *περίπου* της προστασίας του έρημου κόλπου της Γέρας... ή άκόμα μιά έκδοχή της κυκλοφορούσας φήμης ότι ή Έλλάδα έπιμένει και άντιστέκεται!

Άποτελεί όμως γεγονός πολύ μεγαλύτερης σημασίας, κατά τή γνώμη μου, ή έπισήμανση του UNEP ότι τό φαινόμενο της ρύπανσης δέν άποτελεί παρά τήν κορυφή του παγόβουνου, στά ύφαλα του όποιου ήδη συνωθούνται τά πειστικά αύριανά (;) προβλήματα: Η γιγάντωση τών πόλεων, στίς όποιες κατά τή διάσκεψη του Τορκέ πού όργάνωσε τό Βρετανικό Ένστιτούτο Standards (1978) «κανένας πολίτης δέν θά (πρέπει) νά άντιμετωπίζεται αυτομάτως σάν νομοταγής και άθώος», ή συναρτημένη άπερήμωση της ύπαίθρου, ή έξόντωση τών παραδοσιακών κοινωνιών, ή έξάντληση τών φυσικών πόρων, και ή ισορροπία τρόμου τών πυρηνικών έταιρών. Η ύποβάθμιση της προτεραιότητας άντιμετώπισης του πλέγματος αυτού «δυσλειουργιών», από τίς ήδη άναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, μέ τήν έμφαση πού άποδίδουν σέ περισσότερη έρευνα και λιγότερα μέτρα, συγκλίνει σέ ό,τι άρχικά ύποθέσαμε. Η ρύπανση έτσι κι άλλιώς διαπιστώθηκε, μετρήθηκε και

ένμέρει άντιμετώπιση χωρίς ν' αλλάξει πρακτικά ή όπτική άξιολόγησή της. Άκόμη και σήμερα, όπως και πριν από δύο περίπου δεκαετίες πού «άνακαλύφθηκε», καταγράφηκε ως άπλή παρενέργεια ένός όρισμένου τρόπου παραγωγής, και όχι ως τό άκραιο σύμπτωμα παρέκκλισης από τόν όρθολογισμό πού έξ όρισμού τουλάχιστον ύποσχόταν ή αυξανόμενη εφαρμογή τών έπιστημών στην όργάνωσή του.

Μ' αυτή τήν έννοια, δέν παραδοξολογεί διόλου ή συνεχής έπίκληση στην παντοδυναμία της έπιστήμης γιά τή διόρθωση τών κακώς κειμένων έστω και άν χωρεί παράλληλα μέ τή έξόφθαλη πραγματικότητα τών πανταχόθεν πληθαινομένων μηνυμάτων της άσυναρτησίας στόχων, μεθόδων και άποτελεσμάτων. Θές γιαντί οί στόχοι δέν άναγνωρίζονται πιά εύκολα, θές γιαντί οί μέθοδοι δέν έπαρκούν πάντα, θές γιαντί ή παραγνώριση τών στόχων και ή άνεπάρκεια τών μεθόδων φτωχαίνουν κρίσιμα τά άποτελέσματα, ή παρέκκλιση βαθαίνει άπελπιστικά. Άλλά άκόμη και όταν οί στόχοι και οί μέθοδοι φαίνονται ν' άνταποκρίνονται στην πειστικότητα τών προβλημάτων, ούτε τό σύγχρονο «έπιστημονικό» κράτος αλλά και καμία από τίς άνταγωνιζόμενες κοινωνικές μερίδες, συντεχνίες, τάξεις δέν άποδεικνύεται ίκανή νά αναλάβει τό ρόλο της ενάρθρωσης όλων αυτών τών μερικών όρθολογισμών σέ ένα σχέδιο, μιά θεωρία και μιά πράξη δημιουργίας του κόσμου της έπιβίωσης.

Η άνάδειξη άντικοινωνικών συμπεριφορών και κινημάτων, όσο κι άν έπιτείνει τά άδιέξοδα, ίσως και έξαιτίας αυτού του γεγονότος, τονίζει αισθητικά, πολιτισμικά, πολιτικά τό αίσθημα βιολογικής πιά άνασφάλειας μέσα στο όποιο ζει, εργάζεται και πεθαίνει ό σύγχρονος άνθρωπος. Η έπιθετική παρουσία τών διαφόρων χυλγικανς και πάνκς δέν άποτελεί παρά τήν ένσάρκωση τών έσχατολογικών φόβων πού έκφράζονται και από τήν ύπαγορευμένη μετριοπάθεια τών ποικιλώνυμων διεθνών όργανισμών Παγκόσμιας Σωτηρίας. Παρά τίς έκκλήσεις, τίς μετρήσεις, τά μέτρα, πλειοψηφίες και μειοψηφίες παραλληλοβατούν έντέλει σέ μιά «κριτική ύποστήριξη» του Χάους...

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Νικηταρά 2, Άθήνα, τηλ. 36.22.496 - 36.38.020

<p>ΝΙΚ Γ ΚΟΝΣΟΛΑΣ</p> <p>Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική</p> <p>Γενική Θεώρηση</p> <p>ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ</p>	<p>NORBERT VAN DER VLIET</p> <p>Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΟΚ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ - ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ</p> <p>ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ</p> <p>ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ</p>	<p>Κ.Ι. ΜΑΚΡΗ Γ.Π. ΜΑΡΚΟΥΦΑ</p> <p>παραθυρα προς την αυτογνωσια</p> <p>πρόλογος Ν.Κ. ΛΟΥΡΟΥ Ακαδημαϊκού</p> <p>ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ</p>	<p>Π. ΤΟΥΝΙΕΜΟΣ</p> <p>ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ 1800 - 1970</p> <p>ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ</p> <p>ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ</p>
--	---	---	--

Κρίση και «'Ανάκαμψη»

Μετά την κατάθλιψη, ή αισιοδοξία. Καί κάποια δόση αλαζονείας. Τήν κρίση, πού τούς πάντες ταλαιπωρεί από τόσα χρόνια, διαδέχεται θριαμβευτικά ή «ανάκαμψη». Χωρίς πολλές θεωρίες καί αναλύσεις, σχεδόν χωρίς προσπάθειες, μπαίνουμε στην «Νέα Οικονομία». Πόσο «νέα» είναι όμως τά πρόσφατα αυτά έπιτεύγματα του καπιταλισμού καί ποιά ή έμβέλειά τους;

του Μιχ. Παπαγιαννάκη

Οι διεθνείς συναντήσεις διαδέχονται ή μία τήν άλλη καί όλο καί περισσότερο ή επόμενη θυμίζει τήν προηγούμενη, όποιοι καί νά είναι οι συμμετέχοντες καί όποια καί νά είναι τά θέματα. Ίδιαίτερα σέ ό,τι άφορά τήν διεθνή οικονομική κρίση καί τήν λήφικτή διέξοδο πρós νέες ίσορροπίες. Στο Παρίσι (Σύνοδος του ΟΟΣΑ), στό Γουιλλιάσπεργκ των ΗΠΑ (Διάσκεψη κορυφής των επτά μεγαλύτερων βιομηχανικών χωρών του καπιταλιστικού κόσμου), στην Στουτγάρδη (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο) καί στό Βελιγράδι (Διάσκεψη των Ήνωμένων Έθνών για τό Έμπόριο καί τήν Άνάπτυξη), από τόν Μάιο μέχρι τόν Ίούνιο του 1983, οι οικονομικοί καί πολιτικοί ήγέτες της Δύσης εγκαταλείπουν προοδευτικά αλλά σταθερά κάθε ιδέα παρέμβασης στην πορεία της κρίσης, κάθε πρωτοβουλία πού θά συνεπαγόταν «συνεννόημένες» λύσεις στό μέγαρα προβλήματα της διεθνούς οικονομίας, κηρύττουν κατ' εξακολούθηση τήν «άπελευθέρωση» των διεθνών οικονομικών σχέσεων, άνησυχούν διακριτικά για τήν εξέλιξη του διεθνούς χρηματοδοτικού συστήματος καί τά χρέη των χωρών του Τρίτου Κόσμου, συμπάσχουν συμπονετικά καί συμπαθητικά μέ τήν προϊούσα κατάρρευση των οικονομιών του Νότου ύποσχόμενοι ότι στό προσεχές μέλλον θά τις συμπαράσχει πρós τά πάνω ή επί θύραις «ανάκαμψη» των οικονομιών του Βορρά. Πιστεύεται δηλαδή ότι ή «ανάκαμψη» στό Βορρά θά φέρει άνοδο της παραγωγής, άνοδο της κατανάλωσης, άνοδο επομένως των εισαγωγών από τό Νότο (πρώτες ύλες, γεωργικά προϊόντα, βιομηχανικά καταναλωτικά καί άλλα προϊόντα). Νά έξάλλου γιατί πρέπει νά διαφυλαχθεί ως κόρη όφθαλμού ή έλευθερία

του έμπορίου: για νά μπορέσουν οι ευεργετικές επιδράσεις της «ανάκαμψης» νά διαχυθούν εύκολότερα καί ταχύτερα πρós όλα τά σημεία του όρίζοντα.

Κάθε προσπάθεια νά τιθασσενθούν οι «δυνάμεις της αγοράς» σέ όποιοδήποτε τομέα, τόν νομισματικό (πρόταση Μιττεράν στον ΟΟΣΑ καί τό Γουιλλιάσπεργκ), εκείνο των πρώτων ύλών (πρόταση για άνάπτυξη του Κοινού Ταμείου για τή σταθεροποίηση των εισπράξεων του Τρίτου Κόσμου από τις έξαγωγές πρώτων ύλών — Βελιγράδι), εκείνο της τεχνολογίας ή όποιο άλλο, είναι πρόωρη, άλυσιτελής καί βλαπτική.

Ή «ανάκαμψη» θολώνει πράγματι τά μυαλά, απαλάσσει από έγνοιες καί σκοτούρες, κι από εύθυνες βέβαια. Έπιτρέπει κάθε αισιοδοξία, άφου πιστοποιεί ότι ύπάρχει διέξοδος από τήν κρίση. Τήν βρήκαν ή κ. Θάτσερ καί ό κ. Ρέηγκαν καί άρκει κάμποσο κουράγιο καί περίσση ύπομονή για νά τήν εφαρμόσει ό όποιοσδήποτε. Ο δρόμος πρós τήν «Νέα Οικονομία» (πού διαδέχεται, ύπονοούν οι έφευρέτες του όρου, τήν κρίση) έχει άνοιξει καί επιβάλλεται νά μείνει άνοιχτός καί νά μάς οδηγήσει άπρόσκοπτα — πρós τά πού άλήθεια...;

Όχι βέβαια ότι ή ανάκαμψη είναι καμιά φευγαλέα καί άπατηλή έννοια. Ύπάρχει. Πολλοί οικονομικοί παρατηρητές τήν συνάντησαν: ό πληθωρισμός σέ πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες καί στις ΗΠΑ μειώθηκε έντυπωσιακά (κάτω από τό 5% τό χρόνο). Ή έθνική καί ιδιαίτερα ή βιομηχανική παραγωγή γνωρίζουν, για πρώτη φορά από καιρό, θετικούς ρυθμούς άνάπτυξης έδω καί άρκετούς μήνες. Οι προβλέψεις για τή συγκυρία είναι θετικές. Πρós τά τέλη του 1983 ή τις άρχές

του 1984 οι ένδειξεις αυτές θα ενισχυθούν και είναι ίσως δυνατό να μιλάμε για νέα φάση αύξησης των οικονομικών μεγεθών.

Αλλά το ερώτημα παραμένει αν είναι δυνατή ή σύνδεση αυτής της ανάκαμψης με την πορεία της κρίσης. Αν δηλαδή το ξεπέρασμα της τελευταίας είναι δυνατό να εννοηθεί ως μία διαρκώς διευρυνόμενη ανάκαμψη ή ακόμη ως σειρά αλληλοδιαδεχόμενων ανακαμψεων με άνοδική συνολική φορά και σωρευτικά αποτελέσματα.

Για να διερευνηθεί η απάντηση είναι απαραίτητο να υπενθυμίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά της σημερινής κρίσης, γιατί αν μείνει κανείς μόνο στους δείκτες της ανάκαμψης και τον συζητούμενο δυναμισμό τους κινδυνεύει να ταυτίσει πράγματα που ανήκουν σε διαφορετικούς χώρους της ανάλυσης, αλλά και σε διαφορετικές διάρκειες.

Οι ρίζες της κρίσης

Η νομισματική κρίση που ακολούθησε την κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος (ΔΝΣ) το 1971, όπως και η πετρελαϊκή κρίση του 1973 δεν αποτελούν την ουσία της συνολικής κρίσης που ήδη άρχοφαινόταν στα μέσα της δεκαετίας του 1960, κυριάρχησε σε όλη τη δεκαετία του 1970 και δρᾶ εμφανώς και σήμερα. Το συνεχώς διευρυνόμενο έλλειμμα του αμερικανικού ισοζυγίου πληρωμών, ή συσσώρευση των «ευρωδολλαρίων» (έντυπωσιακή ήδη στα μέσα του 60), ή κερδοσκοπία πάνω στο δολάριο και η πίεση πάνω στο τελευταίο προς την υποτίμησή του ως προς το χρυσό, οι πιέσεις για αποκλίνουσα πορεία στις σχέσεις ανάμεσα στα έθνικά νομίσματα παρά την προβλεπόμενη από το ΔΝΣ σταθερή ισοτιμία τους, δηλαδή τα φαινόμενα των οποίων η σύνθεση έδωσε την νομισματική κρίση (που συνεχίζεται, με τους ίδιους και προσθέτους δρους), δεν είναι φαινόμενα παρά μόνο δευτερευόντως νομισματικά. Η ρίζα τους βρίσκεται στη έξοδο των αμερικανικών κεφαλαίων από τις ΗΠΑ, προς κατευθύνσεις που όριζε ή τότε και η κάθε φορά οικονομική και πολιτική συγκυρία, με σχετική έλευθερία κυκλοφορίας και με εξ' αντικειμένου αδυναμία συνολικού, δηλαδή παγκόσμιου, ελέγχου της διαχείρισής τους και για λόγους που όριζονταν από τις «πραγματικές» (σε αντίθεση με τις «νομισματικές») εξελίξεις στο διεθνές οικονομικό και πολιτικό σύστημα: διαφορετικές κατά χώρες και κατά παραγωγικούς κλάδους, εξελίξεις των αγορών, των εργατικών άμοιβών, της παραγωγικότητας, του ρυθμού της εφαρμοσμένης τεχνολογικής προόδου και τελικά των ποσοστών κέρδους, πιστοποιημένου ή άναμενόμενου, από τη στιγμή η εκείνη, εδώ κι εκεί, επιχειρηματική δραστηριότητα.

Και η εξέλιξη αυτή πήγαζε από την πορεία διαδικασιών που συνιστούν τα θεμέλια της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας. Η κάμψη των κερδών παραπέμπει στο σχετικό κορεσμό των αγορών των προϊόντων πάνω στα οποία βασίστηκε η μεταπολεμική ανάπτυξη των μεγάλων βιομηχανικών χωρών, αλλά κυρίως στην επιβράδυνση έως και τη στασιμότητα του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας. Κι αυτή παραπέμπει με τη σειρά της στη επιβράδυνση της αύξησης του ρυθμού εφαρμογής της τεχνολογίας στην παραγωγή και στην οργανωμένη αντίσταση της εργατικής τάξης στην αύξηση της έκμεταλλευσης της εργασίας. Ήδη αυτοί οι παράγοντες οδηγούν στην προοδευτική αύξη-

ση του κόστους και των τιμών. Εκεί όμως οδηγεί και η ανάπτυξη μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών μορφών στην οικονομία. Οι όποιες, επίπλευ, εμποδίζουν σ' ένα σημαντικό βαθμό το πέρασμα των κεφαλαίων από τον ένα κλάδο στον άλλο. Έτσι τα κεφάλαια που δρούν στους κλάδους που μαραζώνουν τείνουν να επιδιώξουν την περαιτέρω ανάπτυξη τους έξω από τη χώρα, ενώ στους ίδιους τους κλάδους αυτούς στην χώρα τους προτιμούν, αντί να επενδύσουν σε αναφαλές μέλλον ανάπτυξης, να ανεβάσουν τις τιμές, εάν αυτό είναι δυνατό από την ύψη της αγοράς, ή να «εξυγιάνουν» τον κλάδο κλείνοντας αντιπάλους, συρικνώνοντας τη δική τους δραστηριότητα, επενδύοντας με στόχο την αντικατάσταση των εργαζομένων από μηχανές (στην περίοδο 1970-79 το «κόστος χρήσης» του κεφαλαίου αυξήθηκε στη Γαλλία κατά 5% το χρόνο, ενώ το «κόστος χρήσης» της μισθωτής εργασίας κατά 11,9%...). Οι παραπάνω συνοπτικές και αξιωματικά διατυπωμένες παρατηρήσεις άρκουν σε μεγάλο βαθμό για να εξηγήσουν αυξήσεις τιμών, ανεργία, έξοδο κεφαλαίων. Κανείς δεν αρνιέται την πραγματικότητα τους, άρχικά στις ΗΠΑ και αργότερα στη Δ. Ευρώπη. Αλλά η κρίση δεν εξαντλείται με αυτά.

Γεωπολιτικές ανακατατάξεις

Η μεταπολεμική επέκταση και διάχυση του συστήματος ανά τον κόσμο συνεπαγόταν εύλογα και την αναδιάταξη των οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων, είτε από την επιτυχή προσχώρηση στη λογική του και τις επιδόσεις του, είτε από αντίσταση σ' αυτές. Η μεταπολεμική γεωπολιτική ιεραρχία άρχισε να γνωρίζει τριγμούς σ' όλες τις άρθρωσεις της.

Η κυρίαρχη θέση των ΗΠΑ στην βιομηχανική παραγωγή, στις εμπορικές ανταλλαγές και στην κυκλοφορία των κεφαλαίων, κυριαρχία άναμφισβήτητη στην αρχή της δεκαετίας του '50, κλονίσθηκε στις έπομενες δεκαετίες. Νέες οικονομικές δυνάμεις, όπως η Ιαπωνία, ή ΕΟΚ (ή συγκεκριμένες χώρες - μέλη της), έφτασαν να παίζουν άποφασιστικό ρόλο στην εξέλιξη του διεθνούς οικονομικού και πολιτικού συστήματος. Και δεν άρκει ή άναμφισβήτητη πυρηνική υπεροχή (ισοροπημένη εξάλλου από την πυρηνική ισχύ της ΕΣΣΔ) για να κατασιγάσει και καθυποτάξει τις πραγματικές διαφορές στα συγκεκριμένα αυτά επίπεδα, όπου οι αντιφάσεις δεν λύνονται με στρατιωτικά μέσα.

Στην ίδια λογική της διαφοροποίησης και της άναπτυξης ενός περιορισμένου μέν, αλλά έντονα δραστηκού *πολυπολισμού*, εντάσσονται και οι εξελίξεις στο Τρίτο Κόσμο, ιδιαίτερα δέ ή δημιουργία του ΟΠΕΚ και ή «πετρελαϊκή κρίση».

Η άποδιάρθρωση του μεταπολεμικού συστήματος διεθνών σχέσεων ενισχύεται από ποικίλους παράγοντες. Οι παλαιότεροι, όπως ή άνοικοδόμηση οικονομικών της Ευρώπης και της Ιαπωνίας, ή άνάδυση του άνατολικοευρωπαϊκού συνασπισμού, υπό την ΕΣΣΔ, ή άποαποικιοποίηση, που άρχικά εύνόησε τις δύο «ύπερδυνάμεις» σε βάρος των ευρωπαϊκών κυρίως χωρών για να δώσει τελικά γέννηση σ' ένα ισχυρό, αν και άσταθές διεκδικητικό κίνημα πλανητικών διαστάσεων, προστέθηκαν στα χρόνια του '60 και οι έπιπτώσεις της κολοσιαίας άναπτυξης των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Δημιουργήματα άλλά και φορείς της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της παραγωγής που ξεκίνησε

από τις εσωτερικές εξελίξεις του αναπτυγμένου καπιταλισμού, οι «πολυεθνικές» δέν είναι τίποτε άλλο από τη σύγχρονη μορφή ανάπτυξης του καπιταλισμού σε μία φάση όπου το σύστημα αποκολλάται άργα και επίπονα από τις παραδοσιακές γεωγραφικές κοιτίδες του. Ή εξάπλωσή τους και οι ρυθμοί ανάπτυξής τους (δύο - τρεις φορές ανώτεροι από τους ρυθμούς ανάπτυξης των εθνικών οικονομιών σε όλους τους τομείς: παραγωγή, επενδύσεις, άπασχόληση...), είναι άποτέλεσμα ιδιαίτερης, για τήν καθεμιά, στρατηγικής όπου ο χώρος έλιγμων είναι ένδυνάμει ο κόσμος όλόκληρος, ο χρονικός όρίζοντας της δράσης εκείνος που επιβάλλεται από τις ανάγκες της ίδιας τους της δραστηριότητας και όχι οι δουλείες της συγκυρίας αυτής ή εκείνη της εθνικής οικονομίας, τά κριτήρια για τή δράση και τήν αξιολόγησή της από τή μία μεριά είναι όλο και πιο κοντά στην καθαρή λογική της συσσώρευσης και της αναπαραγωγής και από τήν άλλη ένσωματώνουν γεωπολιτικές και κοινωνικές έκτιμήσεις σε παγκόσμια κλίμακα.

Τό άποτέλεσμα είναι ή ανάδυση πόλων ανάπτυξης του συστήματος που άντικειμενικά εξασθενίζουν τό προηγούμενο πλέγμα οικονομικής και πολιτικής έξουσίας. Περίπου τριάντα χώρες του όλο και άσφαέστερου ως προς τά όρια του, Τρίτου Κόσμου είναι σήμερα έμφανώς έμπλεγμένες σ' αυτή τή διαδικασία.

Γιά καμιά δεκαριά άπ' αυτές χρειάστηκε νά έφευρεθεί και καινούριος όρος που νά τις ξεχωρίζει από τις άλλες: είναι οι λεγόμενες «νέες βιομηχανικές χώρες» κατά τόν ΟΟΣΑ. Αυτές, των οποίων ο ρόλος στό διεθνές έμπόριο, στή διεθνή χρηματοδοτική άγορά, στήν οικονομία αυτόο ή εκείνου του βιομηχανικού κλάδου δέν είναι πιά δυνατό νά άγνοηθεί. Κανείς πιά δέν τολμά στά σοβαρά νά συλλάβει τις νέες αυτές εξελίξεις ως άκόμη μία συνομωσία του ίμπεριαλισμού, όλο και περισσότερο είναι φανερό ότι εικονογραφούν τήν εξέλιξη των άντιφάσεων της παρούσας φάσης ανάπτυξης που διατρέχει ο καπιταλισμός ως σύστημα και όχι ως συγκεκριμένη ομάδα χωρών με τήν όποια κάποιες πολύ βολικές αναλύσεις τόν ταυτίζουν μία για πάντα.

Μέ λίγα λόγια ή ανάπτυξη των πολυεθνικών περιλαμβάνει στή λογική της και τήν άμφισβήτηση της σημερινής γεωπολιτικής ιεραρχίας χωρών, στό μέτρο τουλάχιστο που αυτή πηγάζει από τό βαθμό ανάπτυξης του καπιταλισμού σε τούτη ή κείνη τή χώρα ή ομάδα χωρών. Βέβαια, ή ιεραρχία αυτή έδράζεται και σε άλλους παράγοντες, έμμεσα μόνο συνδεδεμένους με τά προαναφερθέντα, και ένα από τά ένδιαφέροντα προβλήματα της εποχής μας είναι τό ποιός θά ευθυγραμμιστεί «σε τελευταία άνάλυση» στόν άλλο. Οι προφήτες δέν λείπουν, ούτε και οι άπολογητές, είτε πρόκειται για τή μία έκδοχή είτε για τήν άλλη. Ή διένεξη π.χ. γύρω από τόν προστατευτισμό είναι δυνατό νά φωτισθεί και από αυτή τήν άποψη. Προστατευτισμός που νά προσπαθεί νά διασώσει τή θέση της «χώρας» στή διεθνή ιεραρχία της οικονομικής και έπομένως(;) πολιτικής δύναμης ή έλευθερία που δίνει τή δυνατότητα σε περισσότερους καπιταλισμούς «ν' άνθίσουν» έπωφελομένοι από τά «συγκριτικά τους πλεονεκτήματα» σε μία παγκόσμια άγορά;

Στήν πρώτη περίπτωση πρέπει τουλάχιστο νά υποχρεωθεί τό κεφάλαιο νά τεθεί άλληλέγγυο με τήν κοινωνία του, επενδύόμενο και καινοτομώντας μέσα σ' αυτήν, αυξάνοντας παραγωγή και άπασχόληση. Αυτό όμως συνεπάγεται εξασθένηση της «άλληλεγγύης» με τόν Τρίτο Κόσμο και με τό κεφάλαιο των άλλων καπι-

ταλιστικών χωρών, έκμηδένιση της ελάχιστης συναίνεσης που εξασφαλίζει τή σχετική συνοχή του συστήματος.

Στή δεύτερη περίπτωση θυσιάζεται σε ένα βαθμό ή εσωτερική συναίνεση και συνοχή. Ή διατήρηση της θέσης στην διεθνή ιεραρχία δέν επιδιώκεται για τή «χώρα» στό σύνολό της, αλλά έλπίζεται για τά πιο προχωρημένα τμήματα του κεφαλαίου «της», σε σχέση με τμήματα του κεφαλαίου ανά τόν κόσμο χωρίς περισσή ένασχόληση με τις εγχώριες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές άπαιτήσεις.

Όμως, αν ή παλαιά γεωπολιτική ιεραρχία γνωρίζει όλο και έμφανεστερους τριγμούς, ή νέα δέν μπορεί άπλά και μόνο νά οικοδομηθεί πάνω στις άποκλειστικά οικονομικές σχέσεις ανάμεσα σε κεφάλαια των οποίων ή «έθνικότητα» ξεθωριάζει όλο και περισσότερο, αν ποτέ είχε κάποιο νόημα, από αυτήν άκριβώς τή διασύνδεση. Τόσο στό αναπτυγμένο, σήμερα, όσο στό υπανάπτυκτο τμήμα του καπιταλιστικού κόσμου ή εσωτερική ελάχιστη κοινωνική συναίνεση είναι μακροπρόθεσμα αναπόδραστος όρος για τήν σχετικά όμαλή ανάπτυξη του συστήματος, έδώ κι εκεί, και στό σύνολό του, τουλάχιστο στή φάση μετά τήν κρίση και έως τήν έπόμενη...

Κοινωνικές άναμοχλεύσεις

Ή κάμψη της μεταπολεμικής ανάπτυξης και ή ανάπτυξη του πολυπολισμού δημιούργησαν τις πρώτες ραγμές στην κοινωνική συναίνεση που ύπήρξε επίσης ένας από τους στυλοβάτες της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην περίοδο αυτή.

Ή έπιβράδυνση της ανάπτυξης συντελεί στό νά μήν μπορεί πιά νά χρηματοδοτηθεί τό «κοινωνικό κράτος» που είχαν οικοδομήσει οι σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές μετά τόν πόλεμο. Άντίθετα τό «κοινωνικό κράτος» γίνεται πιά ένα δυσβάστακτο κόστος που πρέπει νά μειωθεί.

Όσο για τόν πολυπολισμό, αυτός επεμβαίνει με τόν έντεινόμενο ανταγωνισμό που άσκούν τά έμπορεύματα από χώρες όπου ή εργατική δύναμη κοστίζει λιγότερο στην παραγωγή των πιο αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, ώθώντας όλόκληρους παραγωγικούς κλάδους των τελευταίων σε συρρίκνωση της δραστηριότητάς τους, σε άπολύσεις ή μερική άπασχόληση του προσωπικού τους, σε προσπάθειες νά καθλώσουν τήν πρόοδο των εργατικών άμοιβών. Γενικότερα, άμφισβητούνται μέχρι πρό τινός «πρότυπα» της κοινωνικής πρόνοιας, των έπιδομάτων και έπιχορηγήσεων, τό σύστημα ίατροφαρμακευτικής περίθαλψης, τά ειδικά προγράμματα για άνηλικούς, γυναίκες, φτωχούς, μειονεκτούντα άτομα κλπ. Πολύ γνωστά, στό σημείο αυτό, είναι τά έπιτεύγματα των κυβερνήσεων Θάτσερ και Ρεγκαν: άλλα άνάλογα, λιγότερο «ριζοσπαστικά» ίσως, συμβαίνουν σε πολλές, αν όχι όλες τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες.

Καταρρέει δηλαδή στις μέρες μας ή ιδεολογία που βασιζόταν στην αρκετά χυδαία εικόνα της τούρτας, που όσο μεγαλώνει επιτρέπει σε όλους νά έχουν ένα μεγαλύτερο κομμάτι, άδιάφορο δέ ήταν τό αν τό μεγαλύτερο αυτό κομμάτι παρέμενε ποσοστιαία τό ίδιο ή άκόμη και μικραίνει. Τώρα που ή τούρτα δέν μεγαλώνει, τόσο τό ποσοστό όσο και τό άπόλυτο μέγεθος της μερίδας του καθενός (ή μάλλον όχι του καθενός, αλλά δ-σων τό κομμάτι *έξαρτάται* από τους κατέχοντες τό μα-

χαίρι, κατά τή γνωστή ρήση «ἔχεις μαχαίρι, τῶς πε-
πόνι ἢ... καί τούρτα») ἔχει ὄλες τίς πιθανότητες νά ἐ-
λαττωθεῖ καί αὐτό γίνεται ὄλο καί πιά ἐμφανές στή συ-
νειδίση τῶν παρακαθημένων στό γεῦμα.

Ἄλλά τό θέμα δέν εἶναι οἱ εἰκόνας τῶν ἰδεολογῶν
τοῦ πρόσφατου παρελθόντος (ἐξάλλου, τώρα σιγοῦν),
ἀλλά ἡ ἔκταση τῶν συνεπειῶν πού ἔχει ἡ κατάρρευση
τῶν κατασκευῶν τους. Δέν τήν ἀκολούθησε καμιά ρή-
ξη ἀποκαλυπτικῶν διαστάσεων. Ἄντίθετα, οἱ μέχρι
τώρα ἀντιδράσεις τῶν ἐργαζομένων στήν ἀναπτυγμέ-
νη καπιταλιστική Δύση, εἶναι συγκεχυμένες καί ἀντι-
φατικές.

Πέρα ἀπό τή στροφή πρὸς τά ἀριστερά, στό ἐκλογι-
κό ἐπίπεδο, πού παρατηρήθηκε σέ κάποιες χώρες (ἴχι
πάντα τίς πιά ἀναπτυγμένες καί ἴχι μόνο ἀπό μετα-
στροφή τῶν ἐργαζομένων, μιά καί τά μικρομεσαία ἄ-
στικά στρώματα ἐπαιζαν βασικό ρόλο) καί πού ἀντι-
σταθμίζεται ἀπό στροφή πρὸς τά δεξιὰ σέ περίπου ἰ-
σάριθμες περιπτώσεις, σχεδόν πουθενά δέν σημειώθη-
κε ἐπιθετική ἢ «ριζοσπαστική» στό περιεχόμενο τῆς
ἀπάντησης τῶν ἐργαζομένων στίς προκλήσεις πού πη-
γάζουν ἀπό τήν κρίση.

Ἡ ὑπαναχώρηση τῶν ἐπισήμων ἐπαγγελιῶν κάνει
τῆ ζωῆ πιά γκρίζα, οἱ προσαρμογές ὅμως καί οἱ ἐπεμ-
βάσεις στήν πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς συμ-
βίωσης γίνονται «στό ὄριο», χωρίς θεαματικές ἀνα-
τροπές: ἐπιβράδυνση τῆς αὔξεσης τῶν ἐργατικῶν εἰ-
σοδημάτων, στασιμότητα, σχετική μείωσή τους, ρο-
κάνισμα τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καί τῶν ἐπιδο-
μάτων ἀνεργίας. Ἡ ἱστορία τῆς προηγούμενης φάσης
ἀνάπτυξης καί ἡ παρούσα δομή τῶν ἀναπτυγμένων
καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν ἐπιτρέπουν ἀκόμα πληθῶ-
ρα διεξόδων: ἐκδίωξη τοῦ ἄλλοθενθους τμήματος τῆς
ἐργατικῆς τάξης καί ἀναπροσανατολισμός μέρους
τῶν ἐργαζομένων πρὸς ἐργασίες πού γιά χρόνια εἶχαν
χαρακτηριστεῖ ἀνάξιές τους (τό ποσοστό τῶν Γάλλων
ὁδοκαθαριστῶν στή δημαρχία τοῦ Παρισιοῦ διπλα-
σιάστηκε σέ 10 χρόνια), ἀνάπτυξη τῆς «ὑποδόρειας οἰ-
κονομίας» πού ἀνθούσε μόνο σέ κοινωνίες πού δέν εἶ-
χαν φτάσει τόν ὑψηλό βαθμό ὀργάνωσης τῶν «μετα-
βιομηχανικῶν προτύπων», στροφή στήν παράνομη
καί ἀνεξέλεγκτη ἐργασία, στή μερική ἀπασχόληση,
στά μικροεπαγγέλματα πού ἄλλοτε χαρακτηρίζαν
στά μάτια τῆς ἀναπτυγμένης Δύσης τά ἀνατολίτικα
παζάρια.

Ἄλλα αὐτά λειτουργοῦν ὡς προστατευτικό στῶμα
πού κάνει τήν πτώση τῆς «κοινωνικῆς σειρᾶς» καί
τῶν εἰσοδημάτων μεγάλων τμημάτων τοῦ ἐργατικοῦ
δυναμικοῦ λιγότερο ὀδυνηρή. Ἄλλα παράλληλα ἀνα-
πτύσσονται νέες μορφές φτώχειας καί περιθωρίου (2 ἐ-
κατομύρια μόνιμως ἄστεγους στίς ΗΠΑ...), ἀτίθασες
καί «ἄσχετες» (γιά ὅσους δέν βλέπουν μέ τί σχετίζον-
ται) ἐξεγέρσεις νέων, φυλετικῶν μειονοτήτων, ἀστι-
κῶν καί περιθωριοποιημένων πληθυσμῶν ἢ καί τῶν
τριῶν μαζί (Βρετανία), μορφές οἰκονομικῆς καί κοι-
νωνικῆς «ἐγκληματικότητας» πού τρομάζουν καί
τούς πιά ἐφησυχασμένους. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐνδε-
χόμενη ἐμμονή καί ἀνάπτυξη τῆς ἀνεργίας ἐνισχύουν
οὐσιαστικά τή συνεχή καί προοδευτική ἀποδιάρ-
θρωση τῶν συνολικῶν κοινωνικῶν σχέσεων μέ ἄδηλες
ἀλλά σαφῶς ἀπειλητικές συνέπειες.

Τίποτε, στή δοσμένη ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καί
τῆς ἐργασίας καί μέ τή διαφαινόμενη ἐξέλιξη τῆς τε-
χνολογίας, δέν ἐπιτρέπει τήν πρόβλεψη ὅτι ἐκκρεμεί
μιά ἀντιστροφή τῆς τάσης πού γεννάει τήν ἀνεργία αὐ-
τή. Ἡ ὁποιαδήποτε διερεύνηση τοῦ θέματος ὀδηγεῖ σ'

ἐνα ἀναγκαῖο ἀναπροσδιορισμό τῶν ὄρων τῆς πρώτης
καί τῶν τρόπων ἐφαρμογῆς καί ἐκμετάλλευσης τῆς
δεύτερης. Ἡ ἀνοικοδόμησις μιᾶς ὀποιος κοινωνικῆς
συναίνεσης καί συνοχῆς στίς δυτικές κοινωνίες περ-
νάει ἀπό τόν δρόμο πού θά πάει αὐτός ὁ ἀναπροσδιο-
ρισμός καί οἱ σχέσεις του μέ τό σύστημα συμμετοχῆς
τοῦ καθενός στό κοινωνικό προϊόν καί στήν ἀμεση
καί ἐμμεση διαχείρισή του.

Οἱ σημερινές ἐξελίξεις: ξεπερνιέται ἡ κρίση;

Τελικά, ἡ κρίση παρουσιάζεται ὡς μία προοδευτική ἐ-
ξάντληση τῶν βάσεων πάνω στίς ὁποῖες οἰκοδομήθη-
κε ἡ συγκεκριμένη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ μετά
τόν πόλεμο: τεχνικο-οικονομική, γεωπολιτική, κοινο-
νική. Οἱ δυναμικοὶ βιομηχανικοὶ κλάδοι τοῦ 50 καί τοῦ
60 γίνονται «παραδοσιακοί» καί «προβληματικοί», ἡ
κολοσιαία αὔξεσις τῆς παραγωγικότητας ἐπιβραδύνε-
ται ἔως καί λιμνάζει, ἡ πρωτοφανῆς αὔξεσις τῶν διε-
θνῶν ἀναταλλαγῶν (δύο φορές πιά γρηγορά ἀπό τήν αὔ-
ξεσις τῆς παραγωγῆς) λαχανιάζει στό σύνολό της, οἱ
σαφεῖς γεωπολιτικές ἱεραρχίες δίνουν τόπο στήν ἀμφι-
σβῆτησι καί τῆ «ρευστότητα» ἢ τήν «ἀνασφάλεια», οἱ
κοινωνικές ἁρμονίες καί οἱ ὑποσχέσεις γιά ἀνεπη-
πρόοδο γίνονται ταχύτατα ἀναξιοπίστευτες καί ἀφερέγ-
γυες, ἡ ἐπαγγελία τῆς πλήρους ἀπασχόλησης ἀπιαστο
ὄνειρο καί ἡ ἀνεργία χειροπιαστή καί ὄλο καί σκληρό-
τερη πραγματικότητα.

Ἐπέρασμα τῆς κρίσης δέν εἶναι δυνατό νά προβλε-
φθεῖ ὅσο δέν ἀναφαίνονται στόν ὀρίζοντα, καί μέ κά-
ποιο ρεαλισμό καί κάποια πειστικότητα, τά στοιχεῖα
ἐκεῖνα πού θά μπορούσαν νά συγκροτήσουν τίς νέες
τεχνικο-οικονομικές, γεωπολιτικές καί κοινωνικές
βάσεις γιά μιά νέα ὀργάνωση καί ἐνδεχομένως νέα ἀ-
νάπτυξη τοῦ διεθνούς συστήματος πού γνωρίσαμε ὡς
τώρα κρυσταλλωμένο γύρω ἀπό τίς ἀναπτυγμένες δυ-
τικές καπιταλιστικές οἰκονομίες, καί πού ἀσφαλῶς
δέν θά εἶναι μιά ἀπλή ἐπί τό αὐτό ἀναπαραγωγή τοῦ
παρελθόντος!

Καί εδώ έρχομαστε στις σημερινές εξελίξεις. 'Η πολυθρύλητη «ανάκαμψη» είναι άραγε τό πρώτο σημάδι πού αναγγέλλει τή διέξοδο από τήν κρίση και τίς συστατικές αλλαγές τής μετά τήν κρίση περιόδου; Τίποτε άπολύτως δέν επιτρέπει τέτοιες προβλέψεις. Δέν πρόκειται για άπάτη, αλλά όπωσδήποτε για αυταπάτη.

'Η ανάκαμψη περί τής όποιος γίνεται λόγος είναι φαινόμενο περιορισμένο σε μερικές από τίς δυτικές οικονομίες, και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, όπου ό σημερινός ρυθμός τής ανάπτυξης τής παραγωγής επιταχύνεται (σε έτήσια βάση, ξεπερνάει τό 6%), ενώ στό χρηματιστήριο επικρατεί από καιρό μετά γενικότερη αύξητική τάση και αισιοδοξία.

"Όπως αναφέρθηκε και στην άρχή, πάνω σ' αυτές τίς εξελίξεις βασίζονται και πολλές έλπίδες. 'Η άμερικανική ανάπτυξη μπορεί να διαχυθεί και τίς άλλες οικονομίες και εν πάση περιπτώσει να συμπαρασύρει πολλές από αυτές μέσω τών αύξημένων εμπορικών ανταλλαγών. "Όμως πολλά μπορεί να παρατηρήσει κανείς πάνω σ' αυτές τίς πρώτες εκτιμήσεις.

Κανείς μέχρι τώρα δέν διακινδύνευσε προβλέψεις για τό ποιές και πόσο ισχυρές είναι οι βάσεις αυτής τής ανάκαμψης στις ΗΠΑ. "Αν όφείλεται δηλαδή σε διαρθρωτικές εξελίξεις, όποτε ίσως έχει και τήν διάρκεια, ή σε συγκυριακά φαινόμενα.

'Η χαλάρωση στις άγορές τού πετρελαίου και τών άλλων πρώτων ύλων, ή μαζική επιστροφή δολλαρίων στις ΗΠΑ λόγω τών ύψηλών επιτοκίων, ή συνακόλουθη άνοδος τού δολλαρίου, ή επιβράδυνση τής προόδου τών εργατικών άμοιβών, πού έχουν άσφαλώς τή μερίδα τους στην ανάκαμψη αυτή, είναι φαινόμενα όριστικά και άμετάκλητα ή μήπως ή ίδια ή πορεία τής ανάκαμψης ή άλλες διεθνείς εξελίξεις είναι δυνατό άνα πάσα στιγμή να άκυρώσουν τίς ευνόικές τους επιδράσεις;

'Η θεωρία τής μετάδοσης τής ανάκαμψης στις άλλες χώρες είναι ιδιαίτερα συζητήσιμη. Οι έξαγωγές π.χ. τής ΕΟΚ προς τίς ΗΠΑ είναι ίσες ή μικρότερες από τίς έξαγωγές τής προς τίς μεσογειακές χώρες και λίγο μεγαλύτερες από τίς έξαγωγές τής προς τίς χώρες τής συμφωνίας τής Λομέ. Πώς είναι δυνατό να φαντάζεται κανείς ότι μιá αύξηση τών εισαγωγών τών ΗΠΑ από τήν ΕΟΚ άρκει για να δώσει νέα πνοή στην παραγωγή τής τελευταίας; Θά μπορούσε βέβαια κανείς να υποστηρίξει ότι οι ΗΠΑ, αυξάνοντας τίς εισαγωγές τους από όλες τίς χώρες τού κόσμου, συμβάλλουν στό να ύπάρξουν δυνατότητες εισαγωγών από τίς όποιες όλοι θα μπορούν να έπωφεληθούν. Περισσότερο από ό,τι οι ΗΠΑ δηλαδή; Τότε όμως πώς θα συνεχιστεί ή ανάκαμψη στις ΗΠΑ; Οι έξαγωγές τών ΗΠΑ άποτελούν ήδη σήμερα ένα σημαντικό ποσοστό τής παραγωγής τους (17%) σε σχέση με μόλις πρίν δέκα χρόνια (9% τό 1972) παίζουν δηλαδή ένα αυξανόμενο ρόλο ως κίνητρο για παραγωγή. 'Επιλέον οι εισαγωγές τών ΗΠΑ είναι σήμερα ίσες με περίπου 19% τής συνολικής έσωτερικής τους άγοράς (9% τό 1970) και πολλοί (*TIME*, "The new economy", 30/5/83) άποδίδουν σ' αυτές τήν κατάρρευση όλόκληρων, «παραδοσιακών» πιά, βιομηχανικών κλάδων τής χώρας. Πώς λοιπόν, είναι δυνατό οι ΗΠΑ να αυξάνουν τήν παραγωγή και τίς εισαγωγές τους μεταδίδοντας και σε άλλους τήν «ανάκαμψη» τους χωρίς ποτέ να καταλήγουν σε αύξηση τών έξαγωγών τους ή σε ύποκατάσταση τής δικής τους παραγωγής στις εισαγωγές;

Καί αν τό πετύχουν τότε πώς θα «μεταδώσουν» τήν ανάκαμψη τους; Αυτό θα μπορούσε να τό φανταστεί

κανείς μόνο στη περίπτωση όπου ανάκαμψη θα γινόταν και στις ΗΠΑ και στις άλλες χώρες με βάση τήν ανάπτυξη νέων κλάδων τής παραγωγής, όποτε οι αυξανόμενες ανταλλαγές (πρός τίς δύο κατευθύνσεις) δέν θα έκαναν τίποτε άλλο παρά να ώθοουν τόν κάθε συνέταιρο προς εξειδίκευση τής παραγωγής του. 'Αλλά τότε πρόκειται για μιάν πραγματικά άλλη περίπτωση και όχι για μετάδοση τής άμερικανικής ανάκαμψης. Κανείς δέν τόλμησε να ισχυριστεί ότι αυτή είναι ή περίπτωση πού παρατηρούμε σήμερα.

"Όπως και κανείς δέν ισχυρίστηκε ότι ή σημερινή ανάκαμψη μπορεί να συμβάλει έστω και κατά μιá μονάδα στη μείωση τής άνεργίας ή στη διαμόρφωση τών όποιων νέων κοινωνικών συνθηκών πού θα μπορούσαν να άνοικοδομήσουν, σ' αυτό τό πεδίο (και όχι π.χ. στόν σεσηπότα έθνικισμό πού αναζωπυρώθηκε με τήν ανακατάληψη τών Φώλκλαντ ή στην αναζωογόνηση τού κινδύνου σοβιετικής εισβολής στην 'Αμερική...), μιάν άλλη κοινωνική συναίνεση πάνω στα έρείπια τής παλαιάς.

Ότε, τέλος, κανείς διέκρινε στην παρούσα ανάκαμψη στοιχεία πού να επιτρέπουν τήν εκτίμηση ότι όδεύουμε προς κάποιες νέες, και παραδεκτές, γεωπολιτικές ίσορροπίες. "Ισα ίσα, όπως προαναφέρθηκε, ή ανάκαμψη χρησιμοποιείται ως έπιχείρημα για να πεισθεί ό Τρίτος Κόσμος ότι δι' αυτής θα λυθούν πολλά του προβλήματα, έφόσον βέβαια δέν έμποδιστεί ή μετάδοσή τής με διάφορα προστατευτικά μέτρα. Χωρίς να έξηγει κανείς πώς ό Τρίτος Κόσμος, ως σύνολο, έφτασε στό χάλι πού βρίσκεται όταν, όχι ή ανάκαμψη, αλλά ή ανάπτυξη τών προηγουμένων περιόδων «μεταδιδόταν» μέσα σε συνθήκες γενικής εύφορίας. 'Αλλά και στα άλλα σημεία τριβής ή ρήξης τού παλαιού γεωπολιτικού συστήματος σχέσεων, οι κήρυκες τής ανάκαμψης επιδεικνύουν έντυπωσιακή θεωρητική και άναλυτική φτώχεια και έλλειψη φαντασίας. Ποιός πιστεύει σήμερα ότι ή ανάκαμψη άφ' έαυτής, θα δώσει λύσεις στα προβλήματα ΗΠΑ - ΕΟΚ, 'Ανατολής - Δύσης, στη Μέση 'Ανατολή ή στην 'Αφρική; Τι προτείνεται άλλο από τήν άνοικοδόμηση τής παλαιάς άμερικανικής ήγεμονίας πού ύπονομεύτηκε όχι από τήν κακή θέληση ή τίς λαμπρές επιτυχίες τής σοβιετικής κατασκοπείας ή πολιτικής αλλά από τίς άντικειμενικές άντιφάσεις πού άναπτύχθηκαν στό έσωτερικό τής και πού κανείς δέν μάς έξηγει πώς ξεπεράστηκαν ή άτόνησαν;

'Η Νέα Οικονομία

'Αναμφισβήτητα, μέσα στην κρίση, διαμορφώνοντας τήν και διαμορφωνόμενη από αυτήν, αναπτύσσεται μιá «νέα οικονομία». Παλαιοί και «παραδοσιακοί» βιομηχανικοί κλάδοι παρακμάζουν σε όλες τίς αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες, εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες βρίσκονται άνεργοι χωρίς να ύπάρχει ή παραμικρή σιγουριά ότι θα ξαναβρούν τή δουλειά τους. Δέν θα τήν ξαναβρούν. Πιθανότητες νέας άπασχόλησης έχουν ίσως άλλου, σε άλλους κλάδους, με άλλες άπαιτήσεις ειδίκευσης, συχνά με άλλες άμοιβές και άλλα δικαιώματα και ύποχρεώσεις.

Δέν πρόκειται για άπλές μετατοπίσεις. Οι διαστάσεις τών αλλαγών επιβάλλουν να μιλάει κανείς για γενική αναδιάρθρωση: Τό 20% τών εργατών τής άμερικανικής αυτοκινητοβιομηχανίας είναι άνεργοι, στη χαλβουργία τών ΗΠΑ 120.000 εργάτες βρίσκονται έ-

κτός παραγωγικής διαδικασίας. Τά τελευταία δέκα χρόνια ή Ίσπανία είδε τούς βιομηχανικούς της εργάτες νά μειώνονται κατά ένα εκατομμύριο. Σέ όλες τίς ευρωπαϊκές χώρες τό ποσοστό του βιομηχανικά ενεργού πληθυσμού έχει μειωθεί κατά 1-3 μονάδες, πράγμα πού μεταφράζεται σέ εκατοντάδες χιλιάδες ως εκατομμύρια ανάλογα μέ τήν περίπτωση. Στίς ΗΠΑ οί προβλέψεις γιά τό 1995 δίνουν μιά αντίστροφη τής σημερινής σχέσης ανάμεσα στους βιομηχανικούς εργάτες καί τούς εργαζόμενους στίς υπηρεσίες: οί πρώτοι από τά 20 περίπου εκατομμύρια στίς αρχές τής δεκαετίας του '70 πέφτουν στά 18-19 εκατομμύρια στίς αρχές τής δεκαετίας του '80 γιά νά ανέλθουν (μετά από μιά αισιόδοξη πρόβλεψη παρατεταμένης ανάκαμψης) στά 22 εκατομμύρια τό 1995. Οί δεύτεροι φτάνουν, χωρίς άνεβοκατεβάσματα από τά 12-13 εκατομμύρια στά 19-20 καί στά 28,5 εκατομμύρια, στίς αντίστοιχες χρονικές περιόδους!

Πρόκειται γιά αλλαγές πού διαφέρουν αρκετά από ανάλογες περιπτώσεις στό παρελθόν. Στίς παλιότερες κρίσεις καί στίς υποβόσκουσες «βιομηχανικές επαναστάσεις», οί αναδιαρθρώσεις γίνονταν εις βάρος παλαιών κλάδων, τεχνικών καί προϊόντων καί πρός όφελος νέων, πάντοτε στό πλαίσιο ενός αναπτυσσόμενου έκβιομηχανισμού τής παραγωγής καί τής απασχόλησης.

Σήμερα, ή πρώτη έντύπωση από τίς αλλαγές πού συντελούνται είναι ότι πάμε πρός μιά σχετική «άποεκβιομηχάνιση» του αναπτυγμένου καπιταλιστικού κόσμου. Οί νέες τεχνολογίες καί τεχνικές, ή αυτοματοποίηση, ή πληροφορική, τών όποιών ή ανάπτυξη έγινε δυνατή από μιά πραγματική «ηλεκτρονική επανάσταση», δέν αναπτύσσουν τόσο καινούργιους κλάδους όσο περιορίζουν τήν απασχόληση καί τό χρόνο πού απαιτείται γιά νά λειτουργήσουν οί παλιοί.

Τό τρένο, τό αυτοκίνητο, τό αεροπλάνο, τά οικιακά ηλεκτρικά σκεύη καί άλλα ανάλογα προϊόντα δημιούργησαν, μέ τή γενίκευση τής χρήσης τους, κάθε φορά, βάσεις πάνω στίς όποιες στηρίχθηκε δλόκληρη φάση τής ανάπτυξης. Δέν φαίνεται πιθανό ότι τό ίδιο μπορεί νά γίνει σήμερα μέ γενίκευση τής χρήσης τών έπιτραπέζιων ηλεκτρονικών ύπολογιστών ή άλλων σχετικών προϊόντων. Τό έρώτημα είναι αν ή αλλαγή του τρόπου κατασκευής τών παλαιών προϊόντων θά αλλάξει σέ τέτοιο βαθμό τή φύση τους ώστε στήν πραγματικότητα νά πρόκειται γιά έντελώς νέα προϊόντα πού θά απαιτούν έμφανώς τή γενίκευσή τους μέ τίς προαναφερθείσες επιδράσεις στό σύνολο τής οικονομίας. Τέτοιες μεταμορφώσεις πιθανολογούνται έδώ κι εκεί (τηλέφωνο, τηλεόραση...), αλλά σέ καμιά περίπτωση δέν διαγράφεται ή προοπτική αλλαγών πού θά έχουν διαστάσεις ικανές νά επαναφέρουν τίς αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες στήν πλήρη απασχόληση του δυναμικού τους υπό τίς σημερινές συνθήκες καί προδιαγραφές.

Άπεναντίας, όλες οί εκτιμήσεις τών τάσεων πού υπάρχουν σήμερα δίνουν έντελώς αντίθετα αποτελέσματα. Υπολογίζεται ότι ή General Motors στίς ΗΠΑ θά μειώσει κατά 50% τίς θέσεις εργασίας στίς σειρές συναρμολόγησης του τελικού προϊόντος μέχρι τό 1986, καί αυτό χάρη στήν αυτοματοποίηση τών εργασιών. Ίδιο ποσοστό μείωσης, στό σύνολο τών εργασιών της, θά έπρεπε νά επιτύχει ή Ford αν ήθελε νά παραμείνει ανταγωνιστική απέναντι στους Ίάπωνες κατασκευαστές αυτοκινήτων. Στή Γαλλία, ένα δεκαετές σχέδιο αυτοματοποίησης καί εκσυγχρονισμού τής

κλωστοϋφαντουργίας θά έδινε μέ τά σημερινά δεδομένα καί γιά δαπάνη 41 δισεκατομμυρίων φράγκων (σέ τιμές 1980) μιά μείωση τής συνολικής απασχόλησης του κλάδου από 573.000 (σήμερα) σέ 340.000 στά τέλη τής δεκαετίας. Η εφαρμογή τών νέων τεχνολογιών στό σύνολο τής ΕΟΚ στή δεκαετία 1980-90 θά έδινε μιά μείωση του εργατικού δυναμικού κατά 4 εκατομμύρια εργαζόμενους στά τέλη τής περιόδου, δηλαδή 3% του ενεργού πληθυσμού. Πιο ένδιαφέρον όμως είναι ότι αυτή ή μείωση προκύπτει από τή μείωση κατά 7 εκατομμύρια λόγω εφαρμογής τών νέων τεχνολογιών τής πληροφόρησης καί από αύξηση τής απασχόλησης σέ νέους τομείς κατά 3 εκατομμύρια (1,2 εκ. γιά τίς νέες μορφές ενέργειας, 0,3 εκ. στή βιοτεχνολογία, 1,5 εκ. στους νέους κλάδους τής τεχνολογίας τής πληροφόρησης). Δηλαδή, 10 εκατομμύρια άνθρωποι θά έπρεπε νά ύποστούν ριζικές αλλαγές τής καθημερινής τους ζωής καί δραστηριότητας (αλλαγή ειδικεύσεων καί προσανατολισμών, άνεργία...).

Καταλύτης όλων αυτών τών αλλαγών, βεβαιώνουν πολλοί, είναι ο ανταγωνισμός πού ύφίστανται οί αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες από τίς αναπτυσσόμενες «νέες βιομηχανικές χώρες».

Οί διαφορές τών εργατικών άμοιβών είναι τέτοιες (1,43 δολάρια ή εργατική ώρα στήν Ταϊβάν, 1,53 στή Ν. Κορέα, 7,35 στίς ΗΠΑ...) πού δέν αφήνουν περιθώρια επιβίωσης στίς «παραδοσιακές» βιομηχανίες μέ μεγάλη σχετικά εργατική απασχόληση. Όμως ο ισχυρισμός είναι άνεπαρκής: πόσο άληθεύει γιά τήν Ίαπωνία ή τήν Ευρώπη (πού σήμερα είναι «άκριβότερη» ως πρός τό εργατικό κόστος από τίς ΗΠΑ); Η άπαιτηση είναι ότι καί αυτές, ιδίως ή δεύτερη, ύφίστανται τόν ανταγωνισμό καί ώθούνται πρός αντικατάσταση του εργατικού τους δυναμικού από τήν αυτοματοποίηση.

Όμως τό εργατικό κόστος δέν εξηγεί πολλά πράγματα αν άπομονωθεί από τήν τεχνολογία καί τήν παραγωγικότητα τής εργασίας. Αν αυτοί οί δύο παράγοντες στίς «νέες βιομηχανικές χώρες» άντέχουν τή σύγκριση μέ εκείνους στίς παλαιές, τότε πρέπει νά εξηγηθεί τό πώς έγινε δυνατό κάτι τέτοιο. Καί φυσικά ή άπάντηση βρίσκεται κυρίως στή διαδικασία διεθνοποίησης κεφαλαίου, τεχνολογίας καί παραγωγής τής περασμένης περιόδου. Πράγμα πού παραπέμπει καί στίς σχετικές αναλύσεις πού προηγήθηκαν.

Άλλά καί ή σύνδεση τής αυτοματοποίησης καί τών συναφών εξελίξεων άπλά καί μόνο μέ τόν ξένο άντα-

ΔΩΔ ΤΟ ΚΑΘΑΚΡΙ!
 Η ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ καθαρίζει κενά και γέμιζε τα τρύπα σου με την ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ.
 Στείλετε τον πιο μακρύ ή πιο τρυπητό Πρωταρχικό Αθλητικό Στόμιο.
 Πόλο τρυπητό του ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ υπάρχουν στο κεντρικό Εθνικό και στο
 νοτιοδυτικό της.

ΓΡΑΦΤΕ ΤΗ ΣΥΝΔΕΣΗ ΣΤΟΝ ΣΧΟΛΙΑΣΤΗ

οχολιαστίς

γωνισμό δέν άντέχει σέ πολλή συζήτηση. Ή χώρα πού έχει κάνει τίς μεγαλύτερες προόδους στόν τομέα αυτό είναι ή Ίαπωνία: 6 ρομπότ σέ κάθε 10.000 εργαζόμενους τό 1980 (ή Σουηδία έχει 8, οι ΗΠΑ 1,6, ή Δ. Γερμανία 1,1, ή Ίταλία 0,9, ή Γαλλία 0,7, ή Μ. Βρετανία 0,3...). Καί δέν είναι ή Ίαπωνία εκείνη πού ύπέστη τή μεγαλύτερη έμπορικé επίθεση από τό έξωτερικό. Άντίθετα μάλιστα, είναι ή κατεξοχήν οικονομία πού άσκει τέτοιες πιέσεις πάνω στίς άλλες. Οί συζητούμενες εξελίξεις, λοιπόν, δέν φαίνεται νά χρωστάνε παρά ελάχιστα (ίσως τήν επιτάχυνσή τους) στόν έξωτερικό παράγοντα. Είναι περισσότερο έγγεγή φαινόμενα στόν άναπτυγμένο και συνεχώς άναπτυσσόμενο καπιταλισμό. Κλασική άπάντηση στήν καμπτόμενη άξηση τής παραγωγικότητας τής έργασίας και στήν αντίσταση τών εργατικών άμοιβών πού δέν έννοούν νά συμμορφώνονται μέ τίς άξιομειώσεις τών κερδών. Ά όμως δει κανείς έτσι τό πρόβλημα, τότε ή «Νέα Οικονομία» δέν είναι παρά ή σημερινή μορφή άνοικοδόμησης τής οικονομικής βάσης του καπιταλισμού μέσα στήν κρίση.

Άντίδραση πού επιδεινώνει όρισμένες όψεις τής κρίσης (άπασχόληση κ.λπ.) και βελτιώνει άλλες (άποκατάσταση τών κερδών, νέες ευκαιρίες για συσώρευση του κεφαλαίου).

Τό πρόβλημα παραμένει όμως αν ή άνοικοδόμηση αυτή έχει τήν έμβέλεια εκείνη πού θα τής επέτρεπε νά συμπαρασύρει όλον τόν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό σέ μιά διαδικασία πλήρους ανανέωσης. Σε μιά τέτοια περίπτωση ή κρίση έχει ήδη τελειώσει.

Κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι οι παραδοσιακοί κλάδοι και οι παραδοσιακές άπασχολήσεις μπορούν, σέ λογικό διάστημα και μέ λογικές μεταβατικές ρυθμίσεις, νά άπορροφηθούν από τούς νέους. Όμως ο ανταγωνισμός τών νέων βιομηχανικών χωρών από τή μιά μεριά και ή έξορθολογική και περιοριστική επέμβαση τών νέων τεχνολογιών δέν αφήνουν πολλά περιθώρια για νά άπορροφηθεί πλήρως τό παλιό δυναμικό στίς ίδιες τίς άναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες. Συνέπεια, ή μεταφορά τμήματος τής παραγωγικής δυναμικότητας στίς άναπτυσσόμενες οικονομίες και ή διόγκωση τής ανεργίας στίς χώρες από όπου αυτή ή δυναμικότητα άπομακρύνεται. Τό πρόβλημα εικονογραφείται από τή μελέτη τών ειδικοτήτων τών οποίων ή ζήτηση αυξάνεται ή μειώνεται στήν αγορά έργασίας τών ΗΠΑ μέχρι τό 1990: αυξάνεται ή ζήτηση για γραμματείς, νοσοκόμες, ύπαλλήλους πωλήσεων, ταμίες, οδηγούς φορτηγών, εργαζόμενους σέ «φάστ-φούντ», γκαρσόνια κ.λπ. Μειώνεται ή ζήτηση για εργάτες ύποδηματοβιομηχανίας, τυπογράφους, πανεπιστημιακούς, δασκάλους και καθηγητές, άγροεργάτες κ.λπ.

Είναι δυνατό νά φανταστεί κανείς ότι τό ξεπέραςμα τής κρίσης και ή οικόδομηση τής «νέας οικονομίας» θα σήμαινε άπλώς μιά κοινωνία μέ αυξανόμενη ανεργία και μέ άπασχόληση όλου και περισσότερο στραμμένη στίς υπηρεσίες (ή εταιρεία «Μακ Ντόναλντ» — άλυσίδα από «φάστ-φούντ» — άπασχολεί ήδη στίς ΗΠΑ περισσότερους εργαζόμενους από τήν χαλυβουργική U.S. Steel...), μέ τήν πρόφαση ότι παράλληλα αυτή ή κοινωνία κυριαρχεί στήν «ύψηλή τεχνολογία»;

Σέ όρισμένες έκπληκτικές σκηνές του φίλμ έπιστημονικής φαντασίας "Blade Runners" αυτή ήταν ή εικόνα τής Άμερικής του μέλλοντος. Πόσο ρεαλιστική είναι αυτή ή προβολή του σήμερα στό αύριο; Ο πρόεδρος τής εταιρείας έλαστικών "Firestone" Τζών Νέβιν

χαρακτηρίζει τή σκέψη «άνοησία»: «... Οί επιχειρήσεις ύψηλής τεχνολογίας έχουν περισσότερες μεταποιητικές δραστηριότητες εκτός ΗΠΑ παρά εδώ. Ή ιδέα ότι θα έχουμε μιά οικονομία πού θα συνίσταται στό νά πουλάμε χάμπουργκερς ό ένας στόν άλλο είναι παράλογη».

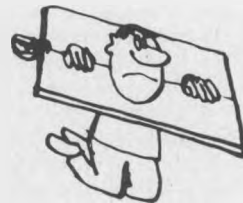
Άλλά τότε πώς θα άποφευχθεί τό άληθοφανές αυτό «παράλογο», πού προωθείται μάλιστα και από τούς «ύπερφιλελεύθερους» θεωρητικούς τής «νέας οικονομίας»; Μέ τόν προστατευτισμό εναντίον τών ξένων ανταγωνιστών πού ήδη έλκυει μεγάλο αριθμό Άμερικανών, επιχειρηματιών, συνδικαλιστών, άπλών πολιτών; Μά είναι στενά συνδεδεμένη ή άμερικανική οικονομία μέ τήν επιτυχία τών ανταγωνιστών αυτών. Τους εξέθρεψε, συμμάχησε μαζί τους, άγωνίζεται νά πείσει όλον τόν κόσμο νά στρατευθεί στό έλεύθερο έμπόριο, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.

Τέτοιες αντίφάσεις, μέ γεωπολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις, γεννά ή «νέα οικονομία». Δέν διαφέρουν από αυτές πού αναλύθηκαν συνοπτικά πιο πάνω.

Λύσεις δέν υπάρχουν έτοιμες στα χαρτιά. Ένα είναι σίγουρο: δέν θα βρεθούν μέσα από τήν αυτόνομη εξέλιξη τής τεχνολογίας, αλλά από τή σύνδεσή της μέ τίς άλλες πού θα επέλθουν, όταν επέλθουν και άνάλογα από τό πώς θα επέλθουν, στίς σχέσεις πού θεμελιώνουν τίς βάσεις ανάπτυξης τής διεθνούς οικονομίας: κεφάλαιο - εργαζόμενοι, εργαζόμενοι - άνεργοι, άναπτυγμένες - ύπανάπτυκτες οικονομίες. Καί τό μόνο πού μπορεί κανείς νά πεί είναι ότι για τήν ώρα δέν διαφαίνονται πουθενά «ιστορικά σχέδια» για τόν άναπροσδιορισμό τους, ούτε συνεκτικές προοπτικές μέσα στίς όποιες διαπραγματεύσεις και συμβιβασμοί θα μπορούσαν νά τά προετοιμάσουν. Μόνο ή άλαζονεία τής ισχύος και ή ένδεια τής σκέψης. Καί οι ιδιοτελείς έλπίδες για «ανάκαμψη»...

Τά κυριότερα στοιχεία πού αναφέρονται σ' αυτό τό άρθρο άντλήθηκαν από τίς εξής πηγές:

- Michel Richonnier: "Crises et nouvelles technologies: une reponse européenne", *Problèmes Economiques*, 1819, 13.4.1983.
- Άνώνυμο, "L'Europe industrielle est-elle encore Compétitive", *Actualité industrielle, économique et sociale*, Septembre - Octobre 1982.
- J.P. Jeandon - R. Zarader, "Automation et Emploi: Pour un vrai débat autour de vrais problèmes", *Futuribles*, Mars 1982.
- G.G. Herregat, "Fin de l'imperméabilité extérieure", *L'Echo de la Bourse* (Bruxelles), 19/12/1982.
- C.P. Alexander, "The New Economy", *Time*, 30.5.1983.
- M. Herblay, "Crise Mondiale pour les Investissements", *L'Expansion* 14.17/6/1982.
- M. Feldstein, "The World Economy Today", *The Economist*, 11.6.83.

Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ — ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ —

του Κ. Ρόκκου

Η σχεδιαστική ύποδομή

Η επιχείρηση πολεοδομικής ανασυγκρότησης του ΥΧΟΠ — με τό πρωτοφανές μάλιστα μέγεθος της — απαιτεί συγκροτημένη ύποδομή για την πραγματοποίησή της, συνδεδεμένη άμεσα με την ύποδομή — κοινωνική και τεχνική — της εθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας: δηλαδή τά μέσα και τίς λειτουργίες που προϋποθέτει ή πραγματοποίηση των σχεδίων και προγραμμάτων που, αναλύοντας και προβλέποντας, κατευθύνουν και ελέγχουν την ανάπτυξη της χώρας.

Αν και οι έλλειψεις ύποδομής που παρουσιάζει ή επιχείρηση πολεοδομικής ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) θέτουν κρίσιμα προβλήματα όχι μόνο για τό μέλλον της πολεοδομίας στον τόπο μας αλλά και για τή συγκρότηση της εθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας (ΕΣΠ) ή μέχρι σήμερα κριτική της ΕΠΑ — με ελάχιστες εξαιρέσεις (βλέπε 1) — περιορίστηκε, σχεδόν, σέ επαγγελματικά/συνδικαλιστικά προβλήματα (βλέπε π.χ. 5 και 6).

Σκοπός μας εδώ είναι ή παρουσίαση ενός προγράμματος δράσης που θά μπορούσε νά στηρίξει μία ουσιαστική, τόσο για τά πολεοδομικά προβλήματα της χώρας όσο και για τή συγκρότηση της σχεδιαστικής προσπάθειάς της, πραγματοποίηση της ΕΠΑ. Αναλυτικά παρουσιάζονται:

- τά προβλήματα σχεδιαστικής ύποδομής της ΕΠΑ τεχνικής και κοινωνικής
- ή σχέση της ΕΠΑ με τον πληροφοριακό εξοπλισμό της ΕΣΠ
- ή σχεδιαστική πολιτική της ΕΠΑ.

Σύμφωνα με τά συμπεράσματα από τά προηγούμενα ακολουθεί ή πρόταση.

Ο χαρακτήρας του σχεδιασμού

Στίς προδιαγραφές των μελετών του ΥΧΟΠ (βλέπε 2 και 3) πουθενά δέν διευκρινίζεται ποιές από τίς επιχειρούμενες ρυθμίσεις έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα και ποιές ένδεικτικό, διάκριση καθοριστική για τό άποτέλεσμα κάθε σχεδιασμού. Σέ συνδυασμό με τήν έλλειψη συγκεκριμένης στοχοθέτησης για κάθε οικισμό — έλλειψη πρωτοφανής για τή σχεδιαστική έμπει-

ρία ακόμα και στον τόπο μας — δημιουργείται τεράστιο πρόβλημα για τό άποτέλεσμα της επιχείρησης που, φυσικά, δέν μπορεί νά προσδιοριστεί από γενικά μηνύματα για τον «βαθύτερο κοινωνικοοικονομικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας», τό χτύπημα του «χωρίς αισθητικό δέος έξαρτημένου καπιταλισμού», τήν «ανάγκη καταστολής της κερδοσκοπίας γής», κ.λπ.

Η έλλειψη συγκεκριμένης στοχοθέτησης και προσδιορισμού του χαρακτήρα των επιχειρούμενων ρυθμίσεων άντανακλάται και στίς διαδικασίες εφαρμογής τους. Έτσι, ένω προβλέπονται, γενικά, «ένιαίες πράξεις εφαρμογής» των πολεοδομικών μελετών, ο προσδιορισμός των οικιστικών ζωνών άν και «...είναι δυνατόν νά καθορίζεται άπευθείας» άπ' αυτές, ένδέχεται νά καθορίζεται και από «Ανεξάρτητα Διατάγματα» (βλέπε π.χ. άρθρο 13, παρ. 2, του Ν. 1337/83). Έτσι, με τά άνεξάρτητα διατάγματα, δίνεται ή δυνατότητα επιλεκτικών κατά τόπους ρυθμίσεων μέσω της νόμιμης καταστρατήγησης του ίδιου του Νόμου και του υποβιβασμού του Σχεδιασμού. Δυνατότητα που άντιστατεύεται τή δημοκρατικότητα του επιχειρούμενου σχεδιασμού προσφέροντας τήν εύκαιρία για κάθε λογής ρυθμίσεις «κατά τό δοκούν».

Τό μεθοδολογικό/άξιολογικό πλαίσιο του σχεδιασμού

Έδώ παρατηρείται όχι μόνον έλλειψη συγκεκριμένων προδιαγραφών για τίς διαδικασίες άνάλυσης και άξιολόγησης, αλλά και σημαντικές συγχύσεις περιεχομένου και μεθοδολογίας. Ένώ οι σχετικές προδιαγραφές μεθοδολογίας (βλέπε 3) αναλώνονται στην παρουσίαση άμφίβολης πρακτικής χρήσης και συνθετικής άξιας χαρτών, πουθενά δέν αναφέρονται σέ κοινωνικά/οικονομικά κριτήρια ή σέ στόχους ή σέ πολιτική σύνθεσης. Και μάλιστα για ρυθμίσεις που διεκδικούν επιτελικό ρόλο στην άνάπτυξη της πόλης, όπως π.χ. οι «ζώνες ειδικής ένίσχυσης για κατοικία». Έτσι, ή άνυπαρξία αναλυτικού υπόβαθρου κάνει άμφίβολο όχι μόνον τό επιστημονικό αλλά και τό κοινωνικό και ήθικο περιεχόμενο των επιχειρούμενων ρυθμίσεων. Πολύ περισσότερο όταν ή αύθαιρσία νομιμοποιείται με τά άνεξάρτητα διατάγματα και ή προχειρότητα καλύπτει-

ται μέ διατυπώσεις του είδους «...αν προκύψει οτιδήποτε, θα αντιμετωπισθεί στην πορεία» (βλέπε 4).

Δέν είναι τυχαίο ότι σύμφωνα με τις προδιαγραφές άγνοούνται βασικά σχεδιαστικά μεγέθη όπως π.χ. τó ύψος και ή κατανομή του εισοδήματος, δέν προαπαιτούνται άλλα, όπως τó κτηματολόγιο τής περιαστικής περιοχής για τόν προσδιορισμό τής οικιστικής επέκτασης, ή θεωρείται ότι τó ρυθμιστικό σχέδιο μπορεί νά έκπονεΐται παράλληλα μέ τó ρυμοτομικό για λόγους συντόμησης του χρόνου μελέτης! Πράγμα αδύνατο βέβαια μιά και ή ρυμοτόμηση έντός μιάς περιαστικής ζώνης προϋποθέτει τόν προσδιορισμό τής ζώνης και ó προσδιορισμός αυτός τήν ανάλυση του αναπτυξιακού γίνεσθαι τής πόλης.

Έτσι, ή «άμεση ανάγκη» για ρυμοτομικά σχέδια — πού υποβιβάζει τó ρυθμιστικό σχέδιο σε διακοσμητικό στοιχείο τής ΕΠΑ — προσανατολίζει τήν επιχείρηση σε κτηματικό ενδιαφέροντος ρυθμίσεις και μόνο. Έλλειψη ουσιαστικού προσανατολισμού οδηγεί σε μηχανιστικά μεθοδολογικά έφευρήματα όπως αυτό τής «χωρητικότητα οικισμού», ύποκαθιστώντας συγκεκριμένες αναφορές σε κριτήρια κοινωνικής/πολεοδομικής ανάλυσης. Οί έλλειψεις τονίζονται μέ τήν ήχηρότητα ύφους πού έκδηλώνεται μέ άσκοπες χρήσεις επιθέτων όπως π.χ. μέ τόν όρο «Οικιστικής δομής Οικισμού», μέ ανόητους όρους όπως π.χ. μέ τήν «Ανάλυση Γής» ή μέ άσκοπους βερμπαλισμούς: «Ίστορική Παρέμβαση» όνομάζεται π.χ. τó προτεινόμενο πρόγραμμα έργων του ρυθμιστικού σχεδίου «... πού θά άποτελέσουν τήν παρέμβαση στην πόλη πού θά άξίζει τή σφραγίδα τής εποχής...» (βλέπε 3, σελ. 40).

Τó πόσο άοριστη μπορεί νά είναι ή σφραγίδα τής εποχής ή τó πρόγραμμα και τó πόσο άνιστορική ή παρέμβαση, φανερώνεται από τó ότι όλα τά στοιχεία του προγράμματος, ακόμα και κατανομές επενδύσεων άσχετες μέ όποιοδήποτε προγραμματισμό — περιφερειακό ή κλαδικό — άφήνονται στην κρίση του μελετητή! (βλέπε 3, σελ. 40-43).

Ό συντονισμός και ή κύλιση του σχεδιασμού

Δέν ύπάρχει καμιά συγκεκριμένη φροντίδα για τόν συντονισμό τής ΕΠΑ μέ τήν ΕΣΠ στις προδιαγραφές. Κι αυτό παρά τó ότι ή άναγγελία τής επιχείρησης συνοδεύεται από πλθθος μεγαλοστομιών για τή σύνδεση των πολεοδομικών ρυθμίσεων μέ τις παραγωγικές δραστηριότητες ή για τή σύνδεση του πολεοδομικού σχεδιασμού μέ τó πενταετές σχέδιο 83/87 ή τά χωροταξικά σχέδια πού έτοιμάζονται από τις ύπηρεσίες του ΥΧΟΠ.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στις προδιαγραφές των διαδικασιών έκπόνησης-έγκρισης των μελετών (βλέπε τεύχος 5) άγνοείται όχι μόνον ó σχεδιασμός παραγωγικών δραστηριοτήτων ή έργων ύποδομής από τους αρμόδιους φορείς άλλα και ή ύπαρξη των φορέων αυτών. Χωρίς τους φορείς αυτούς όμως είναι, βέβαια, αδύνατη όποιαδήποτε εφαρμογή στην πράξη του Πολεοδομικού Σχεδιασμού. Έτσι, τόσο τó ρυθμιστικό σχέδιο όσο και τó ρυμοτομικό, ακόμα κι αν έγκριθούν από τήν αρμόδια νομαρχιακή ύπηρεσία του ΥΧΟΠ, τó Νομαρχιακό Συμβούλιο ή τó Περιφερειακό Συμβούλιο δέν μπορούν παρά εύχολογία και μόνον νά άποτελέσουν, άφου ή πραγματοποίηση όποιασδήποτε άπόφασής τους (δέσμευση γής, χτίσιμο σχολείων, ίδρυση βιομηχανικών περιοχών κ.λπ.) άποτελεί άπο-

ψη και μόνον του ΥΧΟΠ ανεξάρτητη από τó σχεδιασμό (κεντρικό ή περιφερειακό) των φορέων πού έχουν τήν εύθύνη ή συμμετέχουν στον προγραμματισμό αυτών των δραστηριοτήτων. Άλλωστε ποιός θά μπορούσε νά έγυηθεί τήν έξεύρεση των απαραίτητων κεφαλαίων για τήν ταυτόχρονη ανάπτυξη τής ύποδομής στο σύνολο σχεδόν του έθνικού άστικού χώρου;

Όπως και για τόν συντονισμό τής ΕΠΑ, έτσι και για τήν κύλιση του, οι προδιαγραφές του ΥΧΟΠ όχι μόνον δέν αναφέρονται καθόλου, άλλα ούτε καν καθορίζουν ρητά για κάθε σχέδιο/πρόγραμμα τούς χρονικούς όρίζοντες του και τούς όρους άναθεώρησής του. Και μάλιστα σε σχέση μέ τόν εύρύτερο χωροταξικό/άναπτυξιακό σχεδιασμό των περιφερειών ή των νομών τής χώρας.

Έλλειψη όποιαδήποτε σχέσης και συντονισμού της ΕΠΑ μέ τήν ΕΣΠ άποτελεί άλλη μία σαφή ένδειξη — όπως ή έλλειψη προγράμματος στοχοθέτησης και καταλόγου ύποχρεωτικών ρυθμίσεων — ότι τó ρυθμιστικό σχέδιο δέν είναι αυτό πού ενδιαφέρει. Αύτός είναι ó λόγος πού έκφυλίζεται σε φορέα νομιμοποίησης των επέκτασεων και των άναθεώρησεων του σχεδίου πόλης πού, άσχετες μέ τó αναπτυξιακό γίνεσθαι, μόνον κτηματομεσιτικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν.

Τó θεσμικό-διοικητικό-όργανωτικό πλαίσιο

Ένω οι προδιαγραφές αναφέρονται άοριστα στον «βαθύτερο κοινωνικο-οικονομικό μετασχηματισμό τής ελληνικής κοινωνίας», τόν όποιο έξυπηρετεί ύποτίθεται ó μεταβατικός Νόμος πού ψηφίστηκε, θεωρείται ότι ή πολεοδομική νομοθεσία δέν μπορεί νά παραμείνει στατική στην «παρούσα δυναμική ιστορική στιγμή» και έτσι δικαιολογείται ó «μεταβατικός χαρακτήρας» του νέου νόμου — διετούς διάρκειας — πού, ένω ανταποκρίνεται στις σημερινές άπαιτήσεις, θέτει ταυτόχρονα τά θεμέλια και προετοιμάζει τις διαδικασίες για τήν ακόμα «ριζικότερη αναμόρφωση τής πολεοδομικής νομοθεσίας στο πλαίσιο των μακροχρόνιων στόχων τής Κυβέρνησης» (βλέπε 2, τεύχος 2).

Θά μπορούσε νά δεχτεί κανείς μιά σταδιακή μετάβαση από τούς μεσοπρόθεσμους προς τούς μακροπρόθεσμους στόχους του επιχειρούμενου σχεδιασμού αν ήταν δικαιολογημένη και αν οι μεσοπρόθεσμοι συνδέονταν μέ τούς μακροπρόθεσμους στόχους. Όστόσο μιά τέτοια σύνδεση λείπει έντελώς από τις προδιαγραφές. Ένω τά κείμενα των προδιαγραφών παρουσιάζουν πλεόνασμα γενικών μηνυμάτων και στόχων — προφανώς μακροπρόθεσμων — λείπουν έντελώς οι άμεσοί στόχοι, αυτοί δηλαδή πού προσδιορίζουν άμεσα τó περιεχόμενο του επιχειρούμενου σχεδιασμού. Πολύ περισσότερο άφανής είναι ή διατύπωση τέτοιων στόχων στο ψηφισμένο ήδη νομοθέτημα (Ν. 1337/83) πού, ώστόσο, θά χρησιμοποιηθεί για τόν καθορισμό τής ανάπτυξης των ελληνικών πόλεων για μιά γενιά. Προκύπτει λοιπόν τó έρώτημα: Έ μετά διετία άναπροσαρμογή του νομοθετήματος τί άκριβώς θά έξυπρητήσει έφόσον ή τύχη των ελληνικών πόλεων και ή ανάπτυξη τους για μιά γενιά θά έχει καθορισθεί μέ τó προτεινόμενο «μεταβατικό» νομοθέτημα;

Έ δικαιολόγηση τής μεταβατικότητας του Νόμου πού γίνεται στο όνομα τής «παρούσας δυναμικής ιστορικής στιγμής» φανερώνει τή σύγχυση πού διέπει

τό νομοθέτημα. Θά μπορούσε π.χ. νά φανταστεί κανείς, σύμφωνα μέ τήν άποψη αὐτή, ἡ ὅτι ἡ ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτέμβρη δέν ἦταν «δυναμική ἱστορική στιγμή» ἡ ὅτι ὁ Μακρυγιάννης στό ὄνομά της ὄφειλε νά ζητήσει ἀντί Συντάγματος κάποιο «Μεταβατικό Σύνταγμα».

Ἔτσι ἡ «μεταβατικότητα» τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου πού θά στηρίζει τόν ἐπιχειρούμενο σχεδιασμό, δέν καλύπτει παρά τήν ἀνεπάρκειά του ἡ τήν πρόθεση γιά σχεδιασμό ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν κοινωνική κριτική καί τήν καταξίωσή της σέ συγκεκριμένες νομοθετημένες λύσεις. Χαρακτηριστική καί γιά τίς δύο περιπτώσεις εἶναι ἡ ἀνυπαρξία σύνδεσης τοῦ ψηφισμένου νόμου μέ τό προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο καί ἰδιαίτερα τή νομοθεσία τῶν Ρυθμιστικῶν καί Χωροταξικῶν Σχεδίων (Νομοθετικά διατάγματα 1262/72, 198/73 καί Νόμος 360/76). Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὁποιοσδήποτε ἀδυναμίες τους τά νομοθετήματα αὐτά ἀναφέρονται στό ἀπαραίτητο εὐρύτερο πλαίσιο στήριξης κάθε πολεοδομίας· πλαίσιο πού λείπει ἀπό τό Ν. 1337/83. Ἀντίστοιχα, θολή παρουσιάζεται καί ἡ ὀργανωτική-διοικητική κάλυψη τῆς «ἐπιχείρησης» μέ πληθώρα νεοπαρουσιαζόμενων ὀργάνων ἀμφίβολης σχεδιαστικῆς ἐμπειρίας ἀλλά καί δημοκρατικότητας ἐπιλογῆς: Πολεοδομική Ἐπιτροπή Γειτονιάς, Περιφερειακά Συμβούλια ΧΟΠ καί Συμβούλια ΧΟΠ Νομοῦ. Εἰδικά γιά τίς πολεοδομικές ἐπιτροπές γειτονιάς δέν αἰτιολογεῖται ἡ μή ταύτισή τους μέ τά συνοικιακά συμβούλια πού, σέ ἀντίθεση μέ τίς πρῶτες, εἶναι ἐκλεγμένα ὄργανα. Γιά τά νομαρχιακά περιφερειακά συμβούλια δέν αἰτιολογεῖται τό γιατί ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητα συμβούλια τοῦ ΥΧΟΠ κι ὄχι τμήματα — μέ τή δυνατότητα μάλιστα ad hoc συγκρότησής τους κατά εἰδικά θέματα — εὐρύτερων ἀναπτυξιακῶν συμβουλίων.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀκόμα καί στά περιφερειακά συμβούλια ΧΟΠ δέν συμπεριλαμβάνεται κανένας οἰκονομολόγος π.χ., ἡ ἄλλες κρίσιμες γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν περιφερειῶν εἰδικότητες ὅπως τοῦ γεωπονοεδαφολόγου, ἡ εἰδικῶν κυκλοφοριολόγων, ὀδραυλικῶν μηχανικῶν κ.λπ. Ἐπίσης, δέν προβλέπεται ὁ τρόπος συντονισμοῦ τῆς δραστηριότητας τῶν συμβουλίων μέ ἀντίστοιχα συμβούλια ἄλλων τομέων διοίκησης. Καί μόνον ἀπό τίς εἰδικότητες συγκρότησης τῶν συμβουλίων αὐτῶν (ἑπτὰ μηχανικοί, ὑπάλληλοι Ὑπηρεσιῶν τοῦ Δημοσίου), γίνεται φανερό ὅτι μέ τήν θεσμοθέτηση ὀργάνων de facto ἀνίκανων γιά τήν κατεύθυνση τῆς τοπικῆς ἀνάπτυξης, ὄχι μόνον ἀποκέντρωση δέν ἐπιτυγχάνεται ἀλλά ἐνδυναμώνεται ἡ κεντρική ἐξουσία ἀφοῦ τίποτε δέν κάνει «κεντρικότερη» τήν ἐξουσία ἀπό τήν ἀποτυχία τῆς ἀποκέντρωσης νά ἀντιμετωπίσει τίς τοπικές ἀνάγκες.

Στίς προδιαγραφές δέν γίνεται καμιά ἀναφορά στίς διαδικασίες καί στά ὄργανα πού μέχρι σήμερα κάλυπταν τή διοικητική - ὀργανωτική συμπλήρωση τοῦ σχεδιασμοῦ. Ἔτσι γίνεται προβληματική ὄχι μόνον ἡ ἀνέλιξη τῆς πολεοδομικῆς/χωροταξικῆς πραγματικότητας στόν τόπο μας, ἀλλά ἀκόμα καί ἡ ὀμαλή ἐξυπηρέτηση τῶν τρεχόντων προβλημάτων στήν περιφέρειαν.

Οἱ διαδικασίες τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς στό σχεδιασμό

Πουθενά στίς προδιαγραφές τῆς ΕΠΑ δέν κατοχυρώνεται ἡ κοινωνική συμμετοχή στό σχεδιασμό. Οἱ σχε-

τικές προδιαγραφές (βλέπε 2, τεῦχος 5), ἀρκοῦνται σέ ἀφηρημένες διατυπώσεις τοῦ τύπου: «Κατά τή διάρκεια τῆς μελέτης ἐπιδιώκεται ἡ συμμετοχή τῶν πολιτῶν μέ ἐνημέρωση καί συγκεντρώσεις». Διατύπωση πού κανέναν δέν δεσμεύει γιά τίποτε. Ἰδιαίτερα ἀν ληφθεῖ ὑπόψη τό περιορισμένο χρονικό διάστημα τῶν μελετῶν (5-6 μῆνες) σέ συνδυασμό μέ τήν ἔλλειψη ἐμπειρίας τῆς πλειοψηφίας τῶν μελετητῶν τῆς ΕΠΑ.

Ἔτσι, ὁ ρόλος τῶν Ο.Τ.Α. γίνεται καθαρά διακοσμητικός ἀφοῦ ἀπό πούθενά δέν προκύπτει ἡ συμμετοχή τους στήν ἐξέταση τῶν προτάσεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου πού ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά ἀρμοδιότητα τοῦ ΥΠ.ΧΟΠ καί σέ τελευταία ἀνάλυση τοῦ ὑπουργοῦ. Ὁ δήμος περιορίζεται στήν ἔγκριση τῆς μελέτης. Γιά τήν ἔγκριση αὐτή προβλέπεται ὅτι «τό Δημοτικό Συμβούλιο μέ πράξη του γνωμοδοτεῖ γιά τή μελέτη. Ἐφόσον ἔχει γίνει συνεργασία μέ τό μελετητή κατά τή διάρκεια τῆς ἐκπόνησης τῆς μελέτης, ἡ γνωμοδότηση αὐτή εἶναι καί ἀποδοχή». Ἄν σκεφτεῖ κανείς ὅτι «συνεργασία» μέ τόν δήμο θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ καί ἡ παροχή στοιχείων στό μελετητή γιά τήν ἐκπόνηση τῆς μελέτης — πράγμα πού ἀποτελεῖ ὑποχρέωση τοῦ δήμου — γίνονται ἀντιληπτά τά «περιθώρια» τῆς συμμετοχῆς τῶν Ο.Τ.Α. στόν σχεδιασμό. Ἐδῶ πρόκειται γιά σημαντικό ὑποβιβασμό τῆς συμμετοχικῆς διαδικασίας στόν τόπο μας. Ἦδη στά ρυθμιστικά σχέδια γιά τήν πρωτεύουσα πού ἐκπονήθηκαν μέ πρωτοβουλία τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Σ. Μάνου, ὄχι μόνον κατοχυρώθηκε ἡ συμμετοχή τῶν Ο.Τ.Α. ἀλλά τό ΥΧΟΠ κατέβαλε ἀμοιβές σέ εἰδικούς πολεοδόμους, τῆς ἐπιλογῆς τῶν ΟΤΑ, γιά τήν ὑποβοήθηση τῆς συμμετοχῆς τους στό σχεδιασμό.

Ἐκτός ἀπό τήν πρωτοβάθμια Τ.Α. στίς προδιαγραφές δέν γίνεται καν λόγος γιά τή συμμετοχή τῶν ἐπιστημονικῶν καί τῶν τοπικῶν κοινωνικῶν φορέων (συνεταιρισμοί, συνδικάτα, ἑταιρείες λαϊκῆς βάσης, πολιτιστικοί σύλλογοι κ.λπ.). Ἐπίσης ἀγνοοῦνται ἡ δευτεροβάθμια καί ἡ τριτοβάθμια αὐτοδιοίκηση. Γεγονός πού δέν ἀποτελεῖ βέβαια ἀποκλειστική εὐθύνη τοῦ ΥΧΟΠ μιά καί ἡ καθυστέρηση τῆς συγκρότησης δευτεροβάθμιας καί τριτοβάθμιας αὐτοδιοίκησης βαρύνει ἄλλους. Ὡστόσο, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ΕΠΑ θά μπορούσαν νά γίνουν σημαντικά βήματα στήν κατεύθυνση αὐτή, ὅπως ἄλλωστε ἔγιναν στό παρελθόν μέ πολύ μικρότερης κλίμακας σχεδιαστικές προσπάθειες.

Γενικά οἱ διαδικασίες τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς πού ἐπιχειροῦνται μέ τήν ΕΠΑ ἀποτελοῦν ὀπισθοδρομική καί θίγουν ἄμεσα τό κοινωνικό περιεχόμενο καί τό ἀποτέλεσμά της. Ἐνῶ ὁ σχεδιασμός προσφέρει τήν εὐκαιρία γιά κοινωνική συναίνεση συγκροτημένη μέ τήν βοήθεια τῶν εἰδικῶν σχεδιαστῶν σέ τεκμηριωμένο ἐπιστημονικό, κοινωνικό καί πολιτικό ὑπόβαθρο ἐναντι τῶν μικροκομματικῶν ἀντιθέσεων πού μαστίζουν σήμερα τήν κοινωνική ζωή, ἡ ΕΠΑ ἐπιλέγει τήν ἀθραισία. Ἐπιλογή πού στό πλαίσιο τῆς γενικότερης μεθοδολογικῆς καί ὀργανωτικῆς σύγχυσης πού τήν διέπει, μόνον κοινωνική ἀναστάτωση θά μπορούσε νά ἔχει ἀποτέλεσμα. Καί ὅλα αὐτά σέ συνθήκες ὅπου ἡ ἔθνη ὁμοψυχία ἀποτελεῖ κρίσιμο στόχο γιά τό μέλλον τοῦ τόπου.

Στίς συνθήκες αὐτές ἡ ἔλλειψη συγκεκριμένης κατεύθυνσης τοῦ ἐπιχειρούμενου «σχεδιασμοῦ» σέ συνδυασμό μέ τίς ἐλλείψεις ἀναπτυξιακοῦ περιεχομένου καί ἐπιστημονικῆς/κοινωνικῆς κατοχύρωσής του, εἶναι ἀναπόφευκτο νά ὀδηγήσει στά γνωστά προβλήματα τοῦ τύπου τοῦ «δρόμου τῆς Ἀράχωβας». Προβλή-

ματα πού από τήν κλίμακα καί μόνον του έπιχειρούμενου σχεδιασμού ή τήν έλλειψη έμπειρίας των μελετητών μπορούν νά πάρουν άπρόβλεπτες διαστάσεις.

Ή σχέση τής έπιχείρησης μέ τόν έθνικό πληροφοριακό έξοπλισμό

Τό ίδιο άσχετη όπως καί μέ τή σχεδιαστική ύποδομή έμφανίζεται ή άναφορά τής «έπιχείρησης» στόν έθνικό πληροφοριακό έξοπλισμό.

Παρά τό ότι ή όργάνωση έθνικού κτηματολογίου καί έθνικής τράπεζας στοιχείων, άποτελώντας τό πληροφοριακό υπόβαθρο κάθε σχεδιασμού, ύπηρεξε πάγιο αίτημα των τεχνικών τής χώρας, ό έπιχειρούμενος σχεδιασμός όχι μόνον δέν συμβάλλει σέ ένα πρόγραμμα συστηματικής όργάνωσης τής πληροφοριακής ύποδομής, άλλα συνεργεί στήν έγκατάλειψή τής.

Γιά μιά άκόμη φορά ό ρόλος φορέων, όπως τής ΚΕΔ καί τής ΔΕΠΟΣ, περιορίζεται, χωρίς κτηματολόγιο, σέ βυζαντινολογικό περιεχομένου ένασχολήσεις. Λείπει δηλαδή τό όργανο πού θά μπορέσει νά συμβάλει σέ τεκμηριωμένη πολιτική γής καί στή διαφύλαξη τής δημόσιας περιουσίας.

Ή αντίθετα, οί περιστατικές κτηματογραφήσεις πού άναγγέλλονται στό πλαίσιο τής «έπιχείρησης», χωρίς τή συστηματική μηχανογραφική όργάνωσή τους, χωρίς τίς διαδικασίες έλέγχου καί ένημέρωσής τους, καί μέ κάλυψη άσήμαντου χώρου τής έθνικής έπικράτειας, δέν κάνουν άλλο από τό νά ματαιώνουν ουσιαστικά τήν όργάνωση σύγχρονου κτηματολογίου. Μέ τόν ίδιον τρόπο καμιά ουσιαστική άλλαγή δέν προβλέπεται στό σημερινό καθεστώς άεροφωτογράφισης κ.λπ. πού, έλεγχόμενο από τήν ΓΥΣ καί άσυντόνιστο μέ τίς ιδιωτικές τοπογραφικές δραστηριότητες στόν έλληνικό χώρο, λειτουργεί σέ συνθήκες άπαράδεκτες γιά όποιοδήποτε σύγχρονο έθνικό πληροφοριακό έξοπλισμό (βλέπε 7). Ήτσι, όμως, ή ΕΠΑ δέν συμβάλλει στόν περιορισμό τής καταπάτησης τής γής καί των άθαιρέτων πού στίς μέρες μας — μέ τήν άντιφατική άντιμετώπισή τους — αυξάνονται έπικίνδυνα.

Ή άθικτη από τήν «έπιχείρηση» παραμένει καί ή πληροφορόρηση τής ΕΣΥΕ. Παρά τίς επανειλημμένες προσπάθειες έκσυγχρονισμού τής, στό πλαίσιο μιάς λειτουργικής Τράπεζας Στοιχείων προσιτής σέ όλους τούς Έλληνες, ή όργάνωσή τής καί ή λειτουργία τής παραμένουν σταθερά ένα από τά πιά άρτηριοσκληρωτικά συστήματα πληροφορόρησης, παγκόσμια.

Ήνώ ή ΕΠΑ θά μπορούσε νά θέσει τή βάση άν όχι γιά μιά σύγχρονη Τράπεζα Στοιχείων, τουλάχιστον γιά μιά αναδιοργάνωση τής λειτουργίας τής ΕΣΥΕ, έτσι ώστε νά τηρούνται τά ένδιάμεση συγκέντρωση στοιχεία καί όχι τά δημοσιευόμενα άθροιστικά καί μόνον, τό ΥΧΟΠ προχώρησε σέ μιά «έπιτόπια συλλογή στοιχείων», χωρίς κατεύθυνση.

Μέ τόν ίδιον τρόπο «προγραμματίζεται» καί ή συλλογή καί έπεξεργασία στοιχείων από τούς μελετητές των ρυθμιστικών καί ρυμοτομικών σχεδίων τής έπιχείρησης (χωρίς καθορισμένους τρόπους συλλογής, έπιλογής του δείγματος καί έλέγχου τής αξιοπιστίας του συγκρισιμότητας των πηγών πληροφορόρησης, των μονάδων μέτρησης, των χρονικών στιγμών καί διαστημάτων μέτρησης).

Είναι φανερό ότι ή άνάλυση «στρατηγικών» έπιχειρήσεων, όπως ή εξαγγελόμενη στό πλαίσιο «άντάρτικων» συγκεντρώσεων στοιχείων προοιωνίζει μιά πρω-

τοφανή ύποβάθμιση τής πληροφορόρησης καί τήν άναστολή τής συστηματικής προσπάθειας γιά τή δημιουργία σύγχρονου πληροφοριακού έξοπλισμού τής έθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας.

Ή έπιχείρηση καί ή σχεδιαστική πολιτική

Στό επίπεδο τής σχεδιαστικής πολιτικής ό έπιχειρούμενος σχεδιασμός έμφανίζεται άνεπαρκής. Ήχι μόνον δέν παρουσιάζεται συγκροτημένος κατάλογος στόχων στρατηγικής σημασίας γιά τήν πολεοδομική άνασυγκρότηση τής χώρας, άλλα λείπουν οί στοιχειώδεις κατευθυντήριες άρχές καί τά κριτήρια γιά μιά έπαρκή άντιμετώπιση.

Λείπει πρίν άπ' όλα ή συσχέτιση τής αναλαμβανόμενης πρωτοβουλίας μέ τήν αναπτυξιακή συγκυρία τής χώρας. Είναι άμφίβολο άν ή αναλαμβανόμενη έπιχείρηση — νομοθετώντας νέες περιοχές πός έποικισμό — συμβάλλει θετικά στή σημερινή κατάσταση έπενδυτικής άποχής στους κρίσιμους τομείς άνάπτυξης: γεωργία, βιομηχανία, ναυτιλία, τουριστικές δραστηριότητες. Σέ συνδυασμό μέ τίς διοικητικές άδυναμίες πού έχουν οδηγήσει στήν άποθάρρυνση σημαντικών σχεδίων έπενδύσεων, είναι φανερό ότι ή κήρυξη οικιστικών περιοχών είναι ταυτόσημη μέ τή διοχέτευση του έπενδυτικού δυναμικού — ιδιωτικού καί δημόσιου — στό κύκλωμα άγοράς γής -οικοδόμησης. Ήτσι, ό γνωστός ιδιότυπος μεταπρατισμός στό κύκλωμα αυτό, όχι μόνον δέν άποθαρρύνεται άλλα ένισχύεται σημαντικά εις βάρος ζωτικών αναγκών στήν άνάπτυξη παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Λείπει επίσης διατυπωμένο σχήμα περιφερειακής όργάνωσης του έθνικού χώρου. Τό σχήμα δηλαδή πού άποτελεί τό υπόβαθρο γιά τήν όργάνωση καί τήν έξειδίκευση σέ κάθε έθνική περιφέρεια τής αναπτυξιακής διαδικασίας. Τό άπαραίτητο υπόβαθρο όπου στηρίζεται ή όργάνωση τής δευτεροβάθμιας καί τριτοβάθμιας αυτοδιοίκησης καί ή άσκηση τής περιφερειακής πολιτικής.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα καί οί έδρες των 12 Περιφερειακών Συμβουλίων του ΥΧΟΠ, όπως καί ό χώρος άναφοράς τους, προσδιορίζονται αυθαίρετα. Πρόκειται σίγουρα όχι μόνον γιά έλλειψη περιφερειακής όργάνωσης (καί μάλιστα από ύπουργείο συναρμόδιο γι' αυτή), άλλα καί γιά ύποβιβασμό τής δημόσιας διοίκησης. Ήσκούμενης μάλιστα στό όνομα τής άποκέντρωσης (βλέπε 8).

Σημειώνεται ειδικότερα ότι λείπουν:

- Ή διατύπωση συγκεκριμένης πολιτικής κατά περιφέρειες μέ έξειδίκευση του λειτουργικού ρόλου των άστικών κέντρων. Τόσο στήν περιφέρειά τους όσο καί στό έθνικό άστικό δίκτυο τής χώρας.
- Ή στοχοθέτηση μέ βάση τίς άνάγκες κοινωνικής καί τεχνικής ύποδομής κατά περιφέρειες. Οί στόχοι κατανομής καί ή ιεράρχηση των αναγκών κατά περιφέρειες καί άστικά κέντρα.
- Ή διατύπωση συγκεκριμένης πολιτικής γής καί πολιτικής λαϊκής στέγης.
- Ή έξειδίκευση ειδικών χωροταξικών ρυθμίσεων σέ προβληματικές περιοχές τής χώρας.

Χαρακτηριστικό τής «πολιτικής» τής έπιχείρησης είναι ή άτυχής έξειδίκευσή τής στά δύο παραδείγματα χωροταξικής πολιτικής πού άναφέρονται στή σχετική εισήγηση (βλέπε 2, τεύχος 1). Πρόκειται γιά τήν περι-

φέρεια της Καρδίτσας και τη βόρεια ακτή Χανίων. Στην περίπτωση της Καρδίτσας, όπου το κύριο πρόβλημα είναι οι κατολισθαίνοντες 39 οικισμοί του δυτικού όρεινου τμήματος του νομού, ή πολιτική της ΕΠΑ περιορίζεται στο να αποκτήσουν «σχέδιο» άλλοι τρεις οικισμοί εκτός από την πόλη της Καρδίτσας. Στην περίπτωση της βόρειας ακτής των Χανίων, το πρόβλημα της οικιστικής πίεσης που δέχεται η περιοχή, αντιμετωπίζεται με ειδική «χωροταξική μελέτη της ζώνης της βόρειας ακτής», αγνοώντας το ότι είναι αδύνατο να έντοπιστεί στη ζώνη αυτή ή αιτία της οικιστικής πίεσης που βρίσκεται στη συρρίκνωση του νότιου τμήματος του νομού Χανίων.

Είναι προφανές ότι, με χωροταξική πολιτική όπως η προηγούμενη, όχι μόνον δεν λύνονται τα χωροταξικά προβλήματα περιφερειών και ειδικών περιοχών, αλλά διαιωνίζονται στο όνομα ρυθμίσεων που ή εφαρμογή τους σταματάει στην παραγωγή χρωματιστών χαρτών.

Τό συμπέρασμα

Ο σχεδιασμός επιβάλλει σαφήνεια, συνέπεια, συνέχεια: τόσο στη διαδικασία για την απόφαση όσο και στη δράση για την εφαρμογή. Αυτό είναι το ζητούμενο από κάθε σχεδιαστική προσπάθεια και ιδιαίτερα από μία προσπάθεια της κλίμακας της ΕΠΑ που θα μπορούσε να αποτελέσει μεγάλο βήμα για τον έκσυγχροισμό του πολεοδομικού σχεδιασμού στον τόπο μας. Σε συνέχεια μάλιστα σημαντικών πρόσφατων βημάτων (πολεοδομική νομοθεσία 1975/80) στην κατεύθυνση αυτή.

Ο σχεδιασμός όμως δεν επιβάλλει μόνον αλλά και προϋποθέτει σαφήνεια, συνέπεια και συνέχεια. Γι' αυτό άλλωστε αποκαλύπτει εύκολα έλλειψεις σαν κι αυτές της ΕΠΑ.

Συνοψίζοντας:

Οι έλλειψεις της ΕΠΑ (στη μεθοδολογία και στο συντονισμό, στη σχεδιαστική πολιτική και στη στοχοθέτηση, στο προγραμματικό της περιεχόμενο), υποβιβάζουν τα ρυθμιστικά σχέδια σε ιδιότυπους — κατά τόπους — κτηματομεσιτικούς σχεδιασμούς. Το μόνο που σίγουρα κατοχυρώνεται είναι το ποιο κομμάτι γης και με ποιους όρους θα μπει στο σχέδιο και ποιο όχι άμεση συνάρτηση της εξέλιξης της αξίας του.

Το ρυθμιστικό σχέδιο κινδυνεύει να γίνει όργανο κάλυψης τοπικών συμφερόντων — ένδεχόμενα — αν ληφθούν υπόψη οι δυνατότητες νόμιμης καταστρατήγησης του Νόμου που προσφέρουν οι ανεξέλεγκτες διαδικασίες των «ανεξάρτητων διαταγμάτων», ή έλλειψη κατοχύρωσης της κοινωνικής συμμετοχής και ιδιαίτερα των ΟΤΑ και ή έλλειψη καθορισμού των υποχρεωτικού χαρακτήρα ρυθμίσεων και συγκεκριμένης στοχοθέτησης.

Η ΕΠΑ δεν υποβιβάζει μόνον τον πολεοδομικό σχεδιασμό αλλά και την ΕΣΠ από πολλές απόψεις: ανύπαρκτες διαδικασίες συντονισμού και κύλισης του σχεδιασμού, υποβιβασμός της μεθοδολογίας και της αξιολόγησης σε ανώφελες χαρτογραφίες, έλλειψη διοικητικής και οργανωτικής συμπλήρωσης κ.λπ.

Ο εύκαιρος χαρακτήρας συγκρότησης του πληροφοριακού υπόβαθρου της ΕΠΑ όχι μόνον κάνει αμφίβολη την επιστημονική καταξίωση των επιχειρούμενων ρυθμίσεων αλλά θίγει άμεσα τις μέχρι σήμερα

προσπάθειες έκσυγχροισμού έθνικού πληροφοριακού υπόβαθρου (συγκρότηση Έθνικού Κτηματολογίου, αναδιάρθρωση της ΕΣΥΕ κ.λπ.).

Τέλος, ή ΕΠΑ αναφερόμενη σε προβλήματα τοπικής ανάπτυξης ζωτικής σημασίας αλλά και συχνά δεξιάτων τοπικών ανταγωνισμών, χωρίς να διαθέτει το απαραίτητο υπόβαθρο, χωρίς συγκρότηση και χωρίς κατεύθυνση, είναι μοιραίο να δημιουργήσει σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Ιδιαίτερα όταν όχι μόνον δεν καθιερώνεται ή κοινωνική συμμετοχή που θα στήριζε συναινετικές διαδικασίες απόφασης αλλά αγνοούνται διαδικασίες κοινωνικής συμμετοχής που αποτέλεσαν σημαντικές κατακτήσεις για το σχεδιασμό στη χώρα μας (Μελέτες των Διαμερισμάτων της Πρωτεύουσας).

Στις συνθήκες αυτές ή ανασυγκρότηση της ίδιας της έπιχειρήσης πολεοδομικής «άνασυγκρότησης» είναι απαραίτητη. Στην πρόταση που ακολουθεί διατυπώνονται τα κύρια στοιχεία ενός προγράμματος για τον σχεδιασμό της.

Ή πρόταση

Έκτιμώντας συγκριτικά:

- τις ανάγκες για συγκροτημένο χωροταξικό, πολεοδομικό και οικιστικό σχεδιασμό στη χώρα, όπως παρουσιάζονται είτε στο πεδίο της άμεσης επίλυσης προβλημάτων είτε στο πεδίο της μακροχρόνιας χάραξης πολιτικής και ανάπτυξης του σχεδιασμού και της ύποδομής του,
- τις δυνατότητες που προσφέρονται σήμερα - τεχνικές και κοινωνικές,

Κρίνεται ότι με συγκεκριμένες προτεραιότητες και κοινωνικά κατοχυρωμένες διαδικασίες (βλέπε 9), θα μπορούσε να προσδιοριστεί ένα πρόγραμμα δράσης γενικής άποδοχής και ελεγχόμενης πραγμάτωσης και προοπτικής. Ένα πρόγραμμα δράσης που θα μπορούσε να στηρίξει μία ΕΠΑ αντίξια των προσδοκιών ουσιαστικής αλλαγής της χωροταξικής/πολεοδομικής πραγματικότητας στον τόπο μας.

Γεραρχώντας κατά προτεραιότητα, συνοπτικά, απαιτούνται:

- 1.1. Η οργάνωση Έθνικής Τράπεζας Στοιχείων που θα αντικαταστήσει σταδιακά τη σημερινή απαραιτήτως δομή πληροφόρησης της ΕΣΥΕ. Σε συνδυασμό με την αναδιάρθρωση του τρόπου πληροφόρησης και της διοικητικής - οργανωτικής συγκρότησης της ΕΣΥΕ.
- 1.2. Η οργάνωση σύγχρονου έθνικού κτηματολογίου με αποτελεσματική τεχνολογία λειτουργίας, τρόπος οργάνωσης/διοίκησης και ενσωματωμένες αυτόματες διαδικασίες ενημέρωσης και αναθεώρησης κτηματολογικών στοιχείων. Κτηματολόγιο που θα αποτελέσει τον πυρήνα σταδιακής αντικατάστασης της ΓΥΣ από ένα σύγχρονο κέντρο αεροφωτογράφισης, φωτοερμηνείας, χαρτογράφησης κ.λπ. που θα συντονίζει όλες τις ιδιωτικές και πανεπιστημιακές έρευνες και μελέτες στον τομέα της Χαρτογραφίας.
- 1.3. Η περιφερειακή οργάνωση της χώρας. Δηλαδή το σχημα εξειδίκευσης της αναπτυξιακής διαδικασίας — στην παραγωγή, στις κοινωνικές σχέσεις, στη διοίκηση — στις περιφέρειες της χώρας (βλέπε 8). Σχήμα βασισμένο — στον διαπεριφερειακό σχηματισμό (διασυνδέσεις/ εξαρτήσεις) της παραγωγικής

- δραστηριότητας στον εθνικό χώρο,
- στις ανάγκες τεχνικής υποδομής και κοινωνικού εξοπλισμού,
 - στις ανάγκες οργάνωσης, συντονισμού και αποκέντρωσης της διοίκησης, στην οργάνωση και τις αρμοδιότητες της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας αυτοδιοίκησης (βλέπε 9).
- 1.4. 'Η εξειδίκευση της περιφερειακής οργάνωσης,
- στην ενίσχυση των προβληματικών περιοχών της χώρας. Μέ ειδικά προγράμματα κατά γεωγραφική θέση και τύπο προβλημάτων,
 - στην ενίσχυση του εθνικού αστικού δικτύου. Μέ πρόγραμμα κάλυψης των αναγκών σε τεχνική υποδομή και κοινωνικό εξοπλισμό των αστικών κέντρων, σύμφωνο με τη λειτουργική εξειδίκευσή τους και τη σχέση τους με την περιοχή επιρροής τους.
- 1.5. 'Ο προγραμματισμός της επίρροής της οικοδομικής δραστηριότητας στην παραγωγική διάρθρωση και στην οικονομία της χώρας. Βασισμένος σε ανάλυση κόστους/ώφελειών τόσο σε εθνική κλίμακα όσο και στο επίπεδο της περιφέρειας και σε σύνδεση με:
- τα προβλήματα ύψους και διάρθρωσης των πρόσφατων και προγραμματιζόμενων επενδύσεων,
 - τό ύψος και τη διάρθρωση της κατανάλωσης,
 - τη διερεύνηση εναλλακτικών τρόπων χρηματοδότησης της οικοδομικής δραστηριότητας στο πλαίσιο τοπικών συνεταιρισμών των καταναλωτών, των μηχανικών, των τεχνικών και των επιχειρήσεων του κυκλώματος της οικοδομής, των ΟΤΑ και, ενδεχομένως, δημόσιων φορέων που συνδέουν τις δραστηριότητες τους με ειδικά τοπικά προβλήματα.

Οι προκαταρκτικές μελέτες για τα 1.1.-1.5. μπορούν να έχουν ολοκληρωθεί σε ένα εξάμηνο από σήμερα. Οι όριστικές μελέτες σε διάστημα 15 μηνών. 'Η πραγματοποίηση των προγραμμάτων μπορεί να αρχίσει σε ένα χρόνο από σήμερα. 'Η 'Εθνική Τράπεζα Στοιχείων και τό 'Εθνικό Κτηματολόγιο μπορούν να ολοκληρωθούν και να λειτουργήσουν σε διάστημα 3 χρόνων από την έναρξη πραγματοποίησης του προγράμματός τους ενώ, με καθορισμένες προτεραιότητες, τα στοιχεία που χρειάζονται για τις ανάγκες της ΕΠΑ μπορούν να παρέχονται από την αναδιαρθρωμένη ΕΣΥΕ και περιστατικά κτηματολογία (που θα προηγηθούν) σε διάστημα ενός έτους μόνον από την έναρξη πραγματοποίησης των προγραμμάτων 1.1. και 1.2.

Ειδικά για τα 1.1. και 1.2. που θα αποτελέσουν μία σύγχρονη πληροφοριακή υποδομή ικανή να στηρίξει όχι μόνον την ΕΠΑ αλλά ολόκληρη την εθνική σχεδιαστική προσπάθεια, κρίνεται ότι τό κόστος ίδρυσης και λειτουργίας τους όχι μόνον δέν είναι απαγορευτικό αλλά παρουσιάζεται σημαντικά χαμηλότερο από τό σημερινό κόστος λειτουργίας του πληροφοριακού εξοπλισμού του σχεδιασμού. 'Αρκεί να αντιπαραβληθεί τό σημερινό κόστος λειτουργίας της ΓΥΣ, των τοπικών 'Εφορειών και 'Υποθηκοφυλακείων, της ΚΕΔ, της ΕΣΥΕ και άλλων 'Υπηρεσιών που ασχολούνται με την πληροφόρηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι περισσότερο από 80% του κόστους των μελετών της ΕΠΑ είναι κόστος συλλογής και ανανέωσης στοιχείων.

Μία σειρά δραστηριοτήτων υπόβαθρου που προαπαιτούνται για την ΕΠΑ, και που μπορούν να αρχίσουν

νά πραγματοποιούνται είτε παράλληλα είτε μετά τις προκαταρκτικές μελέτες των 1.1.-1.5., είναι οι ακόλουθες:

- 2.1. 'Η έπεξεργασία ολοκληρωμένου θεσμικού - διοικητικού - οργανωτικού πλαισίου για τόν χωροταξικό - πολεοδομικό - οικιστικό σχεδιασμό με κατοχυρωμένες διαδικασίες κοινωνικής συμμετοχής. 'Ιδιαίτερα συμμετοχής των Ο.Τ.Α. και μάλιστα της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας αυτοδιοίκησης. 'Ο χώρος αναφοράς για τήν ανώτερης βαθμίδας αυτοδιοίκηση, θα προσδιοριστεί στο πλαίσιο της περιφερειακής οργάνωσης της χώρας (1.3. και 1.4.).
- 2.2. 'Η ανάλυση του προφίλ (οικολογικού, παραγωγικού, κοινωνικού), του τοπικού πλεονεκτήματος και της ιδιαίτερης προβληματικής κατά περιφέρειες, αστικά κέντρα και ειδικές χωροταξικές ενότητες.
- 2.3. 'Η έπεξεργασία συγκροτημένης περιφερειακής πολιτικής και προγράμματος ανέλιξης των βασικών μεγεθών της οικονομίας της διάρθρωσης της παραγωγής και των επενδύσεων κατά περιφέρειες.
- 2.4. 'Η έπεξεργασία προγράμματος πολιτικής γής και λαϊκής στέγης τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο των περιφερειών και των αστικών κέντρων της χώρας. Πρόγραμμα βασισμένο στις επιπτώσεις της πολιτικής γής στην εξέλιξη των βασικών μεγεθών της οικονομίας (σύμφωνα με τό 2.3. αλλά και τό 1.5.).
- 2.5. 'Ο καθορισμός του χαρακτήρα (ένδεκτικού/υποχρεωτικού) των επιλογών και των ρυθμίσεων κάθε τύπου σχεδίου και προγράμματος — χωροταξικού, πολεοδομικού και οικιστικού — σε συνδυασμό με τις ανάγκες συντονισμού της εθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας.
- 2.6. 'Ο προσδιορισμός διαδικασίας και οργάνων συντονισμού και κύλισης των χωροταξικών, πολεοδομικών και οικιστικών σχεδίων και προγραμμάτων. Συντονισμός στο σύνολο των σχεδίων αυτών αλλά και στις σχέσεις τους με τόν εθνικό τομεακό (κλαδικό) σχεδιασμό.
- 2.7. 'Ο προσδιορισμός συγκροτημένου μεθοδολογικού και αξιολογικού πλαισίου οργάνωσης των χωροταξικών, πολεοδομικών και οικιστικών σχεδίων σύμφωνα με τα 2.5. και 2.6.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
ΜΙΚΡΗ ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΧΝΗΣ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ * ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ * ΓΥΑΛΙ
ΚΕΡΑΜΙΚΟ * ΜΠΡΟΥΤΖΟΣ

3633233

Δημήτρη Διαμαντόπουλο / Σκουφά 62

ΕΡΓΑ ΣΤΕΓΡΑΦΙΚΗΣ

ΑΝΤΙΚΕΣ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ:

ΤΟ ΦΑΙΝΕΣΘΑΙ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ

Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΕΣΘΑΙ

του Γιώργου Τζιρτζιλάκη

1. «Είναι σημαίνει φαίνεσθαι». Μάρτιν Χάιντεγκερ, Εισαγωγή στη Μεταφυσική, 1953

Τό κινηματογραφικό μάτι ήταν ανέκαθεν γοητευμένο από την πόλη. Τόσο, πού κάποτε θέλησε νά γίνει αυτό τό ίδιο πόλη (ή πόλη του σινεμά), ν' ανυψώσει πόλεις εκεί πού πρίν ήταν έρημος (Χόλλυγουντ, Τσιντσιτά). Τό κινηματογραφικό μάτι αποκαλύπτει τήν πολλαπλότητα τών εφήμερων κόσμων τής πόλης, φανερώνει τούς ρυθμούς καί τίς τροχιές τής ζωής της, όργανώνει σέ σεκάνας τίς δράσεις της, κωδικοποιεί τίς συγκινήσεις της. Οί σύνθετες λειτουργίες της καταγράφονται στή *μυθοπλασία* τής κινηματογραφικής αφήγησης, ενώ ή μυθοπλασία καθίσταται ό *τόπος* του φανταστικού άπ' όπου τήν βλέπουμε καί μäs βλέπει, ¹ άπ' όπου τήν άνα-γνωρίζουμε χωρίς όμως καί νά τήν γνωρίζουμε² άπαραίτητα. 'Η φαντασία (*imagination*) συναντά τήν άναπαράσταση (*imago*). 'Ιστορία καί μυθ-ιστορία συγχωνεύονται, πραγματικότητα καί μυθοπλασία συνθεμελιώνονται.

Μόνο τό *πανθορών* αυτό μάτι μπορεί ν' άναπαράγει τήν πόλη τής επιθυμίας ή τής άπειλής, τήν πόλη τής έπαγγελίας ή τής κόλασης. Τήν Νέα 'Ατλαντίδα ή τήν Βαβυλώνα, τήν Πόλη του 'Ηλιου ή τόν Γενναίο Νέο Κόσμο. «Οί πόλεις όπως καί τά όνειρα — γράφει ό 'Ιταλο Καλβίνο — είναι καμωμένες άπό φόβους καί πόθους».³

1. «'Απ' τή μεριά τών πραγμάτων ύπάρχει τό βλέμμα, δηλαδή τά πράγματα μέ κοιτάζουν, κι όμως έγώ τά βλέπω. Μ' αυτή τήν έννοια πρέπει ν' άκούμε τήν τόσο γνωστή ευαγγελική ρήση: 'Έχουν μάτια γιά νά μήν βλέπουν. Γιά νά μήν βλέπουν, τί; άκριβώς δι τήν πράγματα τούς κοιτάζουν». Ζάκ Λακάν, *Τό Σεμινάριο, Βιβλίο XI, Οί τέσσερις θεμελιακές έννοιες τής ψυχανάλυσης*, 'Αθήνα, 1982, σ. 143. Γιά τό θέμα κινηματογράφος-πόλη, βλέπε καί τήν κριτική του Κώστα Λιβεράτου στό φίλμ *'Απόδραση άπό τή Νέα 'Υόρκη* περιοδικό «Σύγχρονος Κινηματογράφος», 1982, τευχ. 31.

2. «'Η αντίληψη μας γιά τόν κόσμο είναι στεγνή καί διαλυμένη καί άπό τήν όποία άπέμεινε ένα άπλό άναγνωρίζω» Victor Sklovskij, *Literatura i Kinematograf*, Βερολίνο, 1923, σ. '11.

3. 'Ιταλο Καλβίνο, *Οί άόρατες πόλεις*, 'Αθήνα, 1983, σ. 58.

Όμως, τά διάφορα κινηματογραφικά είδη δέν είναι μόνο μέσα άπόδρασης άπό τό πραγματικό άλλα συγχρόνως καί ό μόνος τρόπος μέ τόν όποιο ό κάτοικος τής πόλης έξακριβώνει συμβολικά τό περιβάλλον της, ίχνηλατεί τήν σύνταξη του χώρου της, άντιλαμβάνεται τίς γραμμές φυγής καί συμμετέχει στους μετασηματισμούς της. Πόλη-πίνακας πού είναι «μέσα στό μάτι του» τήν ίδια στιγμή πού αυτός είναι «μέσα στόν πίνακα».⁴

'Από τήν άλλη, οί μετασηματισμοί τών χωροχρονικών σχέσεων πού ή πόλη παρήγαγε έχουν ήδη άπ' τίς άρχές του περασμένου αιώνα προαναγγείλει τήν κινηματογραφική τεχνική, τίς άφηγηματικές καί δραματικές ρυθμίσεις του μοντάζ, τήν αισθητική καί τήν σκηνοθεσία του βλέμματος. Τά πρώτα ντακουαντέρ καί οί πρώτοι κινηματογραφικοί πειρατισμοί τών πρωτοποριών, άπό τόν Μόχολν - Νάγκνυ ως τόν Βερτόφ, δείχνουν άκριβώς αυτό: ό κινηματογράφος δέν άξιώνει νά προκαταλάβει τήν ζωή τής πόλης, ή όποια ήδη τόν προκαταλαμβάνει. Μιλώντας γι' αυτήν, στήν ουσία δέν μιλά γιά τίποτε άλλο παρά γιά τόν έαυτό του.

Τά τελευταία χρόνια ή «μετα-μοντέρνα»⁵ (ή «ύστερο-μοντέρνα») μεγαλούπολη άνεβαίνει όλο καί πιό συχνά στήν όθόνη, άλλα αυτή τή φορά σταθερά

4. Ζάκ Λακάν δ.π. σ. 127. «'Ο χώρος στόν κινηματογράφο — γράφει ό Γιούρι Λότμαν — όπως σέ κάθε τέχνη, ήταν ένας χώρος περιορισμένος, περικλειόμενος άπό ένα περιορισμένο πλαίσιο καί συγχρόνως, ισόμορφος μέ τόν άπερίοριστο χώρο του κόσμου. Σ' αυτή τήν αντίφαση, κοινή σέ όλες τίς τέχνες καί έμφανή στίς εικαστικές τέχνες, ό κινηματογράφος προσθέτει τήν χαρακτηριστικά δική του: σέ καμιά εικαστική τέχνη οί εικόνες πού γεμίζουν τήν περίμετρο του καλλιτεχνικού χώρου δέν χρησιμοποιούνται τόσο ένεργά ώστε νά τόν κάνουν νά έκραγει καί νά ξεπεράσουν τά όριά του «Γιούρι Λότμαν, *Αισθητική καί σημειωτική του κινηματογράφου*, 'Αθήνα, 1982, σ.σ. 130-131.

5. Γιά τήν έννοια του «μεταμοντέρνου» βλέπε Jean-Francois Lyotard, *La condition postmoderne*, Παρίσι, 1979. Σάν αντίθετη μ' αυτή του Lyotard άποψη, βλέπε Jurgen Habermas, *Die Moderne: Ein unvollendetes Projekt*, "Die Zeit" 19/9/1980. Γιά

σάν τόπος ἐφιάλητῆ καὶ τρόμου, σάν ἀχανῆς βαρβαρική φυλακὴ (ὅπως στὸ *Ἀπόδραση ἀπὸ τὴν Νέα Ὑόρκη* τοῦ Τζὼν Κάρπεντερ), πού μέχρι πρὶν λίγα χρόνια ἦταν περιορισμένη σὲ ἀπόμερους χώρους, σὲ ἐγκαταλειμμένα ἔλη καὶ δάση, σὲ μακρινούς πύργους. Τώρα, τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα μετατρέπονται σὲ ἀποξενωμένη «ζώνη συνόρων», σὲ παραμεθόρια περιοχὴ - πατρίδα τοῦ καθενός καὶ τοῦ κανενός, ἐνῶ μόνο ἐκεῖ πού τελειώνει ἡ πόλη μπορεῖ νὰ ἀναγεννηθεῖ ἡ ἀθωότητα καὶ ἡ ἐλπίδα (ὅπως στὸ *E.T. Ὁ Ἐξωγήινος τοῦ Στήβεν Σπίλμπεργκ*).

Ἀσφαλῶς, λίγες σελίδες δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ σκιαγραφήσουμε ἓνα τόσο ἐκτενές θέμα, οὔτε φυσικά καὶ γιὰ νὰ ἐπεκταθοῦμε σ' ὄλο τὸ φιλομορφικό του τόξο. Γι' αὐτὸ θὰ σταθοῦμε σὲ μία, κατὰ τὴν γνώμη μας, ὀριακὴ ταινία ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέση αὐτῆ. Τὸ φιλμ *Blade Runner*,⁶ τοῦ Βρετανοῦ σκηνοθέτη Ρίπλεϋ Σκότ.

2. «Τὸ ἀσυνήθιστο εἶναι διὲν ἡ μητρόπολη παρὰ τὰ ἄσχημα κτίρια τῆς, τὴν φασαρία τῆς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα γιὰ τὰ ὅποια μποροῦμε νὰ τὴν κατηγορήσουμε, παραμένει ἓνα θαῦμα ὁμορφιάς καὶ ποιήσεως, ἓνα παραμῦθι, τὸ πιὸ πολύμορφο καὶ ποικιλόχρωμο πού ἀφηγήθηκε ποτέ ἓνας ποιητής». Αὐγουστος Ἔντελ, *Die Schönheit der grossen Stadt*, Στουτγάρδη, 1908

Τὸ φιλμ εἶναι ἓνα νεο-φουτουριστικὸ θρίλερ ἐπιστημονικῆς ἢ καλύτερα τεχνολογικῆς φαντασίας (μὲ πολλαπλές ἀναφορές ἀπὸ τὸ *film noir* καὶ τὸν Ραίημον Τσάντλερ, ὡς τὰ σχέδια τοῦ Χόγκαρτ καὶ τὰ κόμικς τοῦ Μοέμπιους), ἐγκλιματισμένο στὸ φαντασμαγορικὸ Λὸς Ἄντζελες τοῦ 2019. Μία μητρόπολη *χωρὶς ιδιότητα*, βρώμικη καὶ κατακλυσμένη ἀπὸ ἐξωτικές φυλές καὶ γλώσσες, ἀκατάληπτες ἀνάμεσά τους. Ἐνα φιλμ *μητροπολιτικῆς αἰσθητικῆς* πού προεικονίζει τὸ νεο-γοτθικὸ μέλλον τῶν σημερινῶν μεγαλοπόλεων,⁷ τὸν μαγικὸ μαῦρο ἡλιο τοῦ αὔριου, πού μπορεῖ ἤδη νὰ ὑπάρχει σάν μία «μαῦρη κηλίδα» στὸ βάθος τοῦ ὁρίζοντα. Μία προσεχῆς Βαβυλὼνα διασχιζόμενη ἀπὸ σμῆνη ἀσιατῶν καὶ πάνκς, ὅπου τὸ ἀπομακρυσμένο παρελθὸν τίθεται σάν *ἐσχατολογικὸ* μέλλον. Καὶ αὐτὴ ἡ μυθοπλαστικὴ πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος μεταμορφώνει τὸν *κατοπινὸ* χρόνο σὲ *παρελθόντα* χρόνο, ἀναποδογυρίζει τὸ ἀγνωστο εἶναι τοῦ μέλλοντος σὲ παρελθόν. Ὅμως, τὸ ἀγέννητο μέλλον δὲν ἔχει ποτέ ἓναν ἠδὴ ὑπαρκτὸ - τόπο. Παραμένει πάντα ἓνας μὴ-τόπος, ἓνα μὴ-εἶναι.

Τὸ Λὸς Ἄντζελες τοῦ *Blade Runner* εἶναι ἴσως τὸ ἀρχέτυπο τῆς μητρόπολης τοῦ μέλλοντος, μιᾶς ἀπειλητικῆς ἀχανοῦς Τσαϊνατάουν, γεμάτη ὀθόνες καὶ ὑ-

περφωτισμένα διαφημιστικὰ ταμπλώ καὶ στὴν ὁποία *computer* καὶ *videomonitors* συνιστοῦν τὴ βασικὴ διακόσμηση τῶν ἐτοιμόρροπων καὶ ἐρειπωμένων τῆς κτιρίων. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτῶν τῶν κτιρίων «συγκεντρώνει σὲ νέα σημεῖα-σὸκ μιὰ φόρτιση ἐπικοινωνίας πού εἶναι πλήρης διαφημιστικῶν μηνυμάτων».⁸

Κτίρια πού τὸ ἐξωτερικὸ τους περιορίζεται σὲ *καθαρά σημεῖα* καὶ μητρόπολη σάν *ἄρθρωση* αὐτῶν τῶν σημείων. Κτίρια-σημεῖα πού παίρνουν τὴ θέση τῶν σημείων τῆς γῆς. Κτίρια-μηχανές στὸ καινούργιο συμπαγές σῶμα τῆς νέας *μεγαμηχανῆς* πού εἶναι ἡ μητρόπολη.

Ἡ μητρόπολη πού τὸ φιλμ ἀναπαριστᾷ, εἶναι «τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο» τοῦ φιλμ, καὶ συγχρόνως «τὸ πρότυπο αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου».⁹ Μία μητρόπολη, τὸ τελευταῖο ἴσως *ὑπερ-θέαμα* στὴν ὁποία ἀπὸ παντοῦ ἀναβλύζει μιὰ ἀρχαϊκὴ καὶ πρωτόγονη αἴσθησις τοῦ μέλλοντος. Μία μητρόπολη - ντελίριο τοῦ *φαίνεσθαι* ὅπου ἡ εἰκόνα εἶναι ἀδιαχώριστη (ἂν δχι σημαντικότερη) ἀπ' τὴν πραγματικότητα, τὰ σημαίνοντα ὑπερσχύουν τῶν σημειωμένων. Σ' αὐτὴν, ἡ ταχύτητα τῶν εἰκόπων τῆς καὶ τὸ στιγμιαῖο τῶν ἐμπειριῶν τῆς, πραγματοποιοῦν κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν *Nervenleben*, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε ὁ Γκ. Ζίμμελ, ἢ τὴν *ἐμπειρία τοῦ σὸκ*, ὅπως τὴν προσδιόριζε ὁ Β. Μπένγιαμιν¹⁰ στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Μία μητρόπολη πού γεμίζει τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μὲ εἰκόνες πού σημαδεύουν σῶματα καὶ κωδικῶνουν ροές. Εἰκόνες πού τεμαχίζουν καὶ μυοῦν. Εἰκόνες πού ἐπανάγονται σὲ εἰκόνες. Τίποτα δὲν μποροῦμε νὰ σταματήσουμε καὶ τίποτα δὲν μποροῦμε νὰ κρατήσουμε ἔξω ἀπ' αὐτές. Γιατὶ τὰ πάντα μετατρέπονται ἀμέσως σ' ἓνα «ποτέ πιά».

Καμία πλέον ἀντίθεση *φύση/πολιτισμός* δὲν ἰσχύει, γιατί ἡ μητρόπολη δὲν εἶναι μιὰ ἀπομονωμένη καὶ περιβαλλόμενη ἀπὸ τὴ φύση περιοχὴ. Ἡ μητρόπολη ἐπικοινωνεῖ μὲ ἄλλη μητρόπολη καὶ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἔξω ἀπ' αὐτὴ. (Τὸ Σάν Φραντσίσκο συναντᾷ τὸ Λὸς Ἄντζελες καὶ μαζί κάνουν τὸ Σάν Ἄντζελες, τὸ Μιλάνο συναντᾷ τὸ Τορίνο καὶ μαζί κάνουν τὸ Μίτο ἢ Μύθο). Ἡ μεγαλοπόλη εἶναι αὐτὴ ἢ ἴδια μιὰ *νέα φύση* σὲ πρωτόγονη κατάσταση. Μιὰ *νέα φύση* πού πρέπει νὰ συνηθίσουμε νὰ τὴν κοιτᾶμε «ὅπως θαυμάζουμε ἓνα λιβάδι, ἓνα βουνό, μιὰ θάλασσα».¹¹

Ὅμως, ἔξω ἀπ' τὸ Λὸς Ἄντζελες τοῦ *Blade Runner* ὅπου ὁ ἡλιος δὲν ἀνατέλλει ποτέ, ὑπάρχουν ὁ ἡλιος

8. Manfredo Tafuri, *La dialectique de l'absurde*, στὸ *L'architecture d'aujourd'hui*, 1975, τευχ. 178, καθὼς καὶ τοῦ ἴδιου *The New Babylon: i "giganti gialli" e il mito dell'americanismo* στὸ *La sfera e il labirinto*, Τορίνο, 1980, σ.σ. 211-235.

9. Γιούρι Λότμαν, *Αἰσθητικὴ καὶ σημειωτικὴ τοῦ κινηματογράφου*, Ἀθήνα, 1981, σ. 33.

10. Βλέπε σχετικὰ George Simmel, *Die Grossstädte und das Geistesleben* στὸ *Brüche und Tür*, Στουτγάρδη, 1957, σ.σ. 227-242 καὶ Walter Benjamin, *Scriften*, Φρακφούρτη, 1955 σ.σ. 98-110. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλέπε ἀκόμα Massimo Cacciari, *Metropolis. Saggi sulla grande città di Sombart, Endell, Scheffler, Simmel*, Ρώμη, 1973.

11. «... ἡ ὁμορφία τῆς πόλης — ἔγραφε ὁ Αὐγουστος Ἔντελ — σάν φύση. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ φανεῖ σάν μιὰ ἀποψη ἐκτός τόπου, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ φανεῖ μόνο γιατί αὐτὴ ἡ ὁμορφία τῆς ἦταν πάντα ξεχασμένη, γιατί δὲν εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ κοιτᾶμε μιὰ πόλη ὅπως βλέπουμε τὴ φύση, ὅπως θαυμάζουμε ἓνα λιβάδι, ἓνα βουνό, μιὰ θάλασσα». August Endell, *Die Schönheit der grossen Stadt*, Στουτγάρδη, 1908, ἰταλικὴ μετάφραση στὸ Μ. Cacciari δ.π. σ. 134.

τὴν ὥρα, σὲ μιὰ τέτοια ἀκόμα ἐν ἐξελιξίσει συζήτηση, δὲν μποροῦμε παρὰ ἀρχικὲς προσεγγίσεις νὰ κάνουμε. Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὴν ἔννοια τοῦ «μεταμοντέρνου» εἰδικότερα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, βλέπε τὸ κείμενό μου *Ἀπὸ τὸ παρελθὸν μέλλον στὸ προσεχές παρελθὸν τῆς μεταμοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς*, στὸ περιοδικὸ «Ἀρχιτεκτονικὰ θέματα» τευχ. 16/1982 σ.σ. 21-28.

6. Ὁ τίτλος τῆς ταινίας εἶναι δανεισμένος ἀπὸ τὸν Μπάροουζ, ἐνῶ τὸ σενάριο τῆς ἀντιστοιχεῖ περισσότερο στὸ μυθιστόρημα τοῦ Philip K. Dick, *Do Androids Dream of Electric Sheep*, (1968).

7. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ, διὲν ὑπολογίζεται ἡ Πόλις τοῦ Μεξικῆ στὰ τέλη αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα νὰ ἔχει 31 ἑκατ. κατοίκους, τὸ Σάν Πάολο 25,8 τὸ Τόκιο 24,2 καὶ ἡ Νέα Ὑόρκη 22,8.

καί ἡ φύση. Τό μάτι δέν ἔχει ἀκόμα χάσει κάθε ἐλπίδα καί ἡ Φύση ἐπανερχεται σάν ἡ τελευταία δυνατή νεο-ρομαντική οὐτοπία καί σημασιοδότηση τοῦ ἔρωτα. Καί αὐτό εἶναι ἴσως τό σημεῖο πού τό φίλμ παραμένει στά πλαίσια μιᾶς *αἰσθητικῆς τῆς πόλης* (urbs). Ἡ πόλη περιβάλλεται ἀκόμα ἀπό τόν ξανακερδισμένο παράδεισο τῆς Φύσης, ἐνῶ ἰσχύει ἀκόμα ἡ ἀντίθεση *φύση/πολιτισμός*. Ὅμως, ὁ παράδεισος αὐτός εἶναι τό λυκόφως ἐνός κόσμου πού στή μεταμοντέρνα ἐποχή τείνει νά δύσει ὀριστικά. Ἐτσι, ἡ νοσταλγία τῶν ἀξιῶν πού προηγούνται τῆς μητρόπολης, ἐξορκίζουν τήν τραγικότητα καί τήν ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος. Τό μέλλον δέν ἀποκλείει τήν ἐλπίδα μιᾶς σωτηρίας πού ἡ χαμένη αὐτή ἰσορροπία μέ τήν Φύση ἐπανακτᾶται.

Ἄλλά εἶπαμε: Μόνο σ' αὐτό τό σημεῖο τό φίλμ παραμένει στά πλαίσια μιᾶς *αἰσθητικῆς τῆς πόλης*. Γιατί τό *Blade Runner* εἶναι μία ταινία *μητροπολιτικῆς αἰσθητικῆς* καί ἡ μητροπολιτική αἰσθητική ἐπαναλαμβάνει σειραϊκά τή μητρόπολη *ὅπως αὐτή ἀκριβῶς εἶναι*. Τήν ἐπαναλαμβάνει σάν *Weltanschauung* καί ἡ ἐπανάληψη αὐτή εἶναι «δύναμη διαφορᾶς κατά τόν ἴδιο τρόπο πού ἡ διαφορά εἶναι ἰκανότητα ἐπανάληψης».¹²

Ἡ μητρόπολη καταστρέφει ὀλοκληρωτικά τήν παλιά πόλη (urbs) καί μαζί τίς ἀξίες πού συνδέονταν μαζί της. Τήν ξεριζώνει ὀριζόντια καί κάθετα, τήν ἀνυψώνει πέρα ἀπό κάθε της θεμέλιο, ξεπερνᾶ κάθε της ὄρο. Στή μητρόπολη καμία *καθολική* διακυβέρνηση καί κανένα «πανοπτικό ρυθμιστικό» (γιά νά θυμηθοῦμε τή γνωστή διατύπωση τοῦ Μισέλ Φουκώ), δέν μποροῦν νά υπάρξουν. Ποτέ δέν μποροῦμε νά ἔχουμε μία *καθολική* θέασή της, ὅπως ποτέ δέν μπορεῖ νά υπάρξει ἕνα *καθολικό* σχέδιο γι' αὐτή. Καί αὐτό ἀκριβῶς μάς δείχνει τό ἀχανές καί ἀκυβέρνητο Λός Ἄντζελες τοῦ *Blade Runner*. Ἡ ἐξουσία τῆς Ἀστυνομίας, τῶν *bounty killers* καί τῆς νέας ὑπερτεχνολογίας ὑπάρχει παντοῦ καί πουθενά, κυβερνᾶ τά πάντα καί τίποτα. Ἐάν ἡ παλιά πόλη, ὅπως ἔγραφε ὁ Μάξ Βέμπερ¹³ ἦταν ἐκτός ἀπό ἕνα οἰκονομικό ἢ στρατιωτικό γεγονός καί μία αὐθεντική πολιτική ὀργάνωση, ἐάν ἡ μορφή της ἐξέφρα-

ζε ἕνα Νόμο καί μία ὁμοιογενή κουλτούρα, τώρα πιά καμία *ἐνιαία* πολιτική ὀργάνωση ἢ ρύθμιση, κανένα *γενικό* πολιτικό σχέδιο ἢ Νόμος δέν μποροῦν νά ὑπάρξουν. Στή μητρόπολη δέν ἔχει θέση καμία πολιτική θεωρία καί καμία ἰδεολογία πού τά θεμέλιά τους βρῆσκονται ἐξω ἀπ' τή μητρόπολη. Καί μ' αὐτή τήν ἔννοια, τό φίλμ εἶναι συγχρόνως καί πολιτικό. Λέγοντας ὅμως κάτι τέτοιο κινδυνεύουμε μᾶλλον νά φανοῦμε κάπως ὑπερβολικοί. Ἡ πολιτική σ' ἕνα μυθιστόρημα — ἔλεγε ὁ Σταντάλ — εἶναι ὅπως ἕνας πυροβολισμός σέ μία συναυλία. Ὅμως, ὁ Χάρρισον Φόρντ, πού ὑποδύεται τόν πρωταγωνιστή Ρικ Ντέκαρτ στή ταινία, οὔτε τόσο λεπτός οὔτε τόσο διανοούμενος εἶναι γιά νά μὴν μπῆ στόν χῶρο μιᾶς συναυλίας ἢ δπουδήποτε ἀλλοῦ μ' ἕνα πιστόλι στό χέρι.

3. «Παντοῦ πρόκειται γιά μηχανές καί καθόλου μέ τή μεταφορική ἔννοια: γιά μηχανές μηχανῶν μέ τίς συζεύξεις τους, τίς συνδέσεις τους... Παντοῦ μηχανές: Μηχανές οὐράνιες, τ' ἄσπρα ἢ τό οὐράνιο τόξο, μηχανές ἀλλικές πού συναρμόζονται μέ τίς μηχανές τοῦ κορμοῦ του. Ἀκατάπαυστος θόρυβος ἀπό μηχανές». Ζιλ Ντελέξ - Φελίξ Γκουατταρί, *Καπιταλισμός καί σχιζοφρένεια*, Ὁ Ἄντι - Οἰδίπους, Ἀθήνα, 1981

Ὁ Ρικ Ντέκαρτ εἶναι ἕνας ἀποσυρμένος ἀστυνομικός πού καλεῖται νά ἐξοντώσει τούς τέσσερις ρέπλικαντς, τά τέσσερα ἀνθρώπινα ἀντίγραφα πού δραπετεύσαν κι ἔχουν ἔρθει στήν πόλη. Οἱ ρέπλικαντς εἶναι τελειοποιημένα ρομπότ, ἴδια μέ τόν ἀνθρωπο ἐκτός ἀπό ἕνα μόνο πράγμα: εἶναι προγραμματισμένα νά ζήσουν λίγο. Χωρίς πατρίδα (εἴτε σχεδιασμένη στήν «φύση», εἴτε στήν «κοινωνική» ἀναπαραγωγή της), χωρίς καταγωγή καί μητρικό σῶμα, ἀλλά χωρίς καί τήν μόνη δυνατή ἀναπλήρωσή τους: *χωρίς μνήμη*.

12. Ζιλ Ντελέξ, *Ὁ Προύστ καί τά σημεῖα*, Ἀθήνα, 1977, σ. 65.
13. Βλ. σχ. Max Weber, *Die Stadt*, γραμμένο γύρω στό 1911-13 καί δημοσιευμένο τό 1920-21 στό "Archiv" τομ. 45.

Ἡ ἴδια λοιπόν ἡ δημιουργία τους εἶναι ἐξ ἀρχῆς μία *preparatione ad mortem*, ἓνα ὁμοίωμα ἀνθρώπου ἀλλὰ καί τοῦ θανάτου, ἓνας συμβολικός θάνατος. Τό νά μήν εἶσαι-τίποτα, τό νά μήν εἶσαι-κανείς, τό νά ζεῖς-τόσο-λίγο πού ὁ ἀρχικός «γενετήσιος» θάνατος προεξοφλεῖ. Οἱ ρέπλικαντς προσπαθοῦν νά ἀποτρέψουν αὐτόν τόν προαναγγεληθέντα θάνατο, ἐπιθυμοῦν τό ἀδύνατο κι ἔτσι ἡ ἐπιθυμία τους αὐτή καθίσταται μετωπία τοῦ ἀδύνατου, τοῦ ἀπραγματοποιήτου («κρίμα πού δέν θά ζήσει· ἀλλά πάλι ποιός ζεῖ».¹⁴) Θάνατος σάν παρόρμηση καί προσέγγιση τῆς πρωταρχικῆς στιγμῆς. Θάνατος ὡς μορφή τοῦ εἶναι τῆς μηχανῆς.

Ἄλλὰ ἂν τό γοητευτικό (ἡ γοητεία στό μεταμοντέρνο βρίσκεται περισσότερο στά ὁμοιώματα παρά στά αὐθεντικά) σῶμα τῶν ρέπλικαντς εἶναι μία μεταμφίεση τοῦ θανάτου, τότε ἡ φαντασμαγορικῆς μητρόπολις καί τὰ σκουριασμένα της κτίρια ἀποτελοῦν τό γενικευμένο τοῦ ὁμοίωμα, τήν περιβαλλοντολογικῆ καί συμβολικῆς του ἀναπαράσταση. Σ' αὐτή τή μητρόπολη, νεκροταφεῖο δέν ὑπάρχει γιατί αὐτή ἡ ἴδια «στό σύνολό της ἀναλαμβάνει τήν λειτουργία του: αὐτή ἡ ἴδια γίνεται πόλη νεκρῆ καί πόλη τοῦ θανάτου».¹⁵ Τά ἐπιβλητικά της κτίρια στήν οὐσία δέν καταγράφουν τίποτε ἄλλο ἀπό τήν κατάρρευση τῶν ἐπίγειων ἀξιών τοῦ παρελθόντος. Ὅπως τὰ κτίρια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μπαρόκ, συνενώνουν τήν ἱστορία μέ τό θάνατο, τὰ ἔργα μέ τό τίποτα.

Οἱ ρέπλικαντς ὅμως δέν εἶναι μόνο ἓνα ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ θανάτου: Ἦν ἡ μητρόπολη ἀποτελεῖ τό τέλος τῆς παραδοσιακῆς πόλης (urbs), οἱ ρέπλικαντς καταγράφουν τό τέλος τοῦ παραδοσιακοῦ ἀν-

14. Ἐπί τῶν διαλόγων τοῦ φιλμ.

15. Jean Baudrillard, *L'exchange symbolique et la mort*, Παρίσι, 1976.

16. Gilles Deleuze, *Différence et répétition*, Παρίσι, 1968, ἰταλική μετάφραση, Τορίνο, σ. 150. Σ' αὐτό τό σημεῖο ἴσως νά μήν ἔχει ἀδικο ὁ Philip K. Dick, ὁ συγγραφέας τοῦ μυθιστορηματος στό ὁποῖο βασίστηκε τό φιλμ, ὅταν λέει: «ὅταν εἶδα τίς πρώτες φωτογραφίες τοῦ Χάουερ στό ρόλο τοῦ Μπάττυ τοῦ ἐπικεφαλῆς τῶν ρέπλικαντς νόμισα πῶς ἔβλεπα ἓναν ἀπό τούς βόρειους ὑπερανθρώπους πού ὄνειρευόταν ὁ Χίτλερ». Βλέπε σχ. συνέντευξη τοῦ Philip K. Dick δημοσιευμένο στό περιοδικό "Cine Φανταστικό" ἀρ. 1, 1983, σ. 34.

θρώποκεντρισμοῦ. Τώρα πιά ἀκόμα καί οἱ ἀνθρώποι ἀναπαράγονται καί τὰ ἀντίγραφα τους εἶναι πιό ὁμορφα καί πιό ἀποτελεσματικά ἀπ' αὐτούς. Ἐμφανίζεται ἔτσι ἓνα εἶδος *ἀλλοτρόπου*, ὁ μετα-ἀνθρώπος, «ἓνας πληβεῖος κάτοχος ἓνος μυστικοῦ, ἤδη ὑπερανθρώπου».¹⁶

Οἱ ρέπλικαντς εἶναι μία τελειοποιημένη *βιο-μηχανή* πού μιλά καί ρωτᾷ προκαλώντας σάν ἠλεκτρονική Σφίγγα τήν ἀμφιβολία. Μιά βιο-μηχανή στήν ὁποία ὁ ἀνθρώπος ἐπενδύει τίς ἀνησυχίες, τούς φόβους καί τίς ἀγωνίες του. («Ἄν ξέρατε ἐσεῖς οἱ ἀνθρώποι τί ἔχουν δεῖ τὰ μάτια μου». Ὅλες αὐτές οἱ στιγμές θά χαθοῦν στόν χρόνο σάν δάκρυα στή βροχή».¹⁷ Αὐτός ὅμως δέν εἶναι καί ὁ τρόμος πού μᾶς ἔχει δεῖξει ὁ Φρίτς Λάγκ στό ἱστορικό *Μητρόπολη* (1926), ὅπου ἡ ἀνθρωποποίηση τοῦ μηχανοποιημένου εἰδώλου εἶναι πλήρης ἀρχαϊκῶν συμβολογιῶν καί φορτίσεων.

Οἱ ρέπλικαντς εἶναι λοιπόν δημιουργήματα πού ἐπιστρέφουν στόν ἴδιο τό δημιουργό τους, τόν ἀνθρώπο. Εἶναι τό ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπου-θεοῦ, ὅπως ὁ ἀνθρώπος εἶναι «πλασμένος κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση» τοῦ θεοῦ. Εἶναι ἀντίγραφα ἓνος ἀντιγράφου, μηχανές μιάς μηχανῆς, εἰκόνα μιάς εἰκόνας, πού δέν ἀναπαράγουν μόνο τό πρωτότυπο ἀλλά καί τό ὑπονομεῖουν συγχρόνως. Ὑπονομεῖουν καί καταστρέφουν κάθε ἱεραρχία καί κάθε διαζευκτικῆ ἀντίθεση, πάνω στήν ὁποία αὐτό τό πρωτότυπό τους εἶχε θεμελιωθεῖ: *ἀληθινό/ψεύτικο, σῶμα/ψυχή, φαινόμενο/οὐσία* κ.τ.λ. Καταστρέφουν κάθε αὐθεντικότητα χάριν μιάς ἄλλης διάστασης πού τήν ὑπερβαίνει. Γιατί μόνο ἐκεῖ πού ὅλα εἶναι ψεύτικα μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ ἡ ἀλήθεια.

Ἦν ἡ μητρόπολη εἶναι ὁ τόπος πού ὄλες αὐτές οἱ ἀντιθέσεις ξεριζώνονται. Χάνουν τίς πατρίδες καί τίς οὐσίες τους. Ἐτσι, τώρα αὐτή μόνο μπορεῖ νά σηματο-

17. Ἐπί τῶν διαλόγων τοῦ φιλμ.

18. «Ψυχή — γράφει ὁ Νίτσε στό *Ἐτσι μίλησε ὁ Ζαρατούστρα* — δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιά λέξη πού δείχνει κάτι ἀπό τό σῶμα...». Καί ὁ Ἄρτω στό *Van Gogh. Le suicide de la société*, γράφει: «Τό σῶμα κάτω ἀπό τό δέρμα εἶναι ἓνα ὑπερθερμασμένο/ἐργοστάσιο/κι ἀπέξω/ὁ ἄρρωστος λαμποκοπᾷ/γυαλίζει/μέ ὄλους τούς σκαμένους/πόρους του».

δοτεί τήν ψυχολογική δυναμική τῶν σωμάτων καί τῶν συμπεριφορῶν. Τό ὑποσυνειδητο τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς μηχανῆς δέν βρίσκεται πουθενά ἄλλοῦ παρά στή σάρκα τους. Κατοικεῖ στό δέν-ξέρω-τίποτα τοῦ σώματος καί στήν εἰκόνα τοῦ σώματος.¹⁸ Καί κάθε εἰκόνα, ὅπως ἔχει γράψει ὁ Σάρτρ στό *L' être et le néant*, εἶναι μιά «συνείδηση μή θέτουμε τόν ἑαυτό της», μιά συνείδηση πού αὐτό πού βλέπει δέν βρίσκεται ἐκεῖ. (Κι ὕστερα σέ τί διαφέρει ἡ σάρκα τῆς βιο-μηχανῆς ἀπ' ἐκεῖνη τοῦ ἀνθρώπου;). Τά σημεῖα τοῦ σώματος ἀπό μόνα τους δέν λένε τίποτα παρά μόνο σάν καθρέφτες τῆς μεγαλόπολης, σάν εἰθραστοί *speculum mundi*. Μία μετωπική ἀντιπαράθεση καθρεφτῶν πού ἐπαναλαμβάνεται μέχρι τό ἄπειρο. Κι ἀνάμεσά τους τό σῶμα υἰοθετεῖ χειρονομίες καί μοντέλα συμπεριφορᾶς ἀπό τά κόμικς. Γίνεται μιά διαφανῆς σιλουέτα πού γλιστράει καί χάνεται χωρίς ν' ἀφήνει ἴχνη στόν μεγάλο καί χωρίς ἐξόδους λαβύρινθο τῆς μητρόπολης.

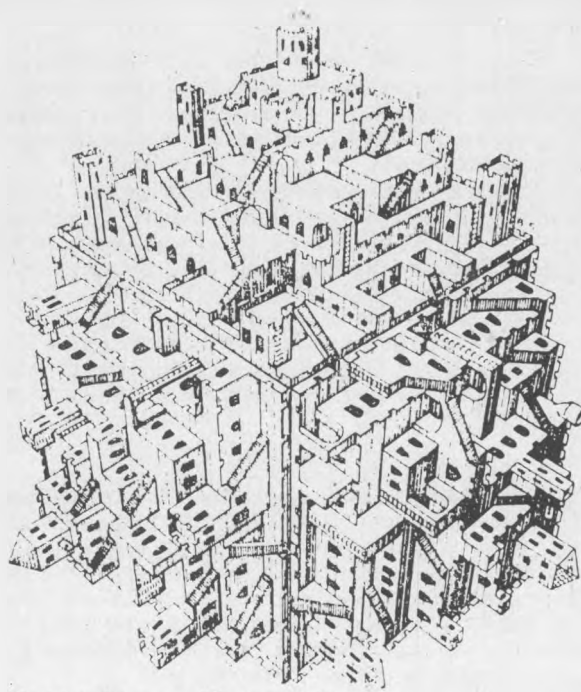
4. «Ὁ βασιλιάς τῶν Ἀράβων λέει στό βασιλιά τῆς Βαβυλώνας, τώρα θά σοῦ δείξω τόν δικό μου λαβύρινθο, χωρίς σκάλες ν' ἀνεβείς, χωρίς πόρτες νά σπρώξεις, χωρίς ἀτέλειωτες γαλαρίες γιά νά κουραστῆς, χωρίς τοίχους νά ἐμποδίσουν τόν δρόμο σου. Μετά χαλάρωσε τά δεσμά τοῦ πρώτου βασιλιά καί τόν ἄφησε στήν καρδιά τῆς ἐρήμου νά πεθάνει ἀπό δίψα καί πείνα». Χόρχε Λουῖς Μπόρχες, *Οἱ δύο βασιλιάδες μέ τούς δύο λαβύρινθους*, Ἱστορίες, Ἀθήνα, 1976

Ἡ μεταμοντέρνα μητρόπολη μετατρέπει διαρκῶς τούς χώρους σέ λαβύρινθους, τήν ἴδια στιγμή πού εἶναι ἕνα ἀνοιχτό καί ἀμείωτο *continuum* χωρίς πύλες καί σύνορα. Εἶναι ἕνας τόπος πλημμυρισμένος ἀπό τή διάσταση τοῦ *Entortung* ἀπό τή «μητροπολιτική λεηλασία τοῦ χώρου».

Ὁ Λαβύρινθος, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελεῖ γιά κάθε πολιτισμό ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα ἀρχέτυπα συλλογικῆς φαντασίας καί σκέψης. Μιά δύσκολη διαδρομή ἐνός χώρου πού ἔχει μιά βαθύτερη δομή καί σ' αὐτήν ἀκριβῶς τή δομή βρίσκεται ἡ ἀποκωδικοποίησή του. Ὅμως, ἡ μητρόπολη εἶναι κάτι πέρα ἀπ' αὐτόν τόν λαβύρινθο, ἡ — ὅσο κι ἂν αὐτό φαίνεται παράξενο — ὄχι πλέον λαβύρινθος. Ἡ ποικιλομορφία τῶν γλωσσῶν καί ὁ πληθυσμός τῶν χώρων τῆς συνιστοῦν ἕνα λαβύρινθο χωρίς κέντρο. Ἀλλά δέν ὑπάρχει λαβύρινθος χωρίς κέντρο. Μετά τήν χωρίς ὄρια ἐπέκταση τῆς μητρόπολης, ποῖος μπορεῖ νά βρεῖ τό κέντρο της; Ποῖος μπορεῖ νά τό *χαρτο-γραφήσει*; Ἡ μητρόπολη εἶναι ἕνα συνεχές καί χωρίς διαλείμματα δια-τρέχω, ἕνας τόπος-γεγονός καί συνάντηση γεγονότων. Ἐνας τόπος περαστικῶν καί αὐτή ἡ ἴδια περαστική (ἡ ὁποία ξέρεῖ καλά ὅτι εἶναι προορισμένη κάποτε νά περάσει ὅπως ἡ «περαστική» τοῦ Μπωντλαίρ).

Ἐπάρχει λοιπόν ἕνας ἄπειρος ἀριθμῶν *προσωρινῶν* κέντρων πού διαρκοῦν γιά λίγες μόνο στιγμές. Ἡ μητρόπολη εἶναι ἕνας χωρίς κέντρο καί μέ κινητά σύνορα λαβύρινθος (δηλ. ἕνας μή-λαβύρινθος μέ τήν παραδοσιακή καί μυθολογική ἔννοια), ἡ ὁποία ὅπου πραγματοποιεῖ τόν ἀτέλειωτο πολλαπλασιασμό του.

Κάθε λαβύρινθος ἔχει τουλάχιστον μιά ἐξοδο. Δύσκολο νά τή βρεῖ κανεῖς, ἀλλά ὑπάρχει. Στή μητρόπολη ὅμως, ποτέ δέν μπορέσαμε νά μάθουμε ἂν ὑπάρχει ἐξοδος. Εἶναι πάρα πολύ δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νά βγεῖ κανεῖς ἐξω ἀπ' αὐτή, ὅπως εἶναι ἐπίσης ἀδύνατο νά βγεῖ κανεῖς ἀπ' τόν λαβύρινθο-ἐρημο. Καί αὐτό εἶ-

Λαβύρινθος, τοῦ Mernard Myers

ναι τό σημεῖο πού ἡ μητρόπολη συναντᾷ τήν ἐρημο, πού γίνεται ἐρημος. Τό σημεῖο πού ἡ ἐρημος εἰσβάλλει στήν πόλη. Αὐτό εἶναι καί τό σημεῖο πού ἀνακαλύπτουμε ξανά τή σημασία τοῦ νομαδικοῦ ταξιδιοῦ καί τή σημασία τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ ἀγύρτη. (Γιατί δέν ὑπάρχει κανένας λαβύρινθος ἂν δέν τόν ἀνακαλύψει ὁ ταξιδιώτης). Μόνο ἡ μητρόπολη, ὅπως καί ἡ ἐρημος, μπορεῖ νά γίνει πατρίδα τοῦ καθενός καί τοῦ κανενός. «Νά ἀναπτύξουμε τήν ἐρημο καί τή στέπα — γράφουν οἱ Ντελέζ - Γκουατταρί στό *Mille Plateaux* — ὄχι ἐρημώνοντας τες, ἀλλά ἀκριβῶς τό ἀντίθετο». ¹⁹ Καί αὐτό τώρα πιά μπορεῖ νά γίνει μόνο στή μητρόπολη. Μητρόπολη σάν πειραματικός χώρος ἐνός ἠλεκτρονικοῦ νομαδισμοῦ.

Ὅποιος βλέπει ἀπό ψηλά τόν λαβύρινθο ἢ τόν ὄχι πλέον λαβύρινθο τῆς μητρόπολης, ὅποιος εἶδε ἀπό ψηλά τόν λαβύρινθο τοῦ *Blade Runner*, μπορεῖ νά δεῖ αὐτή τήν ἀπώλεια τοῦ κέντρου του ἢ τόν ἄπειρο πολλαπλασιασμό του. Ὅποιος ὅμως κινεῖται μέσα του, δέν ξέρεῖ τίποτα γι' αὐτόν. Δέν μπορεῖ ποτέ νά βρεῖ τήν ἐξοδό του, γιατί κάθε ἐξοδος εἶναι καί μιά *νέα* ἐξοδος. Κατά συνέπεια, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καί ἐπιστροφή. Ποτέ δέν μποροῦμε νά γυρίσουμε στό ἴδιο σημεῖο, μ' ὄλο πού μπορεῖ νά εἶμαστε συνεχῶς στό ἴδιο σημεῖο. Ὅμως, ὁ μῦθος τοῦ λαβύρινθου εἶναι μιά ἀλληγορία τοῦ μπαίνο καί βγαίνω, τοῦ πηγαίνω κι ἐρχομαι: Ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς, κάθε ταξιδιώτης τοῦ λαβύρινθου πρέπει νά ξέρεῖ νά ἐπιστρέφει. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς εἶναι μιά ἐπιστροφή πού ἔχει *τόπο*. Ἡ Ἰθάκη εἶναι ἡ γῆ τοῦ παρελθόντος, ἡ γῆ τοῦ *ἤδη γνωστοῦ*. Ἀντίθετα, ἡ μητρόπολη εἶναι ἕνα σημεῖο *μή-ἐπιστροφῆς*. Οἱ γραμμές καί οἱ διαδρομές τῆς συγκλίνουν σ' ἕνα σημεῖο, στό ὁποῖο μόλις βρεθῆς, χάνεσαι. Οἱ δρόμοι τῆς ὀδηγοῦν στόν κανένα-τόπο, στό «ἄτοπο». Ὁ λαβύρινθος τῆς μητρόπολης δέν ἔχει κανένα γενικό στάδιο, ἀλλά μόνο σκηνογραφία.

19. Gilles Deleuze-Felix Guattari, *Mille Plateaux*, Παρίσι, 1980, κεφ. 12-1227, σ.σ. 518-527.

Μόνο ή παλιά πόλη ήταν ένας πραγματικός λαβύρινθος-άρχέτυπο. Μόνο σ' αυτήν μπορούσαμε να βρεθούμε ξαφνικά στο κέντρο της, στον τοπολογικό της κόμπο, όπου όλα συρρέουν και κατανέμονται: τον καθεδρικό ναό.

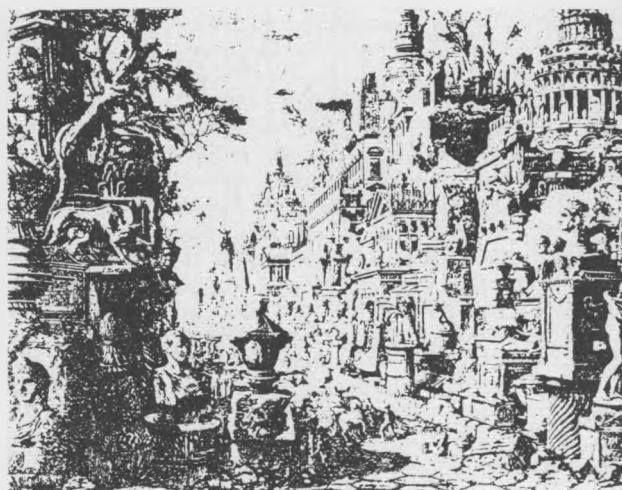
Πίσω από τον λαβύρινθο των εξωτερικών χώρων, κρύβεται ο λαβύρινθος των εσωτερικών. Έξωτερικοί και εσωτερικοί χώροι γίνονται συμπληρωματικοί. Πριν, ή Έστία κατοικούσε στο εσωτερικό, στο κλειστό και ο Έρμης στο εξωτερικό, στο άνοιχτό. Τώρα ή μεγαλούπολη — όπως έγραφε ο Βάλτερ Μπένγιαμιν — «γίνεται τοπίο για τον *flaneur*. Η ακριβέστερα, ή πόλη διασπάται στους δύο διαλεκτικούς της πόλους. Άνοιγεται μπροστά του σαν τοπίο και τον περικλείει σαν δωμάτιο».²⁰

5. «'Ο Βούδας, τό Θείο κατοικούν στο κύκλωμα ενός ύπολογιστή ή στά γρανάζια ταχυτήτων μις μοτοσικλέτας, μέ τήν ίδια εύκολία πού κατοικούν στην κορυφή ενός βουνού ή στά πέταλα ενός λουλουδιού. Τό νά σκεφτόμαστε διαφορετικά ισοδυναμεί μέ τό νά μειώνουμε τον Βούδα — τό όποιο ισοδυναμεί μέ τό νά μειώνουμε τους έαυτούς μας». Ρόμπερτ Πίρσινγκ, Τό Ζέν και ή τέχνη συντήρησης τής μοτοσικλέτας, 1974

Η μητρόπολη, αντίθετα μέ ό,τι φαίνεται από πρώτη άποψη, και αντίθετα μέ ό,τι πίστευε ή γερμανική κοινωνιολογία του περασμένου αιώνα, δέν άποκλείει τό μυστικισμό. Τή μυστικιστική έμπειρία τή συναντάμε τώρα πιά όχι μόνο στους άπομακρυσμένους και άθόρυβους άσκητικούς τόπους, αλλά και στη συμπλοκή των δρόμων της, στην πολυκοσμία και τους θορύβους της. «'Αν άκούσεις οτιδήποτε στην πόλη — έλεγε σε μία πρόσφατη συνέντευξή του ο Brian Eno, ένας από τους σημαντικότερους και πιο έμπνευσμένους μουσικούς των τελευταίων χρόνων — στη σωστή όμως άπόσταση, καταφέρνεις ν' άκούσεις άτομικά συμβάντα. Είναι σαν νά σπρώχνεις λίγο πιο μακριά τήν πόλη για νά άνακατασκευάσεις ένα είδος μυθικού τόπου όπως φάνηκε κάποτε».²¹

Στή μητρόπολη, τό Άρχαϊκό έπιβιώνει δίπλα στο Σύγχρονο. Τό άρχαϊκό τίθεται σαν άν-ιστορική ή μετα-ιστορική πραγματικότητα, σαν τό "Άλλο, πού προηγείται τής αντίθεσης *μύθος/λόγος*. Και σ' αυτό τό "Άλλο μπορούν νά λυθούν πολλές άπό τίς άπορίες του Μοντέρνου. «'Αρχαϊκό και Μοντέρνο, Σύμβολο και Άλληγορία»²² έγραφε ο Βάλτερ Μπένγιαμιν. Οι φανταστικές τοπολογίες του *Blade Runner* δέν αποτελούν τίποτε άλλο άπό τον ισοδύναμο του άρχαϊκού στο μοντερνισμό του μέλλοντος.

Η μητρόπολη είναι λοιπόν ένας τόπος πού *συμβιώνουν* πολλαπλοί κόσμοι, ένα σύνολο άνομοιογενών χώρων πού έπικοινωνούν μεταξύ τους και πού συγχρόνως είναι άπομονωμένοι. Η μητρόπολη «συνοψίζει»

Giovanbattista Piranesi, οί άρχαϊότητες τής Ρώμης, Τόμ. ΙΙ, χαρακτηριστικό

τόν κόσμο όπως αυτός ακριβώς είναι. "Ένας κόσμος τής *μίξης* και τής έλλειψης σαφήνειας. Μία *affiche* πάνω σε μία άλλη. «Τά άνακατεμένα αυτά αντίθετα είναι πού γεμίζουν τή ζωή μας, τής δίνουν τή γεύση και τή μέθη της. 'Υπάρχουμε μόνο σε συνάρτηση μ' αυτή τή διαπάλη...».²³ Η μητρόπολη δέν αποτελεί μόνο μία νέα μορφή πόλης, αλλά μία *πολυεποχική ανάμιξη* πού κρατά τό παρελθόν και τό μέλλον σε μία «ίλιγγιώδη συνύπαρξη». Και σ' αυτό τό σημείο βρίσκεται και τό ενδιαφέρον τής *μητροπολιτικής αισθητικής*. Μητρόπολη όχι σαν κοινός τόπος αλλά σαν *αισθητικός* (ή εκστατικός) χώρος. Μητρόπολη, όπως ο αυτοκινητόδρομος του *Roadmarks*,²⁴ πού έχει όχι μόνο χωρική επέκταση αλλά και χρονική και ο όποιος έχει έξόδους για κάθε εποχή: «Φτάσαμε — λέει — Σταμάτα. Γύρνα. Η μπλέ Ζιγγουράτ... Η τελευταία έξοδος για τήν Βαβυλώνα». Και μ' αυτή τήν έννοια, πριν τό *Blade Runner* ο Φλάς Γκόρντον αποτελεί ένα από τά πρώτα έργα μεταμοντέρνας αισθητικής. Και πολύ πριν τον Φλάς Γκόρντον, ο Ίταλός αρχιτέκτονας και ζωγράφος Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) είχε μέ τό έργο του προεικονίσει τους μελλοντικούς τρόπους και τεχνικές αναπαράστασης του τοπίου τής πόλης στη «μεταβιομηχανική» εποχή.

Κατά τον ίδιο τρόπο αποτελεί ανάμιξη διαφόρων στυλιστικών ιδιωμάτων και τό κτίριο-*templum* τής Έταιρείας, πού στο *Blade Runner* κατασκεύαζε τους ρεπλικαντς. Μία πραγματική πόλη μέσα στην πόλη, πλήρης άρχαϊκών συμβολογιών και φορτίσεων. Μία

20. Walter Benjamin, στην βιβλιοκριτική του στο *Spazieren in Berlin* (1929) του F. Hessel, Ιταλική μετάφραση στο *Critiche e recensioni*. Τορίνο, 1979.

21. Brian Eno, *Ταξίδι στον χρόνο και τήν αντίληψη*, συνέντευξη μεταφρασμένη στο περιοδικό «Πόπ & Ρόκ», 1983, τευχ. 62, σ. 11.

22. Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*. Φρακφούρτη, 1972, τομ. ΙΙ, σ. 1286.

23. Λουί Άραγκόν, *Τό χωριό μου τό Παρίσι*, Άθήνα, 1982, σ. 19.

24. Roger Zelazny, *Roadmarks*, Ιταλική μετάφραση: *Strada senza fine*, "Unica", 1980, άρ. 842.

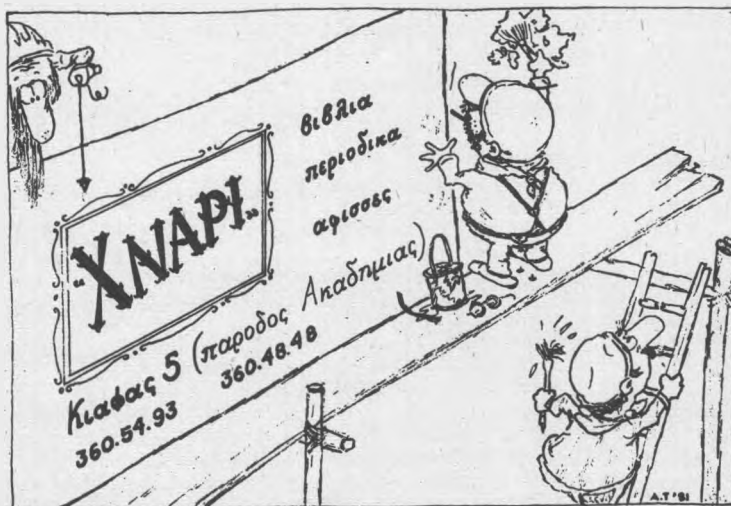
25. «Νομίζω ότι ή εικόνα του Λός "Αντζελες — λέει ο ίδιος ο σκηνοθέτης — θά είναι πολύ Ίσπανική, μέ μία μεγάλη διασταυρωμένη επίδραση τής Άνατολής». Συνέντευξη του Ridley Scott στον Harlan Kennedy, μεταφρασμένη στο περιοδικό «'Οθόνη», 1983, τευχ. 11, σ. 68.

ανάμιξη μορφολογικών στοιχείων που παραπέμπουν από την αρχιτεκτονική του Διαφωτισμού ως εκείνη της 'Ανατολής.²⁵ Ένας ούρανοξύστης - πύργος που άποκτὰ ξανά τή χαμένη του μαγεία. Ένας πύργος που συγχρόνως είναι Ζιγγουράτ και Πύργος της Βαβέλ, πυραμίδα και Ναός του Σολομώντος. Ένα πραγματικό σημείο μή-έπιστροφής στον χάρτη του φανταστικού όπλου, όπως και σ' όλοκληρη τήν πόλη, ή 'Ανατολή τίθεται σάν σκηνογραφικό όργιο, σάν θεαματική πασαρέλα, στήν όποία τό κοινό είναι θεατής και θέαμα συγχρόνως. Τό μορφολογικό παραλήρημα, και σέ όρισμένες περιπτώσεις οί γούστου Μάγια ή και 'Ινκας διακοσμήσεις, παραπέμπουν στίς πρωτόγονες κουλτούρες τής προκολομβιανής 'Αμερικής, από τήν όποία προέρχεται τό Λός 'Αντζελες του 2019 και τών όποιων άποτελεί συνέχεια. Μόνο «μετά από μία βαθιά μελέτη τών έρειπίων — έγραφε ό Francisco Mujica²⁶ στίς άρχές του αιώνα μας — είναι δυνατό νά δημιουργήσουμε ένα νέο στύλ, στό όποιο θά παραμένει ή ιδέα τών άμερικανικών μορφών».

Αυτή τή φορά όμως, ή συνάντηση 'Ανατολής και Δύσης, Μαγείας και Τεχνολογίας, δέν στοχεύει στήν άναστήλωση του ύποκειμένου και του άτόμου, αλλά άντίθετα στήν κοινωνικοποίηση του φανταστικού και του μυθοπλαστικού. Δέν στοχεύει στήν άναπαράσταση του άρχιτεκτονικού άντικειμένου ή τής πόλης, αλλά στούς τρόπους που αυτά μπορούν νά γίνουν φαντασίωση. 'Οντολογική προσέγγιση μιås άμετάβλητα άρχετυπικής|κατάστασης και νοσταλγία του άκατόρθωτου. 'Οχι πλέον για νά «ξεφύγουμε» άπ' τήν τεχνολογία,²⁷ αλλά για νά κατανοήσουμε τήν άληθινή και (γιατί όχι) μυστικιστική τής φύση. 'Οχι για νά κυριαρχήσουμε στον κόσμο, αλλά για νά τόν γοητεύσουμε.

26. Francisco Mujica, *History of the Skyscraper*. Παρίσι, 1929, σ. 20 βλέπε ακόμα και M. Tafuri, 1980, δ.π.

27. 'Υπενθυμίζουμε έδω, τό διαχωρισμό που έκανε ό Χάιντεγκερ άνάμεσα στήν τεχνική και τήν ούσία τής τεχνικής (βλ. σχ. Martin Heidegger, *Saggi e discorsi*, Μιλάνο, 1977). Γι' αυτόν ή ούσία τής τεχνικής ξεφεύγει από τήν κυριαρχία του άνθρώπου και του άντιτίθεται σάν Gestell.

Θέσεις

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ — ΚΡΙΤΙΚΗ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΛΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Τ. Μαστραντώνης, Χ. Θεοχαράς : Για τήν πολιτική συγκυρία και τίς κοινωνικοποιήσεις.

Γ. Μηλιός: Οί θεωρίες μητρόπολης-περιφέρειας.

Γ. Μαυρή: Ταξική άνάλυση και 'Αριστερά.

'Η. 'Ιωακείμογλου: Αυτόματισμός και συλλογικός εργάτης.

'Α. Ταρπάγκος: Τεχνικοί επιστήμονες και εργασιακά συνδικάτα.

Γ. Σταμάτης: 'Αξίες και τιμές παραγωγής.

Δ. Χαραλάμπης: 'Η θέση του στρατού στή δομή τής κρατικής εξούσιας.

ΙΟΥΛΗΣ — ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 83

4

ΔΙΑΒΑΣΩ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Τό δεκαπενθήμερο ΔΙΑΒΑΣΩ είναι:

Ένα περιοδικό μύηση στο έργο κορυφαίων διανοητών και στα σύγχρονα πνευματικά και κοινωνικά προβλήματα.

Ένα όργανο κριτικής παρέμβασης στην πνευματική επικαιρότητα του τόπου.

Ένα θέμα ελεύθερης διαπάλης ιδεών και άντιμετώπισης τών πνευματικών φαινομένων του καιρού μας.

Σέ κάθε τεύχος:

- Αφιέρωμα σ' ένα συγγραφέα ή σ' ένα θέμα για τό όποιο έχουν γραφτεί βιβλία (συνεργασία με τό Magazine Litteraire).
- Συνέντευξη μ' έναν άνθρωπο του βιβλίου (συγγραφέα, μεταφραστή, έκδότη κλπ.).
- Πρωτότυπο ρεπορτάζ για ένα επίκαιρο ή... άνεπίκαιρο θέμα.
- Κριτική και παρουσίαση δεκάδων βιβλίων.
- Πολυκριτική για ένα... προβληματικό βιβλίο.
- Πίνακας με τά έμπορικότερα βιβλία του δεκαπενθήμερου.
- Ανταπόκριση από μία ξένη χώρα.
- Επιφυλλίδα για ένα πνευματικό θέμα.
- Βιβλιογραφικό δελτίο με όλες τίς νέες έκδόσεις.
- Άποδελτίωση τών βιβλιοκριτικών του ήμερησίου και περιοδικού τύπου και πολλά άλλα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΡΟΖΑΣ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ

του Α.Β. Παλαιού

Ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ με συντρόφους της

Εισαγωγή

Τό ἔργο τῆς Ρόζας Λούξεμπουργκ *Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου* εἶναι σημαντικός σταθμός στήν εξέλιξη τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ γιά δύο κυρίως λόγους:

1) Εἶναι ἡ πρώτη ὀλοκληρωμένη ἀνάλυση τοῦ Διεθνούς Συστήματος πού δημοσιεύτηκε μέσα στό πλαίσιο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας καί θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀνοίξε τό διάλογο γιά τό πρόβλημα ἱμπεριαλισμός.¹

2) Θεμελιώδεις ἔννοιες τοῦ ἔργου τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ ἀπετέλεσαν τόν ἀρχικό σκελετό τῶν τριτοκοσμικῶν θεωρητικῶν σχημάτων, τά ὁποῖα μετά τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, οἰκοδόμησαν μιά ριζικά διαφοροποιημένη ἀντίληψη ὡς πρὸς τό Διεθνές Σύστημα καί τίς ἀντιφάσεις του. Ὁ διαχωρισμός κέντρου/περιφέρειας, οἱ κρίσεις ὑποκατανάλωσης καί οἱ διαδικασίες μεταφορᾶς πλεονάσματος πρὸς τό κέντρο, γιά νά ἐπισημάνουμε μερικά μόνο ἀπό τά κοινά σημεῖα, ὑπάρχουν ὡς ἔννοιες μέ ἀρκετά ἐπεξεργασμένη μορφή στό ἔργο τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ.²

1. Οἱ ἔννοιες τῆς συσσώρευσης κεφαλαίου καί τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἀναλύονται κατὰ κύριο λόγο σέ δύο βασικά ἔργα τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ:

R. Luxemburg: *The Accumulation of Capital* (Λονδίνο, 1971) (ADOC).

R. Luxemburg: *The Accumulation of Capital: An anticritique* στό βιβλίο τοῦ K. Tarbuck(ed) *Imperialism and the Accumulation of Capital* (Λονδίνο, 1972) (AC).

Ἐπίσης ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τῆς στά ἀγγλικά, μποροῦν νά βρεθοῦν σέ διάφορες ἀνθολογίες ὅπως γιά παράδειγμα τό βιβλίο τοῦ: D. Howard (ed), *Selected Political Writings of R. Luxemburg* (N. Ὑόρκη, 1971).

2. Βλ. I. Roxborough: *Theories of Underdevelopment* (Λονδίνο 1979).

A. Brewer: *Marxist Theories of Imperialism* (Λονδίνο 1980).

G. Kay: *Development and Underdevelopment* (Λονδίνο 1976).

Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστροφή τῆς μαρξιστικῆς πολιτικῆς θεωρίας σέ προβληματισμούς πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις δημοκρατίας/σοσιαλισμοῦ, κομμάτων/αὐτόνομων κινήματων καί σταδιακοῦ μετασχηματισμοῦ/ἐπανάστασης, ἔχει ἐπαναφέρει στό κέντρο τῆς ἐπικαιρότητας τή συνολική συμβολή τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ στήν εξέλιξη τῆς μαρξιστικῆς σκέψης.³ Μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο, καί λαμβάνοντας ὑπόψη τίς ἔντονες διαμάχες πού προκάλεσε ἡ θεωρητική παρέμβαση καί ἡ πολιτική πρακτική τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ στίς ἐξελίξεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα,⁴ ἡ προσέγγιση τῶν προβλημάτων πού προκύπτουν ἀπό τή θεωρία τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιά τόν ἱμπεριαλισμό ἀποκτᾶ εὐρύτερη πολιτική καί ἰδεολογική σημασία.

1. Στάδια ἐξέλιξης μέχρι τή θεωρία

Δύο σημαντικά ἔργα τά ὁποῖα δημοσιεύτηκαν πολύ πρὶν τή Συσσώρευση τοῦ Κεφαλαίου σηματοδοτοῦν τήν ἐξελικτική τροχιά τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ στό χώρο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Τό 1899 ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ δημοσίευσε τό φυλλάδιο *Σοσιαλιστικός μετασχηματι-*

3. Βλ. N. Πουλαντζᾶς: *Κράτος, Ἐξουσία, Σοσιαλισμός* (Ἀθήνα, 1983), Μέρος 5ο.

N. Poulantzas: "Towards a Democratic Socialism", *New Left Review*, No. 109

B. Jessop: *The Capitalist State* (Ὁξφόρδη, 1982).

4. Πλήρεις πολιτικές βιογραφίες τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

P. Frölich: *Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1972)

P. Nettl: *Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1969)

L. Basso: *Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1975).

Ἐπιπλέον ὁ N. Gern στό βιβλίο του *The Legacy of Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1976) παρέχει μίαν ἐξαιρετική παρουσίαση τῶν προβληματισμῶν τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ ἀπαραίτητη γιά τή δημιουργία τοῦ προκαταρκτικοῦ πλαισίου ὁποιασδήποτε ἀνάλυσης τοῦ ἔργου τῆς.

σμός ή επανάσταση σε απάντηση της εξελικτικής προοπτικής, που προτάθηκε από τον Μπερνστάιν στο γνωστό έργο του *Οί προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και η δράση της σοσιαλδημοκρατίας* και κατόρθωσε να συγκροτήσει σε πολιτική τάση τη δεξιά πτέρυγα του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.⁵ Στο έργο αυτό ή Ρ. Λούξεμπουργκ, σαφώς επηρεασμένη από τις ανάγκες μετωπικής πολιτικής αντιπαράθεσης με τη δεξιά του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, δίνει έμφαση στις ενδογενείς αντιφάσεις του καπιταλισμού και επιμένει, απορρίπτοντας τις εξελικτικές δυνατότητες του συστήματος που επισημαίνει ο Μπερνστάιν, στη νομοτεγνιακά προσδιορισμένη επαναστατική έκρηξη που θα εξαφανίσει την καπιταλιστική κυριαρχία.⁶

Τό 1906 με άφορμή τη Ρωσική Έπανάσταση του 1905 ή Ρ. Λούξεμπουργκ δημοσιεύει τό πολύ γνωστό έργο της *Γενική άπεργία, κόμμα και συνδικάτα*, τό όποιο ενώ στηρίζεται στό ίδιο περιοριστικό σχήμα ενδογενών αντιφάσεων του καπιταλισμού, θέτει γιά πρώτη φορά ως ιστορική δυνατότητα τήν πολιτική παρέμβαση των μαζών αντί του κόμματος.⁷ Δεδομένου ότι οι βασικές διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης αναπαράγουν και διευρύνουν τις θεμελιώδεις αντιφάσεις του συστήματος, οι όποιες δημιουργούν γενικευμένες συνθήκες κρίσης, ή Ρ. Λούξεμπουργκ υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν νά υπάρξουν περιπτώσεις, όπου οι μάζες και οι αυτόνομοι κοινωνικοί οργανισμοί τους αναδεικνύονται σε επαναστατικά ύποκειμενα και δρούν χωρίς τήν ανάγκη διαμεσολάβησης του πολιτικού κόμματος.⁸

Καθώς λοιπόν ή Ρ. Λούξεμπουργκ περνά από τις ανάγκες της έσωκομματικής πάλης στη σύλληψη του αυτόνομου ρόλου των μαζών ως επαναστατικών υποκειμένων, τό πρόβλημά της θεωρίας γίνεται κεντρικό στη συλλογιστική της. Η άποδοχή των όριων της κομματικής δράσης σε αντίθεση με τό εύρος των κοινωνικών λειτουργιών, προϋποθέτει τήν έπαρκή και σε βάθος κατανόηση των τελευταίων εκ μέρους της Ρ. Λούξεμπουργκ και φυσιολογικά άνανεώνει τόν θεωρητικό της προβληματισμό.

Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο πολιτικής θεωρητικής εξέλιξης μπορεί νά γίνει κατανοητή και ή προσπάθεια της Ρ. Λούξεμπουργκ νά αναλύσει κριτικά τήν ίδια τήν μαρξιστική θεωρία.

Άρχικά ή Ρ. Λούξεμπουργκ σχεδίασε νά προετοιμάσει μιά συνολική άνάλυση των σημαντικότερων σταδίων ιστορικής εξέλιξης των ανθρωπίνων κοινωνιών και των θεωρητικών σχημάτων που δημιουργήθηκαν ως άντανάκλασή τους.⁹ Όμως, σύμφωνα και με τις δικές της παραδοχές, καθώς προσπαθούσε νά συγκεντρωθεί στην άνάλυση αυτών των προβλημάτων, συνειδητοποίησε ότι τά μέσα που της παρέιχε ή μαρξιστική θεωρία ήταν άνεπαρκή.¹⁰ Πιο συγκεκριμένα ή Ρ. Λούξεμπουργκ προσδιόρισε τήν ούσία αυτής της άεπάρκειας με τόν ακόλουθο τρόπο:

Bl. E. Bernstein: *The Presuppositions of Socialism and the Tasks of Social Democracy*.

R. Luxemburg: *Social Reform or Revolution?* (1899) στό D. Howard, *δπ.π.*

⁵ Πλήρης περιγραφή της διαμάχης δίνεται στα ακόλουθα έργα: P. Frölich, *δπ.π.*, σ. 38-61, P. Nettl, *δπ.π.*, σ. 130-51, N. Gern, *δπ.π.*, σ. 117-37, D. Howard, *δπ.π.*, σ. 34-37.

⁶ Βλ. P. Nettl, *δπ.π.*, σ. 156, L. Basso, *δπ.π.*, σ. 34, 30-1.

⁷ Βλ. N. Gern, *δπ.π.*, σ. 27-35, 40-1.

⁸ Βλ. P. Frölich, *δπ.π.*, σ. 149.

⁹ Βλ. P. Frölich, *δπ.π.*, σ. 150-1.

«... Ένα πρόβλημα ύπήρχε τό όποιο είναι συνδεδεμένο με τό θεωρητικό περιεχόμενο του δευτέρου τόμου του *Κεφαλαίου* του Μάρξ και τό όποιο ταυτόχρονα βαρύνει στην πολιτική πρακτική του σύγχρονου ιμπεριαλισμού και των οικονομικών του ριζών».¹¹

Άφήνοντας λοιπόν πίσω τά σχέδια γιά μιά συνολική έρμηνεία της ιστορικής θεωρητικής εξέλιξης με βάση τή μαρξιστική θεωρία, ή Ρ. Λούξεμπουργκ συγκέντρωσε τήν προσοχή της στην ίδια τή μαρξιστική θεωρία, με κύριο στόχο νά αναδιοργανώσει τόν κεντρικό της σκελετό κατά τέτοιο τρόπο, ώστε νά αυξήσει τήν άναλυτική της έμβέλεια, λύνοντας ταυτόχρονα και τις κυριότερες αντιφάσεις της.

2. Τό «Κεφάλαιο» του Μάρξ και ή θεωρία του ιμπεριαλισμού

Τό κεντρικό σημείο της κριτικής άνάλυσης της μαρξιστικής θεωρίας που έπιχείρησε ή Ρ. Λούξεμπουργκ άφορούσε, όπως έχουμε ήδη έπισημάνει, τή διάρθρωση του έννοιολογικού σκελετού του δευτέρου τόμου του *Κεφαλαίου*. Πιο συγκεκριμένα ή Ρ. Λούξεμπουργκ έξεπλάγη όταν συνειδητοποίησε ότι ή δομή των διαγραμμάτων της διευρυμένης άναπαραγωγής, τά όποια άποτελούν τόν κεντρικό άξονα του δευτέρου τόμου του *Κεφαλαίου*, είναι τέτοια, ώστε επιτρέπει, χωρίς κίνδυνο καταστροφής, τή διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης σε διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα.¹² Άν αυτή ήταν πράγματι ή λογική του Μάρξ, τότε ή πολιτική προοπτική της επαναστατικής έκρηξης ως άποτελέσματος της άναπόφευκτης κρίσης που καπιταλισμού, άδυνάτιζε σημαντικά. Έτσι ή Ρ. Λούξεμπουργκ προσπάθησε νά δείξει ότι ή κατά τή γνώμη της αντίφαση του δευτέρου τόμου, ήταν τό άποτέλεσμα ενός σημαντικού λογικού λάθους, τό όποιο έρχόταν σε αντίθεση με τή γενικότερη προβληματική του Μάρξ περί καπιταλισμού, και συνεπώς δέν έθιγε καθόλου τά κύρια συμπεράσματα της μαρξιστικής θεωρίας περί άναποφευκτων κρίσεων και επαναστατικών έκρήξεων.

Μέ βάση αυτή τή συλλογιστική, ή Ρ. Λούξεμπουργκ παρατήρησε ότι τά διαγράμματα του δευτέρου τόμου του *Κεφαλαίου* δέν αντιμετώπισαν στην ούσία τό πρόβλημα άπορρόφησης του διαρκώς αυξανόμενου κοινωνικού πλεονάσματος. Αυτό συνέβαινε κατά τή γνώμη της, διότι ό Μάρξ, στον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* δουλεύοντας σε ένα πολύ άφηρημένο επίπεδο, δέν έλαβε ύπόψη του τή διπλή ύπόσταση της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου ως παραγωγού κέρδους γιά τήν καπιταλιστική τάξη και καταναλωτικών αγαθών γιά τό κοινωνικό σύνολο. Φυσιολογικά λοιπόν ό διπλός αυτός χαρακτήρας της συσσώρευσης ένοποιούνταν με τήν άπορρόφηση του πλεονάσματος, χωρίς τήν

11. Βλ. P. Frölich, *δπ.π.*

12. Βλ. R. Luxemburg AOC, σ. 329-30

και P. Frölich, *δπ.π.*, σ. 153-4

Αυτό ήταν και τό κεντρικό σημείο διαφωνίας της Ρ. Λούξεμπουργκ με τόν Τούγκαν Μπαρνονόφσκι, τόν Ο. Μπάουερ και τόν Α. Γκρόσμαν, ή όποια περιγράφεται στο έργο του Ρ. Sweezy: *Theory of Capitalist Development* (Ν. Ύόρκη, 1968), σ. 190-209.

Βλ. επίσης Α. Pannekoek: "Economic crisis and class struggle" στό *Capital and Class* No. 1 σ. 59-82.

Α. Grossman: "Classical political economy and the problems of dynamics" στό *Capital and Class*, No 2, 3 σ. 32-55, 67-100.

όποια ή ίδια ή παραγωγή πλεονάσματος γινόταν εμπόδιο στις λειτουργίες του συστήματος. Έπειδή όμως οι καταναλωτικές απαιτήσεις μιας καπιταλιστικής κοινωνίας, με δεδομένη ταξική σύνθεση και περιορισμένο εισόδημα της εργατικής τάξης, είναι αυστηρά περιορισμένες και δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τό ρυθμό αύξησης της παραγωγής του πλεονάσματος, ή μόνη λύση ισορροπημένης συσσώρευσης είναι ή διαρκής, και σταθερή ως προς τό ρυθμό αύξήσεως του πλεονάσματος, αύξηση των επενδύσεων. Εάν ή αύξηση των επενδύσεων δεν παρακολουθήσει τόν ρυθμό αύξήσεως του πλεονάσματος, τό ξέσπασμα των οικονομικών κρίσεων καθίσταται αναπόφευκτο. Κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ ό Μάρξ, στά διαγράμματα διευρυμένης αναπαραγωγής, έκανε τό λάθος νά παραμερίσει όλες τίς ρεαλιστικές δυνατότητες δυσαναλογίας στους ρυθμούς παραγωγής/άπορρόφησης του πλεονάσματος, υίοθετώντας τήν έξωπραγματική αντίληψη ότι ή αύξηση του ρυθμού των επενδύσεων θά μπορούσε νά άπορροφήσει τό σύνολο του πλεονάσματος.¹³

Έπιπλέον, δίνοντας έμφαση στην άρμονική διακύμανση παραγωγής/άπορρόφησης του πλεονάσματος ό Μάρξ υπέθεσε ότι στά διαγράμματα του ύπήρχε ένας σταθερός συντελεστής αύξησης των επενδύσεων, άναλογικά άναγκαίος γιά τήν ίσορροπία του συστήματος. Έτσι όμως τό όλο σύστημα άποκτούσε ένα άκόμη έξωπραγματικό στοιχείο τό όποιο του στερούσε τό δυναμισμό της άπροσδόκητης επέκτασης και τό προστατεύε από άπρόβλεπτες καταστροφές.¹⁴

Μέ κεντρικό άξονα της σκέψης της τίς λογικές αντιφάσεις των διαγραμμάτων του δευτέρου τόμου του *Κεφαλαίου* ή Ρ. Λούξεμπουργκ προσπάθησε νά συλλάβει τίς γενικότερες συνέπειες αυτών των αντιφάσεων ως προς τό έργο του Μάρξ. Τό δίλημμα τό όποιο άπασχόλησε τήν Ρ. Λούξεμπουργκ άφορούσε τή σχέση του δευτέρου τόμου με τίς αναλύσεις του πρώτου και του τρίτου τόμου του *Κεφαλαίου*, όπου σέ αντίθεση με τήν έξισορροπημένη προοπτική των διαγραμμάτων διευρυμένης αναπαραγωγής, ή διαδικασία συσσώρευσης έτεινε νά βαθαίνει τίς ένδογενείς αντιθέσεις του συστήματος.¹⁵ Εάν ό Μάρξ ήθελε νά άποδείξει στον δεύτερο τόμο τή σταθερότητα του συστήματος, γιατί ξόδεψε τόσο χρόνο στους άλλους δύο τόμους του *Κεφαλαίου* προσπαθώντας νά άποδείξει τόν αναπόφευκτο χαρακτήρα των καπιταλιστικών κρίσεων;

‘Η λύση του δίλημματος: Καπιταλιστική συσσώρευση ως ιστορική διαδικασία

‘Η άπάντηση της Ρ. Λούξεμπουργκ στό σημαντικό αυτό θεωρητικό δίλημμα σημαδεύτηκε από τήν πεποίθησή της στην νομοτελειακά προσδιορισμένη καταστροφική τροχιά του καπιταλισμού. ‘Υποστήριξε λοιπόν ή Ρ. Λούξεμπουργκ ότι ή φαινομενική αντίφαση του δευτέρου τόμου του *Κεφαλαίου* ως προς τους άλλους δύο τόμους λύνεται, εάν λάβει κανείς ύπόψη ότι στον δεύτερο τόμο ή άνάλυση λειτουργεί σέ ένα επίπεδο καθαρής θεωρίας, από τό όποιο έχουν άφαιρεθεί οι συγκεκριμένες ιστορικές αντιφάσεις. Μέ αυτήν τή λο-

γική ή διαρκής διευρυμένη αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, φαινομενικά δυνατή στό επίπεδο της θεωρίας, καθίστατο άδύνατη στό επίπεδο της ιστορίας, στό όποιο λειτουργούσε με έπάρκεια ή άνάλυση του πρώτου και του τρίτου τόμου του *Κεφαλαίου*, έπισημαίνοντας ως αναπόφευκτη συνέπεια της συσσώρευσης τό ξέσπασμα καταστροφικών κρίσεων.¹⁶

‘Η λύση όμως που πρότεινε ή Ρ. Λούξεμπουργκ στό πρόβλημα της ένδογενούς άδυναμίας της θεωρίας του Μάρξ, έμενε μετέωρη ιστορικά, διότι συγκεκριμένα παραδείγματα γενικευμένων καταστροφικών κρίσεων του καπιταλισμού δεν είχαν παρουσιαστεί μέχρι τήν έποχή της. Έτσι παρά τήν άναμφισβήτηση έσωτερική της συνοχή, ή συλλογιστική που προτάθηκε από τήν Ρ. Λούξεμπουργκ δεν έλυνε ούσιαστικά τό πρόβλημα της ιδιαιτερότητας των αντιφάσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με βάση τίς συγκεκριμένες ιστορικές έμπειρίες από τήν εξέλιξη του συστήματος.

‘Ακόμη μιά φορά ή Ρ. Λούξεμπουργκ έπιχείρησε νά άπαντήσει στην νέα κατηγορία προβλημάτων τά όποια δημιουργήθηκαν κατά τήν εξέλιξη της θεωρητικής της άνάλυσης έπιστρατεύοντας ένα συνδυασμό ιστορίας και θεωρίας. Πιο συγκεκριμένα ή Ρ. Λούξεμπουργκ θεωρητικοποίησε τήν ιστορική εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος. Καθώς ό καπιταλισμός άναπτύχθηκε μέσα από τίς σχέσεις του με τους άλλους τρόπους παραγωγής, τους όποιους έτεινε νά προσαρμόσει στις λειτουργίες του σέ πρώτη φάση και νά εξαφανίσει στην συνέχεια, ή Ρ. Λούξεμπουργκ ίσχυρίστηκε ότι ή ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών της έποχης της δεν είχε φθάσει άκόμη στό στάδιο της πλήρους και καθαρής κυριαρχίας του καπιταλισμού. Συνεπώς ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μπορούσε νά διευρύνει τίς λειτουργίες του και ταυτόχρονα νά επέκτεινε τόν κοινωνικό χώρο που καλυπτόταν από τίς ένδογενείς αντιφάσεις του, χωρίς οι τελευταίες νά δημιουργούν καταστροφικές έκρήξεις, δεδομένου ότι οι άρθρώσεις των καπιταλιστικών με προκαπιταλιστικές κοινωνικές δομές, δεν άφηναν δυνατότητες γιά τήν πλήρη άνάπτυξή τους.¹⁷

Μέ βάση αυτή τή συλλογιστική ή Ρ. Λούξεμπουργκ έπεξεργάστηκε μιά καινούργια αντίληψη γιά τή συσσώρευση του κεφαλαίου, τήν όποια πλέον αντιμετώπιζε ως διυπόστατη ιστορική διαδικασία μεταξύ σχέσεων οι όποιες συνέδεσαν όχι άπλώς και μόνο τάξεις αλλά και δλόκληρους τρόπους παραγωγής.¹⁸ Οι συνέπειες, από τή διεύρυνση της έννοιας της συσσώρευσης ήταν άρκετά σημαντικές γιά τήν άνάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τήν Ρ. Λούξεμπουργκ, διότι της επέτρεψαν νά προχωρήσει στην ταξινόμηση της ιστορικής εξέλιξης του συστήματος, με άξονα όχι τίς εξελίξεις στην διάρθρωση των παραγωγικών σχέσεων του συστήματος, αλλά τίς μεταβολές στις άρθρώσεις του καπιταλισμού με προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής.¹⁹ Φυσιολογικά λοιπόν, ή Ρ. Λούξεμπουργκ, άκολουθώντας αυτή τή συλλογιστική μετατόπισε τό επίκεντρο της άνάλυσής της από τήν ταξική πάλη στά πλαίσια του καπιταλισμού, στην σύγκρουση μεταξύ σχετικά ένοποιημένων κοινωνικών

13. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 330-5.
R. Luxemburg AC, σ. 50, 55-7.

14. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 342.

15. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 345.

16. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 346-7.
R. Luxemburg, ACσ. 64.

17. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 364-7.

18. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 412.

19. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 366.

σηματισμών και διέκρινε τρία κύρια στάδια ιστορικής ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Τό στάδιο της σύγκρουσης με τή «φυσική οικονομία», τό στάδιο της σύγκρουσης με τήν έμπορευματική οικονομία και τό τελικό στάδιο «της ανταγωνιστικής πάλης του κεφαλαίου στη διεθνή σκηνή για τούς έναπομείνοντες δρους συσσώρευσης».²⁰

Στάδια ιστορικής εξέλιξης του καπιταλισμού και οι λειτουργίες του πολιτικού στοιχείου

Στό πρώτο στάδιο της εξέλιξης του, τό κεφάλαιο, σύμφωνα με τό σχήμα της Ρ. Λούξεμπουργκ, έρχεται σε επαφή με τίς διάφορες μορφές της «φυσικής οικονομίας», τίς όποιες και διαρρηγνύει με τή συνδυασμένη χρήση στρατιωτικής και οικονομικής βίας. Κατ' αυτόν τόν τρόπο στη θέση των κοινωνικών δομών, οι όποιες περιεμπόδιζαν τήν επέκταση του κεφαλαίου, δημιουργείται ένα κενό κατάλληλο για τήν, άπρόσκοπτη πλέον, διευρυμένη άναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων.²¹

Σέ δεύτερο στάδιο ή έδραίωση έμπορευματικών σχέσεων ανταλλαγής, μέσα στο κοινωνικό κενό των πρώην φυσικών οικονομιών, και ή επέκταση των μηχανισμών της άγοράς σε εύρεια κλίμακα, άνοίγει τόν δρόμο για τήν ένσωμάτωσή τους μέσα στο γενικό πλαίσιο των λειτουργιών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ή ένσωμάτωση αυτή δέ ολοκληρώνεται σε τεχνική φάση με τό διαχωρισμό της βιομηχανίας από τόν άγροτικό τομέα, ή όποια δημιουργεί και τούς αναγκαίους δρους της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής.²²

Τό τελευταίο στάδιο στο θεωρητικό σχήμα της Ρ. Λούξεμπουργκ χαρακτηρίζεται από τήν εύρύτατη κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσα στο Διεθνές Σύστημα, ή όποια εξαιτίας άκριβώς της συρρίκνωσης των δυνατοτήτων επέκτασης μέσω «φυσικών οικονομιών», οδηγεί στην αύξηση της έντάσεως των ένδογενών καπιταλιστικών αντιφάσεων. Συνεπώς ή ένδοκαπιταλιστική διαμάχη όξύνεται επικίνδυνα, και καθώς ή διευρυμένη άναπαραγωγή του κεφαλαίου μπορεί πλέον νά γίνει μόνο εις βάρος των ελάχιστων φυσικών οικονομιών που άπομένουν και ή κάποιον από τούς υπάρχοντες καπιταλιστικούς σχηματισμούς, ή πολιτική/στρατιωτική βία επανέρχεται στο έπικεντρο των εξελίξεων. Με τή διαφορά ότι ή άπειλούμενη σύγκρουση άφορά πλέον όχι άνισα αναπτυγμένους αντιπάλους, αλλά ισχυρότατους έθνικούς σχηματισμούς, με ιδιαίτερα αναπτυγμένες πολιτικές δυνατότητες, και φυσιολογικά θέτει σε κίνδυνο τήν επιβίωση του ανθρώπινου πολιτισμού στο σύνολό του.²³

Είναι σαφές ότι ή λειτουργία του πολιτικού/στρατιωτικού στοιχείου είναι κεντρική στο θεωρητικό σχήμα της Ρ. Λούξεμπουργκ, και κατά κάποιον τρόπο έννοιοει τήν άρχή και τό τέλος της εξελικτικής διαδικασίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μιά προσεκτική μελέτη της χρήσης αυτού του στοιχείου από τήν Ρ. Λούξεμπουργκ άποκαλύπτει τούς δύο πιο σημαντικούς λόγους αυτής της έπιμονής στην

προτεραιότητα των έξωοικονομικών παραγόντων κατά τό άνοιγμα και τό κλείσιμο της καπιταλιστικής εξέλιξης:

α) Οι ισχυρές δυνάμεις άντίστασης των «φυσικών οικονομιών», οι όποιες προσδιορίζονται από τήν αύξημένη έσωτερική τους συνοχή, έκανε αναγκαία τή διάρρηξη των δομών τους, διότι διαφορετικά ή άπλή οικονομική ύποταγή τους στους κανόνες του κεφαλαίου δέν θά επέτρεπε τήν πλήρη έκμετάλλευσή τους.²⁴

β) Οι ξαφνικές έκρήξεις των οικονομικών κρίσεων στις καπιταλιστικές οικονομίες δέν επέτρεπαν τή σταδιακή διάβρωση των «φυσικών οικονομιών» διαμέσου των μηχανισμών του διεθνούς έμπορίου και των ροών του κεφαλαίου, κάνοντας αναγκαία τή χρήση έξωοικονομικών μέτρων για τήν κατάκτησή τους.²⁵

Ή έννοια του ιμπεριαλισμού και ή καταστροφή του καπιταλισμού

Ή συνδυασμός των ιστορικών χαρακτηριστικών του τρίτου σταδίου εξέλιξης του καπιταλισμού με τόν κεντρικό ρόλο του πολιτικού στοιχείου στη σκέψη της Ρ. Λούξεμπουργκ, μάς οδηγεί στην κατανόηση της αντίληψής της για τόν ιμπεριαλισμό. Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο δέν είναι καθόλου περίεργο ότι για τήν Ρ. Λούξεμπουργκ ό ιμπεριαλισμός ως θεωρητική κατηγορία δέν είχε καμία σχέση ούτε με τήν αναδιοργάνωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ούτε με τήν άνάδειξη καινούργιων κοινωνικών αντιθέσεων. Άντίθετα, κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ ό ιμπεριαλισμός προσδιορίζεται από τή βασική αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ή όποια λειτουργούσε σε όλα τά στάδια της εξέλιξης του, χωρίς όρια επέκτασης των παραγωγικών δυνατοτήτων/περιορισμένη αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης. Έκείνο δέ που πραγματικά διαφορίζει τήν έποχή του ιμπεριαλισμού από τίς προηγούμενες είναι ή συρρίκνωση των «φυσικών οικονομιών», οι όποιες και λειτουργούσαν ως άσφαλιστικές δικλείδες του συστήματος έναντι των πιέσεων υπεραπαραγωγής/ύποκατανάλωσης. Είναι δέ τελικά αυτή ή συρρίκνωση που ύπαγορεύει τήν άνάγκη ενός διαρκώς όξυνόμενου έπεκτατισμού στη διεθνή σκηνή, φέρνοντας άντιμέτωπα πανίσχυρα καπιταλιστικά κράτη με πιθανότερες καταστροφικές συνέπειες για τό ανθρώπινο είδος.²⁶

Τρεις συγκεκριμένες αίτιες, οι όποιες πηγάζουν από τή βασική αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έπιτείνουν τήν κρίση του Διεθνούς Συστήματος στην έποχή του ιμπεριαλισμού:

α) Ή έξωτερικός δανεισμός από πηγή άπορρόφησης του πλεονάσματος, των αναπτυγμένων χωρών, εξελίσσεται σε έμπόδιο της καπιταλιστικής συσσώρευσης, διότι αναπτύσσει νέες ισχυρές και ανταγωνιστικές οικονομίες στο έξωτερικό.²⁷

β) Ή προστατευτισμός στενεύει τά όρια διευρυμένης άναπαραγωγής προς τά έξω και κατά τόν τρόπο αυτό όξύνει τίς αντιφάσεις στο έσωτερικό των καπιταλιστικών οικονομιών.²⁸

20. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 368.

21. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 368-85.

22. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 386-94.

23. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 395-418.

24. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 369-70.

25. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 370-1.

26. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 446.

27. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 421-9.

28. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 446-52.

γ) 'Ο μιλιταρισμός από διέξοδο στην άπορρόφηση του πλεονάσματος, ενισχύει τις επεκτατικές τάσεις των καπιταλιστικών κρατών και κάνει τή μεταξύ τους σύγκρουση όχι μόνο πιθανή αλλά και καταστροφική.²⁹

'Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής λοιπόν κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ πλησιάζει στην εποχή του ιμπεριαλισμού τά ιστορικά όρια τής επιβίωσης του καθώς τά μέσα που χρησιμοποιούνται για τή διευρυμένη άνα- παραγωγή του, αντιστρέφονται σέ αίτιες καθολικής κρίσης και κοινωνικής καταστροφής.³⁰

Ίστορικά προβλήματα

Από ιστορική άποψη ή θεωρία τής Ρ. Λούξεμπουργκ μπορεί νά κατανοηθεί ως σύζευξη δύο βασικών σχημάτων, τής εξέλιξης του καπιταλισμού μέσα από τή διαδοχή των βασικών σταδίων και του προσδιορισμού των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ιμπεριαλισμού ως κυρίαρχης τάσης του τρίτου σταδίου του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Είναι λοιπόν αναγκαίο, για νά καταλάβουμε τή έννοια του ιμπεριαλισμού, νά συγκεντρώσουμε τήν προσοχή μας στό ιστορικό σχήμα τής Ρ. Λούξεμπουργκ και νά τό αναλύσουμε ως ένιαίο σύνολο. Διαφορετικά κινδυνεύουμε νά σχηματίσουμε μίαν άποσπασματική αντίληψη για τήν άνάλυση του ιμπεριαλισμού από τήν Ρ. Λούξεμπουργκ και ίσως νά παρανοήσουμε ουσιώδεις πλευρές τής προβληματικής τής.

'Αρχίζοντας μέ τό πρώτο στάδιο του ιστορικού σχήματος εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παρατηρούμε ότι ή Ρ. Λούξεμπουργκ θεωρεί πώς ό καπιταλισμός πάντοτε τείνει νά εξαφανίσει τις όποιοσδήποτε μορφές «φυσικής οικονομίας» μέ τις όποιες έρχεται σέ έπαφή.³¹

'Ετσι γενικεύοντας τήν αναπόφευκτη σύγκρουση μεταξύ καπιταλισμού/«φυσικής οικονομίας», ή Ρ. Λούξεμπουργκ έκλαμβάνει τις έπαναστάσεις εναντίον τής φεουδαρχίας στην Εύρώπη και τήν άποικιακή πολιτική των αναπτυγμένων χωρών εναντι των άναπτυκτων ως έκφορές τής ίδιας ιστορικής τάσης.

'Ομως ή γενίκευση αυτή οδηγεί τήν Ρ. Λούξεμπουργκ σέ άδυναμία νά διακρίνει τήν ιδιαιτερότητα τής άνέλιξης του καπιταλισμού μέσα από τις ίδιες τις κοινωνικές δομές/άντιφάσεις τής φεουδαρχίας, από τις ειδικές πολιτικές/οικονομικές συναρθρώσεις οι όποιες συνδέουν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής των αναπτυγμένων οικονομιών μέ τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής στις περιφέρειες. 'Ως άποτέλεσμα δέ αυτής τής άδυναμίας ξειδίκευσης των δύο διαφορετικών τύπων άρθρωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής/«φυσικής οικονομίας», ή Ρ. Λούξεμπουργκ δέν μπορεί νά εξηγήσει πώς είναι δυνατόν σέ αντίθεση μέ τή διάλυση τής φεουδαρχίας, ή επέκταση των λειτουργιών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις περιφέρειες νά συμβαδίζει μέ τήν επιβίωση των κυριότερων προκαπιταλιστικών δομών. 'Η δυνατότητα διοχέτευσης του πλεονάσματος των προκαπιταλιστικών οικονομιών στις αναπτυγμένες οικονομίες τής Δύσης, χωρίς τήν κατ' ανάγκην καταστροφή των κυριότερων δομών τους, δέν είχε θέση στό ιστορικό σχήμα τής Ρ. Λούξεμπουργκ, και κατά τον τρόπο αυτό μία σημαντική κατηγορία δομών και αντιθέσεων του Διεθνούς Συστήματος μένει εκτός τής προβληματικής τής.³²

Προχωρώντας στό δεύτερο στάδιο εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ή Ρ. Λούξεμπουργκ ίσχυρίζεται ότι μετά τήν καταστροφή των «φυσικών οικονομιών» οι έμπορευματικές λειτουργίες άνταλλαγής, όλοκληρώνουν τήν ένσωμάτωση των νέων οικονομιών στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.³³ Στο σημείο αυτό ή Ρ. Λούξεμπουργκ παρουσιάζεται νά ύποστηρίζει ότι οι λειτουργίες τής άγοράς είναι επαρκείς νά όλοκληρώσουν τό μετασχηματισμό των προκαπιταλιστικών οικονομιών. 'Ομως ή μέχρι τις μέρες μας επιβίωση προκαπιταλιστικών δομών στις περιφέρειες, οι όποιες, παρά τις γενικευμένες λειτουργίες των μηχανισμών τής άγοράς και τή διάρρηξη των δομών τους στην εποχή τής άποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού, διατηρούν τά κύρια χαρακτηριστικά των παραγωγικών μηχανισμών τους, διαψεύδει τήν αντίληψη τής Ρ. Λούξεμπουργκ περί αιτιώδους συνάφειας μεταξύ των λειτουργιών τής άγοράς και τής εξαφάνισης των προκαπιταλιστικών δομών. 'Αλλωστε, τό κύριο παράδειγμα καπιταλιστικού μετασχηματισμού/διάλυσης τής φεουδαρχίας τό όποιο ύπάρχει και στηρίζεται στην εξέλιξη των ευρωπαϊκών οικονομιών, δείχνει ότι οι βασικές τάσεις μετασχηματισμού είχαν τις ρίζες τους στην ιδιαιτερότητα των παραγωγικών δομών τής φεουδαρχίας στην Εύρώπη, ενώ οι λειτουργίες τής άγοράς δευτερεύοντα μόνο ρόλο έπαιζαν στην διαδικασία μετασχηματισμού.³⁴

'Αντίθετα οι δομικές διαφορές των παραγωγικών μηχανισμών στις περιφερειακές οικονομίες δημιούργησαν άλλες προοπτικές εξέλιξης. Διαθέτοντας μεγαλύτερη έσωτερική συνοχή, αυτές οι οικονομίες δέχονταν τις επιδράσεις των μηχανισμών τής άγοράς χωρίς τή δημιουργία διαλυτικών τάσεων, οι όποιες άποδιοργάνωναν τις λειτουργίες τους και οδηγούσαν στην ιστορική εμφάνιση τής έργατικής δύναμης ως έμπορεύματος.³⁵ Μέσα σέ αυτό τό πλαίσιο οι οικονομίες αυτές ναι μέν άνέπτυξαν μία συμβιωτική σχέση μέ τους μηχανισμούς τής άγοράς, όμως αυτή ή ίδια ή άσύμμετρη σχέση μεταξύ έμπορευματικής άνταλλαγής και προκαπιταλιστικών τρόπων παραγωγής έγινε ό βασικός μοχλός τής ένσωμάτωσής τους στό Διεθνές Συστήματος υπό τήν κυριαρχία των καπιταλιστικών οικονομιών.³⁶

29. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 454-66.

30. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 446 και R. Luxemburg, AC, σ. 147.

31. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 369.

32. Διαφορετική προσέγγιση τής εξέλιξης των περιφερειακών κοινωνιών μέ βάση τήν άρθρωση των τρόπων παραγωγής ύπάρχει στό έργο του D.P. Rey: *Les Alliances de classes* (Παρίσι, 1973).

Βλ. επίσης A. Foster-Carter: "The modes of production debate" στό *New Left Review*, No. 107, σ. 55-67.

A. Brewer *δπ.π.*, σ. 182-207

B. Hinders-P. Hirst: *Procapitalist modes of production* (Λονδίνο, 1975).

B. Hinders-P. Hirst: *Modes of production and social formation* (Λονδίνο, 1977).

33. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 386.

34. Βλ. R. Hilton(ed): *The transition from feudalism to capitalism* (Λονδίνο, 1976).

35. Βλ. Umberto Melotti: *Marx and the third world* (Λονδίνο, 1977).

36. Σέ αυτό τό σημείο οι τριτοκοσμικές θεωρίες φαίνονται νά άπομακρύνονται από τή συλλογιστική τής Ρ. Λούξεμπουργκ. Βλ. για παράδειγμα A. Brewer, *δπ.π.*, σ. 158-181, I. Roxborough, *δπ.π.*, κεφ. 3,4,5.

Κατά τόν ίδιο τρόπο καί ή παρατήρηση τής Ρ. Λούξεμπουργκ, περί αναπόφευκτου διαχωρισμού του βιομηχανικού από τόν αγροτικό τομέα των πρώην «φυσικών οικονομιών», κατά τό δεύτερο στάδιο εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παρουσιάζεται προβληματική από ιστορική άποψη. Ή αντίσταση των προκαπιταλιστικών δομών στις περιφέρειες, σέ συνδυασμό μέ τήν πολιτική κυριαρχία των καπιταλιστικών κρατών καί τίς λειτουργίες τής αγοράς πρὸς ὄφελος τῶν τελευταίων, καθόρισαν μίαν ιδιότυπη κατάσταση στασιμότητας καί σταθερότητας ή ὁποία ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύει σέ πολλές περιφερειακές οικονομίες. Ὁ διαχωρισμός βιομηχανίας/ἀγροτικού τομέα πού προέβλεπε ή Ρ. Λούξεμπουργκ, φαίνεται νά ταιριάζει κατά κύριο λόγο στήν ἐμπειρία τής γέννησης/ἐξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στήν Εὐρώπη, ἐνῶ οἱ τροχιές τῶν περιφερειακῶν οικονομῶν ἦταν τελειῶς διαφορετικές.³⁷

Εἶναι ὁ ἰμπεριαλισμός τό στάδιο καταστροφῆς τοῦ καπιταλισμοῦ;

Ή ἐπίσημανση τῶν ιστορικῶν ἀδυναμιῶν τής θεωρίας τής ἐξάπλωσης/ἐπιβίωσης του καπιταλισμοῦ διαμέσου τῆς σχέσης του μέ τή «φυσική οικονομία», εἶναι μιά καλή εἰσαγωγή στά προβλήματα τῆς ἀνάλυσης τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιά τόν ἰμπεριαλισμό ὡς φαινόμενον του τρίτου σταδίου αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ, τό τρίτο στάδιο ἐξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγῆς κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ χαρακτηρίζεται ἀπό τήν κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγῆς σέ παγκόσμια κλίμακα, ή ὁποία καί γενίκευε τήν κεντρική ἀντίθεση του συστήματος, ὑποκατανάλωση/ὑπερπαραγωγή, καί καθιστοῦσε ἀναπόφευκτο τό ξέσπασμα καταστροφικῶν κρίσεων διεθνῶς.

Ή ἱστορική ἐμπειρία ὁμως τῆς ἐξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγῆς ἀπό τό τελευταῖο τέταρτο του 19ου αἰῶνα δέν συμφωνεῖ μέ αὐτή τήν περιοριστική προοπτική τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ. Ἀντίθετα οἱ ἐξαιρετικά γρήγοροι ρυθμοί ἀνάπτυξης του καπιταλισμοῦ στή Γερμανία καί τίς ΗΠΑ, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀδυναμία τῶν ὑπόλοιπων καπιταλιστικῶν οικονομῶν νά ἀκολουθήσουν ἀνάλογες πορείες, πράγματι δημιούργησαν συνθήκες γενικότερης ἀποσταθεροποίησης του Διεθνούς Συστήματος, οἱ ὁποῖες ὁμως σέ καμία περίπτωση δέν ἦταν ἀπλά παράγωγα τῆς κεντρικῆς ἀντίθεσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγῆς, ὅπως τήν παρουσίασε ή Ρ. Λούξεμπουργκ.³⁸ Ή πάλι τῆς Μ. Βρετανίας καί τῆς Γερμανίας γιά τήν ἡγεμονία του Διεθνούς Συστήματος, μέσα σέ συνθήκες γενικῆς ἀστάθειας, ή ὁποία προέκυψε ἀπό τήν ἀναδιάρθρωση του διεθνούς καταμερισμοῦ ἐργασίας καί τήν ἀνισόμερη ἀνάπτυξη τῶν κυριότερων οικονομῶν, θά μπορούσε πῶς σωστά νά θεωρηθεῖ ὡς ἀδυναμία τῶν πολιτικῶν δομῶν ἡγεμονίας του Διεθνούς Συστήματος νά ἀναπροσαρμοστοῦν σύμφωνα μέ τίς νέες οικονομικές συνθήκες ἰσορροπίας στή διεθνή σκηνή. Ἐπιπλέον οἱ ἴδιοι οἱ ὄροι του ἐνδοκαπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ὑπαγόρευαν σταθερά αὐξανόμενους ρυθμούς ἐπενδύσεων στή βιομηχανία, ἀνοδο τῆς παραγωγικότητας καί διαρκή ροή ἐργατικῶν μαζῶν ἀπό τόν αγροτικό στό βιομηχανικό τομέα. Ἐτσι ή ἀναλογία του πλεονάσματος ή ὁποία διοχετεύεται σέ ἐπενδύσεις, παρουσιάζε σταθερά ἀνοδική τάση καί σέ συνδυασμό μέ τίς ξένες

ἐπενδύσεις ἀπομάκρυνε τή δυνατότητα κρίσεων ὑποκατανάλωσης/ὑπερπαραγωγῆς.³⁹ Ἐνῶ λοιπὸν οἱ ἀσυμμετρίες στήν ἐξέλιξη του καπιταλιστικού τύπου παραγωγῆς μέσα στίς διάφορες ἀναπτυγμένες οικονομίες δημιουργοῦσαν ὄρους ἀνισόμερης ἀνάπτυξης καί κρίσης του Διεθνούς Συστήματος, ή προοπτική τῆς στασιμότητας καί τῆς παρακμῆς, τήν ὁποία ή Ρ. Λούξεμπουργκ προέβλεπε ὡς δρόμο πρὸς τήν καταστροφή, ἀντιστρατεύεται τίς συγκεκριμένες ιστορικές ἐμπειρίες.

Μέ αὐτή τή συλλογιστική, καί ή ἐπιμονή τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ νά θεωρεῖ τόν ἰμπεριαλισμό ὡς ἀπλή πολιτική ἔκφραση τῆς οικονομικῆς τάσης πρὸς γενικευμένη καταστροφή, παρουσιάζει σημαντικές ιστορικές ἀδυναμίες. Ὅχι μόνον τέτοια γενικευμένη τάση δέν ὑπῆρχε, ἀλλά καί ἐάν ἀκόμη παραδεχθῶμε τήν ὑπαρξή της, δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑπάρχει πάντοτε κάποια γραμμική ἀντιστοιχία μεταξύ οικονομικῶν καί πολιτικῶν τάσεων.

Ἐντὶ τῶν καταστροφικῶν συνεπειῶν πού προέβλεπε ή Ρ. Λούξεμπουργκ, οἱ πολιτικές συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς του ἰμπεριαλισμοῦ καί ή τελική ἔκβαση τῆς πάλης γιά τήν ἡγεμονία του Διεθνούς Συστήματος, δημιούργησαν τούς ἀναγκαίους ὄρους γιά τήν ἀναδιόρθωση τῶν πολιτικῶν δομῶν του Διεθνούς Συστήματος, ἔτσι ὥστε νά βρισκονται σέ ἀντιστοιχία μέ τίς καινούργιες ἰσορροπίες μεταξύ τῶν ἀναπτυγμένων οικονομῶν. Καί πράγματι, μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ή ἐδραίωση ἑνὸς ριζικά νέου συστήματος πολιτικῶν σχέσεων στό διεθνές πεδίο, δημιούργησε τίς βασικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀπροσδόκητη ὄσο καί δυναμική ἀνάπτυξη του καπιταλιστικού τύπου παραγωγῆς μέχρι τίς μέρες μας.⁴⁰

Μιλταρισμός, ἐξωτερικός δανεισμός καί προστατευτισμός: Ἱστορικές κατηγορίες ή βήματα πρὸς τήν Ἀποκάλυψη;

Οἱ ἀδυναμίες ιστορικῶν συμπερασμάτων τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γίνονται πῶς καθαρές, ἐάν ἐξετάσουμε τά φαινόμενα του милитарισμού, του ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ καί του προστατευτισμοῦ, σέ σχέση μέ τίς συγκεκριμένες τους ἐπιδράσεις στίς λειτουργίες καί τίς δομές του Διεθνούς Συστήματος.

Ὁ ἐξωτερικός δανεισμός τῶν προκαπιταλιστικῶν οικονομῶν δέν ὀδήγησε, ὅπως περίμενε ή Ρ. Λούξεμπουργκ., στήν γενικευμένη ἐξάπλωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγῆς στίς περιφέρειες.

Κατά παράδοξο τρόπο, τίς πῶς πολλές φορές ὁ ἐξωτερικός δανεισμός λειτουργοῦσε ὡς σταθεροποιητικὸς παράγοντας τῶν προκαπιταλιστικῶν δομῶν. Τά χρή-

37. Γιά μιά πῶς ρεαλιστική εἰκόνα τῆς ιστορικῆς ἐξέλιξης τῶν περιφερειακῶν κοινωνιῶν βλ. Ρ. Baran: *The political economy of growth* (Ν. Ὑόρκη, 1962), κεφ. 5,6,7, Μ. Caldwell: *The wealth of some nations* (Λονδίνο, 1977), κεφ. 2.

38. Βλ. D.S. Landes: *The Unbound Prometheus* (Κέμπριτζ, 1972) κεφ. 5,6 καί ἰδίως σ. 231-49.

39. Βλ. στήν ἀδημοσίευτη διατριβή μου *Some Problems in the Classical Marxist Theories of Imperialism* (Λονδίνο, 1983), κεφ. 5,6.

40. Βλ. γιά παράδειγμα: Ρ. Calvocoressi, *World Politics since 1945* (Λονδίνο, 1968), G. Lichtheim: *Europe in the twentieth century* (Λονδίνο, 1974), κεφ. 13,14.

41. Βλ. Η. Feis: *Europe the World's Banker* (Κλίφτον, 1974) κεφ. 14,15,16,17,19

ματο τὰ ὅποια ἔρχονταν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ὑποστήριζαν τις κυρίαρχες ὀλιγαρχίες τῶν περιφερειακῶν οἰκονομιῶν νὰ ἐδραϊώσουν τὴ δύναμή τους, παρεμποδίζοντας τὴν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν/οἰκονομικῶν δυνάμεων καὶ δομῶν, οἱ ὅποιες περιείχαν τὴ δυναμικὴ τοῦ μετασχηματισμοῦ. Ἐπιπλέον, δεδομένου ὅτι τὰ οργανωμένα τραπεζικά συμφέροντα τῶν ἀναπτυγμένων οἰκονομιῶν ἀνέμεναν τὴν εἰσπραξὴ σημαντικῶν κερδῶν ἀπὸ αὐτὰ τὰ δάνεια, οἱ τραπεζικοὶ κύκλοι τῶν καπιταλιστικῶν γῶρων πιέζαν τις ἐθνικὲς κυβερνήσεις τους νὰ σπεύσουν σὲ βοήθεια τῶν περιφερειακῶν ὀλιγαρχιῶν, ὅσες φορές οἱ τελευταῖες βρισκόνταν ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ κοινωνικῶν/πολιτικῶν διαταραχῶν.

Δημιουργοῦνταν λοιπὸν ἓνα ισχυρότατο πλέγμα οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν τραπεζικῶν κύκλων τῶν καπιταλιστικῶν οἰκονομιῶν καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν τῶν προκαπιταλιστικῶν οἰκονομιῶν, το σπείο καὶ λειτουργοῦσε ὡς σταθεροποιητικὸς παράγοντας τῶν τελευταίων καὶ ἔφραζε τὸν δρόμο τῶν ἀνεπτυξιακῶν τάσεων.⁴¹

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ ὅσο διάστημα οἱ προκαπιταλιστικὲς οἰκονομίες ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκπληρῶσουν τις δανειακὲς τους ὑποχρεώσεις, τὸ ὅλο σύστημα τοῦ ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ λειτουργοῦσε πρὸς ὄφελος καὶ τῶν προκαπιταλιστικῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ τοῦ τραπεζικοῦ κεφαλαίου. Οἱ τραπεζικοὶ μηχανισμοὶ τῶν καπιταλιστικῶν οἰκονομιῶν ὄχι μόνον ἀπομυζοῦσαν, μεσῶ τῆς εἰσπράξεως τόκων, τὸ πλεόνασμα τῶν περιφερειῶν ἀλλὰ καὶ διέπυρναν τις δυνατότητες πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐθνικῶν τους κρατῶν στὶς περιφέρειες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ προκαπιταλιστικὲς ὀλιγαρχίες, μαζὶ μὲ τις ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους εἰσροὲς κεφαλαίων, εἶχαν καὶ τὸ ὄφελος τῆς πολιτικῆς/στρατιωτικῆς ὑποστήριξης τῶν μεγάλων δυνάμεων σὲ ὥρες πολιτικῆς κρίσης καὶ ἀβεβαιότητος.⁴²

Ἡ ἴδια ἀδικαιολόγητη ἴσως ἔμφαση, στὶς καταστροφικὲς προοπτικὲς τῶν λειτουργιῶν του, ὑπάρχει στὴν ἀνάλυση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιὰ τὸν προστατευτισμὸ. Ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ εἶχε κατ' ἀρχὴν δίκιο νὰ θεωρήσει τὴν ἐπιστροφή στὸν προστατευτισμὸ περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς ἀποσταθεροποιητικὸ παράγοντα τῆς διεθνούς οἰκονομίας (ΔΟ). "Ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς ὅτι, ἤδη στὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα, ὁ προστατευτισμὸς εἶχε γίνει ἓνα ἀνυπερβλήτο εμπόδιο στὴ διαδικασία καπιταλιστικῆς συσσώρευσης εἶναι μᾶλλον ὑπερβολικός. Μὲ βάση τὴ δυνατότητα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς νὰ ἀναδιοργανῶνει τις παραγωγικὲς δομὲς του, βαθαίνοντας τις παραγωγικὲς σχέσεις/λειτουργίες του, καὶ παίρνοντας ὑπόψη τὴν ἔλλειψη συγχρονισμοῦ τῶν οἰκονομικῶν κύκλων τῶν κυριωτέρων οἰκονομιῶν στὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα, εἶναι σὲ θέση κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ συσσώρευση κεφαλαίου μποροῦσε νὰ λειτουργήσει πολὺ καλά σὲ ἐθνικὴ κλίμακα. Ἡ θέση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ ὅτι ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς ἤθ' ἐπιβίωνε μέσα ἀπὸ τὴ διεθνοποίηση τῶν διαδικασιῶν συσσώρευσης ἢ θ' ἀποστρεφόταν σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, ὑπὸ τὸ βῆρος τῆς κεντρικῆς του ἀντίθεσης, παρουσιάζεται με βάση τὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία ὑπερβολικὴ καὶ ἐξαιρετικὰ περιοριστικὴ. Πράγματι, τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς διεθνούς οἰκονομίας στὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα δὲν ἦταν ἡ διευρυνόμενη συσισμοτικότητα τῶν λειτουργιῶν τῆς, ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη συγχρονισμοῦ τῶν κυριωτέρων μερῶν τῆς. Ἐτσι, οἱ λειτουργίες συσσώρευσης σὲ ἐθνικὴ κλίμακα ὄχι μόνον δὲν εἶχαν ἐξαντλήσει τὴ δυναμικότητά τους, ἀλλὰ ὅπως ὑποδείχθηκε στὴ μεσοπολεμικὴ

περίοδο, αὐταρχικοὶ δρόμοι καπιταλιστικῆς συσσώρευσης/ἀνάπτυξης σὲ συνθήκες σχεδὸν πλήρους ἀπομονωτισμοῦ ἦταν ἀπολύτως δυνατοὶ καὶ πραγματοποιήσιμοι.⁴³

Τέλος ἡ ἀντίληψη τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιὰ τὸν μιλιταρισμὸ, ἐνῶ ἐπισημαίνει σωστὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία τοῦ φαινομένου γιὰ τὴν ἰσορροπία τοῦ Διεθνούς Συστήματος ἀποτυγχάνει νὰ προσδιορίσει μὲ ἐπάρκεια τις δυνατὲς ἐπιδράσεις του, ἀπολυτοποιώντας τὴ δυνατότητα νὰ γίνει ὁ μιλιταρισμὸς ὁ κύριος παράγοντας καταστροφῆς. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα φαίνεται νὰ τὴν ὀδηγεῖ ἡ θεώρηση τοῦ μιλιταρισμοῦ ὡς βασικοῦ μηχανισμοῦ ἀπορρόφησης πλεονάσματος, ἡ ὅποια συνδέει τὴ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν μὲ τὴν ἐντονη καὶ διαρκὴ αὔξηση τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διασύνδεση μεταξύ ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάσματος/μιλιταρισμοῦ παρουσιάζεται ἀνεπαρκῆς ἀπὸ ἱστορικὴ ἀπόψη. Διότι ναί μὲν οἱ ἀνερχόμενες καπιταλιστικὲς δυνάμεις τῶν ἀρχῶν καὶ μέσων τοῦ 20ου αἰῶνα (Γερμανία, Ἰαπωνία, Ἰταλία), στήριζαν οὐσιώδεις πλευρὲς τῆς διαδικασίας συγκέντρωσης στὴ δυναμικὴ ἐπέκταση τῶν ἐξοπλισμῶν. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει σὲ καμία περίπτωση ὅτι ὑπάρχει κάποιος γενικὸς δεσμὸς μεταξύ συσσώρευσης κεφαλαίου/στρατιωτικῶν δαπανῶν. Οὔτε ἡ ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν Εὐρῶπη καὶ τὴ Β. Ἀμερικὴ τὸν 19ο αἰῶνα, οὔτε καὶ τὰ βιομηχανικὰ θαύματα τῆς μεταπολεμικῆς Γερμανίας καὶ Ἰαπωνίας στηρίχθηκαν στὴν ἀνάπτυξη τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρά τὸ γεγονός ὅτι στὴν μεταπολεμικὴ περίοδο οἱ ΗΠΑ παρουσιάζουν σαφῆ δείγματα τυπικοῦ μιλιταρισμοῦ,⁴⁴ δὲν ἔχει ἀποδειχθεῖ ὁ ἀναγκαστικὸς χαρακτήρας τοῦ φαινομένου γιὰ τὴν ἰσορροπία τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομίας, ἐνῶ ἀντιθέτως ὑπάρχουν ἀπόψεις πού θεωροῦν τὸ μιλιταρισμὸ ἀποσταθεροποιητικὸ στοιχεῖο.⁴⁵

Μὲ βάση τις ἱστορικὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὴ σχέση μεταξύ μιλιταρισμοῦ/ἰσορροπίας τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει ὅτι ἡ κεντρικὴ σημασία τοῦ μιλιταρισμοῦ μετατίθεται στὸ διεθνὲς πεδίο. Πράγματι στὴ διατήρηση/διάρρηξη τῶν ἰσορροπιῶν τῶν διεθνῶν σχέσεων, ὁ στρατιωτικὸς παράγοντας ἔχει κάποια σημαντικὴ αὐτονομία, καὶ σὲ περιόδους κρίσεων μπορεῖ νὰ ἀναδειχθεῖ καὶ σὲ πρωταρχικὸ στοιχεῖο. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι τοῦ 20ου αἰῶνα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐπαρκῆ ἱστορικὰ τεκμήρια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης, δεδομένου ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπὸ καθαρὰ οἰκονομικὴ ἀ-

42. Βλ. Η Feis, *op. cit.* καὶ ἰδιαίτερα κεφ. 14, 16.

43. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν περίπτωση τῆς Γερμανίας στὰ ἔργα τῶν Μ. Kitchen: *The political economy of Germany 1815-1914*, κεφ. 7, W. O. Henderson: *The rise of German industrial power* (Λονδίνο, 1975), σ. 212-24.

44. Βλ. Ρ. Baran P. Sweezy: *Monopolies capital* (Λονδίνο, 1975), κεφ. 7, Μ. Kidron: *Capitalism and theory* (Λονδίνο, 1974), σ. 148-52.

45. Ὡς δείγματα σύγχρονης συζητήσεως περὶ μιλιταρισμοῦ βλ.: I. Cox: 'Goodbye Dentente' στὸ *Marxism Today*, Τομὸς 24, No. 9, σ. 5-11, F. P. Tompson: 'The logic of Exterminism' στὸ *New Left Review* No. 121, σ. 25-42, R. Williams: 'The rebirth of Unilateralism' στὸ *New Left Review* No. 124, σ. 25-42, R. Smith: 'Aspects of Militarism' στὸ *Capital and Class*, No. 19, σ. 17-32, D. Mackenzie: *Militarism and socialist theory*, *op. cit.*, σ. 33-37.

πονη ή Γερμανία και οι συμμαχοί της ήταν σημαντικά υποδεέστεροι των αντιπάλων τους. "Όμως ή δυσανάλογη, ως προς την οικονομική τους δυνατότητα, στρατιωτική ισχύ της Γερμανίας και των συμμάχων της στην Ευρώπη και της 'Ιαπωνίας στην 'Ασία κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, έκαναν ρεαλιστική την ανάπτυξη επιθετικής εξωτερικής πολιτικής και άνοιξαν τό δρόμο για την γενικευμένη σύρραξη.

Θεωρητικές αδυναμίες

Η επίσημανση των ιστορικών προβλημάτων της θεωρίας της Ρ. Λούξεμπουργκ για τον ιμπεριαλισμό, εισάγει τό μελετητή του έργου στα ερωτήματα που άφορούν τή θεωρητική/μεθοδολογική επάρκεια των έννοιών που χρησιμοποιούνται στην *Συσσώρευση του κεφαλαίου*. Επιπλέον επειδή ή θεωρητική ανάλυση της *Συσσώρευσης του κεφαλαίου* στηρίζεται κατά κύριο λόγο στή διερεύνηση των έννοιών του *Κεφαλαίου*, ή μελέτη του βιβλίου της Ρ. Λούξεμπουργκ οδηγεί άναπόφευκτα στή συζήτηση προβλημάτων τά όποια άφορούν άμεσα τήν επάρκεια/συνοχή του πιό σημαντικού έργου της μαρξιστικής θεωρίας.

Υπάρχουν αντιφάσεις στή δομή του «Κεφαλαίου»;

Ο κεντρικός στόχος του έγχειρηματος της Ρ. Λούξεμπουργκ ήταν ή άναδιοργάνωση της ανάλυσης του *Κεφαλαίου* κατά τέτοιο τρόπο ώστε:

α) νά λυθεί ή λογική αντίφαση μεταξύ του δευτέρου/πρωτου — τρίτου τόμων ως προς τον άναποφευκτο χαρακτήρα των καπιταλιστικών κρίσεων.

β) νά καταστεί ή μαρξιστική οικονομική θεωρία ικανή νά άναλυσει τή συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα.

Με αυτή τήν λογική ή Ρ. Λούξεμπουργκ πίστευε, ότι οι τρεις τόμοι του *Κεφαλαίου* θά άποκτούσαν τήν άναγκαία έσωτερική συνοχή, ώστε νά λειτουργήσουν ως μεθοδολογικά ένοποιημένα, άποδεικτικά στάδια στήν έρμηνεία των ιστορικών φαινομένων της εποχής της.

Πιό συγκεκριμένα, ή Ρ.Λ. θεώρησε ότι στό *Κεφάλαιο* ο Μάρξ ξεκίνησε τήν ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τήν έννοια του «άτομικού κεφαλαίου» (ΑΚ), όπου ή σχέση κεφαλαίου/έργασίας βρίσκεται στήν πιό απλή/άφηρημένη μορφή της, και προχώρησε κατά κύριο λόγο στόν δεύτερο και τρίτο τόμο, μέ τήν επεξεργασία της έννοιας του «γενικού κεφαλαίου» (ΓΚ), όπου ή ίδια βασική σχέση μελετάται στό συγκεκριμένο κοινωνικό/ιστορικό πλαίσιο των άναπτυγμένων χωρών.⁴⁶ Από τήν άλλη μεριά, ή Ρ.Λ. παρατήρησε ότι ένδύ στόν πρώτο και τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* οι έννοιες ΑΚ/ΓΚ έχουν τά ίδια βασικά χαρακτηριστικά και αντιφάσεις που οδηγούν στο ξεσπάσμα των κρίσεων, στό δεύτερο τόμο παρουσιάζονται κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ, νά λειτουργούν άπαλλαγμένες από τις ένδογενείς αντιφάσεις που υπάρχουν στήν μονάδα τους. Στό «μακρο-θεωρητικό» επίπεδο ή ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στόν δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* αντιφάσκει μέ τις «μικροθεωρητικές» της υποδομές.⁴⁷ Είχε λοιπόν ο Μάρξ αναλύσει μέ τόση σαφήνεια τις ένδογενείς αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, για νά φτάσει

στό μέσο του έργου του νά άρνηθεί τόν άναποφευκτο και νομοτελειικό χαρακτήρα των καπιταλιστικών κρίσεων; Αυτό ήταν, όπως ήδη έχουμε δει, και τό αφηρητικό έρώτημα στή σκεψη της Ρ. Λούξεμπουργκ, όταν άρχισε τή συγγραφή της *Συσσώρευσης του κεφαλαίου*.

Βαθμίδες άφαίρεσης αντί λογικών κατασκευών

Τό έρώτημα της Ρ. Λούξεμπουργκ μπορεί νά θεωρηθεί άνεπαρκές, ως κλειδί κατανόησης των προβλημάτων του *Κεφαλαίου*, εάν μετακινησουμε τή θεωρητική μας γωνία από τό χώρο των λογικών κατασκευών, στην άφαιρετική κλιμάκωση των διαφόρων έννοιών της ανάλυσης του Μάρξ. Μέ βάση αυτή τή θεωρητική μετατοπιση θά μπορούσε κανείς νά επισημάνει τά ακόλουθα σημεία, τά όποια άποτελούν αντίλογο στήν προβληματική της Ρ. Λούξεμπουργκ.

Κατ' άρχήν οι έννοιες του «άτομικού κεφαλαίου» και του «γενικού κεφαλαίου» όπως παρουσιάζονται στό έργο του Μάρξ δέν είναι όμοιείεις, και συνεπώς δέν μπορεί νά υποστηριχθεί ότι άναφέρονται στην ίδια κοινωνική αντίθεση. Τό «άτομικο κεφάλαιο» περιλαμβάνει τήν σχέση μεταξύ κεφαλαίου/έργασίας (ως μονάδων, υποθετοντας ότι στή διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου παίρνουν μέρος δυο μονον κοινωνικοί φορείς, τούς όποιους χωρίζει η κυριότητα των μέσων παραγωγής και ένώνει ή συνεργασία στή διαδικασία παραγωγής των έμπορευμάτων. Είναι δε τελικά αυτή ή διπλή άρθρωση της κυριότητας των μέσων παραγωγής μέ τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας από τό κεφάλαιο, ή όποια προσδιορίζει και τήν άνιση διανομή του πλεονάσματος στους συντελεστές της παραγωγής. Αν λοιπόν υποθέσουμε ότι από άποψη περιχομένου τό «γενικό κεφάλαιο» δέν είναι τίποτα άλλο παρά άθροιστικό σύνολο των «άτομικών κεφαλαίων», τότε παραδεχόμαστε πρώτον ότι στην καπιταλιστική κοινωνία υπάρχουν δυο μόνο εξαιρετικά συμπαγείς τάξεις, και δεύτερον ότι ή μεταξύ τους αντίθεση βρίσκεται σέ μία νομοτελειική διαδικασία πολώσης ή όποια άναπόφευκτα παράγει κρίσεις και καταστροφές.

Η πολυεδρικότητα όμως της ανάλυσης του Μάρξ στό *Κεφάλαιο* υπερβαίνει τά στενά όρια αυτού του μονοσήμαντου σχηματος. Όχι μόνο ο άνταγωνισμός μεταξύ των επιμέρους κεφαλαίων αλλά και οι διαδικασίες συγκεντροποίησης/συνπύκνωσης του κεφαλαίου, ή δημιουργία του έφεδρικού στρατού, ή άνάπτυξη των μονοπωλίων καθώς και ο δομικός μετασηματισμός των σχέσεων παραγωγής που προσδιορίζει τή μετάβαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τό ένα στάδιο στό άλλο, είναι άσυμβίβαστη μέ τήν αντίληψη που θεωρεί τό «άτομικο κεφάλαιο» και τό «γενικό κεφάλαιο» ως όμοιείεις ένότητες, οι όποιες σχηματίζονται μέ βάση μια και μοναδική κοινωνική αντίθεση.

Αντίθετα, εάν ή αντίληψη της Ρ.Λ. ήταν σωστή, ή θεωρία του Μάρξ θα ήταν άπροσφορη για όποιαδήποτε άλλη έρμηνεία των καπιταλιστικών οικονομικών.

46 Βλ. R Luxemburg, όπ π., σ. 343, 335-44, 345. R Luxemburg, ΑΣ, σ.62

47 Για τήν παρουσίαση των άποψών της Ρ. Λούξεμπουργκ βλ.

P. Swales, όπ π., σ. 203. M. Beales, *Underconsumption Theories* (Λονδίνο, 1976), σ. 192-3

πλήν εκείνης που θά κατέληγε στο δίλημμα καταστροφή ή σοσιαλισμός.

Ο Μάρξ όμως από το σύνολο της προσπάθειάς του στο *Κεφάλαιο* παρουσιάζεται να επιδιώκει πολύ διαφορετικούς στόχους. Έκλαμβάνοντας το «γενικό κεφάλαιο» ως γενικευμένη άρθρωση των ταξικών και ένδοταξικών αντιθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο Μάρξ επιχειρεί να ίχνηλατήσει τις προοπτικές ιστορικής εξέλιξης του συστήματος, σε αντίθεση μάλιστα προς την άπλοϊκή, γραμμική τροχιά που σχεδιάζει η μονοσήμαντη ανάλυση της Ρ. Λούξεμπουργκ με την μία και μοναδική ταξική αντίθεση.⁴⁸

Αν παραδεχθούμε όμως τη γραμμή σκέψης ή όποια υιοθετεί την πολυεδρικότητα της θεωρίας του *Κεφαλαίου*, παρατηρούμε ότι μεταξύ του «ατομικού κεφαλαίου» και του «γενικού κεφαλαίου» υπάρχει ένα σημαντικό κενό. Στο έργο του Μάρξ δεν προσδιορίζονται με σαφήνεια οι ενδιάμεσες θεωρητικές κατηγορίες/λειτουργίες, οι οποίες συνδέουν τον αφαιρετικό πυρήνα της ανάλυσης με την πιο σύνθετη/θεωρητικά πολυεδρική μορφή της κοινωνικής ολότητας υπό εξέταση. Αυτό το κενό θά μπορούσε ίσως να καλυφθεί με προσεκτική μελέτη του μέρους του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* το οποίο αναλύει τον γενικό νόμο της καπιταλιστικής συσσώρευσης⁴⁹ και περιέχει επαρκώς σαφείς ενδείξεις για την υπαρξη μιιάς ενδιάμεσης θεωρητικής κατηγορίας σχέσεων/μηχανισμών με το όνομα κοινωνικό κεφάλαιο (ΚΚ)/κοινωνική συσσώρευση.⁵⁰ Εκεί ο Μάρξ συγκεντρώνεται στη μελέτη των νόμων κίνησης/εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και θέλοντας να προσδιορίσει τα δυναμικά στοιχεία του συστήματος επισημαίνει τις συγκεκριμένες κατηγορίες σχέσεων και μηχανισμών, οι οποίοι συγκροτούνται ως άρθρωσεις ταξικών/ένδοταξικών αντιθέσεων, λειτουργούν στο κατώτερο δυνατό επίπεδο αφαίρεσης και είναι οι βασικές εστίες των τάσεων μετασχηματισμού.

Κοιταγμένο από αυτό το πρίσμα, το έργο του Μάρξ φαίνεται να στηρίζεται σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες κεφαλαίου: Στο «ατομικό κεφάλαιο» ως αφαιρετικό πυρήνα θεωρητικής επεξεργασίας, το «κοινωνικό κεφάλαιο» ως δυναμική σύνθεση των κοινωνικών σχέσεων/μηχανισμών και το «γενικό κεφάλαιο» ως συνολική και αφηρημένη άρθρωση του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων σε ένα ορισμένο στάδιο εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αρχίζοντας δε από την τρίτη κατηγορία, θά μπορούσε κάποιος να προσεγγίσει τα διαφορετικά ιστορικά φαινόμενα, εξειδικεύοντας την ανάλυσή τους με την παραγωγή των θεωρητικών εννοιών οι οποίες αρμόζουν σε κάθε βαθμίδα αφαίρεσης.⁵¹

48. Βλ. για παράδειγμα Β. Fine-L.Harris: *Rereading Capital* (Λονδίνο, 1977), κεφ. 1.

49. Βλ. Κ. Marx, *Capital* volume I. κεφ. XXV: The general law of capitalist accumulation, σ. 574-66.

50. Βλ. Κ. Marx, *δ.π.*, σ. 588-90.

51. Την αντίθετη αντίληψη ακολουθεί ο R. Rosdolsky ο όποιος υιοθετεί, όπως και η Ρ. Λούξεμπουργκ τη διάκριση μεταξύ ΑΚ/ΓΚ ως κατηγορίες του θεωρητικά αφηρημένου/ιστορικά συγκεκριμένου κεφαλαίου, με τη διαφορά ότι καταλήγει με το συμπέρασμα του αναπόφευκτου χαρακτήρα των κρίσεων που προέρχονται από την πτωτική τάση του κέρδους αντί των εκρήξεων της ύποκατανάλωσης.

Θεωρητικά λάθη της Λούξεμπουργκ: η «άνοιχτη» προοπτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής

Με άξονα τη μεθοδολογική αντίληψη για τη θεωρία του Μάρξ που προτείναμε, μπορεί κάποιος να κατανοήσει τις ρίζες του λάθους της Ρ. Λούξεμπουργκ στην ανάλυση του *Κεφαλαίου*. Εάν οι λειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής περιορίζονται αποκλειστικά στις δύο βασικές τάξεις του συστήματος ως αδιαίρετα σύνολα, με προκαθορισμένες καταναλωτικές απαιτήσεις, τότε είναι πολύ φυσικό, στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας να μην υπάρχουν ενδογενείς τρόποι απορρόφησης/κατανάλωσης του πλεονάσματος. Έτσι η Ρ. Λούξεμπουργκ μπορούσε να συμπεράνει ότι μαζί με τη διαδικασία συσσώρευσης, ο παραγωγικός μηχανισμός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής παρήγαγε και το μέσο της καταστροφής του υπό τη μορφή του μη απορροφήσιμου πλεονάσματος.

Έχοντας όμως αποκλείσει από την προβληματική της την έννοια του «κοινωνικού κεφαλαίου», η Ρ. Λούξεμπουργκ αγνόησε μερικές συγκεκριμένες δυνατότητες άνοιχτες στην διαδικασία διευρυμένης αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

α) Η επίδραση του ένδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού σπρώχνει τα «ατομικά κεφάλαια» προς αύξηση του ρυθμού των επενδύσεων, και αυτές οι νέες επενδύσεις με τη σειρά τους προσθέτουν νέες αγορές για την απορρόφηση του πλεονάσματος.⁵²

β) Η διευρυνση της τεχνικής/κοινωνικής, παραγωγικής υποδομής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ή όποια πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο σε περιόδους ανάπτυξης του συστήματος, προϋποθέτει σημαντική επέκταση της αναλογίας της εργατικής δύναμης ή όποια συμμετέχει στην παραγωγή, και κατ' αυτόν τον τρόπο διευρύνεται ή ενεργός καταναλωτική ζήτηση της εργατικής τάξης και μειώνονται οι πιέσεις του παραγόμενου πλεονάσματος.⁵³

γ) Η υπαρξη δυσαναλογίας στους ρυθμούς ανάπτυξης των δύο παραγωγικών τμημάτων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (τμήματα παραγωγής κεφαλαίου/καταναλωτικών εμπορευμάτων) και ιδιαίτερα ο υψηλότερος ρυθμός αύξησης του ποσοστού κέρδους στο τμήμα των κεφαλαιουχικών εμπορευμάτων, μπορεί να οδηγήσει σε μετατόπιση των επενδυτικών ροών από το καταναλωτικό προς το κεφαλαιουχικό τμήμα. Έτσι, και μέχρι την εξίσωση των δύο ρυθμών αύξησης του κέρδους, το πρόβλημα απορρόφησης του πλεονάσματος λύνεται εστω και προσωρινά.⁵⁴

Ακολουθώντας την προβληματική των βαθμίδων αφαίρεσης αντί της αναγωγικής μεθοδολογίας, ή όποια καταλήγει πάντοτε στις «βασικές» αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, συνειδητοποιούμε τις δυνατότητες που δημιουργούνται από την ίδια τη διαδικασία συσσώρευσης και είναι σε θέση να εξουδετερώσουν τις πιέσεις του μη απορροφήσιμου πλεονάσματος. Επιπλέον, γενικεύοντας τη χρήση της ίδιας προβληματικής στην ανάλυση του *Κεφαλαίου*,

52. Βλ. E. Mandel, *Late Capitalism* (Λονδίνο, 1975), σ. 30-1, E. Maudel, *Marxist economic theory* (Λονδίνο, 1974), σ. 363.

53. Βλ. Ρ. Sweezy, *δ.π.*, σ. 204.

54. Βλ. E. Mandel, *Late Capitalism*.

δέν θά ήταν τολμηρό νά ισχυριστεί κάποιος, ότι, αντίθετα από τά συμπεράσματα τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ, ὁ Μάρξ δέν ἐπιζητοῦσε νά ἀποδείξει τήν ἀναπόφευκτη καταστροφή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ εἰκόνα τῆς ἀνάλυσης τοῦ Μάρξ πού ἀναδεικνύεται ἀπό τήν κριτική θεώρηση τοῦ *Κεφαλαίου*, στή θέση τοῦ μονοδιάστατου συστήματος ἀντιθέσεων καί τοῦ διπολισμοῦ τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν οἱ ὁποῖες τῆς ἀποδίδονται ἀπό τήν Ρ. Λούξεμπουργκ, τοποθετοῦν μιά πολύ πῖο ἐκλεπτυσμένη ἀνάλυση τῆς κρίσης ὡς συμπύκνωση μιάς ποικιλίας ἀνθρώπων μεταξύ ταξικῶν/ἐνδοταξικῶν ἀντιθέσεων, καί ἀποδέχεται τουλάχιστον ἕμμεσα τήν πολυεδρικότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων! Τέλος, περνώντας ἀπό τούς περιορισμούς τοῦ προκαθορισμένου σχήματος, στίς ἀνοιχτές διαδικασίες ἀνάλυσης τῶν πῖο συγκεκριμένων κατηγοριῶν, ἡ θεωρία τοῦ *Κεφαλαίου* γίνεται ἕνα ἐπαρκές ἐρευνητικό μέσο γιά τή μελέτη τῶν ἱστορικῶν σταδίων μετασχηματισμοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καί κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἕμμεσα τουλάχιστον ἀρνεῖται τίς νομοτελειακές προβλέψεις περί ἀναπόφευκτων καταστροφῶν τοῦ συστήματος.⁵⁵

Μεθοδολογική ἀνεπάρκεια: Διαλεκτική ἢ ἐπιστημολογία;

Ἄλλα αὐτά τά θεωρητικά προβλήματα τοῦ ἔργου τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ μποροῦν νά κατανοηθοῦν πῖο ἀποτελεσματικά, ἐάν συγκεντρώσουμε τήν προσοχή μας στίς μεθοδολογικές ὑποδομές τῆς προβληματικῆς τῆς. Ὁ ἱστορικός ὕλισμός ὡς ἐνιαῖο θεωρητικό σύνολο ἦταν, κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ, μιά ἀτυχή σύζευξη οἰκονομίας καί διαλεκτικῆς.⁵⁶ Συνεπῶς οἱ λειτουργίες τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ ὡς φιλοσοφικοῦ πλαισίου τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας εἶχαν συρρικνωθεῖ στό ἔργο τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ, στόν τρόπο ἐφαρμογῆς τῆς οἰκονομικῆς ἀνάλυσης τοῦ *Κεφαλαίου*. Φυσιολογικά λοιπόν οἱ ἐννοιες πού χρησιμοποιοῦνταν προέρχονταν ἀπό τήν ἀπευθείας ἐφαρμογή τῶν κανόνων τῆς τυπικῆς λογικῆς στή θεωρία, καί τῆς διαλεκτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας στήν ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ἡ διορθωτική παρέμβαση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ στή συγκρότηση/παραγωγή τῶν θεωρητικῶν ἐνοιῶν, οἱ ὁποῖες ἀνέλυαν τήν ἱστορία, ἀπουσιάζει ὀλοκληρωτικά ἀπό τό ἔργο τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ.

Ἡ ἀπουσία τῆς παρέμβασης τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ παίζει σημαντικότερο ρόλο στήν προσπάθεια τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ νά διορθώσει τό *Κεφάλαιο*. Συνειδητοποιώντας ὅτι μέ βάση τό θεωρητικό σχῆμα τοῦ *Κεφαλαίου* δέν ἦταν σέ θέση νά ἀποδείξει τή νομοτελειακή καταστροφή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ θεώρησε ὅτι κάποιο λάθος ὑπῆρχε στό ἴδιο τό θεωρητικό σχῆμα τοῦ Μάρξ καί ἀλλάζοντας τή λογική δομή τοῦ κεντρικοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Μάρξ στόν δεύτερο τόμο, παρήγαγε ἕνα λογικά συνεκτικό, ἀναλυτικό σκελετό. Ἐφαρμόζοντας τέλος αὐτόν τόν θεωρητικό σκελετό, ὁ ὁπῖος ἐκ

κατακευῆς ἀπεδείκνυε τήν ἀναπόφευκτη καταστροφή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, στήν ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ «ἀπέδειξε» τήν ἀλήθεια τῶν ἱσχυρισμῶν τῆς καί θεωρητικά. Ὅμως, ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ, ἡ ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς τῆς ναί μέν βρισκόταν σέ ἀρμονία μέ τό θεωρητικό τῆς σχῆμα, εἶχε ὅμως πολύ λίγη σχέση μέ τή συγκεκριμένη ἱστορική πραγματικότητα.

Ἐπιπλέον, ἔχοντας μιά πολύ περιορισμένη ἀντίληψη τοῦ ρόλου τῶν μεθοδολογικῶν προβλημάτων, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ παρενόησε τούς στόχους καί τά κενά τοῦ *Κεφαλαίου*, διότι ἐξέλαβε τήν ἀδυναμία τοῦ Μάρξ νά προτείνει μιά συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα, ὡς ἔκφραση ἐνός κεντρικοῦ λογικοῦ λάθους. Στήν οὐσία ὅμως ὁ Μάρξ δέν κατόρθωσε νά περιλάβει στό ἔργο του ἱστορικές ἀναλύσεις, τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὄχι ἐξαιτίας κάποιου λογικοῦ λάθους, ἀλλά διότι δέν εἶχε ὀλοκληρώσει τήν ἐπεξεργασία τῶν θεωρητικῶν ἐνοιῶν, οἱ ὁποῖες χρειαζόνταν γιά ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα. Ἡ ἔλλειψη θεωριῶν γιά τό πολιτικό/ἰδεολογικό ἐπίπεδο τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, γιά τόν μετασχηματισμό τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς μέσα ἀπό τό πέρασμά του σέ διαφορετικά στάδια καί, τέλος, ἡ ἀνεπαρκῆς ἀνάλυση τῶν προκαπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς, καθιστοῦσε πράγματι ἀδύνατη τήν ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν φαινομένων μέ βάση τό ὑπάρχον θεωρητικό σχῆμα τοῦ Μάρξ.⁵⁷

Μέ βάση αὐτή τή συλλογιστική μπορεῖ, κάποιος νά ισχυριστεῖ ὅτι ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ θεώρησε ἀπό λάθος τά κενά τοῦ *Κεφαλαίου* ὡς ἀποτέλεσμα ἐνός κεντρικοῦ λογικοῦ λάθους, ἐνῶ στήν οὐσία τά κενά αὐτά ἐξέφραζαν τόν ἀνολοκλήρωτο χαρακτήρα τοῦ μαρξιστικοῦ ἔργου. Τελικά, προσπαθώντας νά διορθώσει τό ὑποτιθέμενο κεντρικό λογικό λάθος ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ φόρτισε τή θεωρία τοῦ *Κεφαλαίου* μέ κάτι ξένο πρὸς τή θεωρητική οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τή νομοτελειακή πρόβλεψη τῆς ἀναπόφευκτης καταστροφῆς τοῦ καπιταλισμοῦ. Ταυτόχρονα, ἐπιδιώκοντας νά παρουσιάσει τήν «διορθωμένη» ἀνάλυση τοῦ *Κεφαλαίου* ὡς ἀπολύτως ἐπαρκῆ ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ γενίκευσε τήν οἰκονομική θεωρία τοῦ καπιταλιστικοῦ κεφαλαίου παραγωγῆς καί τήν ἐφήρμοσε ὡς ἀποκλειστικό μέσο ἐρμηνείας τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, μέ ἀποτέλεσμα νά υιοθετήσῃ μιά καθαρά οἰκονομιστική προβληματική.

Ἡ ἐννοιολογική ταυτότητα: Καπιταλισμός ἴσον ἱμπεριαλισμός

Ἄλλες οἱ ἀδυναμίες καί οἱ ἀντιφάσεις τοῦ θεωρητικοῦ ἔργου τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ συμπυκνώνονται στήν ἐρμηνευτική ἀνεπάρκεια τῆς ἀντίληψῆς τῆς γιά τόν ἱμπεριαλισμό. Ἡ γενικευμένη χρήση ἐνός περιοριστικοῦ οἰκονομικοῦ σχήματος ἐμποδίζει τήν Ρ. Λούξεμπουργκ νά συλλάβῃ τό εὐρύτατο φάσμα τῶν μὴ οἰκονομικῶν στοιχείων, τά ὁποῖα ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικά τίς λειτουργίες τοῦ ΔΣ, καί σέ τελικὴ ἀνάλυση τήν ἀνάγκη νά ἀναγάγῃ τίς σύνθετες δομές τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ.

55. Βλ. Β. Fine, L. Harris, *ὄπ. π.*, σ. 85-9, Α. Cutler, B. Hinders, P. Hirst and A. Hussain, *Marx's Capital and capitalism today*, Τόμος I (Λονδίνο, 1977), Μέρος II σ. 103-66.

56. Βλ. L. Basso, *ὄπ. π.*, σ. 28-9, ὅπου σέ ἀποσπάσματα γραμμάτων τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ ἐκφράζονται πολύ καθαρά αὐτές οἱ ἀπόψεις.

57. Βλ. N. Poulantzas, *Political Power and Social Classes* (Λονδίνο, 1973), L. Althusser, E. Balibar, *Reading Capital* (Λονδίνο, 1972).

στικού φαινομένου των αρχών του 20ού αιώνα, σέ άπλό πολιτικό έπιφαινόμενο των βασικών οικονομικών τάσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Όπως έχουμε ήδη έπισημάνει, ή Ρ. Λούξεμπουργκ έκανε προσπάθεια στην *Συσσώρευση του κεφαλαίου* να συμβίβασει/έρμηνεύσει τήν ίδια τής αναλόφρευκτης τροχιάς του καπιταλισμού προς την καταστροφή μέσω βιαίων κρίσεων υλοκαταναλώσεως, με την πραγματικότητα τής έπιβιώσεως του καπιταλισμού μέχρι τήν έποχή τής, χρησιμοποιώντας τήν έννοια τής συσσώρευσεως του *κεφαλαίου* ως σχέσεως όχι μεταξύ τάσεων άλλα κατε κυριο λόγο ως αρθρώσεως τρόπων παραγωγής ή και ολόκληρων κοινωνικών σχηματισμών. Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως ή Ρ. Λούξεμπουργκ μετατόπισε το πεδίο τής προβληματικής τής όχι μόνον από τό πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών τρόπων παραγωγής, άλλα και από τό χώρο τής θεωρητικής άφαιρέσεως στην πολυπλοκότητα του ιστορικά συγκεκριμένου.

Γιά να επιτύχει σέ αυτό το θεωρητικό άλμα, ή Ρ. Λούξεμπουργκ έπρεπε νά παραγάγει και τίς νέες σχετικές έννοιες, οι όποιες ήταν αναγκαίες στην έρμηνεία των συνθετων ιστορικών φαινομένων ύπο άνάλυση για δύο κυριους λόγους:

α) οι αρθρώσεις τρόπων παραγωγής μέσα στό πλαίσιο των συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών δεν ήταν δυνατόν νά κατανοηθούν ύπο το πρίσμα τής θεωρίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μόνο, χωρίς κίνδυνο παρανόησε/διαστρεβλώσεως.⁵⁸

β) οι σχέσεις μεταξύ ένιαίων κοινωνικών σχηματισμών ποτε δέν παρουσιαστήκαν ιστορικά ως άπλοι δεσμοί μεταξύ καθαρών ένιαίων τρόπων παραγωγής, αλλά λειτουργούσαν ως εξαιρετικά συνθετες συναρθρώσεις μεταξύ κοινωνικών συστημάτων τα όποια είχαν τούς τρόπους παραγωγής ως συστατικά τους στοιχεία.⁵⁹

Η Ρ. Λούξεμπουργκ όμως έπιμενοντας στην αποκλιστική/γενικευμένη χρήση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ως μοναδικού τής θεωρητικού μεσου και μή έχοντας έπισημάνει τήν ουσιαστική διαίρεση των αναλυτικών εργαλείων του ιστορικού υλισμού, έφηρμοσε στην έλεξεργασία των συνθετων ιστορικών σχέσεων τη θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ακολουθώντας άρνητικά άποτελέσματα.

α) Η διαίρεση του Διεθνούς Συστήματος σέ δύο μόνον τύπους κοινωνικών σχηματισμών, καπιταλιστικούς και μη καπιταλιστικούς, τούς όποιους συνέδεε ή δυναμική τάση του καπιταλισμού νά έπεκτείνεται προς τίς αστικές οικονομίες» και νά τίς διαρρηγγύνει/υπονοήσει, καθ' όσον ταυτοχρόνως και τίς βάσεις έπιβιώσεως του, ήταν πολύ περιοριστική. Γιά νά επιτύχει αυτή τήν διαίρεση/τάξιμοση ή Ρ. Λούξεμπουργκ αναγκαστήκε νά παρακαμφει όχι μόνον τίς άνισομείρεις τής ανάπτυξεως μεταξύ των καπιταλιστικών κοινωνιών, αλλά και τίς ουσιαστικότερες διαφορές των δομών των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, μέ άποτέλεσμα νά μείνουν εκτος τής συλλογιστικής οι σημαντικότερες, για τίς λειτουργίες του Διεθνούς Συστήματος αναπτύξεως μεταξύ όντων αναπτυγμένων καπιταλιστικών και προκαπιταλιστικών κοινωνιών. Έτσι, αντί να έπισημάνει τα δυναμικά στοιχεία τής λειτουργίας

του Διεθνούς Συστήματος διαμέσου των αρθρώσεων των συγκεκριμένων, πολυεδρικών του άντιθέσεων, ή Ρ. Λούξεμπουργκ παρέμεινε στον άρχικό της ίσχυρισμό, σύμφωνα μέ τον όποιο ή κύρια ένδογενής άντιφάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ήταν ή πρωταρχική και μόνη πηγή τάσεων μέσα στό Διεθνές Σύστημα.

β) Η εικόνα του Διεθνούς Συστήματος ή όποια κατασκευάσθηκε από τήν Ρ. Λούξεμπουργκ άποτελεί μιάν άπλή έπεκταση/διεύρυνση των λειτουργιών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σέ παγκόσμια κλίμακα, χωρίς ουσιαστική σχέση προς τίς συγκεκριμένες διεθνείς δομές και άντιφάσεις. Έτσι, όμως τα συγκεκριμένα εμπόδια τής διαδικασίας συσσώρευσεως παρακαμπτονται και άντιθέτως τονίζονται οι άντιφάσεις που προκύπτουν από τίς γενικευμένες λειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μπορούμε λοιπόν να παρατηρήσουμε ότι εάν ή Ρ. Λούξεμπουργκ είχε έπιμείνει περισσότερο στην διερεύνηση των συγκεκριμένων δομών του Διεθνούς Συστήματος, θα μπορούσε νά είχε έπισημάνει τήν ιδιαιτεροτητα των ανθρώπων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέ άλλους τρόπους παραγωγής, οι όποιες φράζοντας τό δρομο προς τήν άπόλυτη κυριαρχία των λειτουργιών αυτού του συστήματος, δημιουργούσαν και ιδιότυπα στοιχεία ίσορροπίας έναντι τής γενικεύσεως των άντιφάσεων του.⁶⁰ Οι άντιστάσεις των προκαπιταλιστικών κοινωνιών στην εξέάπλωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και οι ένδοκαπιταλιστικές άντιθέσεις των αναπτυγμένων κοινωνιών, άποκλείοντας τήν παγκόσμια έπικράτηση τής διαδικασίας συσσώρευσεως κεφαλαίου, άδυνατίζουν ταυτοχρόνα και τίς τάσεις γενικευμένων καπιταλιστικών κρίσεων. Κρίσεις βέβαια συμβαίνουν, έχουν όμως ιστορικά συγκεκριμένο χαρακτήρα και πολύ άπέχουν από τον γενικευμένα καταστροφικό εξέσπασμα, τό όποιο προέβλεπε ή Ρ. Λούξεμπουργκ.

Δέν είναι περιεργο λοιπόν το ότι μέ βάση αυτή τήν άντίληψη για τό Διεθνές Σύστημα ή Ρ. Λούξεμπουργκ εξέλαβε τον ίμπεριαλισμό ως άπλή λειτουργική έκφραση του καπιταλισμού, χρησιμοποιώντας τή σχέση των δύο έννοιών ως ταυτότητα, και έπισημαίνοντας κατά κύριο λόγο τον ίμπεριαλισμό ως συγκεκριμενοποίηση των καταστροφικών τάσεων του ίδιου του καπιταλισμού.⁶¹ Ο ίμπεριαλισμός ήταν για τήν Ρ. Λούξεμπουργκ το μέσο/πολιτικό έπιφαινόμενο, τό όποιο θα οδηγούσε τίς καταστροφικές άντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην νομοτελειώκη τους καταλήξη. Αυτή όμως ή άντίληψη τής Ρ. Λούξεμπουργκ τήν έμπόδισε, όπως έχουμε ήδη έπισημάνει, νά συλλαβει τήν ιδιαιτεροτητα του Διεθνούς Συστήματος και των άντιθέσεων του, οδηγώντας τελικά σέ ένα αναλυτικό σχήμα χωρίς θεωρητικές διαστάσεις.

60 Βλ. A. Levine, E. Ohm-Weight, "Rationality and Class Struggle" στον *New Left Review*, No. 123, σ. 47-68.

61 Βλ. R. Luxemburg, *Ι.Ο.*, σ. 145-6.

62 Βλ. Α.Β. Παλαίου, "Μερικά προβλήματα τής λενινιστικής θεωρίας του ίμπεριαλισμού" στον *Πορτογ.*, No. 56, σ. 51-65.

58 Βλ. για περαιτέρω Α. Cottler et al. *οπ.π.*, σ. 167-328.

59 Βλ. στην εισακτική διατριβή μετ. έπισημείωση No. 39, κεφάλ.

4. 'Αντί συμπερασμάτων

Δέν θά ήταν ούτε άδικία πρὸς τὸ σύνολο τῆς θεωρητικῆς συνεισφοράς στὴ διαμόρφωση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, οὔτε ἀσέβεια στὴν μνήμη τῆς ὡς, ἴσως, τῆς πιό συνεποῦς πολιτικῆς προσωπικότητας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς, ἐάν τελειώναμε αὐτὴ τὴ διερεύνηση τῶν ἀναλύσεων τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιὰ τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸν ἱμπεριαλισμὸ μὲ τὴ διαπίστωση τοῦ ἀδιεξόδου τῶν θεωρητικῶν τῆς ἀναζητήσεων. Τὸ περίεργο ὅμως στὴν περίπτωση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ, σὲ ἀντίθεση ἴσως μὲ τὰ προβλήματα τῆς θεωρίας τοῦ Λένιν γιὰ τὸν ἱμπεριαλισμὸ,⁶² εἶναι ὅτι τὸ θεωρητικὸ ἀδιεξόδο δέν προέρχεται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ κάποια τομὴ στὴ σκέψη τῆς, ἢ ὅποια καὶ δημιουργεῖ θεωρητικὴς ἀντιφάσεις. Ἀντίθετα, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ φτάνει στὸ θεωρητικὸ ἀδιεξόδο προσπαθώντας νὰ περικλείσει τὴν ἱστορία μέσα σὲ προκατασκευασμένα σχήματα, τὰ ὅποια ἔχει ἐκ τῶν προτέρων ἐπιλέξει μὲ πολιτικὰ κυρίως κριτήρια. Αὐτὴ ἡ γραμμὴ σκέψης, ἢ ὅποια φυσικὰ μπορεῖ νὰ βρισκεται σὲ ἄρμονία μὲ ὁποιοδήποτε πολιτικὴς ἐπιλογές, ἔχει παίξει ἀρνητικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ δύο κύριους λόγους:

α) Διευρύνει ἀδικαιολόγητα τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιλεγμένων θεωρητικῶν κατηγοριῶν, χωρὶς τὴν παραγωγή νέων σχημάτων τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν σχέσεων

β) Φορτίζει τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ μὲ νομοτελειακὲς κατηγορίες καὶ «ἀναπόφευκτα» συμπεράσματα, τὰ ὅποια εἶναι ξένα πρὸς τὴν μεθοδολογικὴν του καταβολές.

Εἶναι δὲ ἀναγκαῖο βῆμα ἐξέλιξης τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας νὰ διαρρήξει τὴν σχέσεις τῆς με αὐτὴν προβληματικὴ, διότι διαφορετικὰ ἢ συρρικνωσὴ τῆς θά εἶναι ἀναπόφευκτη. Ἄλλωστε, ἑκατὸ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μάρξ, ἡ ἀντιφατικότης τῶν θεωρητικῶν τάσεων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πολυδιάσπωση τῆς ἀριστερᾶς στὸ πολιτικὸ πεδίο, σηματοδοτοῦν μὲ ἐνέργεια τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς πορείας ποὺ στηριχθῆκε σὲ «πολιτικὰ» ἐπιλεγμένους θεωρητικὴς ἔννοιες καὶ νομοτελειακὲς κατασκευές. Ἐκατὸ χρόνια μοναξιάς λοιπὸν στο περιθώριο τῶν ἐξελίξεων ἢ ἀνοίγματα στὴν ἱστορία; Αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ κεντρικὸ δίλημμα συμπεράσμα αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ.

**express
news**

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΙΑ!

Δέν ὑπάρχει λόγος νὰ κρατᾶτε ὀλόκληρες τὶς ἐφημερίδες ποὺ διαβάζετε, γιὰ νὰ φυλάξετε μιὰ εἰδηση ποὺ σᾶς ἐνδιαφέρει. Κρατεῖστε μόνο τὴν εἰδηση. Ζητεῖστε μας τὰ ἀποκόμματα ὅλων τῶν ἐφημερίδων, γιὰ νὰ μὴ μπεῖτε ἐσεῖς στὸν κόπο νὰ τὰ συγκεντρώσετε.

Δουλειὰ μας εἶναι νὰ ἐνημερωνόμαστε καὶ νὰ σᾶς ἐνημερώνουμε.

Διαβάζουμε ὅλες τὶς ἐφημερίδες (ἐλληνικὲς καὶ ξένες) καὶ κρατᾶμε γιὰ λογαριασμὸ σᾶς, τὰ ἀποκόμματα ποὺ σᾶς ἀφοροῦν.

Δέν εἶμαστε «μερικοὶ ἄνθρωποι», ἀλλὰ ἓνα ὀλόκληρο δημοσιογραφικὸ ἐπιτελεῖο ποὺ δουλεύει ὑπεύθυνα γιὰ τὴν εἰδική - δική σας ἐνημέρωση.

Ἐπικοινωνεῖστε μαζί μας!

EXPRESS NEWS

Τὸ προσωπικὸ σας Ἀρχεῖο.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΟΥΒΑΣ

**ΓΡΑΦΕΙΟ ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ & ΞΕΝΟΥ ΤΥΠΟΥ**

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ 6 ΤΗΛΕΦ. 3243.351 ΑΘΗΝΑΙ Τ. Τ. 124

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΝΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΝΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΝΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΝΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)
Το καθεστώς της 21ης Απριλίου
ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ο 4ος ΤΟΜΟΣ

εκδόσεις επικαιρότητα
Μαυρομιχάλη 60-τηλ. 3636083

Οι επαναστάτες διανοούμενοι καί η Σοβιετική Ένωση

της Ροσάνα Ροσάντα*

Ἡ σχέση μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες — τίς επαναστάσεις πού έγιναν «άλλου» — ἔδω καί πενήντα χρόνια ἀποτελοῦν τμήμα τῆς ἱστορίας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς, μιᾶς ἀριστερᾶς πού δέν ἔχει κάνει τή δική της επανάσταση. Αὐτή ἡ σχέση ἔχει φτιαχθεῖ μέ εὐχές κι ἀπογοητεύσεις, συμμαχίες καί ἐξορκισμούς, ἐνθουσιαστικές οὐτοπίες καί καταθλιπτικούς ρεαλισμούς. Σχεδόν πάντοτε λανθάνουσα, ἔχει γίνει ὄψη τῆς ἠττημένης ἀριστερᾶς «στίς χώρες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ». Κι ὅπως μιά σχέση ἀγάπης-μίσους, ἐλπίδας-ἀπογοήτευσης, εἶναι κατά κάποιο τρόπο πάντα ἀπελπιστική καί πάντα μετατρέπεται σέ ἀνημπορία, ἡ εὐρωπαϊκή ἀριστερά πολλές φορές προσπάθησε νά ἀπολυτρωθεῖ ἀποσιωπώντας τό πρόβλημα: ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ φύση καί ἡ μοίρα τῶν «ἄλλων» επαναστάσεων δέν ἔχουν τίποτε νά κάνουν μέ μᾶς, ἡ δική μας θά εἶναι «τελείως διαφορετική». Εἶναι φανερό· πρόκειται γιά ἐξορκισμό. Ὡστόσο οἱ «ἄλλες» επαναστάσεις ὑπάρχουν. Προσδιορίζουν τόν κόσμο στόν ὅποιο ζοῦμε. Μᾶς προσδιορίζουν, εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι. Δέν μπορούμε νά ξεφύγουμε.

Κι αὐτό γιά δύο σοβαροῦς λόγους. Ὁ πῶτος, ὅτι ἡ παγκόσμια σκηνή ἔγινε ἐμφανής: ὁ καπιταλισμός δημιούργησε ἕνα σύστημα, ἕνα μηχανισμό, στόν ὅποιο οἱ ἀλληλεπιδράσεις ἀνάμεσα στό κέντρο καί τήν περιφέρεια εἶναι πλέον ὁλοένα καί πιο ταχύρρυθμες, ὁλοένα καί πιο ἐπιτακτικά ἐξαναστασι-

κές. Ὁ δεύτερος λόγος, ὅτι ὁ ἐννοιολογικός ἐξοπλισμός τοῦ μαρξισμού — παρ' ὅλες τίς παραμορφώσεις πού ἔχει ὑποστει ἀπό τή βουλγκάτα τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων (ἡ ἴσως, χάρη σ' αὐτές), παρόλη τήν ἀπονεύρωσή του στή ρεφορμιστική του ἐκδοχή, ἡ τίς ἀλλοιώσεις μιᾶς νόθας ἀλλά μαρξίζουσας πολιτικῆς παιδείας τύπου «ἀμερικανικοῦ ριζοσπαστισμοῦ» ἡ ἄλλη «νέας παιδείας» — ἔχει ἐφοδιάσει τόν κόσμο μέ μιά κοινή πολιτική ὀρολογία, ἕναν ὁδηγό ἀνάγνωσης καί ἐρμηνείας πού κι αὐτός ἀπό τή μεριά του ἐπιταχύνει τή διαδικασία ἐνοποίησης. Ἔτσι, κάθε ρῆξη στό ἱμπεριαλιστικό στρατόπεδο, ἡ στό καπιταλιστικό μέτωπο, ἡ στό «σοσιαλιστικό στρατόπεδο» γίνεται ἀντιληπτή ὄχι μόνο ὡς πρόβλημα πού ἀναταράζει ὅλα τά μέτωπα τοῦ κινήματος ἀλλά καί ὡς ἐρώτημα ἀμεσα ἀναγνωρίσιμο διότι κοινό σέ ὅλους: πάντοτε καί παντοῦ *de te fabula narratur*. Ἡ ἱστορία τῶν επαναστάσεων ἐμφανίζεται ξανά σάν μιά καθαρή φαινομενολογία τῆς ἱστορίας τῆς επανάστασης.

Εἴμαστε, λοιπόν, περικυκλωμένοι. Ἡ ἀριστερά δέν μπορεῖ νά παρακάμψει οὔτε τήν πραγματολογική οὔτε τήν ἀξιολογική κρίση γιά τίς σοσιαλιστικές χώρες. Ἄν σκεφτοῦμε τήν ἱστορία καί τίς κρίσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος θά βροῦμε, ἀξεδιάλυτα συνδεδεμένα μέ τήν ἱστορία τῆς στρατεύσης, τά σχετικά μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες ζητήματα. Πρέπει νά τίς

* Δημοσιεύθηκε στό γαλλικό περιοδικό *Temps Modernes*, Μάρτης 1976, Νο 332, καί στό γερμανικό περιοδικό τοῦ Βερολίνου *Kurbuch*.

παραδεχθούμε, και σε ποιό βαθμό; Νά τις απορρίψουμε, και ποιές οι συνέπειες; Τά έρωτήματα αυτά πάντοτε είχαν μιαν άμεση συνέπεια στον τρόπο κατανόησης της επανάστασης και στις άμεσες πολιτικές συμμαχίες.

Στή μαρξιστική άριστερά εκείνοι που άρνήθηκαν ή άποπειράθηκαν νά άρνηθούν τήν αναγκαιότητα νά αναμετρηθούν πάνω σ' αυτό τό έδαφος στέρεψαν γρήγορα. Τροτσκιστές και σοσιαλδημοκράτες, ξεκινώντας από αντίθετες θέσεις έβαλαν τίς σοσιαλιστικές χώρες εντός παρενθέσεως. 'Η 2η Διεθνής, από τή στιγμή που είχε κάποιον στους κόλπους της που θά σκεφτόταν για λογαριασμό της, δέν αντίληφθηκε ότι έρχονταν επαναστάσεις. "Όταν πιά δέν μπορούσε νά άγνοήσει τήν ένοχλητική τους παρουσία, τίς κατέγραψε σάν άτύχημα: ή ιστορία γέννησε τέρατα. 'Ο Μάρξ δέν προέβλεπε ότι ή έλευση του σοσιαλισμού, βεβαίως ως ρήξη, αλλά έπίσης και ως κορωνίδα του καπιταλισμού θά ήταν τό άποκορύφωμα της ανάπτυξής του, όταν οι άκάθεκτες παραγωγικές δυνάμεις θά έμπαιναν σέ αντίφαση μέ τίς παλιές παραγωγικές σχέσεις; "Αν αυτό είναι τό σχήμα της σοσιαλιστικής επανάστασης, ό 'Οκτώβρης του 1917 δέν έχει τακτοποιημένα τά χαρτιά του — για τήν Κίνα καλύτερα νά μή μιλάμε· κι όσο για τήν Κούβα, είναι έντελώς άλλο πράγμα. Ούτε υπόσταση, ούτε άτύχημα: είναι φαινόμενα στά όποια ό μαρξιστής της 2ης Διεθνούς δέν άναγνωρίζει νομιμότητα, κι έπομένως δέν τόν άπασχολούν. Στήν άνάγκη, από τίς έσωτερικές δυσκολίες των σοσιαλιστικών χωρών ίσως βρει ύλικό για νά δικαιώσει τήν κλίση του για θεωρία των σταδίων και τήν ένσωμάτωσή του· κι όταν ή ένσωμάτωση όλοκληρωθεί είναι φανερό ότι κάθε σκέψη για τούς «σοσιαλισμούς» θά έχει άποδραματοποιηθεί. Για όποιον δέν πιστεύει στήν επανάσταση οι επαναστάσεις δέν άποτελούν πρόβλημα.

Τό τροτσκιστικό ρεύμα — μ' όλο τόν όφειλόμενο σεβασμό σέ μερικές εξαιρέσεις — παροπλίστηκε κι αυτό αλλά μέ μιαν αντίστροφη μέθοδο. "Όχι από άδιαφορία αλλά από υπερβάλλουσα δραματοποίηση. Γι' αυτό, ό 'Οκτώβρης του '17 είναι άναμφισβήτητη ή επανάσταση. 'Αλλά μεταμορφώθηκε σέ μοιραίο γραφειοκρατικό έκφυλισμό. Σ' αυτή τή βάση ή ιστορία θά ιδωθεί ως

πλάνη, ως μιά μη-ίστορία (πράγμα που από πολιτική άποψη είναι τό ίδιο). Εύχομαι νά μήν προσβάλω τήν ευαισθησία των τροτσκιστών καθώς σημειώνω ότι ή άναστάτωση που έπιζητούν στις άνατολικές χώρες είναι ή ίδια έδώ και σαράντα χρόνια. "Όπως όλες οι άρνήσεις, δέν καταφέρνει ούτε νά καταπολεμήσει τήν έχθρική πραγματικότητα, ούτε νά τήν αναλύσει μέσα στις άντικειμενικές σχέσεις προς ό,τι τήν περιβάλλει, μέσα στο ιστορικό της γίνεσθαι. "Αν γι' αυτούς ή ΕΣΣΔ είναι ή πατρίδα του προδομένου λενινισμού, ή κινεζική επανάσταση, άπλούστατα, είναι άκατανόητη (και ή πολιτιστική επανάσταση έκτροπή)· κι ούτε θεμελιώνουν στο έδαφος των καθαρών αρχών τή συμπάθειά τους για τήν Κούβα, συμπάθεια που άλλωστε δέν τούς άνταποδίδεται. "Απ' αυτά βγαίνει μιά κοσμοθεώρηση στήν όποία οι επαναστάσεις, εκείνες που πραγματοποιήθηκαν ή οι άλλες, πάντοτε και διαρκώς πέφτουν σέ άνυποληψία. "Ό,τι άπομένει είναι ένα στοιχείο θεωρητικά άβέβαιο και συγκεχυμένο (έργατικό κράτος έκφυλισμένο, γραφειοκρατικό).

Μόνο, λοιπόν, για τά μέλη των κομμουνιστικών κομμάτων ή για τούς σχετικά κοντινούς τους συνοδοιπόρους ή σχέση μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες μπαίνει μέσα στή ζωή τους και στο αίμα τους. "Έχει ιστορία, φάσεις, τραύματα. Περιείχε μιά πραγματική προβληματική, έν τώ γίνεσθαι και ή ίδια. Και πίο καθαρά από τούς άλλους, θά άποβεί σύμβολο, ένα σύμπκνωμα στο όποιο θά άντανακλάται, κάθε φορά, τό στίγμα της σκέψης τους για τήν επανάσταση.

Δέν πρόκειται νά άποπειραθώ νά γράψω τήν ιστορία του ζητήματος. Τό σοβαρό γράψιμο μιάς παρόμοιας ιστορίας άπαιτεί δουλειά τελείως διαφορετική, διότι ή πραγματικότητα δέν είναι ούτε άπλή ούτε γραμμική. Δέν είναι άπλή ούτε καν για τούς κομμουνιστές ηγέτες που κατάφεραν ώστόσο ή ταραγμένη σχέση τους μέ τή Διεθνή στήν αρχή, μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες ύστερα, νά άντανακλάται τό λιγότερο δυνατό προς τά έξω. "Εξάλλου, σκέφτομαι ότι ή πίο λεπτόλογη έρευνα δέν μπορεί νά άναιρέσει τά συμπεράσματα που είναι δυνατό νά

βγάλει κανείς σήμερα άπ' αυτή τήν ιστορία.

Για τήν άξιολόγηση της φύσης τους τό βάρος που απέδιδαν τά ΚΚ στήν ύπαρξη και τό διεθνή ρόλο των σοσιαλιστικών χωρών υπέρισχυε άπόλυτα. "Όσο παράδοξο κι άν φαίνεται, δεδομένου ότι τά ΚΚ δέν είχαν ποτέ κατακρίνει πριν το 1956 τήν ΕΣΣΔ, — τό γεγονός αυτό έγινε φανερό πολύ γρήγορα, άκριβώς στα ίδια τά κόμματα. Γνωρίζω από κοντά μόνο τήν ιστορία του 'Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και τήν περίπτωση μερικών άγωνιστών άλλων κομμάτων· αλλά είναι αρκετά έβγλωττη. Στήν 'Ιταλία ό 'Αντόνιο Γκράμσι, μετά τήν άποτυχία των έργατικών συμβουλίων και των καταλήψεων των εργοστασίων, μέ μεγάλη δευδέρκεια έγραψε, ήδη άπό τό 1923, στήν κάμψη της μεγάλης ευρωπαϊκής έμπειρίας, ότι ό 'Οκτώβρης και τό έργατικό σοσιαλιστικό κράτος δέν άποτελούν τόσο και μόνο τήν εικόνα μιάς ύλοποιημένης έλπίδας αλλά τήν έγγύηση, τή μόνη, ότι τό έργατικό κίνημα δέν έχει καταβληθεί. 'Η διαπίστωση αυτή συνεπαγόταν μιαν άλλαγή προτεραιοτήτων στήν πολιτική του σκέψη. Και όταν τό 1926 έγραψε στον Στάλιν τήν περίφημη καταδικαστική του έπιστολή έπειδή αυτός στήν πολεμική του μέ τον Τρότσκι διέσπασε τήν ένότητα της ηγετικής ομάδας (για τον Γκράμσι ό Τρότσκι είχε σύγουρα άδικο αλλά ήταν μιά ζωτική συνιστώσα της σοβιετικής επανάστασης). 'Εκείνο που κυρίως σκεφτόταν ήταν τό μέλλον των κομμουνιστών σ' όλόκληρο τόν κόσμο. 'Ο Τολιάτι του άπάντησε — μέ μιά σκληράδα στον τόνο που έμεινε χαρακτηριστική σέ κάθε συμπεριφορά των κομμουνιστικών κομμάτων — ότι τό πρόβλημα δέν είναι άν ό Στάλιν άρέσει ή όχι αλλά ότι στο μέλλον αυτός είναι ή Σοβιετική "Ενωση κι ότι ή Σοβιετική "Ενωση είναι ή μόνη έγγύηση ότι ή έργατική τάξη δέν έχει ήττηθεί.¹

¹Ελάχιστα ενδιαφέρει έδώ νά μά-

1. Βλ. άνταλλαγή έπιστολών που δημοσιεύτηκαν στή *Rinascita*, τό Μάη του 1974. (Στά έλληνικά ή άλληλογραφία αυτή κυκλοφόρησε από τίς εκδόσεις 'Οδυσσεάς Σ.Τ.Μ.).

θουμε αν ο Τολιάτι είχε ή όχι δίκιο. Βεβαίως δεν υπήρξε εκτοτε επανάσταση που να μην είχε το πρόβλημα του καθορισμού της στάσης της απέναντι στις σοσιαλιστικές χώρες. 'Αλλ' αυτό δεν εξαντλεί το ζήτημα, όπως θα δούμε πιά κάτω. "Ας σημειώσουμε μόνο ότι η σχέση με την ΕΣΣΔ έγινε πολύ γρήγορα στρατηγική επιλογή παρά πρόβλημα αναγνώρισης μιάς ταυτότητας. 'Η χωρίς όρους προσχώρηση των κομμουνιστικών κομμάτων στο σοβιετικό κράτος, ή ανικανότητά τους να δώσουν στα έντυπά τους αν όχι μιά κριτική εικόνα, τουλάχιστον μιά προβληματική, ή άρνηση κάθε ανάλυσης εκτός από το γνωστό απολογητισμό για την «πατρίδα του σοσιαλισμού» κι άργότερα για τις σοσιαλιστικές δημοκρατίες, αντιστοιχούν σε μιά απόφαση συνειδητή να μην αντιμετωπίσουν το πρόβλημα. 'Η ΕΣΣΔ είναι ή πρώτη σοσιαλιστική χώρα, επιπλέον είναι περικυκλωμένη: αυτό είναι όλο. Τό πιά επείγον, τόσο γι' αυτήν όσο και για τ'ά ίδια τ'ά ΚΚ είναι να σωθεί. "Ολη ή ιστορία της Διεθνούς μπορεί να διαβαστεί ως υπαγωγή των ΚΚ στην ΕΣΣΔ. Μπορεί επίσης να διαβαστεί ως άγκυροβόληση των χαμένων επαναστάσεων της Εϋρώπης στη μόνη ανταγωνιστική πραγματικότητα πρὸς τὸ κεφάλαιο, δύναμη ανταγωνιστική *ὡς Κράτος*, καί επομένως ικανή ν' ανοίξει μιά δυνατότητα αντικειμενικά νέα στην ταξική πάλη σε παγκόσμια κλίμακα.

Τὸ δρομολόγιο τοῦ Πῶλ Νιζάν ἢ τοῦ Έρνστ Φίσερ ἢ τοῦ Ζάν Πῶλ Σάρτρ — γιὰ νὰ πάρουμε τρεῖς διανοούμενους πού μέ διαφορετικό τρόπο εἶναι συνδεδεμένοι μέ τὸ κομμουνιστικό στρατόπεδο, ὁ Νιζάν ἀγωνιστής καί δημοσιογράφος τοῦ ΓΚΚ, ὁ Φίσερ μόνιμο στέλεχος τῆς Διεθνούς, ὁ Σάρτρ τελείως ἀνεξάρτητος ἀπὸ κάθε οργανωτική πειθαρχία — δείχνουν ὅτι αὐτός ὁ ὁδηγὸς πολιτικῆς ἐρμηνείας ἦταν θεμελιώδης, ὄχι μόνο γιὰ τῆς γραφειοκρατίες τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων.

Ὁ Νιζάν δέν εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ κομμουνιστῆ διανοούμενου ἀγωνιστῆ, πού κεραυνοβολήθηκε μέσα σέ μιά μέρα — 24 Αὐγούστου 1939 — ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ χάσματος πού υπῆρχε ἀνάμεσα στῆς ἀνάγκες τοῦ παγκόσμιου ἀντιφασιστικοῦ μετώπου καί τῆς σκοπιμότητος τῆς Σοβιετικῆς Ένωσης; Μετά ἀπὸ μιά μακρὰ περίοδο στράτευσης πού, γιὰ κάθε διανοούμενο, καί γιὰ τὸν ἴδιο ἰδιαίτερα, ἦταν ἐπίσης ἕνα ξεπέρασμα τοῦ ἑαυτοῦ του, τῶν καταβολῶν

του, τῶν ἐλαττωμάτων του καί τῶν πολιτιστικῶν του κλίσεων, — μέ τὴν ἱκανοποίηση, κάπως ἀρρωστημένη πάντοτε, ὅτι «ὕπηρετεῖ τὸ λαό» μέσα ἀπὸ τὴν ὑπακοή στό κόμμα —, ὁ Νιζάν παραιτεῖται ἀμέσως, φεύγει ἐθελοντῆς γι' αὐτό τὸν πόλεμο πού ἡ ΕΣΣΔ δέν θέλησε νὰ κάνει, καί σκοτώνεται στή Δουγκέρκη σέ λιγότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο. Αὐτός ὁ θάνατος μοιάζει μέ αὐτοκτονία (ἀκόμη κι ἂν δέν εἶναι ἡ περίπτωση), εἶναι ἐμβληματικός καί φτάνει ἀκριβῶς ὅταν ὁ Νιζάν σταμάτησε «νὰ ζεῖ» ἀφοῦ ἡ ζωὴ του ἦταν ὀλοκληρωτικά ταυτισμένη μέ τὴν πολιτική στράτευση.

Μετά τὸ θάνατό του ὁ Νιζάν ἔγινε σύμβολο, σύμβολο τῆς ποταπότητας στήν ὁποία μποροῦν νὰ φτάσουν τ'ά ΚΚ ὅταν θέλουν νὰ καταστρέψουν ἕναν δικό τους. Δέν εἶχε ἀκόμη πεθάνει ὅταν ὁ Μωρίς Τορέζ ἔγραφε: «Ὁ Πῶλ Νιζάν, καταδότης τῆς ἀστυνομίας, παίρنيόταν γιὰ πρωταγωνιστῆς κάποιου ἐθνικοκομμουνισμοῦ». Καί μετά τὸν πόλεμο, ὁ Ἄνρι Λεφέβρ κι ὁ Λουί Ἄραγκόν ἐφτιαχναν μέ τὴν περίπτωσή του τὴν εἰκόνα τῆς προδοσίας². Παρόλο πού πολλές φορές προκλήθηκαν νὰ δώσουν τῆς ἀποδείξεις μιάς τέτοιας κατηγορίας, οἱ Γάλλοι κομμουνιστές ποτέ δέν τὴν ἀναίρεσαν.

Ὡστόσο τὸ δράμα τοῦ Νιζάν δέν ὀφειλόταν στήν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴ φύση τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας. "Ὅτι δέν ἦταν ὁ ἐπὶ τῆς γῆς παράδεισος ἔπρεπε μᾶλλον νὰ τὸ εἶχε καταλάβει ἀπὸ καιρό. Τὸ ἀνέκδοτο πού διηγεῖται ἡ Σιμόν ντε Μποβουάρ τὸ δείχνει καθαρά: μετά τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ — ὅπου ἀπὸ τὴ μιά ἔγραφε πανηγυρικούς στὸν τύπο τοῦ κόμματος καί ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἀπέφευγε κάθε εἰλικρινῆ κρίση μέ τούς φίλους του — τοῦ εἶχε ξεφύγει: «'Ἦταν μιά παραμονὴ ἐξαιρετικά φθοροποιός». Ἄλλ'α φθοροποιός ἀπὸ ποιά ἀποψη; Φοβόταν, ὡς διανοούμενος, νὰ παραδεχθεῖ ὀριστικά τὴν ΕΣΣΔ ὡς «θετική θρησκεία»; Οἱ δίκες — γιὰ τῆς ὁποῖες δέν εἶχε γράψει — δέν τὸν εἶχαν συγκλονίσει πραγματικά. 'Η σκληρότητα τῆς κατάστασης, οἱ δυσκολίες, ἡ ἀπομόνωση τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης, οἱ δραματικές του συνθήκες ἀναχώρησης, λειτουργοῦσαν ὡς ἀντίβαρο καί ἐξασθένιζαν τ'ά λάθη ὅσο τραγικά κι ἂν ἦταν: ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ θέση τοῦ Τρότσκι εἶχε παραμεριθεῖ, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία κάθετι πού συνέβαινε στήν ΕΣΣΔ ἦταν ἡ ἐσκεμμένη προδοσία τῶν ἰδεῶν τοῦ 1917, ὅ,τι γίνονταν στή Μόσχα μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ βαρὺ ἀλλά

Πῶλ Νιζάν

2. Ὁ Ἄνρι Λεφέβρ τὸν περιγράφει ὡς ἐξῆς στό ἔργο του *Existentialisme*: «Ὁ Πῶλ Νιζάν εἶχε λίγους φίλους κι ἀναρωτιόμαστε ποῖο νὰ τ'αν, τάχα τὸ μυστικό του, τὸ μυστικό τῶν ἔμμονων ἰδεῶν του καί τῆς θλίψης του. Σήμερα τὸ ξερούμε. "Ὅλα τ'ά βιβλία του γυρνοῦν γύρω ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς προδοσίας». "Ὅσο γιὰ τὸν Ἄραγκόν, ζωγραφίζει τὸν Νιζάν στό μυθιστόρημά του *Οἱ κομμουνιστές*, μέ τ'ά χαρακτηριστικά τοῦ Πατρὶς Ὀρφιλά, ὡς προδότη, πουλημένο, μέ μιά ὀρισμένη συμπάθεια, βεβαίως, γιὰ τούς τροτσκιστῆς πού ὁ θετικὸς ἥρωας (Πόλιτσερ) χαρακτηρίζει «μπάτσους».

ἀναπόφευκτο ἀντίτιμο πού θά ἴπρεπε νά πληρωθεῖ, ἀντίτιμο σημαντικῶν, γιά ἄλλους λόγους, κατακτῆσεων. Οἱ κομμουνιστές ἔγιναν γρήγορα ρεαλιστές, καί ποτέ δέν εἰπώθηκε ὅτι αὐτό ἦταν τό χειρότερο ἐλάττωμά τους. Πολύ περισσότερο μάλιστα καθώς ὑπῆρχαν ὄλες ἐκεῖνες οἱ γεμάτες ἀπογοήτευση «ἐπιστροφές ἀπό τήν ΕΣΣΔ», πού ἔκαναν τούς ἀπογοητευμένους νά περνῶν ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῶν χαρακώματος. Στά χρόνια τοῦ 1930, καί μπροστά στήν ἀνοδο τοῦ φασισμοῦ, κάτι τέτοιο γινόταν ὀλοένα καί λιγότερο παραδεκτό γιά ἕναν τίμιο διανοούμενο. Ἀπό τή δίκη τοῦ Δημητρόφ ὡς τίς κόκκινες σημαίες τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου, περνώντας ἀπ' τό 7ο συνέδριο τῆς Διεθνούς, τό μαζικό κίνημα ἐναντίον στοῦ φασιστικοῦ κίνδυνου, προωθούμενο καί ὑποστηριζόμενο ἀπό τή Διεθνή, ἀρκοῦσε γιά νά ξεχνιοῦνται ἢ νά μή φαίνονται — ἄς σκεφτοῦμε τόν Ρομαίν Ρολάν — οἱ δίκες τοῦ Στάλιν. Δέν ἦταν μόνο οἱ ἄνθρωποι τοῦ μηχανισμοῦ ἀλλά ἐπίσης οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀντιφασισμοῦ πού ἀφέθηκαν νά πειθοῦν ὅτι ἔπρεπε νά βάλουν τά πάντα ἐντός παρενθέσεως μπροστά στήν ἀπειλή τοῦ Χίτλερ.

Ἄλλά ὅταν ἡ στάση τῆς ΕΣΣΔ μπροστά σ' αὐτή τήν ἀπειλή μοιάζει ν' ἀλλάζει, δηλαδή τόν Αὐγουστο τοῦ 1939, τίποτε δέν στέκει ὄρθιο γιά τόν Νιζάν. Παρόλο πού προσπαθεῖ, γιά λίγους μήνες, νά διατηρήσει τίς ἐλπίδες του στή Σοβιετική Ἐνωση, πού ἀντικειμενικά παραμένει ὁ στρατηγικός ἐχθρός τοῦ φασισμοῦ, κι ἐπομένως κατευθύνει τήν πολεμική του μάλλον ἐναντίον τῶν Γάλλων κομμουνιστῶν παρά ἐναντίον τοῦ Στάλιν, ὁ Νιζάν θά καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ διάκριση, ἀνάμεσα στήν ἀντικειμενική φύση, μακροπρόθεσμα, καί τίς ὑποκειμενικές ἐπιλογές βραχυπρόθεσμα, ὄχι μόνο ἀντιπροσωπεύει μίαν ἀπαραδέκτη ἀκροβασία ἀλλά κι ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐπιχειρηθεῖ χωρίς νά καταστραφεῖ κάτι τό πρωταρχικό καί βαθύ ἢ νά χαθεῖ ἀνεπανόρθωτα. Ἄν, « γιά νά κατανοήσουμε», γράφει στή γυναίκα του, « αὐτά πού συμβαίνουν ὀφείλουμε στό ἐξῆς νά ἀναφερόμαστε μάλλον στήν ἱστορία τοῦ Καρόλου τοῦ II παρά στό ἅπαντα τοῦ Μάρξ αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ΕΣΣΔ ὡς δύναμη παραδοσιακή στό ἐξῆς ἔχει ἀναμφισβήτητα ὑποκαταστήσει τήν ΕΣΣΔ = «σοσιαλιστικό Κράτος». Πράγμα πού ἀναμφίβολα συνεπάγεται ὅτι ἡ ἐξίσωση «ἄμυνα τῆς ΕΣΣΔ - ἄμυνα τοῦ

κομμουνισμοῦ» δέν ἰσχύει πλέον. Προφανῶς ὁμως διστάζει ἀκόμη μπροστά τῆς καί περιμένει: « Αὐτό τόν καιρό», γράφει σέ μιά ἀπό τίς τελευταῖες ἐπιστολές του, « δέν ἀναγνωρίζω παρά μόνο μιά ἀρετή: οὔτε τό θάρρος, οὔτε τή θέληση τοῦ μάρτυρα, οὔτε τήν ἀυταπάρνηση, οὔτε τήν τύφλωση ἀλλά μόνο τή θέληση νά καταλάβουμε. Ἡ μόνη τιμή πού μᾶς μένει εἶναι ἡ κατανόηση».⁴

Νά καταλάβουμε; Μάλιστα, ἀλλά τί θά κάνουμε ἀπό τή στιγμή πού θά ἔχουμε καταλάβει; Ἄγνοοῦμε πῶς ὁ Νιζάν θά εἶχε ἀπαντήσει στό ἐρώτημα. Εἶναι πιθανό ὅτι — χωρίς τίς ἀτιμίες μέ τίς ὁποῖες τό κόμμα του βιάστηκε νά τόν σκεπάσει — μετά τόν πόλεμο, ὅπως πολλοί ἄλλοι ἀγωνιστές πού εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ τό 1939, θά εἶχε ξαναπροσχωρήσει. Ἡ περίφημη χειραψία Στάλιν - Ρίμπεντροπ θά εἶχε ἐξαγορασθεῖ, ἀκόμη καί ἐνταφιασθεῖ στό Στάλινγκραντ ἀπό τά ἑκατομύρια τῶν νεκρῶν, ἀπό τήν κατάληψη τοῦ Βερολίνου. Ὅλα τά ἐρωτήματα πού ἔμπαιναν, μέ τό δράμα τοῦ 1939 — ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐπανάσταση καί τήν Ἐξουσία τοῦ Κράτους, ἀνάμεσα στά σοσιαλιστικά κράτη καί τά κομμουνιστικά κινήματα, ἀνάμεσα στή στρατηγική ἄμυνα τῆς ΕΣΣΔ καί τήν τακτική στή διεθνή κωνίστρα, — ὄλο αὐτό τό δυσεπίλυτο καί συγκεχυμένο ἀνακάτωμα, ὄλος αὐτός ὁ κυκεώνας, μέ τόν πόλεμο ἐξανεμίσθηκε. Ἡ κρίση τοῦ Νιζάν δέν ἦταν παρά ἡ ἀπαρχή μιάς σύγκρουσης μεταξύ πολιτικῆς καί ἠθικῆς ἀπ' τήν ὁποία δέν εἶχε οὔτε τό χρόνο οὔτε τή δυνατότητα νά ἀπαλλαχθεῖ.

* *

Τό δρομολόγιο τοῦ Ἔρνστ Φίσερ, ἀπό μίαν ὀρισμένη ἄποψη, δέν εἶναι ἡ ἀ *contratio* ἀπόδειξη ὅσον ὑποστηρίζουμε; Ὁ Φίσερ, ὡς πνευματική συγκρότηση, ἦταν ἀκόμη λιγότερο ἀπό τόν Νιζάν ἐπιρρηπής στό σταλινισμό: ὀλόκληρη ἡ παιδεία του ἦταν καμωμένη ἀπό εὐαισθησίες καί προσεκτικές διακρίσεις: διέθετε πνεῦμα βαθιά κριτικό, τελείως ξένο πρὸς τά ρητορικά θέληγτρα πού δροῦν τόσο πολύ πάνω στό Γάλλο διανοούμενο καί πού, γιά τούς κομμουνιστές, ἀποτελοῦν ἕνα βολικό διανοητικό ἄλλοθι. Τόν Νιζάν, πρὶν γίνει κομμουνιστής, τόν εἶχε ἐλκύσει ἡ ἐξέγερση τῆς δεξιᾶς: ὁ Φίσερ ἦταν πάντοτε δημοκράτης καί σοσιαλιστής, πρὶν ἀκόμη προσχωρήσει στό κομμουνιστικό κόμμα. Ἐγγράφεται στό ΚΚ καί γρήγο-

ρα γίνεται ἀντιπρόσωπός του στή Διεθνή. Ξαναδιαβάζοντας, στό *E-rinnerungen* τίς ἐμπειρίες του ἀπό τή Μόσχα, κι ἀκόμη περισσότερο μιλώντας μαζί του στό τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἐντυπωσιάσθηκα ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶχε ἀποδεχθεῖ νά συμμετάσχει μέχρι ἐσχάτων σέ μιά ἐμπειρία τόσο ὀλοκληρωτικά, τόσο βαθιά ἀσυμβίβαστη μέ τή δική του κλίμακα ἀξιών, τόσο ἀντιθετή μέ τήν πιό σταθερή καί πιό προσωπική, δική του σφραγίδα: τήν λεπτή κριτική ἀνοχή, τή θεμελιακή ἄρνηση τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Συζητώντας μερικές φορές μέ τόν Τολιάτι ἢ τόν Δημητρόφ, στοὺς ὁποῖους ἀναγνώριζε τήν ἴδια ἄρνηση τῆς ἡττας, ἀρκοῦσε πού τοῦ ἔλεγε: «Ἐδῶ στή Ρωσία τό πράγμα δέν μποροῦσε νά γίνει διαφορετικά: ὁ «δικός μας» σοσιαλισμός θά εἶναι ἄλλο πράγμα, ἀλλά ἡ ΕΣΣΔ, καί μόνο αὐτή, μᾶς τό ἐγγυάται». Τοῦ ἀρκοῦσαν, λοιπόν, τέτοιες σκέψεις γιά νά προσαρμόζει τή στάση του σ' αὐτή τή Realpolitik γιά τήν ὁποία δέν ἦταν φτιαγμένος. Γιατί; Γιατί ὑπῆρχε τό βάρος τῆς ἀποτυχίας τῶν ἐπαναστάσεων στήν Εὐρώπη; ἐπίσης γιάτί ὑπῆρχε ὁ Χίτλερ.

Τά χρόνια αὐτά ἡ ΕΣΣΔ δέν ἀντιπροσωπεύει μόνο τό τελευταῖο χανάκι. Παραδόξως, τή στιγμή πού ἡ κατάστασή της εἶναι πιό σοβαρή, ἡ πολιτική της — μέ τό 7ο συνέδριο τῆς Διεθνούς καί τόν «μετωπισμό» πού αὐτό καθιερώνει — ἀποτελεῖ γιά τά εὐρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα μιά μεγάλη ἐγχειρηματική πρόταση, ἕνα πλαίσιο πού τούς ἐπιτρέπει νά μεγαλώσουν τή δύναμή τους. Τό ἴδιο συνέβη καί μέ τή νίκη τοῦ 1945, μέ τίς μετατοπίσεις δυνάμεων πού προήλθαν ἀπ' αὐτήν. Φάνηκε πολύ καιρό μετά — πολύ περισσότερο ἀπό μιά καθιέρωση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ κόσμου στό δυό πού δέν ἄφηνε κανένα χώρο γιά τήν ἐπανάσταση στήν Εὐρώπη — ὡς μιά ἀναδιοργάνωση τοῦ κινήματος καί ἐγγύηση γιά τό ἀκατανίκητό του. Ἡ Realpolitik στά δύσκολα χρόνια μοιάζει ἀποδοτική. Ἔτσι ὁ Φίσερ δέ διέρρηξε τίς σχέσεις του μέ τό κόμμα οὔτε ἐξαιτίας τῶν δικῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '30, οὔτε ἐξαιτίας τοῦ γερμανοσοβιετικοῦ συμφώνου, οὔτε τό 1948, οὔτε ἐξαιτίας τῶν δικῶν τῆς Πράγας, οὔτε τό 1956. Ὁ Φίσερ διακόπτεται τό 1968 ὅταν τό σοβιετικό κράτος, στέλνοντας τά ἄρματα του στήν Πράγα, ἐνεργεῖ ἔτσι πού δέν εἶναι δυνατό πιά νά ἀναγνωρίσει κανεῖς στίς πράξεις του ἔστω

καί τήν ελάχιστη πρόθεση υποστήριξης του σοσιαλισμού ή των αρχών του, αλλά βλέπει σ' αυτές, αποκλειστικά, τή λογική τής μεγάλης δύναμης πού κατά τίποτε δέν διακρίνεται από τίς άλλες συμβατικές δυνάμεις και πού παρ' όλα αυτά πετυχαίνει τή σιωπηρή συγκατάθεση. Διακόπτει άκριβώς τή στιγμή πού μέ τό νά είναι κανείς μέ τή Σοβιετική Ένωση δέν σημαίνει καθόλου ότι έρχεται σέ αντίθεση μέ τό σύστημα. Στην πραγματικότητα, πίσω άπ' τή διάρρηξη σχέσεων μέ τήν ΕΣΣΔ τό 1968 ύπάρχει βεβαίως ή Τσεχοσλοβακία, αλλά κυρίως 10 χρόνια στή διάρκεια των όποιων είχε φανεί, μέσα στους κόλπους του ίδιου του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, μιά κριτική του ρόλου τής ΕΣΣΔ άμεση όπως στήν περίπτωση τής Κίνας, ή έμμεση στήν περίπτωση τής Κούβας και των επαναστατικών κινημάτων. Υπάρχει επίσης ή διαφορούμενη τακτική του Χρυσόφ άπέναντι στό Βιετνάμ. Υπάρχει, άκόμη, στή δεκαετία του '60, ή έξάντληση αυτού πού, άκόμη και στήν πολιτική του Στάλιν, και παρά τόν έθνικισμό του, έκανε ώστε ή ΕΣΣΔ νά άποτελεί τήν έλπίδα για μιά δυνατή άλτερνατίβα.

Όταν ή διάκριση άνάμεσα στό σοβιετικό κράτος και τά άλλα κράτη έξαφανίζεται ολοκληρωτικά στή συνείδηση ενός κομμουνιστή, τότε, αλλά μόνον τότε, σπάει ή σχέση. Όσο αυτό δέν συμβαίνει, ό σύνδεσμός του μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες άντέχει. Παρόλο πού περιστέλλεται σ' ένα μόνο στοιχείο είναι έξαιρετικά στέρεος: τό γεγονός ότι τό στρατόπέδου του είναι άλλο. Ό δεσμός αυτός μπορεί νά συνοδεύεται από χίλιες διαφοροποιήσεις, κριτικές, άποστάσεις, άκόμη και καταδικές, αλλά όλες έκπέμπονται από τήν ίδια πλευρά του χαρακώματος. (Βλέπε τή στάση του ΙΚΚ άπέναντι στήν ΕΣΣΔ, του πού αυτόνομου κόμματος σέ σχέση μέ άλλα, στάση πού συμμερίζεται άλλωστε μιά μεγάλη μερίδα τής μη κομμουνιστικής άριστερας). Μέ μιά και μόνη συνέπεια. Άπό τή στιγμή πού ή σχέση έντάσσεται σ' αυτό τό πεδίο ή διακοπή σχέσεων γίνεται πολύ δύσκολη. Στην πραγματικότητα, άν είναι εύκολο νά άναγνωρίσει κανείς ότι ή ΕΣΣΔ δέν μπορεί νά ταυτίζεται μέ τήν επανάσταση (κρίση συνειδήσεως τής προπολεμικής άριστερας) και άν στό έξής είναι κατακτημένο ότι ή ΕΣΣΔ δέν μπορεί ούτε νά ταυτίζεται μέ κάποια-ξω ιδιότυπη άνταγωνιστική αντίφαση προς τόν ιμπεριαλισμό (κρίση συ-

νειδήσεως τής άριστερας μετά τόν πόλεμο, ιδίως τή δεκαετία του '60) είναι, ώστόσο, δύσκολο ν' άρνηθεί κανείς τή διαφορά τής σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό και τόν ιμπεριαλισμό. Έπομένως πάντα μπορεί κανείς νά βρεί μιά διαχωριστική γραμμή πού νά δικαιώνει τή συμπαράταξη του. (Μόνο οι Κινέζοι δοκιμάζουν νά έξαλείψουν τή διαφορά, περιστέλλοντάς την σέ μιά «ένδοιμπεριαλιστική αντίφαση», δηλαδή σέ μιά αντίφαση άνάμεσα στόν ιμπεριαλισμό και τόν σοσιαλιμπεριαλισμό: αλλά ή χρησιμοποίηση μιάς διαφορετικής φράσης δέν άρκει νά λύσει τό πρόβλημα πολύ περισσότερο πού ή άνάλυσή του για τό πότε, πώς και γιατί ή ΕΣΣΔ άλλαξε φύση κάθε άλλο παρά είναι ικανοποιητική).

Ό αντικειμενικός χαρακτήρας αυτής τής διαφορας είναι μεγάλης σπουδαιότητας και τά σοσιαλιστικά κράτη τόν επικαλούνται συνεχώς. Η ΕΣΣΔ πού έκανε μεγάλη χρήση τής διάκρισης για τήν όποια μιλήσαμε πιο πάνω στή δεκαετία του '30, σήμερα συνεχίζει νά συνοδεύει τίς μεγαλόστομες διακηρύξεις ισχύος μέ τήν πάντοτε άποδοτική θέση για τήν υπεράσπιση του φρουριού από τίς επιθέσεις του έχθρου. Άρκει νά σκεφτεί κανείς τήν καταπληκτική σύγχυση πού πέτυχε νά σπείρει, ιδίως μέσα στις γραμμές τής άκρας άριστερας, ή επέμβαση στήν Τσεχοσλοβακία, θεωρούμενη από πολλές ομάδες ως άριστερή «ένέργεια» ενάντια στις γερμανικές επιβουλές. Και βεβαίως ή Κούβα χρησιμοποιεί περισσότερο άπ' όλους τό έπιχείρημα αυτό: μικρή και άπομονωμένη άπέναντι στόν άμερικανικό γίγαντα, πού θά τήν έξαφάνιζε εύχαρίστως, θεωρεί άμεμπτη τήν έπιχειρηματολογία τής. Μιά σεβαστή μερίδα τής ευρωπαϊκής άριστερας, όσον άφορά τήν Κούβα, υποχωρεί μπροστά σ' αυτό τό έπιχείρημα. Μόνο ή Κίνα — σκληρή ώστόσο στήν πολεμική τής — δέν καταφεύγει σέ διατυπώσεις του τύπου «είμαι περικυκλωμένη, άρα ό,τι κάνω είναι όρθό. Όφείλετε νά μέ έπιδοκιμάζετε».

Έτσι ή ευρωπαϊκή άριστερά μπορεί νά γίνει ιδιαίτερα σκεπτική άπέναντι στις σοσιαλιστικές χώρες. Επιλέγοντας παρά ταύτα νά παραμείνει στό πλευρό τους στό βαθμό πού αυτές έρχονται σέ αντίθεση μέ τόν ιμπεριαλισμό. Παράδειγμα: «άν ή ΕΣΣΔ δέν είναι τό όχυρό του σοσιαλισμού είναι ώστόσο άλήθεια ότι άποτελεί φραγμό ενάν-

Πόλιτζερ

3. Paul Nizan, *intellectuel communiste* παρουσίαση και έπιλογή κειμένων J.J. Brochier, Παρίσι, Μασπερό, 1970, том. II, σ. 110.

4. Στο ίδιο, σ. 115. Στις 30 Σεπτεμβρίου, λίγες μέρες μετά τήν παραίτησή του γράφει στή γυναίκα του: «Διάβασα όλόκληρο τό κείμενο των συμφωνιών του Κρεμλίμου. Νομίζω ότι καταλαβαίνω τό παιχνίδι του Ίωσήφ Βησσαριόνοβιτς: τό λιγότερο πού μπορούμε νά πούμε είναι ότι είναι διπλό και μπαλωμένο μέ κόκκινη κλωστή...». Και στις 22 Οκτωβρίου: «Δέν πήρα τήν άπόφασή μου επειδή έβρισκα "κακή" εκ μέρος τής ΕΣΣΔ τή συμφωνία τής μέ τό Βερολίνο. Άλλά, άκριβώς, γιατί σκέφτηκα ότι οι Γάλλοι κομμουνιστές έπέδειξαν τόν άναγκαίο πολιτικό κυνισμό και χρησιμοποίησαν τήν πολιτική του ψεύδους πού τους χρειαζόταν για νά βγάλουν τό μεγαλύτερο δυνατό κέρδος από μιά πολιτική έπιχείρηση επικίνδυνη». Τό ΓΚΚ όφειλε εν όλίγοις ένώ θά δικαιολογούσε τήν ΕΣΣΔ συνάμα έπρεπε νά άποδεσμευτεί άπ' αυτήν για νά μήν υποστεί τό χτύπημα μιάς πράξης πού για τόν Στάλιν ήταν υποχρεωτική έπιλογή. Διότι «τό νά μιμείσαι πιστά και κατά γράμμα τους Ρώσους είναι σά νά τους παραγνωρίζεις όλοκληρωτικά στό πνεύμα».

Όστόσο ή εισβολή στήν Πολωνία του φάνηκε άνυπόφορη: «ή πολιτική του Στάλιν μέ άηδίαζε». Άπ' τόν Οκτώβρη του '39 μέχρι τόν Μάη του 1940 ή αντίφαση του φαίνεται άξεπέραστη. Τό βιβλίο πού παρουσίασε ό Brochier είναι πλουσιότατο από άνέκδοτα ντοκουμέντα πάνω στό θέμα.

τια στη διαδικασία έκφρασμού στην Ευρώπη, και όπωσδήποτε, είναι καλύτερη από την εξάπλωση του φασισμού». Ή το άλλο: «είναι αλήθεια ότι η ΕΣΣΔ δεν εμπόδισε τους Αμερικανούς να επιτεθούν στο Βιετνάμ αλλά χωρίς τη σοβιετική βοήθεια το Βιετνάμ θα μπορούσε να κρατήσει;» Έπιπλέον, από μία πονηριά της Ίστορίας, μέσα στην ευρωπαϊκή άριστερά είναι εκείνοι που φοβούνται την ΕΣΣΔ της μπολσεβικοποίησης που σήμερα βολούνται με μία ΕΣΣΔ έγυητρια των ισορροπιών στην Ευρώπη, τη στιγμή ακριβώς που η Ευρώπη θα μπορούσε να έχει όφελος από την κρίση του αμερικανικού ιμπεριαλισμού μετά τον πόλεμο. Έτσι ο Ίταλός «ειδικευμένος εργάτης» — όχι ο παλαιός κομμουνιστής, αλλά ο νέος εργάτης, ο πιο προηγμένος, ριζοσπαστικότερα μαχητικός και ριζοσπαστικότερα σκεπτικιστής απέναντι στον Μπρέζνιεφ — ελάχιστα ζεσταίνεται με την καταγγελία της ΕΣΣΔ γιατί αναγνωρίζει, ψυχρά, την πολιτική σημασία απέναντι στην ιταλική κυβέρνηση και την ιταλική εργοδοσία που διατηρεί ή υπαρξη της ΕΣΣΔ στά σύνορα της Ευρώπης και η σχέση ίσου προς ίσο που καθιερώθηκε με τις ΗΠΑ.

Μήπως όμως αυτό δεν είναι τό έσχατο προϊόν της διαφορούμενης γοητείας του «πραγματολογικού» για την όποια ο Μερλώ-Ποντύ κατηγορούσε τον Σάρτρ; Διότι, στο δρομολόγιο του Σάρτρ, αυτός ο τύπος ρεαλιστικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ είναι ο πιο παραδειγματικός, καθόσον ελεύθερα επιλεγμένος, έξω από κάθε κομματική πειθαρχία και αντίστοιχες ήθικές επιταγές. Ο Σάρτρ που φθάνει πολύ άργα στη στρατευμένη πολιτική στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ποτέ δεν ήταν μέλος του ΓΚΚ και ποτέ δεν έπεδωξε να γίνει⁵. Τό 1952 πλησιάζει πολύ τους κομμουνιστές, δηλαδή όχι όταν τό κόμμα θριάμβευε αλλά τη στιγμή που άγγιζε τό έσχατο σημείο απομόνωσης και κρίσης. Στις 28 Μαΐου. Ο ψυχρός πόλεμος βρίσκεται στο άπογειό του: τό ΓΚΚ θά καλέσει τίς μάζες να διαδηλώσουν ενάντια στον Ριντςγούνεν ενώ ή κυβέρνηση θά απαγορεύσει τη διαδήλωση. Οί μάζες υποχώρησαν και δεν κατέβηκαν στο δρόμο. Όλο τό κυβερνητικό κατεστημένο θριαμβολογεί αλλά επίσης και μία όρισμένη άριστερά που σ' αυτή την άποχή διακρίνει ένα είδος αποδέσμευσης της γαλλικής εργατικής τάξης από την κυριαρχία του

κομμουνιστικού κόμματος και της ΕΣΣΔ. Αυτή τη στιγμή λοιπόν ο Σάρτρ παρεμβαίνει βίαια διεκδικώντας όχι μόνο για τον έαυτό του αλλά για τό σύνολο της τάξης την αναγκαιότητα ενός συνασπισμού με τό σύνολο του κομμουνιστικού κινήματος — κράτη και κόμματα — γιατί αυτός ο συνασπισμός αντιπροσωπεύει κοινό και άπαράγραπτο συμφέρον. Θα τό διατυπώσει στο έργο του *Οί Κομμουνιστές και ή ειρήνη*⁶, για τό όποιο ο Μερλώ-Ποντύ θά πεί ότι είναι ή πιο ευγλωτή δικαίωση και υπεράσπιση των κομμουνιστικών κομμάτων αλλά, δυστυχώς, με έπιχειρήματα που δεν τούς άρέσουν. Ίστορικά, υποστηρίζει ο Σάρτρ, τό πολιτικό είναι της εργατικής τάξης — δηλαδή ή ιδέα και ή έλπίδα του σοσιαλισμού — συνδέεται με την επανάσταση του Όκτώβρη και τό σοβιετικό κράτος (και δεν είναι τυχαίο ότι ή κύρια άναφορά του είναι ο Λένιν του *Καλύτερα λιγότερα αλλά καλύτερα* όπου θεμελιώνεται ή διάκριση ανάμεσα στο αναπόδραστο της νίκης του σοσιαλισμού — «γιατί ο καπιταλισμός κουβαλά τό θάνατο μέσα του», κι αυτό άκόμη κι αν τό κράτος των σοβιετ καταστραφεί — και την υπεράσπιση του σοσιαλισμού από συγκεκριμένη ιστορική άποψη)⁷. Έτσι εκείνοι που σήμερα μάχονται ενάντια στην ΕΣΣΔ και τά ΚΚ, όποιους λόγους κι αν έχουν, μάχονται, τελικά, εναντίον της εργατικής τάξης και της επανάστασης. Ο σοβιετικός σοσιαλισμός είναι άρεστός ή όχι, τά ΚΚ μπορεί ν' άρέσουν ή όχι: ώστόσο αντιπροσωπεύουν σήμερα τό μόνο στοιχείο άνταγωνισμού σ' ένα κόσμο που, χωρίς αυτούς, θά γινόταν *όλοκληρωτικά* άστικός. Ίδου, λοιπόν, τό αυθεντικό κριτήριο: αν, στο όνομα μίας άλλης ιδέας για την επανάσταση — που για την ώρα δεν υπάρχει κι επομένως δεν άποτελεί ούτε τό αντικείμενο ούτε τό ύποκείμενο σύγκρουσης με τό σύστημα —, αν λοιπόν απομακρυνθεί κανείς από τό κόμμα και την εργατική τάξη αυτό σημαίνει ότι εγκαταλείπει τό πραγματικό πεδίο της πάλης.

Η δύναμη της θέσης του Σάρτρ στη διαμάχη που άρχισε με τον Μερλώ-Ποντύ από τη μία μεριά και τον Κλώντ Λεφόρ από την άλλη, βασίζεται στην προηγούμενη έπιχειρηματολογία. Και οι δυο είναι εύρημαθέστατοι, έπιπλέον όμως πιο καταρτισμένοι από μαρξιστική άποψη. Μόνο που ή θεωρητική διαύγεια του Λεφόρ, που τον όδηγεί στο να

καθιερώσει, με πιο σωστό τρόπο στο επίπεδο των άρχων, τη σχέση κόμμα/τάξη, ή ίδια διαύγεια τον όδηγεί επίσης να βάλει εντός παρενθέσεως αυτό που ο ίδιος στην ανάλυσή του ονομάζει ή «μή καθαρή» άποκρυστάλλωση της τάξης όπως είναι τά κόμματα, ή «μή καθαρή» κοινωνική πραγματικότητα όπως ο σοσιαλισμός της σοβιετικής κοινωνίας. Κάνοντας κάτι τέτοιο όχι μόνο ξεφεύγει από ένα μέτωπο πάλης αλλά, όπως θά πεί ο Σάρτρ, αντικειμενικά παίζει τό παιχνίδι των ταξικών έχθρων και της κυβέρνησης. Έίτε τό θέλει είτε όχι. Ο Μερλώ-Ποντύ, πιο επιδέξιος από τον Κλ. Λεφόρ, θά προσπαθήσει να βγει άπ'

5. Έπίσης τό ΓΚΚ ποτέ δεν τον φλερταρίσε. Στο άρθρο του «Ύλισμός και επανάσταση» που δημοσιεύτηκε στο *Temps Modernes* του Ίουνιου - Ίουλίου 1946 ο Σάρτρ διηγείται ότι ο Ζάν Καναπά, του πρότεινε μία συνάντηση με τον Γκαρωντύ και τον Μουζεν στο σπίτι του Ρενέ Μωμπλάν. Ο Σάρτρ, που τότε έπιδίωκε καλές σχέσεις με τους κομμουνιστές, πήγε στη συνάντηση. Αλλά, με κατάπληξη του, τον υποδέχθηκε ο Γκαρωντύ βιαιότατα και ή συνάντηση ποτέ δεν έπηρε την τροπή που θά ευχόταν ο νέος Ζάν Καναπά, δηλαδή κατάκτηση του Σάρτρ στις θέσεις του κόμματος. Ποτέ άλλωστε δεν έπιτεύχθηκε κάτι τέτοιο, παρόλο που ο Σάρτρ αυτοοριζόταν ως συνοδοιπόρος και οί επιθέσεις του εναντίον του ΓΚΚ ήταν σπάνιες.

6. Βλ. *Temps Modernes* Ίουλίου - Όκτωβριος 1952, και Άπριλίου 1953 τη διαμάχη που άκολούθησε με τον Κλώντ Λεφόρ.

7. Η Ρωσία δεν είναι ο μόνος δρόμος να φτάσει κανείς τον τελικό σκοπό. Γεννημένη μέσα στους άνταγωνισμούς που προκάλεσαν τον πόλεμο του 1914 μπορεί και να εξαφανισθεί: οί άνταγωνισμοί θά επιβιώσουν της ΕΣΣΔ και τά καπιταλιστικά έθνη θά καταρρεύσουν. Μ' αυτή τη συγκεκριμένη έννοια ή διάσωση της ΕΣΣΔ δεν είναι ή *άναγκαία* συνθήκη για την παγκόσμια επανάσταση. Αλλά αυτές οι θεωρήσεις δεν είναι *ιστορικές*: ιστορικά ή τύχη του προλεταριάτου, τό «παράδειγμα της» και «ή δύναμη της επαναστατικής διεύδυσης» είναι ή ΕΣΣΔ». Ζ. Π. Σάρτρ, «Οί κομμουνιστές και ή ειρήνη», 1, *Temps Modernes*, Ίούλιος 1952.

αυτή την τανάλια, αλλά δεν θά τὰ καταφέρει καλύτερα. Πράγματι, θά προσπαθήσει νά ἀποσυνδέσει τόν ὑπαρκτό κομμουνισμό ἀπό τόν κομμουνισμό πού θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει, παρόλο πού θά ἀποφύγει νά πολεμήσει τόν ὑπαρκτό κομμουνισμό ὡστε, ἀντικειμενικά, νά μήν καταταγῆ στήν πλευρά τῆς ἐργοδοσίας⁸. Ἡ ἀ-κομμουνιστική θέση τόν σώνει ἀπό τόν ἀντικομμουνισμό καί τόν τοποθετεῖ στό πλευρό τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἄλλά αὐτή ἡ ἐπιχείρηση δέν θά εἶναι πιό πειστική ἀπό ἐκεῖνη γιά τήν ὁποία ὁ Σάρτρ κατηγορεῖ τόν Καμύ: «Μέμφεσθε τό εὐρωπαϊκό προλεταριάτο διότι δέν παρέλειψε νά ἐπιδοκιμάσει τὰ σοβιετ, μέμφεσθε ἐπίσης τίς κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης διότι θά δεχθοῦν τήν Ἰσπανία στήν Οὐνέσκο· σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν βλέπω ἄλλη λύση γιά σᾶς ἀπό τὰ νησιά Καλαπάγκος⁹».

Πάντως ὁ Μερλώ-Ποντύ θά δώσει τόν διαυγέστερο ὄρισμό τοῦ ἀδιεξόδου στό ὁποῖο καταλήγει μιά ὀλόκληρη ἀριστερά πού ἤθελε νά εἶναι μαρξιστική ἐναντί τῆς Σοβιετικής Ἐνώσεως καί ἐναντί τῆς πρακτικῆς τῶν ΚΚ. Εἶναι καταδικασμένη, γράφει, νά αἰωρεῖται μέ ἀπελπιστικό τρόπο ἀνάμεσα σέ μιά διπλή ἀδυναμία νά μείνει πιστή στόν Μάρξ: ἀπό τή μιά ἡ παραδοχή μιᾶς πραγματικότητας (αὐτή ἡ ἐπανάσταση, αὐτό τό δοσμένο κόμμα, ὁ δοσμένος τύπος ἀντιφάσεων τῶν πρὸς τήν ἀστική τάξη) πού τῆς ἐπιτρῆται μὲν νά εἶναι πραγματικά στρατευμένη, θυσιάζοντας, ὅμως, τοὺς λόγους ἀρχῆς πού δικαιολογοῦν τή στράτευση· ἀπό τήν ἄλλη μεριά τὸ καταφύγιο σέ μιά ἥσυχη φιλοσοφική στεριότητα ὡς πρὸς τὴ διατήρηση τῶν ἀρχῶν; πράγμα πού ἐπίσης ἀποτελεῖ προδοσία τοῦ Μάρξ, διότι μαρξισμός ἀποκομμένος ἀπὸ κάθε ἄμεση ἰκανότητα δράσης δέν εἶναι παρά φιλοσοφία «μέ τὴ χειρότερη ἔννοια τοῦ ὄρου».

Ἄλλά ὁ δεύτερος ὅρος τοῦ διλήμματος — ἕνας μαρξισμός τοῦ «στοχασμοῦ», ἕνα φανταστικό προλεταριάτο — δέν παραπέμπει παρά στήν κριτική τῆς ἀνεπάρκειάς του, στή μετατροπὴ του σέ καθαρή «ιδεολογία», παρόλο πού ὁ πρῶτος ὅρος δέν εἶναι παρά ἕνας τρόπος νά ἀναπαράγονται μιά σειρά ἀπὸ ἄλυτα προβλήματα. Τὸ «γεγονός» τῶν ἐπαναστάσεων, σοβιετικῆς, κουβανέζικης, κινεζικῆς, μπορεῖ νά ὀριστεῖ μόνο ἀρνητικά, δηλαδή μέ βάση αὐτό πού δέν εἶναι; Ἄν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά καθαρή ἀρνητικότητα πῶς μποροῦν

νά ἀποτελοῦν πολιτικὴ ἀντίφαση, ὑποκείμενο καί ἀντικείμενο συγκρούσεων καί ἱστορίας; Τότε λοιπόν, τί εἶναι αὐτή ἡ νόθα πραγματικότητα, αὐτὰ τὰ κινήματα πού δέν εἶναι «ἡ» ἐπανάσταση, οὔτε ἡ «μὴ-ἐπανάσταση», αὐτές οἱ κοινωνίες πού δέν εἶναι οὔτε «ὁ» σοσιαλισμός οὔτε ὁ καπιταλισμός, αὐτὰ τὰ κόμματα πού δέν εἶναι οὔτε ἡ πολιτικὴ ἔκφραση τῆς ἐργατικῆς τάξης, οὔτε τῆς ἀστικῆς τάξης; Τί ἀντιπροσωπεύουν σέ σχέση μέ τοὺς μηχανισμούς τοῦ κεφαλαίου, τῆς πάλης τῶν τάξεων, τῆς διαμόρφωσης τῆς προλεταριακῆς συνείδησης; Πῶς ἐνσωματώνονται στήν ἱστορία; Ποιοὶ εἶναι οἱ μηχανισμοὶ πού τὰ προκαλοῦν ποιοὺς μηχανισμούς προκαλοῦν αὐτὰ, καί σέ τί θά καταλήξουν;

Ὁ Σάρτρ δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἐπιχειρήσει μιά κάποια ἀπάντηση, ὅπως στοὺς Κομμουνιστὲς καί ἡ εἰρήνη, γιά νά ξεφύγει ἀπ' τὴν τανάλια γιά τὴν ὁποία μιλά ὁ Μερλώ-Ποντύ. Ἡ κατὰ βάση ὑπαρξιστικὴ του διαμόρφωση (ἡ πιό αὐθεντικὴ του διάσταση) τοῦ ἀρκεῖ γιά νά κάνει ἀφαίρεση τοῦ προβλήματος. Ἡ διαμόρφωσή του λοιπόν, τόν ὑποχρεώνει νά ὑποχωρήσει μπροστὰ στὸν πειρασμό νά ἐξορκίσει τὴν πραγματικότητα, ἀλλά τὸ κάνει στό ὄνομα μιᾶς ιδέας. Θά τὴν παραδεχθεῖ κάποτε — καί θά τοῦ ἀρκέσει ὅτι αὐτὸ ὑπάρχει. Ἡ στάση αὐτὴ θά τόν σπρώξει κοντὰ στοὺς κομμουνιστές, αὐτὸν πού, πνευματικά, εἶναι τόσο μακριὰ τους. Θά τόν κάνει ἐπίσης νά πλησιάσει τὸ ρεαλισμὸ τους. Πράγμα πού θά τὸν μετατρέψει σέ πιστὸ συνοδοιπόρο, καθόλου βολικό βέβαια, πάντως σίγουρο. Ἡ ἴδια στάση θά τόν ξεχωρίσει τόσο ἀπὸ τὴ σοσιαλδημοκρατία — τῆς ὁποίας ἡ «πραγματικότητα» εἶναι ἄμεσα καθαρὴ, καθόσον βρίσκεται ὀλοφάνερα ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ χαρακώματος — καί ἀπὸ τὸν τροτσκισμό, στὸν ὁποῖο βλέπει μόνο ἕνα σκέτο ταλμουδιό. Ἡ ἴδια στάση τὸν ἔκανε νά διατηρεῖ μιά σχέση μέ τίς σοσιαλιστικὲς χώρες ἐλάχιστα ἐμπαθῆ, καί τὴ λιγότερο δραματοποιημένη, ἂν τὴν συγκρίνουμε μέ ἄλλες περιπτώσεις Εὐρωπαίων διανοουμένων. Σπάνια προσπάθησε νά τίς ἐξιδανικεύσει, σπάνια ἔψαξε ἀπαντήσεις καθαρῆς, κι οὔτε χάθηκε ψάχνοντας τὴν καθαρότητα ἔστω τῆς καταγωγῆς — τὴν προδομένη ἐπανάσταση — στήν Κούβα κι ὄχι στήν ΕΣΣΔ, στήν Κίνα κι ὄχι στήν Κούβα. Τίς ἀντικειμενοποίησε (πράγμα γιά τὸ ὁποῖο

Ζ. Π. Σάρτρ

8. Ὁ Μερλώ-Ποντύ χαρακτηρίζει ὡς ἔξης τὸ διλήμμα: «Ἡ στάση τοῦ Σάρτρ εἶναι καταρχὴν μιά ὑπόμνηση τῶν γεγονότων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σήμερα τὸ πιό δραστήριο τμῆμα τῆς ἐργατικῆς τάξης συμμετέχει στό ΚΚΓ καί στή CGT. Εἶναι ἐπομένως ἀλήθεια ὅτι κάθε ἀποτυχία τοῦ ΓΚΚ μειώνει τὸ βάρος τῆς ἐργατικῆς τάξης στὸν πολιτικὸ ἀγῶνα, ὅτι ὅσοι πανηγυρίζουν τὴν ἀποτυχία μιᾶς ἀπεργίας πού προώθησε τὸ ΚΚ ὡς νίκη τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐγκαταλείπουν τὴν ἐργατικὴ τάξη πού ὑπάρχει καί πού στήν πλειοψηφία τῆς εἶναι κομμουνιστικὴ. Ὁ ἀντικομμουνισμὸς τῆς ἀριστερᾶς ξεμπερδεύει ὀνοματίζοντας διαύγεια τὴν κούραση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐπαναστατικὸ πνεῦμα τὴν ἀπέχθειά τῆς. Βαδίζει μαζί μέ ἕνα φανταστικὸ προλεταριάτο πρὸς μιά ἐπανάσταση πού θά εἶναι ἐπιτέλους ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἡγεμονία καί κοσμεῖ μέ τὸ ὄνομα προλεταριακὴ πολιτικὴ μιά πολιτικὴ πού θριαμβεύει ἢ κακοπαθαίνει ταυτόχρονα μέ τὴν κυβέρνηση τοῦ κ. Πιναι. Ἄν δεχέστε νά θεωρήσετε τὸ ΚΚ ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα ἐχθρὸ καί νά διαμορφώσετε ἀντίστοιχα τὴν πολιτικὴ σας, ὁ ὑπ' ἀριθμὸν δύο ἐχθρὸς σας, ὁ καπιταλισμός, εἶναι σχετικὰ σύμμαχος σας. Ἄν πρῶτο σας μέλημα εἶναι νά ἐξασθενήσετε τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, δέν θά ἔχετε οὔτε τὸ χρόνο οὔτε τὴ διάθεση νά ἐξασθενήσετε τοὺς ἀντιπάλους του... Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἔτσι, κι ἔπρεπε νά εἰπωθοῦν». (Βλ. «Ὁ Σάρτρ καί ὁ σούπερ-μπολοσεβικισμός», σὺν *Les aventures de la dialectique*. Gallimard 1953, σ. 140-140, ὅπου ἀναπτύσσει ὀλόκληρη τὴ συλλογιστικὴ πού παραθέσαμε ἐδῶ περιληπτικά).

9. Πβλ. «Ἀπάντηση στὸν Ἄλμπερ Καμύ», σὺν *Les Temps Modernes*. Αὐγούστος 1952.

δέν του είναι ευγνώμονες) ως εμπειρίες που υπάρχουν κι ως ανταγωνιστικές στον ιμπεριαλισμό πραγματικότητες — τόσο ολοφάνερη ήταν γ' αυτόν ή αντίφαση.

Ο Σάρτρ απομακρύνθηκε στ' αλήθεια απ' την «ιστορικότητα» των κομμουνιστών μόνο τό 1968. Άλλά όχι όπως ο Φίσερ που άγγιζε τό απροχώρητο μιάς ανυπόφορης κατάστασης τόν Αύγουστο του '68, στην Πράγα, αλλά αντίθετα επειδή στό Μάη, στο Παρίσι, είδε μιά νέα έλπίδα που έφερε η νεολαία και η εργατική τάξη, που θά μπορούσε νά αντικαταστήσει τά κομμουνιστικά κόμματα, διέκρινε ένα νέο μέτωπο όπου θά μπορούσε νά δικαιωθεί ή στράτευση. Μιά μειονοτική πραγματικότητα, μέ άβέβαια και ανεπαρκή περιγράμματα, αλλά πολύ διαφορετική από τήν καθαρά ιδεολογική λύση ένος Λεφόρ: ένα πραγματικό ταξικό έμβρυο. Μιά άλλη πραγματικότητα. "Εκτοτε οι σχέσεις μέ τά ΚΚ. και τίς σοσιαλιστικές χώρες γίνονται δευτερεύουσες. Παραμένουν ένα δεδομένο στό παγκόσμιο πλαίσιο, αλλά ό ανταγωνιστικός τους χαρακτήρας αλλοιώνεται όταν δέν μηδενίζεται εντελώς, όπως στό Παρίσι τό 1968.

Όσοτό τό πρόβλημα φαίνεται ότι είχε λυθεί μόνο για λίγο καιρό. Για λίγο καιρό γιατί τό κύμα του Μάη διήρκεσε λίγο — ως μαζικό κίνημα, ικανό νά μεταποτίσει τίς ισορροπίες και ν' άνοιξει μιά νέα ιστορική περίοδο. "Ό,τι άπόμεινε μετά έχασε τήν άθωότητά του και τό νεωτερισμό του. Άφου σάρωσε όλες τίς παλιές αντιλήψεις για τή σχέση πρωτοπορία-τάξη, τακτική και στρατηγική, μέσα σε μιά καθολική επαναανάκαλυψη τής πολιτικής, αυτά που τό κύμα του Μάη άφησε ως στρατηγική συνείδηση τείνουν αναπόφευκτα νά ξαναδώσουν ζωή στα έννοιολογικά σχήματα του παρελθόντος μέ καταθλιπτικά επαναληπτικό τρόπο. Τόν Μάη, μέ τό φοιτητικό κίνημα, φάνηκε ότι πήγαινε νά πραγματοποιηθεί ένα έργο κάθαρσης και έπανοικειοποίησης τής ιστορίας του κομμουνισμού μέσα από μερικές παραδειγματικές έπιλογές: Λένιν, Ρόζα, Τρότσκι, Γκεβάρα, Χό Τσί Μίνχ, Μάο Τσέ Τούνγκ. Ο καθένας συμβόλιζε μιά άμεση ανάγκη: στους τρεις πρώτους τήν επαναστατική αυστηρότητα μέ τρεις διαφορετικούς τονισμούς (τήν οργάνωση, τόν αυθορμητισμό, τήν άδιαλλαξία): στον Γκεβάρα τήν έξαρση τής ύποκειμενικότητας, στον Χό τήν άπόδειξη μιάς δυνατής νίκης των φτωχών,

στον Μάο τήν ισότητα. Η πρακτική και θεωρητική εμπειρία των κομμουνιστών έμοιαζε ότι ήταν δυνατό νά ξαναγίνει κτήμα των μαζών χωρίς τραύματα, χωρίς νά σπάσει τά μούτρα της στά άδιέξοδα του παρελθόντος, μέσα από μιά θετική έπιλογή. Άλλά μέ τήν κάμψη του κινήματος του 1968 αυτή ή προσέγγιση έγινε πιό σύνθετη και φτώχυνε. Λένιν, Ρόζα, Τρότσκι, Μάο ξαναγίναν αντικείμενο νέων θεωρητικών διενέξεων και οργανωτικών έπιλογών στό πλαίσιο των μειοψηφικών ομάδων, μέσα στις όποιες ξαναβρίσκουμε τά πιό σημαντικά έλαττώματα του κομμουνιστικού κινήματος — χωρίς όμως τό μεγαλείο του — και συχνά μέ καθυστέρηση πενήντα έτών σε σχέση μέ τήν ιστορία.

Αυτή τή φορά μάταια ό Σάρτρ θά προσπαθήσει νά έξορκίσει τήν πραγματικότητα. Έπιζήτησε νά ανακαλύψει, κάτω από τίς παραδεδεγμένες ιδεολογικές κατηγορίες νέες κατηγορίες, εκείνες που πραγματικά θά του ταίριαζαν: τήν ανακάλυψη τής βίας, τήν προτεραιότητα στην παραδειγματική πράξη, τήν ταύτιση ήθικης και πολιτικής¹⁰. Στην πραγματικότητα έπρόκειτο για τίς τρεις όψεις τής προβληματικής του έπιστροφής σε μιά ήθικη στάση, στην ήθικότητα περισσότερο παρά στην πολιτική, — άσυνήθιστο σημάδι δυσκολίας, ανάγκη νά έπισημανθεί κάπου ένας σπόρος, ένα κουκούτσι για νά μπορεί κανείς νά συνταχθεί. Σε είκοσι χρόνια, από τό 1952, αυτή ή έπιχείρηση τόν σπρώχνει στό νά περιορίσει τρομερά ό,τι άπομένει από τό «μη-άστικό» σ' έναν κόσμο που είναι ολοκληρωτικά ένωματωμένος. Η εργατική τάξη και οι οργάνωσεις της δέν διαθέτουν πιά καθόλου έκείνη τή σφραγίδα του ανταγωνισμού που είχε διακρίνει μέ τους Κομμουνιστές και τήν ειρήνη. Η μεγάλη άισιοδοξία του 1968 μετατράπηκε σε άπουσία έλπίδας, άπόλυτης όσο ποτέ.

Αυτό τό κενό, τό «πραγματολογικό», άπιαστο και έθρικό στό έξής παίρνει τό πάνω χέρι: δηλαδή οι επαναστάσεις, «έτσι όπως είναι», τά «υπαρκτά» κομμουνιστικά κόμματα που διατηρούν τήν απήχησή τους. "Ό,τι άπομένει από τό επαναστατικό κίνημα — τώρα που δέν άνεμίζουν πλέον οι κόκκινες σημαίες στις πανεπιστημιακές σχολές και στα κατειλημένα εργοστάσια, τώρα που δέν άρκοουν πιά οι σχηματοποιήσεις τής συνθηματολογίας — ξέρει πολύ καλά ότι

Άραγκόν

πρέπει νά ξεκαθαρίσει τους λογάριασμούς του, όχι πλέον μέ τήν εικόνα και τά λόγια του Γκεβάρα τής δεκαετίας του '60, αλλά μέ τήν Κούβα τής δεκαετίας του '70 που ή οικονομική κρίση τήν έσπρωξε στις σοβιετικές άγκάλες: μέ τό Βιετνάμ που, ύστερα από τριάντα τρομερά χρόνια, φτάνει σε μιά δύσκολη καμπή και που, αν τελικά νικήσει, δέ θά χει ξεμπερδέψει μέ τίς ανήκουστες δυσκολίες του άγώνα για τήν έπιβίωση: μέ τήν Κίνα, τήν μετά τήν πολιτιστική επανάσταση, που άρχίζει νά θεωρεί ότι ό κύριος εχθρός της βρίσκεται στ' άριστερά. Η ιστορία άκόμη μιά φορά σάρωσε τίς αυταπάτες τής ιδεολογίας. Η Εύρώπη βρίσκεται μπροστά στα ίδια προβλήματα μέ πριν αλλά μέ μιά εμπειρία επιπλέον: τά προβλήματα και τά άδιέξοδα που νόμιζε ότι είναι άδιέξοδα των άλλων, άπο-

10. Βλέπε τήν άποψη του στο βιβλίο του Michèle Mauceaux, *Les maos en France*, εκδ. Gallimard, 1972.

δεικνύεται ότι είναι δικά μας, ακριβώς τη στιγμή της εξέγερσης όπως και της οπισθοχώρησης. Τίποτε δεν ξεπεράστηκε αλλά απλώς, για λίγο διάστημα μόνο, όλα παραπέμπονται στην προσδοκία μιας επανάστασης στις χώρες μας, μιας επανάστασης στα μέτρα μας.

II

Θά μπορούσαμε έδω να επικαλεσθούμε άλλους δρόμους, άλλους πρωταγωνιστές. Πράγματι, το αποτέλεσμα θά ήταν πίο πλούσιο και πολυσύνθετο. Άλλά άμφιβάλλουμε άν άπ' αυτή τή δουλειά θά έβγαινε κάτι διαφορετικό άπό τή διαπίστωση ένός διπλού άδιέξοδου. Για νά ξαναγυρίσουμε στό δίλημμα του Μερλώ-Ποντύ, αυτοί πού στό όνομα του Μάρξ άρνήθηκαν τήν ιστορικότητα των σοσιαλιστικών χωρών και των κομμουνιστικών κομμάτων, άρχικά ξαναβρέθηκαν στό περιθώριο τής ιστορίας, ύστερα «καταποντίστηκαν» άπ' αυτήν. Άλλά και αυτοί πού έμπνεόνταν άπό τό μαρξισμό των σοσιαλιστικών κοινωνιών (και έπομένως των κομμουνιστικών κομμάτων, αυτά τά δύο πάνε μαζί), μπλέχτηκαν στό γρανάζια μιας άνεξέλεγκτης, καταναγκαστικής και άπατηλής λογικής και τελικά βρέθηκαν μπροστά στό πρόβλημα πού νόμιζαν ότι είχαν άποφύγει.

Στήν πραγματικότητα τό πρόβλημα των σοσιαλιστικών χωρών δεν ξεκαθαρίζεται, ούτε άπό τόν ιδεολόγο τροτσικιστή, ούτε άπό τόν όρθόδοξο κομμουνιστή, σχετικιστή και σκεπτικιστή μαζί. Πρώτα πρώτα αντίτάσουν τό βάρος τής ύπαρξής τους, και αυτό πού συνεπάγεται άπό τήν άρχή του αιώνα: ύστερα, προβάλλουν κατά περιόδους όχι μόνο τήν κατάσταση τής διεθνούς τους θέσης, αλλά έπίσης τήν κατάσταση τής έσωτερικής τους φύσης. Ό Τολιάτι των τελευταίων χρόνων μάταια έπιχείρησε νά σώσει αυτό πού μπορεί νά είναι οι σοσιαλιστικές χώρες, άνακινώντας τό ζήτημα τής «πολλαπλότητας των δρόμων στό σοσιαλισμό», σύμφωνα με τήν όποία, κάθε μετεπαναστατική κοινωνία θά είχε νά άναμετρηθεί μόνο με τόν έαυτό της, δεν θά αντιπροσώπευε κανένα μοντέλο, και παρ' όλα αυτά, θά άναγωνίζονταν μέσα σ' ένα κοινό μέτωπο. Όστόσο αυτό δεν είναι παρά μία ρεαλιστική κατασκευή πού ή πραγματικότητα έπιφορτίζεται νά τήν άνατρέψει.

Γιατί ή «φύση» κάθε σοσιαλιστι-

κής χώρας καθορίζει όχι μόνο τό έσωτερικό της είναι, αλλά έξίσου και τς σχέσεις της με τς άλλες σοσιαλιστικές χώρες, με τό επαναστατικό κίνημα, με τά άλλα κράτη. Έπιπλέον, έκφράζει μία συνολική και δυνάμει σφαιρική όπτική, πού είναι άδύνατο νά συνυπάρχει συμβατικά με τς άλλες: μπορεί, λοιπόν, νά άποτελέσει έναν παράγοντα διάλυσης του «στρατοπέδου». Είναι δύσκολο νά είσαι συγχρόνως με τόν Μπρέζνιεφ και τόν Μάο, με τόν Ντούμπσεκ και τόν Χούζακ, με τόν Κάστρο και τόν Τίτο, με τόν άνταρτοπόλεμο και τόν Άλλιέντε. Τό πρόβλημα του σοσιαλισμού — και όχι μόνο των σοσιαλισμών — είναι βαθύ, με όλες τς αντιθέσεις και τς δοκιμασίες του, έπενεργεί στην άνατροπή των ίσορροπιών του μεταπολεμικού κόσμου, και αυτό τή στιγμή πού ή άριστερά με τή θέση της για «έθνικούς δρόμους στό σοσιαλισμό», είχε όλοκληρωτικά «νίψει τάς χείρας».

Μ' άλλα λόγια, ή άπόπειρα νά διαχωρισθεί ή συμμαχία με τς σοσιαλιστικές χώρες άπό τήν άνάλυση τής επανάστασής τους, δεν έπιβίωσε μετά τόν ψυχρό πόλεμο. Όταν τά δύο ζητήματα έτειναν νά επανασυντεθούν, δεν έμεινε στην άριστερά, κομμουνιστική και μή, παρά νά σημειώσει τήν ίδια της τήν πολιτική και θεωρητική άμηχανία — πού κάθε φορά έκφράζεται με τήν προσπάθεια νά άποφύγει, με τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο, τήν ιστορική και πολιτική άνάλυση των επαναστάσεων. Θά μπορούσαμε νά πούμε, ότι αυτή ή κριτική και θεωρητική ανεπάρκεια δεν είναι παρά ή συνέπεια τής χαμένης επανάστασής της: ή εύρωπαϊκή άριστερά, πολιτικά άφοπλισμένη, δεν είχε ικανά όργανα έρευνας.

Άλλά και τό αντίθετο μπορεί νά είναι έξίσου άληθινό: τό ίδιο τό είδος του διανοητικού μπλοκαρίσματος — για τό όποιο με μεγάλη εύκολία καθιστούμε ύπεύθυνο τή βουλγακάτα τής κομμουνιστικής σκέψης — άποτελεί φρένο ή άλλοθι στην άνικανότητά της νά σκεφτεί τήν ίδια της τήν επανάσταση. Είναι με τή σειρά του μία «ιδεολογία», με τήν έννοια τής κίβδηλης συνείδησης.

Η έξαιρετική άνικανότητά της — μετά τόν Λένιν και τή Ρόζα Λούξεμπουργκ — νά ξανασκεφθεί τούς μηχανισμούς του ίμπεριαλισμού (ένάν με τή λέξη άνικανότητα έννοούμε και τή θλιβερή άπόπειρα των επαναστατικών ομάδων νά αντικαταστήσουν κάθε έρευνα, κάθε ανά-

λυση, με μερικά στείρα σχήματα) μπορεί θαυμάσια νά άποδείξει σ' αυτούς πού βρίσκονται στό ίμπεριαλιστικό στρατόπεδο, ότι μάλλον δεν είναι και τόσο έπείγον νά γνωρίσουν καλύτερα τό τέρας για νά τό χτυπήσουν. Η άριστερά τής Δύσης κουνάει τό κεφάλι μπροστά στην ανεπάρκεια των άποφθεγματικών θέσεων πού προέρχονται άπό τόν Τρίτο Κόσμο — παρότι συμβαίνει, κατά περιόδους, νά άναζητά εκεί μία άνανέωση. Άλλά τουλάχιστον αυτές οι θέσεις άντικατοπτρίζουν μία άνάγκη άπελευθέρωσης, πού τς ώθει ίσως σε όρισμούς πολύ βεβιασμένους, ενώ ή ραθυμία τής άριστερας τής Δύσης άντανακλά μία μακρόχρονη έξοικείωση με τά βολέματα τής κίβδηλης συνείδησης.

Έτσι, κανείς δεν μπορεί νά μάς

αφαίρει την πεποίθηση ότι εάν η επανάσταση καθυστερεί τόσο πολύ στη Δύση, είναι γιατί μέσα στην κρίση που την διακατέχει, τό τμήμα της άφομοίωσης στο σύστημα είναι ίσο μ' αυτό της επανάστασης, ή απαίτηση για κομμουνισμό αντιπαρατίθεται στην παθητική αποδοχή του δυτικού καταναλωτικού μοντέλου, και τα δύο σχηματίζονται και αντιτίθενται μέσα σ' ένα πλαίσιο όπου η διαβίωση είναι με τό παραπάνω εξασφαλισμένη. Τείνουμε έτσι να πιστέψουμε ότι οι πολλαπλές διασπάσεις και ή έλλειψη σοβαρών αναλύσεων, που προκάλεσε ή σχέση με τις σοσιαλιστικές χώρες, έρμηνεύουν επίσης μία άσυνείδητη φυγή, μία άνομολόγητη συνεισφορά.

Τί άλλη εξήγηση να δώσουμε στη σπανιότητα των έρμηνευτικών υποθέσεων των σοσιαλιστικών κοινωνιών, εδώ και πενήντα χρόνια; Από τό στιγμή που εξαντλήθηκε τό άντικομμουνιστικό όπλοστάσιο, κι αυτό άλλωστε πολύ λίγο ανανεώμενο, καταλαβαίνουμε ότι κάθε συλλογισμός της εύρωπαϊκής άριστερας είναι ή προσανατολισμένος προς τις τροτσικιστικές θέσεις (μέ την πλατιά έννοια) ή πάλι δέν είναι προσανατολισμένος πουθενά. "Όλη, ή σχεδόν όλη, ή ανάλυσή της, μπορεί να ανακεφαλαιωθεί ως εξής: ή Σοβιετική Ένωση δέν είναι ή άμεση και αναφισβήτητη έκφραση της έξουσίας του προλεταριάτου. Έρώτηση: γιατί; Άπάντηση: διότι, άφου ό καπιταλισμός καταλύθηκε και οικοδομήθηκαν οι βάσεις του σοσιαλισμού, ή έξουσία της πολιτικής έκφρασης της τάξης έκφυλίσθηκε. Δεύτερη έρώτηση: γιατί έκφυλίσθηκε; Άπάντηση: εξαιτίας μιας ύποκειμενικής άδυναμίας (μέ πολλαπλές ταυτολογικές παραλλαγές), που την καθιστούν πολύ κοντινή με τό: γιατί έκφυλίσθηκε. Γιατί ή έξουσία δέν υπήρξε δημοκρατική, γιατί έγινε συγκεντρωτική, γιατί έγινε γραφειοκρατική, γιατί έπρεσε σέ χέρια επικίνδυνα ή άδέξια ή λειψά όπλισμένα από ιδεολογική άποψη. Γιατί ή έξουσία είναι ή έξουσία, και αυτοί που την κρατούν δέν την αφήνουν να τους ξεφύγει Τελικό πόρισμα, τό αφήνουμε στην έκκλογή σας: άριστερά (μαοιστές και τροτσικιστές): ή κατάσταση μπορεί να διορθωθεί άν ή έξουσία ξαναβρεί τις βάσεις της: στό κέντρο (οί κομμουνιστές): ή κατάσταση μπορεί να διορθωθεί, και θά διορθωθεί αναγκαία, γιατί ή ίδια ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων θά οδηγήσει σέ μία διεύρυνση της έξουσίας

προς την κατεύθυνση των μαζών δεξιά (οί σοσιαλδημοκράτες): ή κατάσταση είναι άθεράπευτη, γιατί οι μάζες δέν μπορούν να άσκήσουν καμία έξουσία, άν αυτό δέν γίνεται μέσα από τους θεσμούς του σύγχρονου άστισμού.

Δέν μπορούμε να βγούμε από τό πρόβλημα. Κι άπ' αυτή την πλευρά, είναι καταπληκτικό που οι άπόψεις του Τρότσκι αντιστοιχούν ως προς ή σύλλησή τους, μ' αυτές των κομμουνιστικών κομμάτων, άκόμη και εκείνων που βρίσκονται στην έξουσία. "Αν ξαναδιαβάσουμε τό *Έζωή μου* ή την *Προδομένη επανάσταση*, θά συμπεράνουμε ότι όχι μόνο ή έμφαση δίνεται ολοκληρωτικά στη φαινομενολογία της έξουσίας, σέ ψυχο-κοινωνιολογικό επίπεδο,¹¹ αλλά και ότι, άκόμη και στη συνέχεια της ανάλυσης, υπερισχύει άποφασιστικά αυτή ή όπτική, σέ αντίθεση με τις κατακτήσεις που κάνουν την ΕΕΣΔ, ένα κράτος κατά τά άλλα, σίγουρα, προλεταριακό. Ένα μόνο στοιχείο της κοινωνικής βάσης έκτιμήθηκε: ό μηχανισμός της έξουσίας, δηλαδή ή γραφειοκρατική κάστα, ιδιοποιείται προς όφελός της τά όργανα που καθορίζουν την κατανομή των αγαθών — και καθώς γίνεται αυτό, αυτή ή κάστα έρχεται σέ αντίφαση με ή σοσιαλιστική φύση του κράτους, δημιουργώντας έτσι κατάσταση άστάθειας, που οδηγεί είτε στην προσαρμογή της κατανομής στις «σοσιαλιστικές νόρμες» που καθορίζουν ήδη την ιδιοκτησία, είτε στην προσαρμογή της ιδιοκτησίας στις «άστικές νόρμες» της κατανομής.

Η κριτική που έγινε στον Στάλιν στό 20ό Συνέδριο και ή άπόρρητη έκθεση, δέν βασίζονται σ' εναθμελιακά διαφορετικό συλλογισμό, έστω κι άν άποσιωπούν τον πλουτισμό της γραφειοκρατίας και αναφέρονται έκτεταμένα στις παραβιάσεις της σοσιαλιστικής νομιμότητας. Ό συλλογισμός δέν είναι θεμελιακά διαφορετικός, γιατί ή εμφάνιση της σταλινικής παραμόρφωσης άποδίδεται και πάλι ολοκληρωτικά στην ύποκειμενικότητα του ανθρώπου, ή της «άντικομματικής» ομάδας, και, επομένως, του μηχανισμού που αυτοί οι ίδιοι οικοδόμησαν. Είναι με δύο λόγια μία ύπόθεση που έκτυλίσσεται έξ ολοκλήρου μέσα στην «πολιτική» σφαίρα, με ή στενή έννοια του όρου, και εκεί μπορεί να διορθωθεί με τό μετασχηματισμό των «πολιτικών», δηλαδή τυπικών, μηχανισμών της έξουσίας — δηλαδή την άποκατάσταση της σοσιαλιστικής

«νομιμότητας» και της «συλλογικότητας», και τον «έκδημοκρατισμό» του κράτους.

Μία ίδια άνησυχία υπάρχει στον Τρότσκι, στον Χρουτσόφ και στον

11. Βλ. στό *Ma vie*, τό κεφάλαιο ΧLI, «Ό θάνατος του Λένιν και ή μετάθεση της έξουσίας». «Τά διευθυντικά στελέχη του Κόμματος που βγήκαν από την παρανομία, διαπνέονταν από επαναστατικές τάσεις που οι ήγέτες της πρώτης επαναστατικής περιόδου είχαν διατυπώσει με τον διαγύστερο και καλύτερο τρόπο, και τις όποιες εφάρμοσαν πλήρως και με ή μεγαλύτερη επιτυχία. Αυτό ακριβώς τους έκανε ήγέτες του Κόμματος και, διαμέσου του Κόμματος, ήγέτες της εργατικής τάξης και καθοδηγητές της χώρας. Μ' αυτόν τον τρόπο όρισμένοι συγκέντρωσαν την έξουσία στα χέρια τους». «Άλλά οι ιδέες της πρώτης επαναστατικής περιόδου έχαναν άνεπαίσθητα την έπιρροή τους στα πνεύματα της μερίδας του Κόμματος που κατείχε άμεσα την έξουσία να κυβερνή τη χώρα. Στην ίδια τη χώρα, είχαν άρχισι διαδικασίες που μπορούμε να συμπεριλάβουμε στό γενικό όρο αντίδραση. Οι διαδικασίες αυτές προσέβαλαν ως ένα βαθμό την εργατική τάξη και ειδικότερα τά εργατικά στοιχεία του κόμματος. Τό τμήμα που άποτελούσε τό μηχανισμό έξουσίας διαμόρφωσε τότε νέα σχέδια, διαφορετικά, στα όποια προσπάθησε να ύπαγάγει την επανάσταση. Άνάμεσα στους ήγέτες που διέγραψαν την ιστορική προοπτική της τάξης και που ήξεραν να βλέπουν πέρα από τό μηχανισμό, και στον ίδιο τό μηχανισμό — τεράστιος, βαρύς, έτερογενής, που άπορροφούσε εδκόλα τό μέσο κομμουνιστή — άρχισε να διαγράφεται μία διάσταση...». Και πιο κάτω: «Περιορίζομαι εδώ στην ψυχολογική πλευρά της ύπόθεσης, αφήνοντας παράμερα τις κοινωνικές προεκτάσεις, δηλαδή τις ανατομικές μεταβολές της επαναστατικής κοινωνίας. Φυσικά, σέ τελευταία ανάλυση αυτές οι μεταβολές άποφασίζουν. Άλλά είμαστε άναγκασμένοι να άποκτήσουμε άμεση επαφή με την ψυχολογική τους άντανάκλαση». Στο ύπόλοιπο βιβλίο δέν επανέρχεται στις «κοινωνικές προεκτάσεις».

Μάο τῶν δοκιμίων τοῦ 1956, «*Ἡ ἱστορική πείρα τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου*» (ἂν εἶναι ὄντως δικά του, ὅπως ἰσχυρίζεται) καὶ αὐτό εἶναι ἀκόμη πῶς ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ τὰ τρία πρόσωπα δέν ἔχουν κανένα ἄλλο κοινό σημεῖο μεταξύ τους. Καὶ οἱ τρεῖς διαχωρίζουν αὐτά τὰ πολιτικά ἐκφυλισμένα στοιχεία, ἀπό ἕνα κοινωνικό κορμό, πού ἡ βάση του δέν μετασχηματίστηκε, μιά καὶ ἔγινε σοσιαλιστική μέ τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τήν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς. Μόνο οἱ Κινέζοι κατάργησαν πρόσφατα αὐτό τό σχῆμα, κι ὄχι χωρίς ἀντιρρήσεις σέ βᾶθος, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω. Ὅλο τό ὑπόλοιπο κομμουνιστικό κίνημα καὶ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς, τό δέχεται. Ἡ τελευταία τό δεχόταν πρὶν ἀπό τό 20ῶ Συνέδριο, πράγμα πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἐκτιμήσει ὅτι μπορεῖ νά ἐξαγοραστεῖ ἡ χειρότερη ἐποχή τοῦ σταλινισμού, ὄχι μόνο, ὅπως εἶδαμε, παίρνοντας ὑπόψη τό διεθνή ρόλο τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως ἐναντίον στό φασισμό, ἀλλά ἐπίσης μέ μιά διόρθωση τῶν μηχανισμῶν ἐξουσίας, πού παραμένοντες ξένοι στή φύση τοῦ συστήματος. (Ὁ ἴδιος ὁ Τρότσκι δέν ἀποποιήθηκε ποτέ τήν υπεράσπιση τῆς ΕΣΣΔ ὡς προλεταριακοῦ/ἐργατικοῦ Κράτους, πού πάσχει μόνο ἀπό γραφειοκρατικό ἐκφυλισμό). Ὅταν τό 1956, στό 20ῶ Συνέδριο, ἀναπτύσσεται αὐτή ἡ κριτική, πού στηρίζεται δλόκληρη στή διαπίστωση τοῦ χάσματος (γιά τό ὅποιο ὁ μόνος υπεύθυνος εἶναι ὁ σταλινισμός) ἀνάμεσα στή σοσιαλιστική οικονομική βάση καὶ τό ἐποικοδόμημα, πού δέν ἦταν ἀκόμη, σοσιαλιστικό, ἡ εὐρωπαϊκή ἀριστερά ἀποδέχεται εὐνοϊκά τή διάγνωση τοῦ κακοῦ καὶ τήν πρόγνωση τῆς θεραπείας, καὶ περιμένει μέ ἀδημονία τή διαδικασία «φιλελευθεροποίησης», «πολιτικοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ». Ἀκόμη κι αὐτοὶ πού δέν αὐταπατῶνται μέ τόν Χρουτσόφ, ὄνειρεύονται, κάποια στιγμή, μετά τόν πολωνικό Ὀκτώβρη, ἕνα πῶς ριζικό ἐκδημοκρατισμό, ἀποκατάσταση τῶν ἐργατικῶν «συμβουλίων», μιά νέα «ἐποχή τῶν σοβιέτ», πού θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ μέ μιά ἀπλή μετάθεση τῆς ἐξουσίας ἀπό τήν κορυφή πρὸς τή βάση.

Ἐπάρχει καὶ συνέχεια. Ὅλη ἡ ἀριστερά θά δεχτεῖ τή σοβιετική θέση πού κατά τὰ ἄλλα συνάγεται στή δεκαετία τοῦ εἴκοσι. Σύμφωνα μ' αὐτή τή θέση ὑπάρχει μιά αἰτία

σχεδόν μοιραία γιά τίς δυσκολίες καὶ τίς καθυστερήσεις τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ: ἡ σπανιότητα πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, ἡ κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση τῆς Ρωσίας τοῦ 1917, ὀδήγησαν ἀναγκαστικά σέ μιά φάση αὐταρχισμοῦ, συγκεντρωτισμοῦ, ὑπερκρατικοποίησης, μέσα στήν ὁποία ἔπρεπε — γιά νά ἐπιζήσει ἡ νεαρή ἐπανάσταση — νά δώσει τήν προτεραιότητα στοὺς στόχους τῆς «ὕλικῆς οἰκοδόμησῆς» τοῦ σοσιαλισμοῦ, στό οικονομικό του δυνάμωμα, κατὰ συνέπεια στό μηχανισμό τοῦ κράτους, πού ἀποτελεῖ καὶ τήν ἐγγύησή του. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού θά κατακτοῦνταν αὐτό τό ἐπίπεδο, θά μπορούσαν νά περάσουν στό δεύτερο στόχο, δηλαδή τοὺς σοσιαλιστικούς μετασχηματισμούς. Θά βροῦμε πάλι αὐτή τή θέση στόν Σάρτρ τοῦ 1952. Θά ξαναφανεῖ μάλιστα στόν Γκεβάρα, πολύ ἀργότερα: μιά κάποια δόση σταλινισμού εἶναι τό ἀντίτιμο γιά νά βγεῖς ἀπό τήν ὑπανάπτυξη. Καὶ τό 20ῶ Συνέδριο ἐμπνέεται ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη: «*Τώρα πού ἡ ΕΣΣΔ ἔφθασε σ' αὐτό τό ἐπίπεδο παραγωγικῶν δυνάμεων, εἶναι δυνατόν, ἐνῶ πρὶν δέν ἦταν, νά συμπληρώσουμε τό ἔργο μας, μετασχηματίζοντας, σέ μιά σοσιαλιστική κατεύθυνση, τίς ἀνθρώπινες σχέσεις*». Ἐγινε μάλιστα σχεδόν ὑποχρεωτικό, γιὰ τὴν ὑπέμετρη συγκεντροποίηση τῆς ἐξουσίας, δέν εἶναι πιά κινητήρια δύναμη, ἀλλά φρένο στήν ἀνάπτυξη τῆς πρωτοβουλίας τῶν μαζῶν. Ὁ Χρουτσόφ θά πεῖ, στό 22ῶ Συνέδριο, ὅτι τὰ πράγματα προχώρησαν τόσο, ὥστε εἴμαστε, στό ἐξῆς, σέ θέση νά κάνουμε χωρίς συγκεντρωτική ἐξουσία (ἀναγκαστικά παρεμφερῆ μέ τοῦ ἀστικοῦ Κράτους) καὶ μάλιστα χωρίς τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου — μιά καὶ τό κράτος ἀνήκει ἤδη σ' «ὄλο τό λαό». Καὶ ἡ αὐτοδιακυβέρνηση τῶν ἐργαζομένων μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἀπό τώρα ὡς τό 1980.

Κι ὁμως, ἀπό τό 20ῶ Συνέδριο καὶ μετά, ἤμασταν μάρτυρες μιᾶς τέτοιας ἐναλλαγῆς ἀπό ἀτολμες ἀποπειρες «φιλελευθεροποίησης» καὶ ἔντονης ὀπισθοδρομήσεως πρὸς τήν καταπίεση, πού μπορούμε νά διαβεβαιώσουμε (πέρασαν σχεδόν εἴκοσι χρόνια) ὅτι ἡ ὑπόθεση πού οἰκοδομήθηκε πάνω στό 20ῶ Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ἦταν τελείως ἀβάσιμη. Τό τελευταῖο διάστημα, καὶ ἡ εἰσβολή στήν Οὐγγαρία πού ἀκολούθησε, εἶναι τό πῶς δραματικό σύμβολο αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ὅμως καὶ ἄλλα σημάδια, λιγότερο

Ἄλμπερ Καμύ

φανερὰ, ἐπιβεβαιώνουν τήν τάση: ἡ Πολωνία, ὅπου ἡ πάλαι τῶν τάξεων ἔφθασε σ' ἕνα ἀνώτερο ἐπίπεδο ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες σοσιαλιστικές χώρες καὶ ὅπου ἡ καταπίεση παίρνει μορφές πῶς ἐπιδέξεις καὶ πολύπλοκες· ἡ Γιουγκοσλαβία πού, μέ ἀντίτιμο μιά κάθετη κρίση τῆς Λίγκας, βάζει φρένο στίς ἐκδηλώσεις μιᾶς διαδικασίας διάλυσης πού ἤδη ὀλοκληρώθηκε. Ἀκόμα καὶ στήν — τελείως εἰδική — περίπτωση τῆς Κούβας, ἡ ἐναλλαγή ἀνάμεσα στό συγκεντρωτισμό καὶ τήν ἐπέκταση τῆς δημοκρατίας εἶναι παλινδρομική· τό πῶς χαρακτηριστικό, ἀπό πολιτική ἀποψη, παράδειγμα ὑπῆρξε, μετά τήν ἀποτυχία τῆς *zafra* τό 1970, ἡ αὐτοκρατική ὁμιλία τοῦ Κάστρο πού φάνηκε, γιά μιά στιγμή, νά ἐνσαρκώνει ὄλη τήν ἱστορία καὶ τή δομή τῆς ἐξουσίας στήν Κούβα, καὶ πού, λίγους μῆνες μετά, ἔθεσε σέ κίνηση μιά διαδικα-

σία διακυβέρνησης, όπου υπερίσχυσε, άργά αλλά σταθερά, η σοβιετική γραμμή.

Θά πρέπει λοιπόν ν' αναρωτηθούμε τί δέν πάει καλά σ' αυτό τόν τύπο τής έρμηνείας. Γιατί τό έποικοδόμημα δέν καταφέρνει νά γίνει «σοσιαλιστικό», μιά και στηρίζεται σέ βάση πού ήδη είναι σοσιαλιστική; Γιατί δέν τό έπιτυγχάνει ούτε όταν ή πρόοδος τής επανάστασης έμποδίζεται από τήν υπανάπτυξη, ούτε όταν τήν ξεπερνά;

Ένδιαφέρουσες προοπτικές μπορούν νά άνοιχτούν άν επιχειρήσουμε νά άπαντήσουμε σ' αυτά τά έρωτήματα. Θά περιοριστούμε νά προτάξουμε μερικά στοιχεία ως πρώτες άφετηρίες μιάς μετέπειτα σοβαρότερης έρευνας. Άρχικά είναι έντυπωσιακό ότι στό μεγαλύτερο μνημα τών αναλύσεων γιά τόν εκφυλισμό ή τίς δυσκολίες ή τίς καθυστερήσεις (σύμφωνα μέ τή μεταβαλλόμενη αισιοδοξία αυτών πού μιλούν) τών σοσιαλιστικών κοινωνιών, γίνεται άπόλυτα δεκτός ό διαχωρισμός ανάμεσα στην οικονομική σφαίρα, τή (σοσιαλιστική) βάση και τή σφαίρα τών σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, ή έποικοδόμημα (πού δέν είναι άκόμα σοσιαλιστικό).

Άς αφήσουμε κατά μέρος μιά πρώτη αντίφαση, πού όλοι οί υποστηρικτές αυτής τής θέσης ξεπερνούν στά γρήγορα: παρ' όλ' αυτά, τό έποικοδόμημα (τό κόμμα, ή επαναστατική πρωτοπορία) είναι πού μετασχημάτισε σέ μιά σοσιαλιστική κατεύθυνση τή βάση και καθώς είναι άπ' όλους παραδεκτό, ότι ή έξουσία και τό κράτος βρίσκονται έκτοτε στά χέρια τής πρωτοπορίας, έπεται ότι στίς σοσιαλιστικές κοινωνίες, τό έποικοδόμημα θά καθυστερούσε, και συγχρόνως θά προπορευόταν σέ σχέση μέ τή βάση. Άκόμα κι άν τό κόμμα, τό κράτος, οί πολιτιστικοί θεσμοί, ό τύπος, τό ραδιόφωνο κ.λπ. είναι «σοσιαλιστικά» — όπως θά βεβαιώσει κάθε κομμουνιστής — προκύπτει ότι υπάρχει μόνον ένας τομέας όπου αυτή ή σοσιαλιστική φύση δέν μπορεί νά έπεκταθεί: οί σχέσεις ανάμεσα στόν πολίτη και τό κράτος, αυτό πού όνομάζουμε γενικά οί σχέσεις ανάμεσα σέ κυβερνώντες και κυβερνωμένους. Άν άκολουθήσουμε αυτή τή λογική θά πρέπει λοιπόν νά μιλήσουμε μάλλον γιά ένα έποικοδόμημα *διαϊρεμένο* παρά όπισθοδρομικό. Γιά τά κομμουνιστικά κόμματα έπεται, ωστόσο, ότι αυτή ή διαφορά και αυτή ή μερική καθυστέρηση του έποικο-

δομήματος έμποδίζει τήν άμεση δημοκρατία και δημιουργεί «ένα δυνάμωμα του κράτους ως τή στιγμή τής εξαφάνισής του»: ισχυρισμός μάλλον άσαφής, και πολύ τής μόδας από τή δεκαετία του '20, και πού ό Μικογιάν τόνεπαναλάμβανε άκόμη, άτάραχα, στό 22ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, πού προέβλεπε τό πέρασμα στόν κομμουνισμό από τότε ως τό 1980.

Άλλά άκόμη κι άν δεχτούμε αυτή τή θεώρηση μιάς κοινωνίας χωρισμένης σέ τμήματα σοσιαλιστικά και μή, γιατί νά υπάρχει αντίσταση ή πρόοδος πρός μιά σοσιαλιστική δλότητα, σέ τί αντίστοιχούν οί «μή σοσιαλιστικές, άκόμη, σχέσεις» στην σφαίρα τής πολιτικής, ποιές είναι οί κοινωνικές της βάσεις; Ό Τρότσκι, τό είδαμε, δέν πιστεύει ότι ό γραφειοκρατικός εκφυλισμός, μή σοσιαλιστικός, τής σοβιετικής έξουσίας προέρχεται από τίς παλιές τάξεις. Γεννείται στό έσωτερικό τής ίδιας τής πρωτοπορίας, ως κρίση θνησιμότητας. Στους κόλπους του μπολσεβίκικου κόμματος, αυτή ή αντίσταση στην άρχή οδηγήθηκε σέ διατήρηση τών συμφερόντων τών προηγούμενων τάξεων. Άλλά στό 1936, ό Στάλιν διακηρύσσει, ως θέση άρχης, ότι αυτός ό τύπος τής πάλης τών τάξεων τέλειωσε, άφου ήταν δεδομένη ή ήγεμονία του σοσιαλιστικού τομέα. Και όταν, στό 1952, θά επανέλθει στό πρόβλημα τών συγκρούσεων τών τάξεων θά επιχειρήσει νά τίς υποβιβάσει σέ περιθωριακά κατάλοιπα του παρελθόντος. Η κινεζική πολιτιστική επανάσταση, γιά μιά δλόκληρη περίοδο, θά μιλήσει μάλλον γιά αντίσταση πού προκλήθηκε από τίς «παλιές ιδέες», άνάγοντας έτσι τό έποικοδόμημα στό έποικοδόμημα.

Προκύπτει άπ' αυτή τήν έρμηνεία, πού πάντοτε βρίσκεται στίς συζητήσεις τής άριστεράς, ότι ό σοσιαλισμός θά ήταν ένας ιστορικο-κοινωνικός σχηματισμός πού χαρακτηρίζεται έντονα από τήν έλλειψη ίσορροπίας ανάμεσα στό έποικοδόμημα και τή βάση: τό πρώτο παραμένει καθυστερημένο σέ σχέση μέ τή δεύτερη γιά δεκαετίες και δεκαετίες, ως συνείδηση πού δέν είναι πιά ή έκφραση μιάς κοινωνικής ύπαρξης, αλλά πού άντλει από τόν έαυτό της μιά καταπληκτική ικανότητα άναπαραγωγής. Είναι λοιπόν εύκολότερο νά εξαφανιστεί ό καπιταλισμός, παρά ή προβολή του στό έθιμα και τίς σχέσεις τών ανθρώπων. Και αυτό παρά τό γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα του έποικο-

δομήματος — τό κράτος, ή νομοθετική έξουσία, τά μέσα διαπαιδαγώγησης και προπαγάνδας — βρίσκονται στά χέρια μιάς πρωτοπορίας πού θεωρείται έγγυητής τής «σοσιαλιστικής μετατροπής» τής δομής.

Τό παράδοξο, από μαρξιστική σκοπιά, αυτής τής σειράς τών συσχετίσεων είναι προφανές. Και στην πραγματικότητα, ό Μάρξ, άν και χρησιμοποιείται εύρύτατα στην μελέτη τών μηχανισμών τών καπιταλιστικών κοινωνιών, συχνά άγνοείται από τή στιγμή πού μιλάμε γιά μεταβατικές κοινωνίες: μελετάμε τήν οικονομία μέ κλασικούς όρους, ποσοτικούς ή τεχνικούς, και τήν πολιτική σφαίρα διαμέσου ένός είδους κοινωνιολογίας τής έξουσίας, πού στην καλύτερη περίπτωση δέν άποτελεί τίποτα περισσότερο από ιστορία τών επιλογών και τής ιδεολογίας τών διευθυντικών όμάδων. Τό *Έγχειρίδιο τής ιστορίας του ΚΚ (μ.π.)* δέν άποτελεί έξαίρεση στόν κανόνα.

Τό γενικό θεωρητικό άντικείμενο, ή άπώλεια τής μαρξιστικής ταυτότητας πού παρουσιάζει αυτή ή συζήτηση γιά τίς σοσιαλιστικές κοινωνίες μέ τά παράδοξα πού συνοπτικά άναφέραμε — άπορρέει κατά τή γνώμη μας από τίς δύο, γενικά παραδεκτές, προκείμενες του συλλογισμού, τής επίτευξης του «σοσιαλιστικού μετασχηματισμού» τής βάσης κατά τή στιγμή τής κατάληψης τής πολιτικής έξουσίας διά μέσου τής κατάργησης τής ατομικής ιδιοκτησίας τών μέσων παραγωγής¹².

Άκόμα κι αυτοί — και πρόκειται γιά τούς ήγέτες τών κομμουνιστικών κομμάτων — πού άναγνωρίζουν ότι ή κατάληψη τής πολιτικής έξουσίας δέν είναι ή «άρχική» στιγμή τής επανάστασης, σκέπτονται μέ λίγα λόγια ότι μετασχηματισμός τής ιδιοκτησίας σημαίνει ουσιαστικά τήν καταστροφή του καπιταλισμού ως τρόπου παραγωγής. Υπάρχει στό βάθος μιά ταύτιση ανάμεσα στην «δομή» και τήν «ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής» — πράγμα πού άποτελεί παραποιημένη και άπλουστευμένη άνάγνωση του Μάρξ. Ό Μάρξ έλεγε κατηγορηματικά ότι τό κεφάλαιο δέν είναι ένα πράγμα αλλά μία σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους, σχέση διαμεσολαβημένη από τά πράγματα. Έπίσης κατηγορηματικά έγραψε — σ' εκείνον τόν περίφημο πρόλογο στην «Εισαγωγή» τής *Συμβολής στην κριτική τής πολιτικής οικονομίας* πού είναι ή πηγή τώσων λαθών στην

έρμηνεία της σχέσης δομής - εποικοδομήματος — ότι η δομή σχηματίζεται από «σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους» που οι άνθρωποι διατηρούν ανάμεσά τους και ότι «αυτές οι παραγωγικές σχέσεις αντιστοιχούν σ' ένα δεδομένο βαθμό ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων». Έγραφε επίσης ότι «τό σύνολο αυτών των σχέσεων» σχηματίζει «την οικονομική δομή της κοινωνίας, τα πραγματικά θεμέλια που πάνω τους στηρίζεται ένα νομικό και πολιτικό οικοδόμημα και που ανταποκρίνονται σε καθορισμένες μορφές της κοινωνικής συνείδησης». Τελικά ο Μάρξ υποστήριξε ότι η δομή και το εποικοδόμημα είναι δυο χωριστά επίπεδα των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, από τις οποίες οι πρώτες, αυτές που συνάπτονται στην «κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους», είναι οι πρωταρχικές. Ωστόσο η τρέχουσα ανάγνωση των κειμένων ήταν έντελως διαφορετική. Η βάση εξομώθηκε με το σύστημα της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, ο καπιταλισμός με την ατομική τους ιδιοκτησία και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής με μία καθαρή συνέπεια, προορισμένη να εξαφανισθεί ή να χάσει το νόημά της με την εξάλειψη αυτού του τρόπου ιδιοκτησίας.

Αποτέλεσμα: οι μετεπαναστατικές κοινωνίες πίστεψαν ότι η σοσιαλιστική φύση της βάσης ήταν έγγυημένη από μία εξουσία όχι πιά ατομική αλλά της εργατικής τάξης, διά μέσου της πολιτικής της αντιπροσώπευσης — το κόμμα για τον Λένιν, τα «συμβούλια» για τους λουξεμπουργιανούς — του ίδιου οργανωτικού και τεχνικού συστήματος παραγωγής που ο καπιταλισμός δημιούργησε και κληροδότησε (και επομένως των ίδιων παραγωγικών δυνάμεων). Όλη η συζήτηση της δεκαετίας του είκοσι στη Σοβιετική Ένωση, παρά τους κάποιους σημαντικούς υπαιγιμούς του Λένιν για τον «κρατικό καπιταλισμό», μοιάζει να κινείται μέσα σ' αυτά τα θεωρητικά πλαίσια.

Αλλά ο καπιταλισμός ως ιστορικός σχηματισμός και ως σύστημα παραγωγής, δεν μπορεί να εξομωθεί με την τάξη των ιδιοκτητών. Είναι ένας ολόκληρος παραγωγικός πολιτισμός γεννημένος γύρω από κάποιο συγκεκριμένο τύπο συσσώρευσης και αναπαραγωγής, που δημιούργησε τό πιο σύνθετο και συνάμα τό πιο παραμορφωμένο πλέγμα σχέσεων, που έχει γνωρίσει

ή ιστορία. Τό γεγονός ότι ο κάτοχος του κεφαλαίου δεν είναι πιά ένας ιδιώτης και ότι — στην πράξη — τό μέρος του κέρδους που δεν τροφοδοτεί την ίδια τη συσσώρευση, αλλάζει προορισμό, δεν αλλάζει τη φύση και τους μηχανισμούς του συστήματος παραγωγής. Υπονοείται ξεκάθαρα στον Μάρξ, και είναι τόσο φανερό από λογική σκοπιά.

Όλο τό ενδιαφέρον του Μάρξ συγκεντρώνεται ακριβώς στο σφαιρικό σύστημα σχέσεων στο όποιο ή ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής (και γενικά όλες οι σχέσεις ιδιοκτησίας, βλ. «Είσαγωγή» στη Συμβολή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας) δεν είναι παρά μία όψη. Δεν είναι αναγκαία μία ιδιαίτερα σε βάθος εξέταση του Κεφαλαίου για νά τό αντιληφθούμε: οι πλιό φημισμένες σελίδες των *Grundrisse*, τά "Formen", άρκοϋν. Ο Μάρξ περιγράφει εκεί την ιστορία της απώλειας και επανοικειοποίησης από τόν άνθρωπο της εργασίας του, του προϊόντος της εργασίας του, συνεπώς του έαυτού του, και επισημαίνει τη συνθετότητα των σχέσεων που συνιστούν «τόν παραγωγικό πολιτισμό» που εισάγεται από τό κεφάλαιο, τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής — μία σχέση εξαιρετικά στενή ανάμεσα στον υλικό χαρακτήρα του παραγωγικού γεγονότος, τη διανθρώπινη σχέση ανάμεσα στον παραγωγό, τόν μισθωτό και τόν κάτοχο ή διαχειριστή του κεφαλαίου, την «άντικειμενικότητα» του συστήματος συσσώρευσης και αναπαραγωγής κεφαλαίου, την πολιτική και κοινωνική ιστορία που άπορρέει άπ' αυτό. Συνεπάγεται ότι η ουσία της σοσιαλιστικής επανάστασης είναι πολύ διαφορετική από μία άπλή άλλαγή στην ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, συνοδευμένη από μία δικαιότερη κατανομή του κέρδους χωρίς νά θιγούν όλες οι άλλες εμπορευματικές σχέσεις και οι σχέσεις πραγματοποίησης. Η σοσιαλιστική επανάσταση είναι ολόκληρωτική άποσύνθεση και επανασύνθεση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, των ανθρώπων και των πραγμάτων, είναι ή επαναστατικοποίηση «του τρόπου κοινωνικής παραγωγής της ύπαρξής τους». Είναι τελικά ή τάση νά εκλείψει ή σύγχρονη εικόνα του έργατη, ή άλλοτρίωση, ό διαχωρισμός της εργασίας και του προϊόντος της, ή ύπαρξη και των δύο ως εμπορευμάτων.

Χωρίς τά προηγούμενα, ή κατάληψη της εξουσίας και ή εξάλειψη

Γκράμσι

12. Βλ. επίσης τη συζήτηση για τό βιβλίο του Roy Medvedev, *Le stalinisme*, Le Seuil 1972, που δημοσιεύτηκε στην έφ. *Le Monde* στη 3 Νοεμβρίου. Ειδικότερα, ό Jean Ellenstein, για τό ΓΚΚ, επαναλαμβάνει: «Είναι άλήθεια ότι στη ΕΣΣΔ ύπήρχε σοσιαλιστική οικονομία, ότι ή κοινωνία ήταν σοσιαλιστική και ότι ταυτόχρονα, στο επίπεδο του εποικοδομήματος, τόσο στη διακυβέρνηση των ανθρώπων όσο και στη διαχείριση των πραγμάτων, ή καθυστέρηση ήταν σημαντική...». Είναι προφανές — και δεν θά σταθούμε στο πρόβλημα αυτό — ότι κάθε κριτική στον Στάλιν άνάγεται σε πρόβλημα εποικοδομήματος. Αυτό ισχύει τόσο γι' αυτούς που ψάχνουν για δικαιολογίες (οί κομμουνιστές επιμένουν στην πολιτιστική καθυστέρηση της ρωσικής κοινωνίας. Ο Isaac Deutscher, που δεν είναι κομμουνιστής, αιτιολογεί τη συγκεντροποίηση και, επομένως, τίς υπερβολές με τη γενική κοινωνική όπισθοδρομικότητα), όσο και γι' αυτούς που δεν ψάχνουν (όπως ό Medvedev ή οι όρθόδοξοι τροτσκιστές, για τους όποιους ή πρόοδος θά μπορούσε, χωρίς τόν Στάλιν, νά είναι λιγότερο αίματηρή και πλιό γρήγορη).

μιάς τάξης ιδιοκτητών δέν αντιπροσωπεύουν παρά ένα προκαταρκτικό και άτελή όρο στόν άγώνα έναντιόν του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής πού συνεχίζει νά λειτουργεί κάτω από διαφορετική διαχείριση. Γιά μεγάλο χρονικό διάστημα άρνήθηκαν αυτόν τόν τύπο επεξεργασιών. 'Ο Τρότσκι τό άρνεϊται όταν ισχυρίζεται ότι ή γραφειοκρατία δέν άποτελεί τάξη γιατί δέν έχει τήν ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και δέν μπορεί έπομένως νά τά μεταβιβάσει. Στίς πιό πρόσφατες και ένδιαφέρουσες έρευνες γιά τίς σοσιαλιστικές κοινωνίες, πολλοί τό άρνούνται έπίσης.¹³ Κι όμως, άν ξαναδιαβάσουμε (κι άν ξανασκεφτούμε) τή σύγκρουση πού άκολούθησε τό θάνατο του Λένιν κάτω άπ' αυτό τό φώς, ή ανάπτυξη τής σοβιετικής κοινωνίας άποκτά όλο τής τό νόημα. Θά σταθούμε έδώ σ' ένα μόνο παράδειγμα: ή συζήτηση γιά τή σοσιαλιστική συσσώρευση, γιά νά καταλάβουμε καθαρά ότι ή σχεδόν αναπόφευκτη αντίσταση του τρόπου παραγωγής, πού έχει κληρονομηθεί από τό παρελθόν, δέν μπορεί νά ξεπερασθεί παρά σάν άμφισβητηθούν οι προκείμενες. Στίς πιό έμπνευσιμένες σελίδες του Πρεομπραζένσκι — τόν όποιο ό Στάλιν, άφού υιοθέτησε τίς θέσεις του, τόν εκκαθάρισε — τό θεωρητικό άδιέξοδο είναι προφανές.¹⁴ 'Η συσσώρευση, λέει, είναι άπαραίτητη και θά ήταν άπαραίτητη άκόμη κι άν ή επανάσταση δέν είχε έπιφέρει μιά τεράστια άπώλεια πόρων. 'Αλλά πώς νά πραγματοποιηθεί ή συσσώρευση; 'Ο καπιταλισμός τήν πραγματοποιεί μέ τρεις τρόπους: μέ τήν άπόσπαση ενός μέρους τής εργασίας του εργάτη στίς βιομηχανίες (ύπεραξία, ύπερπρόϊόν), δια μέσου μιās «βίαιης λεηλασίας» τής ύπαιθρου, πού έχει περιγραφεί από τόν Μάρξ, διαμέσου τής άκόμα πιό βίαιης λεηλασίας όλων των παραγωγικών τομέων των άποικιών από τίς μητροπόλεις. 'Η νεαρή δημοκρατία των σοβιέτ δέν έχει άποικίες. Πρέπει λοιπόν νά συσσωρεύσει — ύποστηρίζει ό Πρεομπραζένσκι — από τήν εργασία του εργάτη και από τήν ύπαιθρο.

«'Η πηγή αυτής τής συσσώρευσης — άναγνωρίζει στο πρώτο σημείο — είναι ή ίδια όπως και στόν καπιταλισμό, δηλαδή ή εργασία τής εργατικής τάξης τής όποίας ό μισθός πρέπει νά είναι χαμηλότερος από τή συνολική αξία των προϊόντων πού παράγονται άπ' αυτήν τήν εργατική τά-

ξη». Μέ «μιά σειρά μεγάλων διαφορών ... στίς μορφές χρησιμοποίησης τής εργατικής δύναμης και τής άμοιβής τής εργατικής δύναμης και τής άμοιβής τής», δηλαδή θέτοντας ένα όριο στήν έκμετάλλευσή τής από φυσική και μισθωτή σκοπιά. 'Όμως, καθώς κληρονόμησαν έναν βιομηχανικό τομέα πού άπαιτεί όλοκληρωτική άνοικοδόμηση και πού είναι στή βάση του παλιωμένος, ή συσσώρευση πρέπει νά πραγματοποιηθεί όχι τόσο από τήν άπόσπαση ενός μέρους τής εργασίας του εργάτη πού θά άρκούσε μετά βίας νά επανασυστήσει τά άποθέματα — από μιά μαζική άπόσπαση από τήν ύπαιθρο, τήν όποία ό Πρεομπραζένσκι όνομάζει χαρακτηριστικά «οι άποικίες μας». 'Η όνομαζόμενη «βίαιη λεηλασία» πού διέπραξε ό καπιταλισμός, έδώ άποκαλείται ενγενικά, «μεταφορά των άποθεμάτων από τόν προσοσιαλιστικό στό σοσιαλιστικό τομέα». 'Η διαδικασία είναι ή ίδια. Αυτή ή ιδεολογική προφύλαξη είναι καθαρά τυπική: ή βιομηχανία είναι σοσιαλιστικός τομέας γιατί καταργήθηκε ή άτομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής: ή ύπαιθρος δέν είναι άκόμη γιατί παραμένει ή ιδιοκτησία τής γής, πράγμα πού δικαιολογεί τήν άπόσπαση ενός μέρους των προϊόντων τής (πού, όπως ξέρουμε έξάλλου, πραγματοποιείται και συνεχίζει νά πραγματοποιείται κάτω από όποιαδήποτε μορφή ιδιοκτησίας τής γής, άκόμα κι άν τό φαινόμενο είναι λιγότερο σημαντικό σήμερα εξαιτίας τής σθεναρής αντίστασης των άγροτών). Στήν πραγματικότητα, πρόκειται γιά μιά συσσώρευση πού αντίστοιχεί σ' ένα μοντέλο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, πού δημιουργήθηκε μέ τή βιομηχανική επανάσταση, ιστορική μορφή τής καπιταλιστικής παραγωγής και πού είναι αναπόσπαστα συνδεμένη μαζί τής. Δέν μπορούμε νά ξεφύγουμε άπ' αυτήν. Μ' όλες τίς συνέπειες πού αυτό συνεπάγεται: τή μεγέθυνση του χάσματος πόλης-ύπαιθρου, τήν κοινωνική διαστρωμάτωση, τό χαμηλό ποσοστό τής κοινωνικής κινητικότητας, τή συσσώρευση τής καθυστέρησης από έπαρχία σέ έπαρχία, τήν πολιτιστική έπιλογή και τήν έπιλογή των ρόλων, δηλαδή τήν άναπαραγωγή τής δομικής ανισότητας, πού άποτελεί ίδιο τής καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Τό θεωρητικό πρόβλημα πού τίθεται είναι προφανές. Στήν πραγματικότητα, πώς μιά πολιτική έπα-

νάσταση, δηλαδή ή άπλή κατάληψη τής κρατικής έξουσίας και ό μετασχηματισμός τής άτομικής ιδιοκτησίας σέ κρατική ιδιοκτησία, μπορεί νά μετατρέψει μιά όργανωση των παραγωγικών δυνάμεων, ήδη μορφοποιημένη, τής όποίας ή καταστροφή συνεπάγεται πείνα (και άρα τή γρήγορη ήττα τής επανάστασης) και τής όποίας ή διατήρηση έμπεριέχει τήν ύποχρεωτική άναπαραγωγή των μηχανισμών τής καπιταλιστικής παραγωγής; Μ' άλλα λόγια, τί μπορεί και πρέπει νά καταστρέψει μιά σοσιαλιστική επανάσταση, τί μπορεί νά διατηρήσει, και γιά πόσο καιρό, τί μηχανισμούς πρέπει νά θέσει σέ κίνηση άν δέν θέλει νά παραμείνει έγκλωβισμένη ούτε στήν καταστροφή ούτε στή διατήρηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής; Τό έρώτημα είναι σημαντικό και παραπέμπει σέ ένα διφορούμενο πού ένυπάρχει σέ όλη τή μαρξιστική σκέψη, τήν όποια βλέπει τήν επανάστασή τής ως *έπιστέγασμα* και ταυτόχρονα ως ά-

13. 'Αντιθέτως, τό ζήτημα αντιμετώπιστηκε σφαιρικά στή συζήτηση μεταξύ του Paul Sweezy και του Charles Bettelheim, μέ δύο διαφορετικές αναλύσεις. 'Η συζήτηση έκδόθηκε πρόσφατα στόν Maspero, αλλά και γενικότερα στίς αναλύσεις Centre d' Etudes et de planification socialiste πού διευθύνει ό Μπετελέμ. (Βλ. έλληνική έκδοση τής συζήτησης στίς εκδόσεις «Στοχαστής». Στ.Μ.).

14. 'Ο θεμελιώδης νόμος τής πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης. Τό κείμενο αυτό του Prěobrazjenskij δημοσιεύτηκε στά Vestnik Kommunisticeskoj Akademii, VIII, 1924. Μέ όρισμένες παραλλαγές, άποτελεί ένα κεφάλαιο του *Nouvelle Economique*. Παρίσι 1966.

νατροπή της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Μας φαίνεται ότι ο μόνος που τό αντιμετώπιζει, είναι ο πυρήνας της μαοϊκής σκέψης της κινεζικής επανάστασης. 'Ο Μάο με τις θέσεις του 1956 για τις *Δέκα μεγάλες σχέσεις*, με «τό μεγάλο άλμα προς τα μπρός», με την άπαρχή της πολιτιστικής επανάστασης.

'Ο ένλογος μαοϊσμός είναι ολοκληρωτικά άφροισμένος στην αντιμετώπιση και την υπέρβαση της πρόκλησης των παραγωγικών δυνάμεων και της οργάνωσής τους, που κληρονόμησαν από τό κεφάλαιο και την προκαπιταλιστική δομή έχει ταυτόχρονα καταπιαστεί να άποτρέψει τις έσωτερικές συνέπειες, να ανακόψει τή φυσική λογική, να σπρώξει τά πράγματα προς τή δημιουργία μιας νέας και διαφορετικής οικονομικής «έκλογίκευσης» που θά μπορούσε άκόμη και να καταλήξει στο τέλος του μοντέλου ανάπτυξης που γεννήθηκε με τόν βιομηχανικό έκμηχανισμό, τέλος, να δημιουργήσει μία νέα σχέση μεταξύ βιομηχανίας και γεωργίας στο παραγωγικό επίπεδο.

Τούτου λεχθέντος — που κατά τή γνώμη μας είναι τό κεντρικό θεωρητικό πρόβλημα τής οικοδόμησης του σοσιαλισμού — προέχει κυρίως ή πολιτική πλευρά. 'Αν πρέπει να πραγματοποιηθεί ή «σοσιαλιστική» συσσώρευση, όπως κιόλας έχει γίνει στην πράξη, διατηρώντας τήν εργατική έκμετάλλευση¹⁵ και τήν «άπομύζηση» τής ύπαιθρου — δύο μέτρα που επιτρέπουν τήν επιτάχυνση του μοντέλου ανάπτυξης που χαρακτηρίζει τόν πιο προηγμένο καπιταλισμό — αυτού του τύπου ή συσσώρευση συνεπάγεται μία κρατική «συγκέντρωση». Αιτές οι οικονομικές προτεραιότητες άπαγορεύουν τήν οικοδόμηση μιας εργατοαγροτικής αυτοκυβέρνησης και άναιρούν τις κοινωνικές της βάσεις. Μπορεί έτσι να έξηγηθεί γιατί δέν μπόρεσαν να επιβιώσουν τά σοβιέτ στη δεκαετία του '20. Γιατί κανένας δέν είναι σε θέση να έξυπηρετήσει τήν ίδια του τήν καταλήστευση. 'Ο Μάο Τσέ Τούνγκ τό είχε καταλάβει πολύ καλά όταν άρνούσαν να προωθήσει τή γρήγορη εκβιομηχάνιση σε βάρος τής ύπαιθρου. 'Όταν επέλεξε μιάν ίσορροπη ανάπτυξη στο επίπεδο τής σύνολης οικονομικής ζωής, ταυτόχρονα με έναν άγώνα ενάντια σε κάθε μηχανισμό καπιταλιστικού έξορθολογισμού, προωθεί σε μία ανάπτυξη θεμελιωμένη σε μία σχέση που απέδιδε κεν-

τρική θέση στη γεωργία σε σχέση με τή βιομηχανία, στην έλαφρά βιομηχανία σε σχέση με τή βαριά. 'Ετσι ο Μάο απέφυγε να ξεσηκώσει ένα μέρος τής κοινωνίας ενάντια στο άλλο (τή βιομηχανία ενάντια στη γεωργία, ενώ ή πραγματική σύγκρουση είναι τάξη εναντίον τάξης). 'Επέτρεψε μάλιστα ώστε αυτοί οι δύο τομείς (και πιο εύκολα ο τομέας τής ύπαιθρου) να διατηρούν ένα τμήμα τής έξουσίας και να προσανατολίζονται προς λύσεις αυτοκυβέρνησης (τις κομμουνες), στις όποιες ή προτεραιότητα τής κρατικής συγκεντροποίησης οργανώνεται σε άλλες βάσεις. 'Όλα αυτά γίνονται έφικτά στο βαθμό που έδράζονται σε μία άλλη λογικότητα τής βάσης. Και δέν είναι τυχαίο αν, με βάση αυτόν τόν προσανατολισμό, ή πολιτιστική επανάσταση, αναπτυσσόμενη, έδειξε τό αντίθετο άπ' όσα συνήθως λέγονται. Δέν έπρόκειτο μόνο, στην Κίνα ή στην ΕΣΣΔ, να καταπολεμηθούν «οί παλιές ιδέες», αλλά ο «καπιταλιστικός δρόμος», ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, ο όποιος, διατηρούμενος και άναπαραγόμενος, άναπαράγει επίσης τις υπέρδομικές μορφές του άστικου κράτους και άποτελεί έτσι μία μόνιμη άμφισβήτηση τής δικτατορίας του προλεταριάτου.

'Απ' αυτή τήν άποψη οι δυσκολίες και ο πολιτικός εκφυλισμός των σοσιαλιστικών κρατών, ή άδυναμία στην όποία βρίσκονται να πραγματώσουν τά ιδανικά τής έλευθερίας και τής ισότητας για τά όποια γεννήθηκαν, ή λανθάνουσα διατήρηση των τάξεων, ή ξεχωριστή φύση των μηχανισμών έξουσίας έμφανίζονται ως ή *άναγκαια* προβολή τής δομής που μόνο ενμέρει έγινε σοσιαλιστική. Δέν ύπάρχει διάσταση μεταξύ βάσης και εποικοδομήματος αλλά αντίστοιχία άνάμεσά τους. 'Η σοσιαλιστική κοινωνία είναι κοινωνία μεταβατική, με τήν ισχυρή έννοια του όρου. Είναι μία ιστορική μορφή όπου στοιχειά του κεφαλαίου συνεχίζουν να ύπάρχουν άνακατωμένα με άλλα, και να άσκουν μία πίεση άποφασιστική στο πολιτικό επίπεδο, στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, στη σχέση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Με τή σειρά τους τά ένλόγια στοιχεία των τρόπων παραγωγής του παρελθόντος (ή του παρόντος) παραπέμπουν στις σχέσεις παραγωγής ή κοινωνική επανάσταση έμφανίζεται ως διαδικασία άδιάκοπη μόλις που άρχίζει με τήν πολιτική επανάσταση αλλά ή τελευταία δέν μπορεί να τήν έγγυηθεί.

N. Χρουτσόφ

15. 'Ο Πρεομπραζένσκι προσπαθεί να διορθώσει αυτή τή σκληρή πραγματικότητα ύποστηρίζοντας ότι, στην πορεία τής επανάστασης, ή εργατική τάξη δέν είναι πλέον άντικείμενο, αλλά ύποκείμενο τής έκμετάλλευσης, γιατί είναι σε θέση να άποφασίζει, διαμέσου τής ύπαρξής της και τής πολιτικής πρακτικής της, να έκμεταλλεύεται ή ίδια τόν έαυτό της.

Ἡ ἱστορία τῆς ΕΣΣΔ τό δείχνει, τό δείχνει ἐπίσης ἡ ἱστορία τῆς Κούβας καί τῆς Κίνας — καθώς ἡ πολιτιστική ἐπανάσταση εἶναι μιά καταπληκτική ἐνδειξη, μέ τό ἐπίπεδο στό ὁποῖο ἐφθασε καί τήν ὑποχώρηση πού γνώρισε.

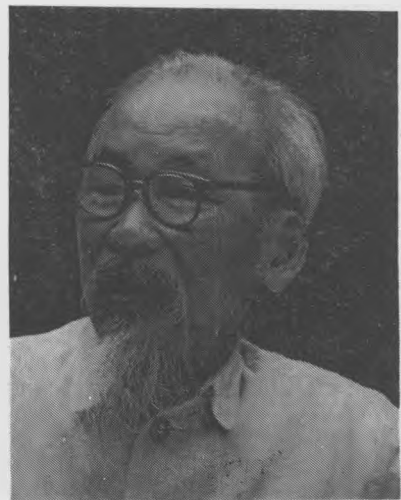
Ἄλλά ἂν εἶναι ἔτσι, ἡ σχέση μεταξύ εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς καί σοσιαλιστικῶν χωρῶν πρέπει διπλά νά ἀναθεωρηθεῖ. Ἄπ' αὐτή τή διαδοχή ἐλπίδας καί διάψευσης, οὐτοπίας καί ρεαλισμοῦ, μέσα στήν ὁποία πάντα βούλιαζε, μπορεῖ νά ἀποκολληθεῖ γιά νά διαμορφώσει μιά διαυγή καί ὑγιή ἀνάλυση τῶν διαδικασιῶν μετάβασης. Θά μπορέσει ἔτσι νά διακρίνει τίς στιγμές τοῦ προχωρήματος καί τίς στιγμές τῆς ὀπισθοδρόμησης, τή σειρά τῶν ἀντιφάσεων, τίς ἰσορροπίες τῶν τάξεων — ἀλλ' ὅμως τῶν τάξεων μέ τήν πλήρη ἔννοια τοῦ ὄρου καί ἐπομένως, νά διακρίνει τό βαθμό τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καθολικό, μερικό ἢ μηδαμινό, τόν ὁποῖο ἄγγιξε ἡ πάλη στό πλαίσιο τοῦ συστήματος σέ διεθνές ἐπίπεδο. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, θά πρόκειται τότε γιά τήν ἀντικατάσταση μιᾶς σχέσης τύπου θρησκεία-ἀποστασία μέ μιά

«λαϊκο-κοσμική» σχέση. Αὐτός ὁ τύπος ἀνάλυσης τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν εἶναι στή συνέχεια καί στήν πραγματικότητα ἕνας στοχασμός γιά τή *σοσιαλιστική ἐπανάσταση*, καί γιά τή στρατεύσῃ μας, ἐδῶ στή Δύση, γίνεται ἕνα σημεῖο ἀναφοράς. Ἡ δυσκολία νά ἐξυπηρετήσῃ κανεῖς αὐτή τή διαφορετική σχέση δέν ἀποκαλύπτει μιά περίεργη «ἰδεολογική» παραμόρφωση, δηλαδή τή δυσκολία πού ἔχουμε νά ἀποκοποῦμε ἀπό τήν πιό βαθιά ρίζα τοῦ *ἐξελικτισμοῦ* τῆς Β' Διεθνούς; Μήπως δέν πρόκειται γιά τή σύλληψη ἑνός ἄλλου μοντέλου ἀνάπτυξης, παραγωγικῶν δυνάμεων, κοινωνίας, διαφορετικό ἀπό τό καπιταλιστικό μοντέλο μέσα στό ὁποῖο ζοῦμε καί τό ὁποῖο ὄχι μέ τόσο ἀνιδιοτελή τρόπο μεταφέρουμε στίς «σοσιαλιστικές» κοινωνίες, ψάχνοντας ὥστόσο νά βροῦμε σ' αὐτές ἕνα ὀρισμένο σύστημα πολιτικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων; Μήπως τάχα σ' αὐτό τό σημεῖο δέν ἐντοπίζεται ἡ ἀκραία ἀμφισημία τοῦ δυτικοῦ μαρξισμοῦ καί ἡ πιό αὐθεντική ἀναθεωρητική του φλέβα, ἀμφισημία μέσα στήν ὁποία εἶναι βυθισμένοι ἀγωνιστές καί ἄλλοι — μή-

πως αὐτό δέν εἶναι τό θεωρητικό καί πολιτικό ψεγάδισμα πού μπλοκάρισε μέχρι τώρα τήν ἐπανάσταση στή Δύση; Αὐτός ὁ ἀνθεκτικός ὀμφάλιος λῶρος πού συνδέει τόν τρόπο πού ἔχουμε νά σκεφτόμαστε τήν ἐπανάσταση μέ τήν καπιταλιστική μήτρα τῶν κοινωνιῶν μας, ἡ Κίνα τόν ἀπέκοψε κατά τήν πιό γόνιμη στιγμή τοῦ μαοϊσμοῦ, τήν ἐποχή τῆς μορφωτικῆς ἐπανάστασης. Τό ἴδιο ἔγινε καί στήν Εὐρώπη, τήν ἐποχή τῆς «ἄρνησης» τῶν φοιτητῶν τό 1967-68 καί μέ μερικούς ἰταλικούς ἐργατικούς ἀγῶνες ἐναντίον τῆς καπιταλιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας. Στή φωτιά τοῦ ἀγῶνα καί μέσα στήν καθαρότητα τοῦ ριζικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, διαισθητικά, ἔγινε κατανοητή ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάστασης ὄχι μόνο στόν κόσμο ἀλλά καί μέσα μας, ἔγινε συνειδητή ἡ ἀνάγκη αὐτῆς τῆς καθολικῆς ἀναθεμελίωσης γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Μάρξ στή *Γερμανική ἰδεολογία*: μιά ἐπανάσταση στήν ὁποία τίποτε δέ θά κερδίσομε ἂν δέν ξαναβροῦμε, μέ τίς ὑλικές τους ἐγγυήσεις, τίς ἰδέες τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος — ἔναν ἄλλο τρόπο γιά νά ὀργανώσουν οἱ ἄνθρωποι τή ζωή τους.

Λούκατς

Μαρτυρία

Γερμανοί αντιφασίστες στην Ελλάδα

— η περίπτωση του Β. Άμπεντροτ —

Ό W. Abendroth, ο «πατέρας» του γερμανικού μεταπολεμικού μαρξισμού, δέν είναι άγνωστος στον Έλληνα αναγνώστη (βλ. Λούκατς, Προβλήματα όντολογίας και πολιτικής, έκδόσεις '70· Άμπεντροτ, Κοινωνική Ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, έκδόσεις Όδυσσεάς και Άμπεντροτ — Λένκ, Εισαγωγή στην Πολιτική Έπιστήμη, έκδόσεις Παρατηρητής. βλ. επίσης στον Πολίτη, τ. 10/1977, Γ. Πάσχου, «Ό Β. Άμπεντροτ, τό εργατικό κίνημα και τά στρατηγικά διλήμματα της δυτικογερμανικής άριστεράς». Τό έργο του Abendroth, εμπνευσμένο από τά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα του γερμανικού και του διεθνούς εργατικού κινήματος, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα για την όδυνηρή πορεία της γερμανικής άριστερης διανόησης· και όχι μόνο αυτής...

Η μαρτυρία που ακολουθεί, αναφέρεται στη δράση Γερμανών αντιφασιστών στρατιωτών στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1943-44. Γράφτηκε από τον Abendroth για τον Πολίτη μετά από σχετική παράκληση των καθηγητών R. Kühnl και Γ. Πάσχου.

Από τό 1942 τό Γ' Ράιχ άρχισε νά κινητοποιεί τούς φυλακισμένους για νά ικανοποιήσει τίς ανάγκες του στρατού. Πρωτύτερα ίσχυε ότι όποιος καταδικαζόταν μέ φυλάκιση δέν ήταν άξιος νά ύπηρετήσει στό στρατό (όπως, αντίστοιχα, έχανε τά πολιτικά του δικαιώματα — τό δικαίωμα της ψήφου).

Όμως οι καταδικασμένοι μέ ποινη φυλάκισης αδήθησαν τόσο πολύ πού έγινε άναγκαία ή αξιοποίησή τους για τό στρατό. Έτσι τούς όνόμασαν ικανούς υπό όρους και τούς συγκέντρωσαν σε ειδικές μονάδες, τά Τάγματα 999, πού ήταν πολλά (περίπου 30). Αυτό σήμαινε πρώτον ότι στερούνταν πολλά από τά δικαιώματα των κοινών στρατιωτών (άδεια, προαγωγή, δηλαδή δυνατότητα νά προχωρήσουν βαθμολογικά πέρα άπ' τόν βαθμό του άπλου στρατιώτη), δεύτερον ότι οι λόχοι αυτών των Ταγμάτων πού βασικά διοικούσαν από ιδιαίτερα αξιόπιστους Άξιωματικούς και Υπαξιωματικούς από τή σκοπιά των Έθνικοσοσιαλιστών, άποτελούνταν από δύο διαφορετικά στρώματα: κοινούς εγκληματίες και πολιτικούς κρατούμενους, δηλαδή αντιφασίστες. Τό Γ' Ράιχ έλπίζε, δίνοντας προνόμια στους κοινούς εγκληματίες, ότι θά μπορούσε νά έλέγχει τούς πολιτικούς κρατούμενους και γι' αυτό άκριβώς ήταν σε θέση νά διακινδυνεύει τή χρησιμοποίησή τους σε πολεμικές επιχειρήσεις.

Έγώ προσωπικά — νομικός τό επαγγελμα, πού από τήν άρχή του 1937 ήμουν στα χέρια της Γκεστάπο — έπιστρατεύτηκα στην άρχή του Φλεβάρη 1943 στό Βερολίνο, μαζί μέ πολλούς άλλους (πού ένμέρει γνώριζα από τή φυλακή) και μεταφέρθηκα στό Κέντρο Έκπαίδευσης Henberg, ένα πρώην στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Wuertenberg, όπου κατατάχτηκα σ' ένα λόχο του 5ου Τάγματος 999. Δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη σύσταση των λόχων, ώστε κατά τό δυνατό νά μη βρεθούν στην ίδια μονάδα πολιτικοί κρατούμενοι πού ύ-

πήρχε περίπτωση νά γνωρίζονται μεταξύ τους από τήν προηγούμενη πολιτική τους δραστηριότητα στην ίδια περιοχή ή από τή φυλακή. Παρ' όλα αυτά ήταν δυνατό στη διάρκεια της παραμονής σου στό στρατόπεδο νά αντιληφθείς ποιός ήταν «πολιτικός». Καί τούτο γιατί οι «πολιτικοί» προέρχονταν (έκτός από τούς μάρτυρες του Ίεχωβά) χωρίς εξαίρεση από τίς διάφορες τάσεις του εργατικού κινήματος, ή πλειοψηφία από τό ΚΚΓ, ένας μικρότερος αριθμός από τό «δεξιό» ΚΚΓ — Άντιπολίτευση, από τό Έργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (SAP) ή από τήν άκτιβιστική άριστερή πτέρυγα του Γερμανικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (SPD) και μπορούσαν από τή συμπεριφορά τους και τό προσεκτικό «ψάρεμα» νά αναγνωρίσουν ό ένας τόν άλλο.

Όμως στό δικό μου λόχο άποτελούσαμε τή μειοψηφία (κι έτσι ήταν ή κατάσταση σ' όλα τά τάγματα από αυτή τή δεύτερη φουρνιά «999» και πέρα — ή πρώτη είχε έπιστρατευθεί πριν από μισό χρόνο). Η προηγούμενη διαμάχη ανάμεσα στις διάφορες τάσεις του Έργατικού Κινήματος ήταν για μās δλους ξεπερασμένη από καιρό και στη θέση της ύπήρχε ή αυτονόητη αναγνώριση του αντιφασιστικού Μετώπου, του όλοκληρωτικού άγώνα ένάντια στό Γ' Ράιχ και τόν ντεφαιτισμό, ή θέληση νά γίνει τό πāν για νά επέλθει ή ήττα του σ' αυτόν τόν πόλεμο.

Στήν άρχή ύπολογίζαμε ότι θά μās έστειλαν στη Βόρειο Άφρική. Μέ τήν άλλαγή της κατάστασης τούς πρώτους μήνες του 1943 μεταφερθήκαμε στην άρχή του Ίουλίου 1943 στα Βαλκάνια και μάθαμε ότι θά πηγαίναμε στην Ελλάδα. Οι προσπάθειές μας στη διάρκεια της μικρής παραμονής μας στη Γιουγκοσλαβία νά έρθουμε σε έπαφή μέ τούς ντόπιους (και μέσω αυτών μέ τούς άντάρτες) απέτυχαν λόγω της δυσκολίας της γλώσσας. Τό ίδιο συνέβη και στη διάρκεια της σύντομης στάθμευσής μας στη Θεσσαλονίκη και στις επιχειρήσεις μας στην περιοχή του Όλύμπου.

Όπως σύντομα καταλάβαμε, ή κατάσταση θά μπορούσε νά καλύτερέψει μόνο άν μέναμε κάπου περισσότερο, πόσο μάλλον πού κανείς μας δέν μιλούσε έλληνικά και μόνο ένας — ένας σύντροφος του SAP άπ' τό Άμβούργο, ό Arthur Riehl — ήξερε άρχαία έλληνικά.

Όταν στή συνέχεια μεταφερθήκαμε στή Λήμνο και σταθεύσαμε στό Κάστρο ή εικόνα άμέσως άλλαξε. Δύο πράγματα συντρέξαν: οί σχετικά μορφωμένοι του χωριού — δηλαδή οί φοιτητές πού λόγω του πολέμου δέν μπορούσαν νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους και έμεναν στό χωριό, οί καθηγητές του Γυμνασίου, οί γιατροί και οί δικηγόροι — μιλούσαν γαλλικά, αλλά και μερικοί ναυτικοί πού τότε ήταν ξέμπαρκοι μιλούσαν έπίσης ήτα άγγλικά πού άν και δέν άντιστοιχοΰσαν στό λεγόμενα άγγλικά της Όξφόρδης, πού είχαν μάθει οί δύο διανοούμενοι άπό τους «πολιτικούς», ό Riehl (ένας οικονομολόγος) κι εγώ, παρ' όλα αυτά μπορέσαμε σιγά σιγά νά τά καταλάβουμε. Έτσι μπορέσαμε νά κάνουμε τίς πρώτες έπαφές μεταξύ των δικών μας «πολιτικών» (και εκείνων πού άνηκαν σ' έναν άκόμα λόχο του 22ου Τάγματος «999», πού λίγο άργότερα στάθμευσε κοντά μας στή Λήμνο). Η παράνομη οργάνωση των «πολιτικών» και στους δύο λόχους ήταν πολύ δεμένη και λειτουργούσε πολύ σωστά μέ την καθοδήγηση μιās έπιτροπής, όπου συνεργάζονταν καλά ό Werner Schmiedgen άπό τή Λειψία, σύντροφος του KPD, ό έπίσης άπό τή Λειψία συναγωνιστής του SAP Kurt Sonntag και ένας σύντροφος του KPD άπό τή Λειψία, ό Emil Kirsten.

Όμως ύπήρχαν άκόμα μερικές δυσκολίες για νά ξεπεραστούν.

Άν και βρισκόμασταν στή Λήμνο δέν γνωρίζαμε άρκετά την πολιτική κατάσταση στή Έλλάδα: γι' αυτό και χρειάζονταν κατ' άρχήν μεγαλύτερη προσοχή. Ξέραμε πολύ καλά ότι ή πλειοψηφία του πληθυσμού, λόγω των πικρών έμπειριών του χειμώνα του '42, δέν ήθελε νά έχει καμία σχέση μέ τους έθνικοσοσιαλιστές κατακτητές του, μολονότι άπέναντι σέ μας των Ταγμάτων «999» φέρνονταν φιλικά γιατί ήξεραν ότι δέν ήμασταν σαν τους άλλους Γερμανούς στρατιώτες. Όμως γνωρίζαμε έπίσης ότι ιδιαίτερα στό ψηλά στρώματα ύπήρχαν άρκετοί πού έπειδή ήθελαν νά έχουν έμπορικές συναλλαγές μέ τους κατακτητές σκέφτονταν διαφορετικά και ήταν έτοιμοι σέ κάθε στιγμή νά μας παραδώσουν στήν

Γκεστάπο. άν μάθαιναν τίς δραστηριότητες μας. Ξέραμε άκόμη τί σήμασε ή Δικτατορία του Μεταξά πριν άπελευθέρωση έπίθεση των Ίταλών (και αρχικώς των Γερμανών) και πόσο λίγο μπορούσε κανείς νά έμπιστευτεί την Άστυνομία και τον κρατικό μηχανισμό πού αυτή είχε αφήσει πίσω της, μέ άποτέλεσμα νά έχουμε τίς άμφιβολίες μας όταν δλοι αυτοί ή μερικοί άπό τους γιατρούς ή τους δικηγόρους μας πλησίαζαν μέ άντιναζιστικές διαθέσεις για νά μας πιάσουν κουβέντα.

Σύντομα μάθαμε και για τίς άντιθέσεις ανάμεσα στόν ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ στήν ήπειρωτική Έλλάδα και σιγά σιγά διδαχθήκαμε πώς νά τίς διαβλέπουμε. Έτσι σχηματίσαμε άντίληψη και για τό ΕΑΜ και τον ρόλο πού έπαιζε σ' αυτό τό ΚΚΕ. Άκούγοντας τίς έκπομπές του έγγλέζικου σταθμού της Ίερουσαλήμ πληροφοροΰμασταν τίς κομπίνες της πολιτικής της έξόριστης κυβέρνησης στήν Αίγυπτο. Γιαυτό βάλαμε άπό νωρίς στόχο νά άποκτήσουμε σταθερό σύνδεσμο μέ τό ΚΚΕ και τό ΕΑΜ, μιά πού μέχρι τότε δέν ύπήρχαν άκόμα στήν περιοχή μας μονάδες του ΕΛΑΣ.

Τότε ήρθε νά μας συνδράμει ή βλακεία της στρατιωτικής μας ήγεσίας. Η διοίκηση του νησιού είχε μόλις αλλάξει, γιατί ό μέχρι τότε διοικητής (πιθανότατα εξαιτίας κάποιας συνηθισμένης ύπόθεσης διαφθοράς) είχε άνακληθεί και άντικατασταθεί άπό ένα Αυστριακό βαρόνο, ύπολοχαγό του χιτλερικού στρατού. Του χρειαζόταν ένα καινούριο έπιτελείο άπό γραφιάδες γιατί οί ήδη ύπάρχοντες του φαίνονταν πολύ συνδεμένοι μέ την παλιά κατάσταση. Ήθελε, έτσι, νά πάρει «πολιτικούς» του 999 πού πληροΰσαν τίς άντικειμενικές προϋποθέσεις, δηλαδή ξένες γλώσσες (νά καταλαβαίνουν και νά μιλάνε τουλάχιστον λίγο άγγλικά και γαλλικά) και λίγες γνώσεις άπό διοικητικά. Πίστευε, και σωστά, ότι στό σίγουρα οί πολιτικοί κρατούμενοι δέν θά ήθελαν νά έχουν καμία σχέση μέ τή διαφθορά. Πήρε λοιπόν στή φρουρά του τον συναγωνιστή του SAP Arthur Riehl κι έμένα, ως «γραφείς» (φυσικά χωρίς βαθμό). Άπό τή θέση αυτή παρακολουθούσαμε άπό κοντά όλες τίς ένέργειες της διοίκησης προπάντων όμως γνωρίσαμε τότε καλύτερα την έλληνική διοίκηση (περιλαμβανομένου και του άρχηγού της Άστυνομίας) και τά άνώτερα κοινωνικά στρώματα, γιατί τώρα πιά μπορούσαμε μέ δλους νά συζητάμε χωρίς μεταφρα-

στή. Μόνο έλληνικά δέν ξέραμε. Στίς «ύπηρεσιακές» μας συζητήσεις μέ τό δήμαρχο ή τους έπιταγμένους άγρότες, παράδες και ναυτικούς ή και μέ τους παπάδες έξαρτίομασταν άπ' τό διερμηνέα πού όμως, όπως ήταν φυσικό, δέν μπορούσαμε καθόλου νά έμπιστευθοΰμε κι έτσι οί έπαφές μας αυτές στήν άρχή πολύ λίγο μας βοήθησαν. Συνεχίσαμε νά έξαρτώμαστε άπό τίς τυχαίες έπαφές μας μέ τους Έλληνες φοιτητές στους δρόμους και στό καφενεΐα μέ την άναγκαία προσοχή. Βέβαια αυτές μπορούσαμε νά τίς επιδιώκουμε πίο τακτικά χάρη στή θέση μας στή διοίκηση πού μας έφερνε έξω άπό τό στρατόπεδο (κι έκανε πίο εύκολη την παρακολούθηση του ραδιοφώνου).

Λίγο άργότερα συνέβη και τούτη ή σύμπτωση πού μας βοήθησε. Τό στρατόπεδο συγκέντρωσης του Μεταξά στόν Άι-Στράτη άπελευθερώθηκε άπό τους Έγγλέζους, πού όμως δέν προχώρησαν σέ κατάληψη του νησιού, όπως και οί Γερμανοί. Διοικητικά τό νησί άνηκε σέ μας. Μέ έστειλαν, λοιπόν, (μαζί μέ τον έμπιστο άξιωματικό της διοίκησης) μ' ένα καικι για νά έξακριβώσω την κατάσταση και νά φέρω πίσω στό Κάστρο της Λήμνου πράγματα πού είχαν αφήσει οί έκτοπισμένοι.

Ό καινούριος διοικητής μου, σέ άντίθεση μέ τον Αυστριακό προκάτοχό του — πού ήταν ένας σωστός, άξιοπρεπής, σχετικά άντιδραστικός, αλλά πάντως όχι ναζιστικής νοοτροπίας άνθρωπος — ήταν κατά τά άλλα μιά τυπική μετριότητα άπό εκείνες πού άνέρχονταν στό στρατό του Γ' Ράιχ. Αυτό στάθηκε για μένα και για δλους μας τυχερό. Γιατί άφοΰ τά κοπάνησε για καλά μέ τον έπίσκοπο του μοναστηριού, χρειαζότανε κοντά του τό διερμηνέα για νά τά πιούνε μαζί και διέταξε έμένα νά συνεχίσω τό φόρτωμα των κρεβατιών άπό τό στρατόπεδο συγκέντρωσης μαζί μέ μερικούς ντόπιους.

Τότε μου έπιασε κουβέντα στό γαλλικά ένας Έλληνας, προφανώς διανοούμενος. Ήθελε νά μάθει για την κατάσταση των Ταγμάτων «999» κι άνοιξε μιά μεγάλη συζήτηση για την ιστορία του γερμανικού και του διεθνούς εργατικού κινήματος, μέ «έξέταξε» κατά κάποιο τρόπο για τίς διάφορες φάσεις της εξέλιξης της Κομμουνιστικής Διεθνούς — πού προφανώς γνώριζε πολύ καλά — για νά περάσει ύστερα σέ άνοιχτή πολιτική κουβέντα. Προσανατολίστηκε για την κατάσταση πού έπι-

κρατούσε στους λόχους των «999» οι όποιοι στάθμευαν στη Λήμνο και μού έδωσε για έπαφή τον όδοντογιατρό Νούλλα στο Κάστρο.

Άπό τότε υπήρχε σταθερή, συστηματική έπαφή με τό ΚΚΕ και τό ΕΑΑ στο νησί. Ή άμοιβαία πληροφορηση και συμμετοχή στη διαδικασία των άποφάσεων ήταν σε πλήρη λειτουργία μέχρι πού έφτασε ή στρατιωτική διαταγή για τήν ύποχώρηση της φρουράς του νησιού, τόν Αύγουστο του 1944. Άπό τή θέση μας μέσα στη γερμανική διοίκηση μporέσαμε μέσω του κομμουνιστή όδοντογιατρού Νούλλα νά είδοποιήσουμε τήν όργάνωση του ΕΑΜ στο νησί για διάφορες καταπιεστικές ένεργειες με τή μορφή καταναγκαστικής εργασίας των κατοίκων για τήν έξυπνότητα γερμανικών στρατιωτικών συμφερόντων. Τοúτο συνεχίστηκε άκόμα και όταν διατάχτηκε νά φύγει ό συναγωνιστής Riehl και άντικαταστάθηκε άπό έναν κατάδικο έγκληματία, μιά πού τοúτος ούτε τή διάθεση είχε, αλλά, σίγουρα, ούτε και τήν ικανότητα νά με έλέγξει· τό ίδιο, άλλωστε, και ό έπικεφαλής αξιωματικός. Κάποτε ό συναγωνιστής Emil Kirsten, πού βρισκόταν στο κέντρο άκριβώς της συναμοτικής δουλειάς μας, ύστερα άπό ένα σοβαρό τραυματισμό του άπό βομβαρδισμό πήρε — μοναδικός αυτός άπό όλους μας — άδεια για νά πάει στην οικογένειά του στη Λειψία. Μάθαμε όμως γρήγορα ότι μαζί με άλλους πού συμμετείχαν στην εκεί παράνομη όργάνωση έπεσε στα χέρια της Γκεστάπο. Τότε, βέβαια, φοβηθήκαμε πολύ για τήν κατάστασή μας στο νησί. Όμως αυτός δέν φανέρωσε τίποτα.

Τήν έποχή εκείνη έξάλλου ένα άλλο συμβάν μού έδειξε πολύ καθαρά πόσο έντονη ήταν ή άντιφασιστική άλληλεγγύη του έλληνικού λαού, πέρα άπό τόν κύκλο εκείνων πού συμμετείχαν άμεσα στην παράνομη δουλειά του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Σε μιά έπίσκεψη σ' ένα όρμητήριο του λόχου μου γκρεμίστηκε με τό πολυβόλο στο χέρι άρκετά μέτρα κι έχασα τίς αισθήσεις μου, στην άρχή για ώρες, ύστερα για μέρες. Τό στρατιωτικό νοσοκομείο του νησιού είχε προϊστάμενο έναν Γερμανό γιατρό, παιδίατρο στην πολιτική του ζωή, πού πίστευε ότι δέν είχαν κατάγματα στα πλευρά και έγκεφαλική διάσειση. Παρά τίς περιποιήσεις του, ή κατάστασή μου σταθερά χειροτέρευε. Οι Έλληνες συναγωνιστές, πού γρήγορα είδαν ότι δέν πήγαινα πιά στις παράνομες συναντήσεις και δέν μπορούσα νά φέρω σε πέρας τίς παραγ-

γελίες τους (όπως ό έφοδιασμός τους με γερμανικές ταυτότητες), μιά πού δέ δούλευα πιά στη διοίκηση, έφεραν στο Γερμανό διευθυντή του νοσοκομείου έναν Έλληνα γιατρό πού με τή συγκατάθεσή του με εξέτασε και, παρά τό ότι συνέχιζα νά έχω χαμένες τίς αισθήσεις μου, διέγνωσε σωστά ότι είχα πάθει άπόφραξη του έντέρου και με έγχείρισε. Έτσι σώθηκε ή ζωή μου. Και αυτό τό όφειλω στην έλληνική άλληλεγγύη.

Αυτή ήταν ή κατάσταση, μέχρι πού τόν Αύγουστο πληροφορήθηκα τή διαταγή της άποχώρησης της φρουράς του νησιού. Ταυτόχρονα δόθηκε έντολή στά γερμανικά στρατεύματα νά προχωρήσουν σε μεγάλες άνατινάξεις σε όλο τό νησί. Ένας άπό τούς συναγωνιστές μας, ό Αύστριακός σύντροφος Willi Wehofer — άρχικά σοσιαλδημοκράτης, μετά καταδικασμένος σε πολλά χρόνια φυλακή ως μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Αύστρίας — είχε τοποθετηθεί ως επιβλέπων στο εργοστάσιο παραγωγής ήλεκτρικού ρεύματος του νησιού και έπρεπε νά όργανώσει τήν άνατίναξη του ήλεκτρικού δικτύου. Άντί γι' αυτό προτίμησε νά εξαφανιστεί με όλα τά σχετικά έγγραφα και σχέδια και νά περάσει στην παρανομία στο Κάστρο. Λίγες μέρες άργότερα τόν άκολούθησα κι έγώ. Μετά άπό παραμονή λίγων ημερών σε μιά σπηλιά στην παραλία, οι Έλληνες σύντροφοι άναγκάστηκαν νά μās περάσουν με βάρκα στη Λέσβο, γιατί οι γερμανικές μονάδες, πού ή άποχώρησή τους είχε άναβληθεί, μās καταζητούσαν συστηματικά. Στη Λήμνο συνεχίστηκαν οι μάχες για λίγες μέρες άκόμα.

Στό μεταξύ ή Λέσβος είχε άπελευθερωθεί άπό μιά μονάδα του ΕΛΑΣ πού άκόμα ύπαγόταν στο βρετανικό στρατηγείο της Μέσης Άνατολής. Ό άγγλικός στρατός ζητούσε τήν παράδοσή μας σ' αυτόν ως αιχμαλώτων πολέμου, παρόλο ότι έμεις είχαμε άσχοληθεί με τή διοίκηση του νησιού. Ό ΕΛΑΣ μās άφησε έλεύθερους νά πάμε στη Βουλγαρία. Δέν πήγαμε, όμως, γιατί έγώ, λόγω της προηγούμενης αντίθεσής μου με τή σταλινική ήγεσία και της πικρής έμπειρίας άπό τήν περίοδο των σταλινικών δικών τό 1936-37, δέν ήθελα νά διακινδυνεύσω καινούριες διαμάχες. Περάσαμε, λοιπόν, άπό τήν άγλοκρατούμενη Χίο στην Αίγυπτο, σ' ένα στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου. Ό άγγλικός στρατός προσάθησε νά μās άποσπάσει πληροφορίες, στο στρατόπεδό του στο

Μάχντι, για τόν ΕΛΑΣ. Φυσικά ούτε ό Wehofer ούτε έγώ δώσαμε πληροφορίες.

Ή αιχμαλωσία στην Αίγυπτο

Προσάθησα εκεί μαζί με άλλους συντρόφους μέσα άπό ένα πανεπιστήμιο αιχμαλώτων πολέμου στην έρμη νά δημιουργήσω μιά άντιφασιστική πολιτική παιδεία ως προετοιμασία για μιά δημοκρατική διακυβέρνηση στη μελλοντικά άπελευθερωμένη Γερμανία, πράγμα πού με έφερνε σε όλο και δξύτερες διαμάχες με τήν άγγλική διοίκηση του στρατοπέδου. Με τήν άρχή του έμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, ή δξυση άπ' τόν έπερχόμενο ψυχρό πόλεμο έφτασε στο άποκορύφωμα και διόλου δέν έμελλε νά άμβλυθεί άπό τή νίκη των Έργατικών στην Άγγλία. Ή δύναμη του Κοινοβουλίου και της κυβέρνησης δέν έφτανε μέχρι τή στρατιωτική έξουσία, πού όριζε τίς τύχες μας ως αιχμαλώτων πολέμου, και πολύ λίγο μπορούσε νά τήν επηρεάσει. Τοúτο τό «πανεπιστήμιο της έρήμου» απέκτησε άκόμα περισσότερη σημασία όταν, μετά τήν παράδοση της Ρόδου — ταυτόχρονα με τήν παράδοση του Γ' Ράιχ — πολλοί άπό τά τάγματα «999» μεταφέρθηκαν στην Αίγυπτο. Άπ' αυτούς οι «πολιτικοί» είχαν άνάγκη νά προετοιμαστούν για τή μελλοντική τους δουλειά στη Γερμανία. Όμως, έπίσης σημαντικό ήταν ότι μέσα άπ' τό «πανεπιστήμιο» μπόρεσαν πολλοί, νέοι τότε, στρατιώτες της άφρικανικής στρατιάς νά άπορρίψουν τήν προηγούμενη ιδεολογία τους. Κατά τά άλλα, πολλοί άπό τήν άφρόκρεμα του Γ' Ράιχ πού βρίσκονταν εδώ άφέθηκαν έλεύθεροι πολύ πριν άπό μās, τούς άλλοτε πολιτικούς κρατούμενους του Χίτλερ, νά πάνε άπό τά αιγυπτιακά στρατόπεδα στις ζώνες κατοχής των Δυτικών στη Γερμανία.

Φωτιά και λάβα

«*Η Αίτνα είναι εκείνο τό ήφαιστειο τής Σικελίας πού από μικροί έχουμε μάθει νά τρέμουμε. Στο κάτω κάτω άς μή ξεχνάμε πώς κατάφερε νά εξαφανίσει όλόκληρη Πομπηία, πράγμα πού έδραίωσε για πάντα τό μύθο της...*». (Ταχυδρόμος 16/6/83). Μέ κάτι τέτοια είναι πού εκρήγνυται ό Βεζούβιος.

Τόμ Καμίλλο

«*Ο Μπεζάρ θά συνεργαστεί «μ' έναν άνθρωπο περίεργο και δημιουργικό»...*». «*Ο άνθρωπος αυτός λέγεται Τόμ Έλντερ Καμάρα και είναι ένας Βραζιλιάνος αρχιεπίσκοπος...*». (Νέα, 21/6/83). Ναι αλλά όχι και κάου-μπόυ. Τό Δοπ είναι θρησκευτικός τίτλος. Τό Τόμ είναι ό,τι βρήκε πρόχειρο ή πέννα για νά εκφράσει ό,τι τό αυτί δέν καταλαβαίνει και δέν γνωρίζει.

ΑΠΑΤΟ: ΤΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΟΥ

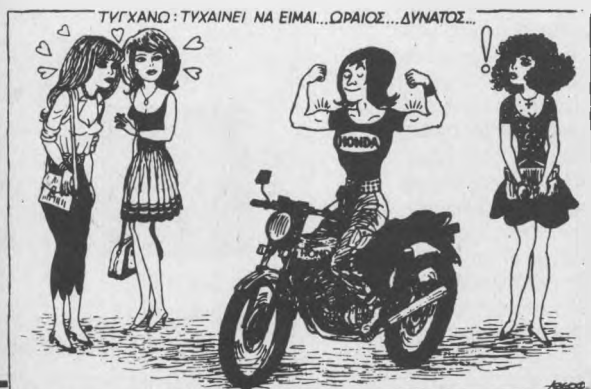
Για κάθε σπαρτίττι τ'αυμί και μία HONDA, γιάμτη προόντα.

Τά φόντα τής Χόντα

Είναι καμιά δεκαριά διαφημίσεις. Σέ σ.ί.τσα — μικροαστικού ρεαλισμού. 'Ο φακός εστιάζεται στό δίτροχο, πιστοποιητικό κάθε επί + εδτυχίας.

'Ο ιδιοκτήτης-αναβάτης-επιβήτωρ. ΑΝΔΡΑΣ. Και νά του φαίνεται κιόλας. Μ' όδες τίς ένδυματολογικές προδιαγραφές τής ΕΟΚ τών παντοπωλίων. Και μ' όλα τά σύνεργα πού, δίκην χάρτου περιτυλίγματος, πλασάρουν στό νυφοπάζαρο τό σωμα-μηχανή γυαλάκι, άλυσιδάκια, ζωστηράκια.

Φόντο καμπόσα «μανουλομάνουλα», ζωγραφιστά τά άπωθημένα μας. 'Η γυναίκα-πράγμα, ή γυναίκα-θύμα, ή γυναίκα ένεργούμεγο και θεατής τών ίδιων τής τών επιθυμιών. 'Η γυναίκα-προϊόν πιά κι όχι στόχος άπλώς τής διαφήμισης.

ΤΥΓΧΑΝΟ: ΤΥΧΑΙΝΕΙ ΝΑ ΕΙΜΑΙ... ΟΡΑΙΟΣ... ΔΥΝΑΤΟΣ...

Για κάθε τυχόντα, όσάρχει και μία HONDA, γιάμτη προόντα.

Κι ό μάγκας μέ τό δίκυκλο τά "κονομάει" (νταβατζής), άπατάει τή (χοντρή βεβαίως) σύζυγό του, έπανακάμπει μετανωμένος (για νά ξαναφύγει), καμαρώνει (μέ σχετική ολιγάρκεια) ή περπερεύεται για τά ποντίκια του πανικοβάλλοντας τίς κοπελιές πού καταφεύγουν στά ...σταυρουδάκια του λαιμού τους προς έξορκισμόν του κακού. 'Η εξάτμιση προέκταση του φαλλού· ό φαλλός γενάρχης και σκηνοθέτης του έγκεφάλου.

Τί κι άν δέν μπήκες στό Πανεπιστήμιο; Κι άν βγήκες, πάλι τί; Τί ή άνεργία και τί οί (όποιες) άγωνίες πού σώνουν τό μυαλό και τό σωμα σου;

Γιά κάθε άποτυχόντα πού θέλει νά τήν βρεί, έστω από σπόντα, έστω σάν τόντα, υπάρχουν χιλιάδες μάρκες για νά σταμπάρει τή μιζέρια του. Χιλιάδες μηχανές για νά ναρκώσει τήν άμηχανία του. 'Ιδιωτικά και καουμπόικα. Και: άκόμα μία προσπάθεια για νά χωνέψουμε τους προγραμματιστές τών ύστεριών μας.

**"YOU'RE IN THE ARMY NOW"
ΠΕΜΠΤΗ 14 ΙΟΥΛΙΟΥ
ΒΡΑΔΥΑ ΧΑΚΙ
"MILITARY LOOK,"**

ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟ

Military styl

Οι φαντάροι μας αυτοκτονούν. Φτάσαν τούς είκοσι κι ό χρόνος μισός ακόμα. Σέ μονόστηλα πιά. Τό *χωνέψαμε* κι αυτό. Έγινε στοιχείο στατιστικώς σημαντικό, πολιτικώς ουδέτερο.

Καί έμπορικώς μετατρέψιμο. Έξοϋ και τά "Military look" και οι «χακί βραδιές», στίς ντισκοτέκ της Άθήνας. Μόδα ή στολή πού φυλακίζει τό σώμα. Στυλάκι τά σύμβολα μιās άλλοτριώσης πού υπερβαίνει τά χρονικά όρια της θητείας. Άχρειαστοι πιά οι «ψυχολόγοι» του κ. Δροσογιάννη. Οί μεταπράτες στρατιωτικοποιούν και την «κοινωνία των πολιτών», άνδρων και γυναικών, εκμεταλλεζόμενοι τό άλγολαγνικόν των Βαλκανίων. Γιατί, λοιπόν, οι «λοιποί ΟΠλίτες» νά νιώθουν πιά όσχημα από τούς «λοιπούς Πολίτες»; Για μία γραμματική αντίστροφη;

«Άν κάποιος τουλάχιστον πάθαινε έλκος από άηδία...».

Άποκέντρωση

Η άποκέντρωση προχωράει μέ άλματα. Άπό την όδό Άριστοτέλους 17 πήγε στην όδό Σταδίου 29, τό Έπουργείο Κοινωνικών Έπηρεσιών. Μέ 3,5 εκατομμύρια νοίκι (τό μήνα). Είχε βρεθεί, λέει ή *Έλευθεροτυπία* (17/6/83), οίκημα στον Περισσό πού θά μπορούσε νά αγοραστεί μέ τά νοίκια 18 μηνών της όδοϋ Σταδίου. Καί εκδηλώνει περιεργή άγανάκτηση για την του Έπουργείου.

Μιά πιά ψύχραιμη έρμηνεία δινόταν από έγκυρους οικονομικούς κύκλους του «Πολίτη»: τά 3,5 εκατομμύρια τό μήνα έχουν ένα άμεσο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα μέ συνέπεια νά αναζωογονείται ή αγορά και ιδίως τά περίξ του Έπουργείου έμπορικά και καφενεΐα, αλλά και οι συναλλαγές πάνω στην γη και τά ακίνητα, βοηθώντας έτσι την μικρομεσαία ιδιοκτησία, ενισχύοντας την άπασχόληση και τά έσοδα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Άντίθετα ή λύση του Περισσού δέν θά έκανε τίποτε άλλο από τό νά ενισχύει τον ήδη διογκωμένο κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό. Η τελική λοιπόν έπιλογή είναι κρυστάλλινη και ύπαγορεύεται από την (δοσμένη) πολιτική βούληση για κάθετη αντίθεση της κυβέρνησης άπέναντι στην κακή μας μοίρα.

ΕΙΠΑΝ ...

«Βλέπω ποδόσφαιρο μέ τον ίδιο *ιδεαλισμό* πού βλέπω και την ναυτιλία». Τό 'πε ό Σταύρος Νταΐφας, ιδιοκτήτης πλοίων και ποδοσφαιριστών, σέ συνέντευξή του στον *Έλεύθερο Τύπο* (26 Ιουνίου '83).

Έγραψαν

— Ο κ. Κουτσόγιωργας «προήδρευσε *παραπροχτές* και *προχτές*... (ό θεός ξέρει τίνος πράγματος - *Έθνος* 17/6/83). Άπό παραπρόπερσι φαινόταν ή πολυπραγμοσύνη του.

Πρωτοσέλιδος υπέρτιτλος της *Μεσημβρινής* αφιερωμένος στον κ. Κουτσόγιωργα: «Ένώ ζητεί έθνική ένότητα *μηνιών* επιτίθεται κατά ζωντανών και νεκρών» (20/6/83). Μηνίων φιλόλογος δήλωνε: ή δικηγορική ιδιότητα του κ. Έπουργού δέν συνεπάγεται αναγκαστικά και προσαρμογή της όρθογραφίας προς τό λειτουργήμα.

— Περί Τουρκίας: «άλλαγή συμπεριφοράς μιās *άναντης* (έκ των συμφραζομένων: χωρίς ναυτικούς ή ναυτικό) γειτονικής χώρας...» (*Βραδυνή* 18/6/83). Άναυδη δημοσιογραφία...

— Οί Ότοβλεψίες των *Νέων* (18/6/83) γράφουν περί Λά Ροσέλ, φίλου του Καμού και «...άργότερα *σκοτεινοσχεσίτη* των Γερμανών». Άπό έθνικοαντιστασιακή άποψη ξενοδακτυλιακή επέμβαση της μεσοπολεμογαλλικής λογοτεχνίας κρίνεται μάλλον λαΐκογλωσσομπερδευτική.

Άοριστολογίες

ΈΥάρχουν στην χώρα μας, σύμφωνα μέ την Πρόεδρο του ΕΟΜΜΕΧ κ. Βάσω Παπανδρέου, «*περίπου* 422733» επιχειρήσεις (άπό την εισήγησή της στο συνέδριο των μικρομεσαίων).

Ἀντροποειδή από μετάλλια

Γιόρταζε τὰ ἐξήντα του ὁ Γιαουζέλσκι. Καί τόν ἐκτιμήσανε:

- Ἡ ΕΣΣΔ μέ τό Βραβεῖο Λένιν.
- Ἡ Λ.Δ. τῆς Γερμανίας μέ τό παράσημο τοῦ Κάρλ Μάρξ.
- Ἡ Τσεχοσλοβακία μέ τό παράσημο Κλεμέν Γκότβαλτ.
- Ἡ Οὐγγαρία μέ τό «παράσημο τοῦ διαμαντιοῦ τῆς σημαίας».
- Καί, καταϊδρωμένους, ὁ εὐρωκομμουνίζων Τσαουσέσκου μέ τό παράσημο τοῦ «ἀστέρος τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Ρουμανίας - 1ης τάξης».

Ὁ σεμνός Μπρέζνιεφ εἶχε ἀρκεστεῖ στό βραβεῖο Λένιν Λογοτεχνίας (!), Τέχνης (!!)

καί Ἀρχιτεκτονικῆς (;;;). Ὁ στρατηγός τόν ὑπερκέρασε, μ' ὄσα διαμάντια καί χρυσάφια καί σαπφείρους καί ἄστρα τόν κέρασανε οἱ χῶρες οἱ ἀδελφές.

Μετάλλια — Ἴσως γιατί μετ' ἄλλων (τῶν στραταρχῶν τοῦ Συμφώνου, π.χ.) ταπεινῶνε τό λαό τῆς χώρας του.

Μετάλλια — Ἴσως γιατί μεταλλικός κι ὁ φόβος πού σκορπίζουσε τὰ τάνκς, τὰ κάγκελα καί τὰ περιστροφα.

Ἀνθρωποειδή ἀπό σίδηρο καί Ἀντροποειδή ἀπό μετάλλια. Λιώνουν τούς πρώτους (προσπαθοῦν τουλάχιστον) γιά νά προσφέρουν δεκανίκια στούς δεύτερους. Ἔτσι δένουνε τ' ἄτσάλι σήμερα.

Τά παιχνίδια τῆς Μπερλίνας

Γράφει ἡ «Μπερλίνα» στήν *Καθημερινή* τῆς 3-4/7/83:

ΥΠΑΡΧΟΥΝ καί χειρότερα ἀπό τὰ δικά μας! Οἱ τελευταῖες **ΙΤΑΛΙΚΕΣ** ἐκλογές, ἐστειλαν στή Βουλή τόν **ΤΟΝΙ ΝΕΓΚΡΙ**, τόν «ἐγκέφαλο» τῶν «Ἐρυθρῶν Ταξιαρχιῶν». Ἐδῶ καί τέσσερα **ΧΡΟΝΙΑ** ἐγκλειστος στίς φυλακές, ὁ **ΑΝΑΡΧΙΚΟΣ** καθηγητής θά ἐλευθερωθεῖ μόλις ἀναγγελθοῦν ἐπίσημα τὰ ἀποτελέσματα.

Καί ἀπό **ΑΝΤΙΠΕΡΑ** ὄχθη...

• **Τά 100 χρόνια ἀπό τήν γέννηση τοῦ ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ**, στίς 29 Ἰουλίου, ἐτοιμάζονται νά γιορτάσουν οἱ ἐνθαρρυσμένοι «νεοφασίστες» στήν Ἰταλία. Καλά νά θυμηθοῦν τήν ἀρχή... ἀλλά πῶς θά **ΞΕΧΑΣΟΥΝ** τό οἰκτρό τέλος;

Καμμένη Μπερλίνα γέρασες καί δέν κατάλαβες τίποτε. Παίζεις ἀκόμα μέ τὰ ἐπικίνδυνα ἰδεολογικά σοφίσματα. Ταύτιση τῶν δύο ἄκρων, ἀκόμη καί ὅταν στή μία βρίσκεται ἀπλῶς ἓνα ἄτομο, ἓνας μαρξιστής, φιλόσοφος, καί στήν ἄλλη μία πολιτική παράταξη, οἱ νεοφασίστες. Καί ἂν ἀκόμη σκεφτεῖ κανεῖς μέ τήν ἀπλή αὐστηρότητα πού ἔχει τό παιχνίδι πού χρησιμοποιοῦς ὡς ψευδῶνυμο, θά βρεῖ τή συσχέτιση πού κάνεις κουτοπόνηρη ὡς καί ἀνέντιμη.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἔπεα πτερόεντα

- Συνδιάσκεψη στό Λονδίνο γιά τήν «Ἀλλαγή στήν Ἑλλάδα». Μερικά φορτικά σχόλια
- Ἡ πρόταση Ἀντρέωφ γιά τόν περιορισμό τῶν πυρηνικῶν ὀπλῶν καί ἡ ἰσορροπία τρόμου στήν Εὐρώπη
- Αὐτοδιαχειριζόμενοι παιδῶτες. Πρόκληση θεσμική, πρόκληση ἐκπαιδευτική

Ὁ Μάρξ σήμερα

- Jerzy Topolski:** Προβλήματα ἱστορίας καί ἱστορικῆς μεθοδολογίας
- Ernesto Laclau:** «Σοσιαλισμός», «Λαός» καί «Δημοκρατία». Ὁ μετασχηματισμός τῶν ἡγεμονικῶν λογικῶν
- Κράτος, Πολιτική καί Μαρξισμός** Δύο συνεντεύξεις στό Σ.Θ., τῶν **Stuart Hall** καί **Bob Jessop**
- Περικλῆ Βαλλιάνου:** Ὁ Μάρξ καί ἡ κριτική τῆς φιλοσοφίας
- Bob Rowthorn:** Νεο-κλασική, νεο-ρικαρντιανική καί μαρξιστική ὀικονομική θεωρία
- Valentino Gerratana:** Μάρξ καί Δαρβῖνος

Ζώγιας Χρονάκη-Παπαμίχου: Βιβλιογραφία γιά τό Γυναικεῖο Ζήτημα
Μιχάλη Μαδιανῶ: Κοινωνικο-οικονομική ἀνάπτυξη καί ψυχική ἀρρώστια: μιά προσπάθεια διερεύνησης τῆς σχέσης

Κυκλοφορεῖ τό 170 τεύχος

KRISNA

Σε κάθε ἀγορά δίνονται ΔΩΡΑ
Κάθε μέρα γίνονται ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ

- ΡΟΥΧΑ
- ΔΩΡΑ
- ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ
- ΤΣΑΝΤΕΣ
- ΑΡΩΜΑΤΑΚΙΑ
- STICKS
- ΜΑΝΤΙΛΙΑ

Ὅλα εἰσαγωγῆς μας
ἀπό ΑΣΙΑ-ΕΥΡΩΠΗ

ΠΩΛΗΣΗ
ΧΟΝΔΡΙΚΗ-ΛΙΑΝΙΚΗ

KRISNA ΣΟΛΩΝΟΣ 109 - ΤΗΛ. 36.04.634

ΣΟΛΩΝΟΣ 124 - ΤΗΛ. 36.20.923

Προϋποθέσεις για τὸ λανσάρισμα τοῦ Πόπερ

Μετά τὴν καθιέρωση τῆς ἀνακριβούς μεταφράσεως, καθὼς καὶ τῆς κριτικῆς τῆς ἀνακριβούς μεταφράσεως, τὰ δελτία τῆς γραμματολογίας μας ἐτοιμάζονται νὰ δεχτοῦν ἓνα νέο εἶδος λόγου: τὴ συστηματικὰ ἐσφαλμένη κριτικὴ (διόρθωση) τῆς ἀκριβούς μεταφράσεως. Δέν πρόκειται, φιλόπονη ἀναγνώστη, γιὰ καμιὰ ἀναδιπλασιαστικὴ-ταξινόμικὴ ἀκρότητα τοῦ συμπαθοῦς Μπόρχες. Τὸ νέο εἶδος ἔκανε ἤδη τὰ πρῶτα — μὰ καθόλου δειλὰ — βήματά του ἀπὸ τίς στήλες εἰδικῆς σελίδας τῆς πρωινῆς ἐφημερίδας τῶν Ἀθηνῶν *Ἡ Καθημερινή* ¹ — ἀρα ὑπόσχεται καθιέρωση.

Ἀντικείμενο τῆς συστηματικὰ ἐσφαλμένης, σ' αὐτὴ τὴν πρώτη της ἐμφάνιση, εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Κ. Πόπερ *Ἡ ἀνοιχτὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς* (μετάφραση Εἰρ. Παπαδάκη). Ὁ κριτικός (Τ. Τζαμαλίκος) πού κρίνει σκόπιμο νὰ μᾶς πληροφορήσει πῶς «τυχαί(νει) νὰ γνωρίζ(ει) ἀρκετὰ καλὰ τὸ ἔργο ἀπὸ τὸ πρωτότυπο» θεωρεῖ «κρίσιμος ἀπαραίτητο» νὰ ἀφιερῶσει τὸ ἓνα τρίτο τῆς βιβλιοκρισίας σὲ «μερικές ἐπισημάνσεις... γιὰ τὴ μετά-

φραση τοῦ ἔργου», γραμμένες σὲ τόνο ὀργίλο, διδασκαλικὸ καὶ ἀμετάκλητα καταδικαστικὸ γιὰ τὴ μεταφράστρια τοῦ ἔργου. Ἀξίζει νὰ τίς παρακολουθήσουμε μία μία.

1) Σὲ ἓνα χωρίο πού μιλάει γιὰ τὴ διάρθρωση τῆς λογικῆς συνεπαγωγῆς, ἡ Ε. Παπαδάκη ἀποδίδει τὸ 'premise' μὲ τὸ 'προκειμένη'. Ὁ δρος αὐτός εἶναι ἀκατανόητος γιὰ τὸν κριτικὸ: «αὐτὴ ἡ ἀκατανόητη 'προκειμένη' χρησιμοποιεῖται περίπου 16 φορές μέσα σὲ δύο σελίδες... καὶ τίς διαλύει νοηματικά». Συνειδητοποιῶ ἐκπληκτος ὅτι πλείστοι δσοι, ἀναγνώστες, συγγραφεῖς, μεταφραστὲς, ἔχουμε χειριστεῖ κείμενα στὰ ὁποῖα γίνεται ἐθρῦτατη χρῆση τοῦ δρου αὐτοῦ — δηλαδή νομίζαμε ὅτι κατανοοῦσαμε κείμενα πού στήν πραγματικότητα ἦσαν νοηματικὰ διαλυμένα. Τὸ πράγμα δέν θὰ εἶχε ἴσως τόση σημασία ἂν ἐπρόκειτο γιὰ κείμενα τοῦ *Πολίτη*; λ.χ., ἢ τοῦ *Δευκαλίωνα*, μιά καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ ὑποκείμενα ἐκφορᾶς βρίσκονται ἤδη, ὡς γνωστόν, σὲ ὀρίζοντα πνευματικῆς διαλύσεως καὶ ἀπωλείας: ὁμως στή χορεία τῶν ἀπατημένων ἀνήκουν καὶ πρό-

γονοὶ σεβάσιμοι, πρωτεργάτες τῆς νεοελληνικῆς (μεταφραστικῆς) αὐτοσυνειδησίας, ὅπως ὁ Θ. Βορέας καὶ ὁ Ε. Παπανοῦτσος².

Προκύπτει ἐδῶ ἓνα δίλημμα: εἴτε ὁ Τ. Τζαμαλίκος, ὁ ὁποῖος διαθέτει μιὰ φανταστικὰ ἀμεση πρόσβαση στίς πηγές τοῦ ἑλληνικοῦ Λόγου³, ἔχει γίνεϊ τόσο ρηξικέλευθος, πού νὰ διαγράψει μὲ μιὰ μονοκοντυλιά τόσους πολλοὺς νεοέλληνες, περισσότερο ἢ λιγότερο, λογίους, εἴτε, ἀπλῶς, δέν γνωρίζει περὶ τίνος ὁμιλεῖ. Αἰσθάνομαι τὴν ἠθικὴ ὑποχρέωση νὰ ἀγνοήσω τὸ πρῶτο κέρασ τοῦ διλήμματος: δέν μπορῶ νὰ φανταστῶ πῶς ὁ κριτικὸς τῆς σελίδας τοῦ βιβλίου ἐγνώριζε πραγματικὰ ὅτι ἄλλουνοῦ εἶναι τὸ σφάλμα, ὅτι ἔχει δημιουργηθεῖ παράδοση γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ λάθος, καὶ πῶς, παρ' ὅλα αὐτά, τὸ καταλόγησε στήν Ε. Παπαδάκη: αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ συνειδητὴ προσπάθεια διασυρμού. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ δεχτῶ τὴν ἐντιμότητα τοῦ Τ. Τζαμαλίκου καὶ νὰ συμπεράνω τὴν ἀπαιδευσία του.

II) «Στὴ σελ. Β-315 (Β-213 ἀγγλ.) τὸ total ideology δέν σημαίνει τὸ ἄνευ νοήματος 'ὀλικὴ ἰδεολογία', πού ἡ μεταφράστρια υἱοθετεῖ ἀνυποψίαστη, ὡς σύμφωνη (sic) μὲ τὸ λεξικό: ἀλλὰ σημαίνει 'ἀπόλυτη ἰδεολογία'». Ὁμολογῶ ὅτι δέν μπορῶ νὰ καταλάβω γιὰτί τὸ 'ὀλικὴ ἰδεολογία' δέν ἀποδίδει ὀρθὰ τὸ 'total ideology', ἐκτός καὶ ἂν, τὸ νὰ συμφωνεῖς μὲ τὸ λεξικό συνιστᾶ, ἀπὸ μόνου του, ἀμάρτημα.

Ὅμως οἱ βιταμίνες ἐνός καρπού εἶναι στὴ φλούδα: καὶ ἰδοῦ μὲ ποιά φλούδα περιτυλίγει τὴν περισπούδαστη παρατήρησή του ὁ Τ. Τζαμαλίκος: «(ἄλλωστε τὸ total σημαίνει καὶ absolute). Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, καλὸ θὰ ἦταν νὰ γνωρίζεϊ ὁ

1. *Καθημερινή* — Βιβλίο, φύλλο τῆς Πέμπτης, 2/6/83.
2. Θ. Βορέας, *Ἀκαδημεικά*, τ. 1ος, «Λογική», σελ. 95-96 «τῶν κρίσεων δὲ τούτων αἱ μὲν δύο πρῶται ὀνομάζονται προτάσεις καὶ προκειμένα, ἡ δὲ τρίτη, ἣτις ἐκ τούτων παράγεται, καλεῖται συμπέρασμα». Στὴ σὴμ. 1: propositiones, praemissae. Ε. Παπανοῦτσος, *Λογική*, σελ. 124 (προκειμένες = praemissae).
3. Κατὰ τὸν Τ. Τζαμαλίκου, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸν Πόπερ, πρέπει νὰ βάλουμε στὴ θέση τοῦ 'προκειμένη' «τὴ λέξη 'ὑπόθεση'» (ὅπως ἀκριβῶς νοεῖται αὐτὴ στήν Εὐκλείδειο Γεωμετρία)

αναγνώστης ότι εδώ ο συγγραφέας (φυσικός ο ίδιος) δανείζεται το λεξιλόγιο του 'Αϊνστάιν από την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας (δπου γίνεται λόγος για 'άπολυτο σύστημα αναφοράς' ή 'σύστημα αδρανείας'. Αυτή ή 'αναγωγή' του Πόπερ, σέ λέξεις και μεθόδους της επιστήμης, είναι από τα κεφαλαιώδη σημεία των απόψεών του, που εκθέτει στο τέλος του Β' τόμου)».

Σημειώνω: σύμφωνα με τον Τ. Τζαμαλίκ ο Πόπερ έκανε λάθος επιλογή δρου — μά αυτό δέν είναι διόρθωση της μετάφρασης, είναι διόρθωση του πρωτοτύπου: 'δανείζομαι τό λεξιλόγιο' σημαίνει δανείζομαι τούς δρους κάποιου άλλου, αυτούς τούς ίδιους και όχι τά εικαζόμενα συνώνυμά τους: αυτό πού, ακριβώς, αποκλείεται σέ μία τέτοια περίπτωση, είναι ή χρήση των συνωνύμων: 'total' ή 'absolute' χρησιμοποιεί, ως δρο, ο 'Αϊνστάιν;

Στό περιτύλιγμα λοιπόν της παρατήρησής του ο Τ. Τζαμαλίκος, μαζί με ένα σπάνιο δείγμα πομπώδους και ασυνάρτητης παραπομπής (name dropping), μάς παρέχει και τή βεβαιότητα ότι άγνωστί τι σημαίνει μετάφραση και τί σημαίνει δρολογία.

III) 'Επί τάς πηγάς, λοιπόν' κουτσαίνοντας ή πετώντας, στον Εύκλειδη και στον 'Αϊνστάιν. Τουλάχιστον όμως, επί τάς πηγάς: «Λέγοντας ο συγγραφέας 'modern platonic dreams of brave new worlds' χρησιμοποιεί ύπαινετικά τον τίτλο του βιβλίου του Χάξλεϋ 'Θαυμαστός καινούργιος κόσμος'· επομένως κακώς ή μεταφράστρια γράφει για 'μοντέρνα πλατωνικά δνειρα γενναίων(!) καινούργιων κόσμων'». Τρέφω ελάχιστη εκτίμηση για τον Πόπερ ως φιλόσοφο, όμως ο άνθρωπος στοιχειώδη γράμματα γνωρίζει: έτσι, όπως κάθε 'Ελλην γυμνασιόπαις πού χρησιμοποιεί ειρωνικά τό 'δμορφος κόσμος, ήθικός...' παραπέμπει μέσω του Βάρναλη στό Σολωμό, και κάθε άγγλοσαξωνικής παιδείας συγγραφέας πού χρησιμοποιεί τό 'brave new world', παραπέμπει, μέσω Χάξλεϋ, (τουλάχιστον) στον Σαίξπηρ (*Τρικυμία*, Πράξη V, στίχος 183). "Όμως ως είναι και έτσι: ο Χάξλεϋ, ελληνικά τό έγραψε τό βιβλίο του, ή μήπως ο τίτλος 'Θαυμαστός καινούργιος κόσμος' είναι και αυτός μετάφραση; "Αν συμβαίνει τό δεύτερο (έλπίζω να συμφωνεί ο κριτικός ότι τό δεύτερο, δντως, συμβαίνει), γιατί ή Ε. Παπαδάκη να είναι υποχρεωμένη

νά δεχτεί μία μετάφραση του τίτλου του βιβλίου του Χάξλεϋ; Κάπως πρέπει να διευκρινίσει ο Τ. Τζαμαλίκος τί σημαίνει πρωτότυπο και τί μετάφραση, και να μου πεί και μενα, γιατί αρχίζω να τά χάνω.

IV) "Ένας κανόνας του νέου είδους λόγου πού παρουσιάζεται εδώ, είναι ο έξης: όσο βαρύτερο είναι τό σφάλμα (στήν έσφαλμένη διόρθωση του ακριβούς), όσο μεγαλύτερη ή ασυναρτησία, τόσο πιό όργίλος και επιτιμητικός να γίνεται ο δράστης (ο κανόνας αυτός έχει εφαρμοστεί και σε παλαιότερα είδη λόγου). Παραθέτω τό σχετικό χωρίον: «Στή σελίδα Β, 25, μεταφράζεται ο δρος defining formula ως 'ορίζουσα φόρμουλα'(!), εκεί πού ο συγγραφέας αναλύει τον 'Αριστοτέλη. Μά, επιτέλους, ή μεταφράστρια πριν καταπιαστεί με τούτο τό έργο, θα έπρεπε να έχει στοιχειωδώς πληροφορηθεί τί είπε σχετικά ο 'Αριστοτέλης. Και τότε θα έβλεπε ότι αυτή ή 'ορίζουσα φόρμουλα' δέν είναι τίποτε άλλο από τό αριστοτελικό 'είδος' (δρο πού ο 'Αριστοτέλης παρέλαβε από τον Πλάτωνα) ή τό συνώνυμό του 'μορφή' (δρο ακραιφνώς αριστοτελικό)· ειδικότερα δέ (προκειμένου για τό έγκόσμια όντα) είναι ο δρος 'είδος έσχατον' ή 'άτομον είδος', πού σημαίνει τό είδος τό έμπραγματωμένο μέσα στην ύλη. "Έτσι στή φράση (σελ. Β 25 ελλ., Β 10 αγγλ.) the defining formula is longer... than the defined term, ο άτυχής αναγνώστης διαβάξει: «'Η ορίζουσα φόρμουλα(!) είναι μακρότερη(!)... από τον οριζόμενο δρο!» ('μακρότερη' κι όχι 'ευρύτερη', διότι τό λεξικό λέει ότι long σημαίνει 'μακρός'!)».

Μου είναι δύσκολο να κρύψω τον ένθουσιασμό μου για την τόσο εστοχη μετάφραση του defining formula, και έτσι προχωρώ πάραυτα στην εφαρμογή: «As a rule the defining formula is longer and more complicated than the defined term⁴» = «Κατά κανόνα τό (έσχατον) ή (άτομον) είδος είναι ευρύτερο και πιό πολύπλοκο από τον οριζόμενο δρο». Δέν θα ζητήσω από τό δάσκαλο της φιλοσοφίας και των ελληνικών γραμμάτων να μου εξηγήσει πώς τό 'longer' σημαίνει 'ευρύτερο'.

4. 'Αποκαθιστώ την πλήρη φράση του πρωτοτύπου, την όποία, άγνωστο γιατί — προφανώς όχι για λόγους χώρου, μία και πρόκειται για δύο λέξούλες — περιέκοψε ο Τ. Τζαμαλίκος.

έχω πειστεί πιά ότι, ως άλλος Χάμτυ-Ντάμτυ, είναι ιδιοκτήτης των λέξεων και τίς βάζει να σημαίνουν ό,τι αυτός επιθυμεί. "Όμως, και έτσι, δέν καταλαβαίνω πώς ένα είδος, και δή άτομον, μπορεί να είναι ευρύτερο από έναν δρο, δηλαδή από ένα όνομα, όπως διευκρινίζει, για όσους δέν κατάλαβαν, στην άμέσως επόμενη φράση του κειμένου του ο καημένος ο Πόπερ: 'Aristotle considers the term to be defined as a name of the essence of a thing'. Δέν άμφιβάλλω ότι ο Τ. Τζαμαλίκος θα είναι βαθύς γνώστης του 'Αριστοτέλη και όλων των 'Αρχαίων γενικά, για να διδάσκει με τόση αυτοπεποίθηση από των στηλών της *Καθημερινής*. "Όμως 'επιτέλους' ως καταδεχτεί να καταλάβει και τον Πόπερ. Δέν είναι δύσκολο. "Ένας πρωτοετής της φιλοσοφίας θα μάς έλεγε πώς στον άγγλοσαξωνικό φιλοσοφικό χώρο ίσχυι, αυτόνοητα, ένα μεταγλωσσικό ιδίωμα πού περιέχει λέξεις όπως 'φόρμουλα', πού καθιστά θεμιτό να μετράμε τό μήκος των γλωσσικών εκφράσεων, έφόσον αυτές είναι έντός εισαγωγικών, (δπως ακριβώς συμβαίνει στο κείμενο του Πόπερ), κλπ.

'Ο Πόπερ είναι άγγλοσαξωνικά άπλός συγγραφέας (ταπεινή μου γνώμη: σε γραπτά σαν την *'Ανοιχτή κοινωμία* ή τό *Poverty of historicism* είναι και έξαιρετικά άπλοικός, δηλαδή μετριότατος, φιλόσοφος)· αν όμως τον διαβάσουμε σύμφωνα με την κλείδα της συστηματικής ασυναρτησίας, της όποιος τό μυστικό κατέχει ο κριτικός της *Καθημερινής*⁵, μεταμορφώνεται σε φιλόσοφο σκοτεινό, ο όποιος έχει λόγους, πού μόνο αυτός γνωρίζει, να συγκρίνει τό εύρος των άτόμων ειδών με τό μήκος των όνομάτων, ο όποιος λέει total και έννοεί absolute, για λόγους πού πρέπει να αναζητη-

5. 'Εδώ εξέθεσα μόνον όσες διορθώσεις ο κριτικός παρουσιάζει στην *Καθημερινή*. Γιατί έχει και άλλες: «'Αν και ο χώρος εδώ είναι ελάχιστος, θα δώσουμε εδώ ένα - δύο παραδείγματα (διότι άτυχώς, την άποψη μας για την ποιότητα της μετάφρασης έχουμε τεκμηριώσει με πάρα πολλά παραδείγματα». Δικαιούμαι να συμπεράνω ότι οι έντε παρατηρήσεις πού ο Τ. Τζαμαλίκος δημοσίευσε είναι διαλεγμένες με κριτήριο την ευστοχία και τον βαρυσήμαντο χαρακτήρα τους: δέν τολμώ να φανταστώ τίς άλλες, τίς πάρα πολλές, πού μάς κρύβει.

θοῦν στά βάθη τῆς ἀδιαφανοῦς του σχέσης πρὸς τὸν Ἀϊνστάιν· δταν ὁ Πόπερ γράφει 'premise', πρέπει νά ἀρνηθοῦμε τὴν πρόχειρη λύση 'προκειμένη', καί νά διαμεσολαβήσουμε, εἰδικά γιὰ τὸν Πόπερ, τὴν κατανόησή μας μέ ἓνα διάβασμα τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδη.

Τώρα καί στήν Ἑλλάδα (μετά τή Γερμανία καί τή Γαλλία) γίνεται μιὰ προσπάθεια λανσαρίσματος τοῦ Πόπερ. Ζητῶ συγγνώμη πού χρησιμοποιῶ ἓναν ὄρο ἀπό τό λεξιλόγιο τῆς διαφημιστικῆς βαρβαρότητας — λανσάρεται ἓνα καινούργιο ἐμπορικό προϊόν, ὄχι ἓνας φιλόσοφος — καί δηλώνω ὅτι τὸν ὄρο αὐτό θά τὸν ἀποσύρω ἂν ἀποδειχτεῖ, τελικά, πῶς στήν ἐκστρατεία Πόπερ δέν

συμμετέχουν ἐπαγγελματίες διαφημιστές. Λανσάρω, λοιπόν, θέλει νά πεῖ. Κατασκευάζω ἓνα ὄνομα, ἓνα σημαῖνον, ἓνα σύνθημα. Ἐνα κείμενο 'σκοτεινό', πού νά ὑπογράφεται ἀπό τό (ὑπό κατασκευῆν) σημαῖνον, ἐξυπηρετεῖ ἄριστα αὐτή τὴν ὑπόθεση: τό κείμενο δέν εἶναι κατανοητό, ὅμως τό ὄνομα λέει πολλά, ἄρα, καί τό κείμενο πρέπει νά λέει κάτι τό βαθύ· τί; ἂν δέν μπορῶ νά τό ἐννοήσω, τό κείμενο λέει αὐτό πού μοῦ εἶπαν ὅτι λέει, ἢ αὐτό πού ἐπιθυμῶ νά λέει. Μέ τὸν τρόπο αὐτό, τό ταλαιπώρο γραπτό τοῦ Πόπερ γίνεται μαλακό προζύμι πού μπορεῖ νά πάρει τό σχῆμα τῶν ὄνειρων μας, εἴτε νεοφιλελεύθερα εἶναι αὐτά (μικρὴ παραμόρφωση) εἴτε ἔλ-

ληνορθόδοξα (μεγάλη παραμόρφωση) εἴτε, γιατί ὄχι, ἓνας συνδυασμός καί τῶν δύο (τερατογονία)· τόσα καί τόσα ἔχουμε δεῖ, ἓνα ὕβριδιο θά μᾶς τρομάξει;⁶

Παντελῆς Μπασάκος

6. Τό κείμενο αὐτό βρισκόταν ἤδη στό τυπογραφεῖο δταν στήν *Καθημερινή* δημοσιεύτηκε ἡ ἀπάντηση τῆς Ε. Παπαδάκη (7/7/83)· ἡ ἀπάντηση ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά, καί διεξοδικά, μέ τή δικαιολόγηση τῆς μετάφρασης τῶν ὄρων. Μέ ἱκανοποίηση διαπιστώνω ὅτι οὐσιαστικά τά κείμενά μας συμφωνοῦν.

Κάρλ Μάρξ

Διαφορά τῆς Δημοκρίτειας καί Ἐπικούρειας Φυσικῆς Φιλοσοφίας

Ἐκδόσεις Γνώση, 1983,
Εἰσαγωγή - Μετάφραση Π. Κονδύλης

Ὁ Μάρξ ἔγραψε τή διδακτορική του διατριβή πάνω στή «Διαφορά τῆς Δημοκρίτειας καί Ἐπικούρειας Φυσικῆς Φιλοσοφίας» τό 1839-40 καί τήν ὑπέβαλε ἓνα χρόνο μετά στήν Ἰένα μέ σκοπό νά ἀκολουθήσει ἀκαδημαϊκή σταδιοδρομία. Τό ἔργο αὐτό, πού ἀνήκει στή φοιτητική του περίοδο, δέν ἔχει προκαλέσει γενικά μεγάλο ἐνδιαφέρον, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἔχει ξεφύγει ἐντελῶς ἀπό τὴν παρατήρηση κάποιων εἰδικῶν. Ἐχει ἐντοπισθεῖ μάλιστα γιὰ τὴν πρωτοτυπία του καί ἀπό ὀρισμένους μελετητές τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Στήν Ἑλλάδα μεταφράστηκε καί ἐκδόθηκε πρόσφατα γιὰ πρώτη φορά σάν πρῶτος τόμος τῆς «Φιλοσοφικῆς καί Πολιτικῆς Βιβλιοθήκης» τῶν ἐκδόσεων «Γνώση». Τό ἔργο μετέφρασε καί ἐπιμελήθηκε μέ τρόπο παραδειγματικό καί σπάνιο γιὰ τίς ἑλληνικές ἐκδοτικές συνήθειες ὁ Π. Κονδύλης.

Οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία καί οἱ ἀσχολούμενοι μέ τή διαμόρφωση τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ θά τό ἐπισημάνουν καί θά τό ἐκτιμήσουν ἀνάλογα. Τό βιβλίο ὁμῶς αὐτό ἔχει καί μιὰ ἐπικαιρότητα πού ἴσως ξεφύγει ἀπό τὴν προσοχή ἐνός εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ στό ὁποῖο σωστά φιλοδοξεῖ νά ἀπευθυνθεῖ ἡ «Φιλοσοφική καί Πολιτική Βιβλιοθήκη». Πρόκειται γιὰ τούς ἐνδιαφερόμενους καί ἀσχολούμενους μέ τὴν πολιτική. Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ βιβλίου ἀπορρέει ἀπό δύο ἐρωτήματα πού θέτει ἡ ἐπιλογή καί ὁ τρόπος ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος: α) Γιατί ὁ Μάρξ διάλεξε νά ἀσχοληθεῖ — καί μάλιστα μέ σκοπό νά ἐπεκταθεῖ μετά τὴν ἀπόκτηση τοῦ διδακτορικοῦ τίτλου του — μέ ἓνα καθαρά φιλοσοφικό θέμα, ἐνῶ εἶναι γνωστό πῶς φλεγόταν ἤδη ἀπό τρέχοντα πολιτικά προβλήματα, καί β) γιατί προσδιόρισε τό ἀντικείμενό του σ' ἓνα ζήτημα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καί μάλιστα μιᾶς παραμελημένης

περιόδου, ἐνῶ στοὺς κύκλους του κυριαρχοῦσαν προβλήματα κατανόησης καί ἐρμηνείας συγχρόνων του, καί κυρίως τοῦ Χέγκελ.

Τὴν καλύτερη ἀπάντηση στό πρῶτο ἐρώτημα τὴν δίνει ὁ Ἐνγκελς στό «Λουδοβίκο Φόουερμαχ» πού ἀποτελεῖ ἴσως τὸν πιό κατατοπιστικό ὁδηγό γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νεαροῦ Μάρξ. Τό 1840, ἦταν μιὰ πολὺ κρίσιμη καί «πυκνὴ» χρονιά γιὰ τούς γερμανοὺς διανοούμενους. Ἦταν ἡ χρονιά τοῦ περάσματος ἀπὸ τὸν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τὸν III πού ὑποσχόταν μιὰ συνταγματική μοναρχία μέ «μιὰ περιορισμένη, μετριοπαθῆ καί ἔμμεση κυριαρχία τῶν ἰδιοκτητριῶν τάξεων, πού ἀνταποκρινόταν στίς γερμανικές μικροαστικές συνθήκες», στὸν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τὸν IV πού ἀνέβασε μαζί του στό θρόνο τὴν «ορθόδοξη ψευτοεὐλάβεια» καί τὴν «φεουδαρχο-απολυταρχική ἀντίδραση».

Οι νεαροί διανοούμενοι, όδηγημένοι από τόν Χέγκελ πού έβλεπε τήν απόλυτη ιδέα νά πραγματοποιείται στή συνταγματική μοναρχία, πήραν τέτοια θέση μέσα στή φιλοσοφία ανάλογα μέ τήν κοινωνική τους τοποθέτηση. Γιατί οί διανοούμενοι αυτοί είχαν όδηγηθεί στά φλέγοντα ζητήματα της επικαιρότητας, μέσω της φιλοσοφίας. Όρισμένοι καταπιάστηκαν μέ τήν κριτική της θρησκείας και άλλοι στράφηκαν πίσω στόν άγγλογαλλικό ύλισμό. «Στήν τοπική θεωρητική Γερμανία δύο πράγματα ήταν πριν άπ' όλα πραχτικά: ή θρησκεία και ή πολιτική». «Ό άγώνας», μάς λέει ό Ένγκελς, «γινόταν ακόμα μέ φιλοσοφικά δπλα, μά όχι για άφηρημένους φιλοσοφικούς σκοπούς». Αυτά τά έγραφε ό Ένγκελς τό 1886, όταν ό άγώνας γινόταν πιά μέ «πολιτικά δπλα». «Τό γερμανικό έργατικό κίνημα», καταλήγει ό Ένγκελς, «είναι ό κληρονόμος της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας». Ή φιλοσοφική όριοθέτηση λοιπόν των διανοουμένων τό 1840 είχε άυστηρά καθορισμένο ιστορικό πλαίσιο.

Καί όμως, ή ιστορία της πολιτικής σκέψης μάς δείχνει ότι ή «πολιτική» έπιστρέφει σ' όλες τις άποφασιστικές της καμπές, στή φιλοσοφία. Είναι γνωστή ή περίπτωση του Λένιν πού ξαναγύρισε σ' ένα συστηματικό διάβασμα της «Λογικής» του Χέγκελ, μέσα στήν καρδιά του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Άλλωστε και ή έπιστροφή της τελευταίας δεκαετίας στόν Νίτσε και τόν Σπινόζα, δέν έχει δηλωμένα πολιτικά κίνητρα;

Γιά νά άπαντήσει κανείς στό δεύτερο έρώτημα, σχετικά μέ τήν συγκεκριμένη περίοδο πού διάλεξε ό Μάρξ για τή διατριβή του, πρέπει νά μπει στήν ουσία του κειμένου. Γενικά μιλώντας παρατηρεί κανείς πώς ή έπιλογή του θέματος δίνει τήν ευκαιρία στό Μάρξ νά έπιτεθεί κατά της θρησκείας, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα ένα θεωρητικό υπόβαθρο πού θά στηρίξει τις πολιτικές του επιδιώξεις της εποχής. Τά μετααριστοτελικά φιλοσοφικά ρεύματα κατανοούνται κατά τόν Μάρξ για πρώτη φορά μετά τή φιλοσοφική συμβολή του Χέγκελ. Τά ρεύματα αυτά εκφράζουν τή φιλοσοφία της «αύτοσυνειδησίας». Ό ίδιος ό Χέγκελ όμως πού όδήγησε σ' αυτή τήν διαπίστωση αντί για τό θαυμασμό του νεαρού Μάρξ, συνόδευε τήν κρίση αυτή μέ ένα ύποτιμητικό τόνο. Ό

έπιμελητής της ελληνικής έκδοσης, πού έντοπίζει αυτά τά ζητήματα στόν κατατοπιστικό του πρόλογο, παρατηρεί ακόμα πώς οί νεοεγελιανοί θεωρούσαν τά μετααριστοτελικά φιλοσοφικά ρεύματα συγγενικά μέ τόν Διαφωτισμό. Ή στροφή σ' αυτό ήταν και στροφή πρós τόν Διαφωτισμό.

«... Σέ μία εποχή, όπου ή εξέλιξη των πρωσικών πολιτικών πραγμάτων πήγαινε νά ευνοήσει τήν χριστιανοφειουδαρχική ιδεολογία της Παλινόρθωσης, ό Μάρξ, όπως και οί νεοεγελιανοί φίλοι του, αισθάνεται ύποχρεωμένος νά προασπίσει τήν πνευματική κληρονομιά του Διαφωτισμού, και μάλιστα παραμερίζοντας τις έντονες επιφυλάξεις, τις όποιες είχε εκφράσει σέ σχέση μέ τόν γαλλικό ιδιαίτερα Διαφωτισμό ό Χέγκελ. (σελ. 29).

Νά 'μαστε και πάλι στήν «πολιτική» και τις πολιτικές ανάγκες της εποχής.

Άπό μία άλλη σκοπιά άλλωστε είναι πολύ γνωστή ή έπιστροφή στό παρελθόν, ίδιως τό άπώτερο, όταν

γίνεται προσπάθεια δραματισμού του μέλλοντος. Ήπιλέγονται οί «καλύτερες» στιγμές του παρελθόντος και προβάλλονται οί έξιδανικευμένες του έκδοχές σαν νά είχε κιάλας πραγματοποιηθεί στήν Ιστορία, τό μελλοντικό δράμα. Ό Μπ. Μπάουερ έγραφε τό 1840 στόν Μάρξ πώς έπίκειται μία τρομερή ιστορική άνατροπή, σαν κι εκείνη πού άνοιξε τόν δρόμο στό χριστιανισμό. Ό Μάρξ δέν έκανε άλλο από τό νά γυρίσει στήν εποχή εκείνη για νά καταλάβει καλύτερα αυτήν πού έρχόταν.

Καί μία παρατήρηση για τήν ελληνική έκδοση. Πολύ σωστά ό έπιμελητής άποφάσισε νά συμπεριλάβει και τά τετράδια των προεργασιών του Μάρξ πού βοηθούν πολύ στήν κατανόηση της διατριβής. Ήπειδή όμως αυτές οί δουλειές μία φορά μονάχα γίνονται, δέν νομίζει ό έπιμελητής πώς θά αξίζει τόν κόπο νά προσθέσει ένα ακόμα 16σέλιδο και νά περιλάβει δλόκληρα τά τετράδια και όχι μόνο «τό ποσοστιαίο μέγιστο μέρος τους»; (σελ. 47).

Δ. Κυρτάτας

τα νέα βιβλία της «Γνώσης»

ΑΛΙΣ ΣΒΑΡΤΣΕΡ

**Η «ΜΙΚΡΗ ΔΙΑΦΟΡΑ»
ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ**

Μετάφραση
ΛΗΔΑ ΜΟΣΧΟΝΑ

Ούτε οι άντρες
ούτε οι γυναίκες
είναι σήμερα ευτυχισμένοι:
και οι δύο είναι θύματα,
αλλά οι γυναίκες
είναι επιπλέον θύματα
των θυμάτων.

ΣΕΙΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ», ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ
ΑΘΗΝΑ 621, ΤΗΛ. 7794879 - 7754963 - 7786441

Ἐνόψει ενός νέου ἀριστεροῦ περιοδικοῦ

Διαλέγεσθαι οὐ καταισχύνη

Στὴν *Αὐγή*, 3.6, ἀναγγέλλεται ἡ ἔκδοση τοῦ νέου περιοδικοῦ τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτ. *Ἡ Ἀριστερά Σήμερα*. Πρόκειται γιὰ περιοδικό «νέο ὡς πρὸς τὴ μορφή, τὸ σχῆμα, τὸν τρόπο πού θά γράφεται καὶ θά λειτουργεῖ, ἀλλὰ οὐσιαστικά συνεχιστὴ τῆς *Κομμουνιστικῆς Θεωρίας καὶ Πολιτικῆς* πού πρόσφερε μιά ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία στὸ ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα στὰ ὀχτῶ χρόνια τῆς ἔκδοσής της ὅπως καὶ πρὶν ἢ *Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρηση* τῶν δύσκολων χρόνων τῆς δικτατορίας».

Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπεκταθεῖ κανεὶς ἐδῶ στὴν ΚΟΜΕΠ τῶν χρόνων τῆς δικτατορίας. Καὶ αὐτὴ πάντως καὶ ὁ *Διάλογος* — καίτοι ὁ διάλογος δέν περιέσσεψε καὶ ἡ κατοπινὴ πορεία τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτ. ἦταν, καὶ μέσα στὶς στήλες της, περίπου ἀνεξίτηλα σφραγισμένη στὶς κομματικές ἐπιλογές καὶ τὸ ἰδεολογικό τους φορτίο πού, κυρίαρχο, ξέπλενε τὴν ἀμφισβήτηση καὶ τὴν κριτικὴ — προέρχονταν ἀπὸ ἕναν χῶρο ἐν ἐξελίξει, ἀποφασισμένο, μαχόμενο σὲ συνθήκες ἀντίθεσης, πού διέθετε ἀκόμα τὴ δυνατότητα νὰ προσελκύει καινούριους ἀνθρώπους· ἕναν χῶρο πού, στὸ μεγάλο μέρος του, λιγοστά εἶχε ἀκόμα τὰ ἐμπειροπλάγια καὶ τὰ ἀμετακίνητα (μὲ τὴ χειρότερη δυνατὴ ἔννοια), διέθετε δηλαδή μιά ὁρατὴ ρευστότητα (μὲ τὴν καλύτερη δυνατὴ ἔννοια· γιὰ καὶ καλὴ ἔννοια ἔχει ἡ λέξη) πού ἔκανε τὴ συζήτηση γιὰ σοσιαλισμούς, τακτικές καὶ στρατηγικές, νὰ μὴν φαντάζει, ὅπως σήμερα, ματαιοπονία. Ρευστότητα πού τὴν ἔτρεφε ἡ κοινὴ αἴσθηση πολλῶν ἀριστερῶν διότι ἡ παράταξή τους ὄφειλε νὰ «ἀνανεωθεῖ», νὰ βγεῖ δυνατὴ ἀπὸ τὴν κρίση της.

Ἴσως νὰ ἐξωραϊζῶ. Δέν πειράζει. Γιὰ τὸ κάτω κάτω, ὅλα τὰ παραπάνω ἐβρισκαν τοὺς τρόπους

τούς νὰ ὑποδηλωθοῦν, νὰ καταγραφῶν μέσα στὰ περιοδικὰ αὐτὰ (παρὰ τὰ συχνὰ δρακόντεια μέτρα τῶν ἀρμοδίων)· ἀλλὰ καὶ, κυρίως, νὰ ὑπάρξουν στὶς ξαναμμένες συζητήσεις πού γίνονταν τότε μὲ τὰ περιοδικὰ αὐτὰ, καὶ ἄλλα, στὸ χέρι. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ ΚΟΜΕΠ ὄντως πρόσφερε μιά ἀναμφισβήτητη «ὑπηρεσία στὸ ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα», ἀκόμα καὶ «ἀνεκτίμητη» ἂν θέλετε. Ἀφοῦ, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἀφοροῦσε καὶ πολὺ μάλιστα ὄχι μόνο τὰ μέλη καὶ τὰ στελέχη τοῦ «Γραφείου Ἐσωτερικοῦ» ἀλλὰ καὶ ὄλους ὅσοι γιὰ χίλιους δυὸ λόγους τὸ περιτριγύριζαν, κριτικά ἢ ἄκριτα, ὅσοι πρωταντίκρουζαν τότε τὸν κόσμο τῆς ἀριστερᾶς, ὅσοι ἀποχωροῦσαν ἀκόμα ἀπὸ τὸ κόμμα τραβώντας πρὸς τὴ δική του ὁ καθένας συγγενὴ ἢ ἀντίπαλο κατεύθυνση.

Δέν εἶναι τυχαῖο λοιπὸν πού ἡ ΚΟΜΕΠ ἐξακολούθησε νὰ ἐνδιαφέρει τοὺς ἀριστεροὺς καὶ νὰ ὑπάρχει στὶς συζητήσεις τους ἀκόμα καὶ μετὰ τὴ μεταπολίτευση. Δέν πειράζει λοιπὸν ἂν ἐξωραϊζοῦμε γιὰ τὴ ΚΟΜΕΠ συμμετεῖχε συστατικά τότε, «ἀντικειμενικά» τουλάχιστον, στὸ διάλογο τῆς ἀριστερᾶς.

Ἐχοντας ἔτσι θίξει μιά μόνο πλευρὰ της, ἔχοντας δηλαδή ἀγνοήσει τὰ ἐπὶ τῆς οὐσίας γραφόμενα ἐκεῖ καὶ ἕνα σωρὸ ἄλλα πράγματα, δέν μπορούμε νὰ δείξουμε ἐδῶ γιὰ τὴ *Κομμουνιστικὴ Θεωρία καὶ Πολιτικὴ* πράγματι ὑπῆρξε ἀπὸ πολλές πλευρές «οὐσιαστικὰ συνεχιστὴς» της. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε τὶς καίριες πλευρές ἀπὸ τίς ὁποῖες δέν ὑπῆρξε. Γιὰ τὴ ΚΟΜΕΠ ἦταν ἐντυπο προσαρμοσμένο στὴν περίοδο τῆς καθαυτῆς «κομματικῆς ἀνοικοδόμησης». Καὶ πῶς «ἀνοικοδομεῖται» ἕνα κόμμα ὅταν τίποτα δέν ἔχει λυθεῖ,

ὅταν μάλιστα βρισκόμαστε στὴν κατεξοχὴν περίοδο πού τὰ πάντα μποροῦν καὶ πρέπει νὰ βγοῦν στὸ φῶς τοῦ ἡλίου; Μὲ τὸ νὰ τὸν θάψουμε τὸν ἡλιο, σίγουρα, ναί, κρύβοντας ὅλα τὰ ζητήματα στὸ πηχτὸ σκοτάδι, ἀφήνοντας δηλαδή νὰ φέγγουν μόνο τὰ ἰδεολογικοπολιτικά κληροῦμα τοῦ «κοινοῦ νοῦ» τῆς — πλουραλιστικῆς ἔστω — κομματικῆς ὀρθοφροσύνης.

Δέν ἐσίγησαν βέβαια μέσα στὸ ΚΚΕ Ἐσωτ., ὅπως κατ' ἴδιαν ὄλοι μαθαίναμε, οἱ διαφωνίες, οἱ ἀμφισβητήσεις, οἱ ταραχές, οἱ χωρισμοί, ὁ γόνιμος καὶ ὁ ἀγονος προβληματισμός, ἀπόρροια τῆς προμεταπολιτευτικῆς ρευστότητας, τῶν νέων προβλημάτων, τοῦ νέου ἀριστεροῦ κόσμου πού προσχωροῦσε. Ἄλλ' ἡ ΚΟΜΘΕΠΟΛ καὶ ὁ ὑπόλοιπος κομματικὸς τύπος βασικὸ στόχο τους εἶχαν ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ μαντρώσουν μέσα στὰ τεῖχη. Δυὸ περιπτώσεις μονάχα ἔρχονται στὸ νοῦ, ἀρθρῶν, δέυτατα καὶ μὴ «ἀφομοιώσιμα» κριτικῶν ἀπὸ κομματικά μέλη: δημοσιεύθηκαν μὲ ταυτόχρονη ἀπάντηση κατακεραυνωτικὴ, μὴν τύχει καὶ προλάβουν νὰ δείξουν τί φτουρᾶνε, μὴν τύχει καὶ νομιμοποιηθοῦν ὡς ἀντίθετες ἀπόψεις, μὴν τύχει καν καὶ νομιμοποιηθεῖ, ἔμμεσα καὶ διὰ τετελεσμένων γεγονότων, ὡς κομματικὸ δικαίωμα τὸ νὰ ἔχεις δικά σου νὰ πεῖς ἀτιμωρητὴ (κι ὕστερα διαμαρτυρόμαστε, ὅσοι διαμαρτυρόμαστε, πού ἡ τηλεόραση μεταδίδει δηλώσεις πολιτικῶν ἀρχηγῶν μόνο ἂν ἔχει προλάβει νὰ ἀπαντήσῃ δριμύτως ὁ Μαρούδας...).

Ὁ κομματικὸς λοιπὸν τύπος, καὶ κυρίως ἡ βαριὰ ΚΟΜΘΕΠΟΛ, σφύζουσα θεωρίας καὶ ἐμπληε πολιτικῆς, ἔ-

ναν ρόλο είχε πρωτίστως: τοῦ φίλτρου ἀπέναντι στήν «ἀντικομματική» ἠχορῶπανση. Γι' αὐτό καί δική τους τήν θεωροῦσαν οἱ ὄπαδοί τῶν ἡγετικῶν ἰδεολογημάτων ἢ πάλι οἱ φανατικοί ὑπεράνω ἀπόψεων κομματικοί. Ἄλλοι, καί δέν ἦταν λίγοι, τήν ἐβλεπαν ἀδιάφορα ἢ καί ἐχθρικά: δέν ἦταν σάρξ ἐκ τῆς σαρκός τους. Κλείνοντας ἔτσι ὄλες τίς χαραμάδες, ὄλους τοὺς πόρους, ὁ κομματικός τύπος ἐπνίξε τοὺς ἀνθρώπους ἐξαναγκάζοντάς τους, καί αὐτός ἀπό τή μεριά του, νά πάρουν τά κομματικά βουνά. Μὲ ἀποτέλεσμα πολλοί, πάρα πολλοί, νά εἶναι πλέον σήμερα ἀσθεντικοὶ στηλίτες, βουνίσιοι καί ὄρεισιβιοι.

Ὁ ἄλλος ρόλος τῆς ἦταν φυσικά ἢ μέσα στά ἀνεκτά ὄρια διαφοροποιήσεων ἐκλαϊκευση τῆς γραμμῆς. Καί οἱ δύο τρεῖς συνοπτικοὶ διάλογοι πού τρύπωσαν στό περιοδικό ἐλάχιστα τελικά ἔφησαν. Ἡ ΚΟΜΘΕΠΟΛ, μὲ δύο λόγια, κλάδεψε πολὺ καί θέρισε γερά: τῆ σπορά δέν γνώρισε. Γι' αὐτό καί, ὄσο πέραγε ὁ καιρὸς, πολλοὺς ἀπονεύρωνε, λίγοι τήν περίμεναν, λιγότερους ἀφοροῦσε καί κανέναν δέν ἐπηρέαζε. Ἡ ΚΟΜΘΕΠΟΛ, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ὁ ἀφοριστικός τόνος, δέν πρόσφερε καμία «ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία στό ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα», ὅπως ἐπιμένει τὸ σημείωμα τῆς *Αὐγῆς*. Ἐκτός ἂν ἐννοεῖ στίς ἡγέτιδες τάσεις τοῦ κόμματός τῆς. Ὅποτε ἔχει μᾶλλον ἰδίκιο.

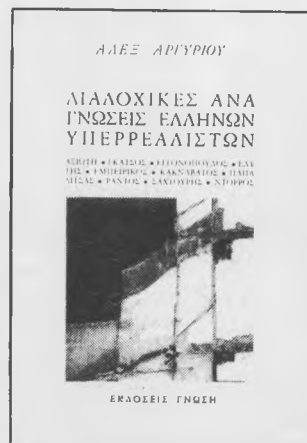
Ἄλλὰ τὸ σημείωμα τῆς *Αὐγῆς* εἶναι συνάμα καί ἓνας ὕμνος στό διάλογο πού «εἶναι περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἐπικαιρὸς καί ἀναγκαῖος» γιὰ μᾶς πού «ἐπιθυμοῦμε καί ἐπιδιώκουμε τὸν κριτικό διάλογο» κ.λπ.

Τὸ πόσος διάλογος ὑπῆρξε μέσα στό ΚΚΕ Ἐσωτ., δημόσιος ἐννοοῦμε προφανῶς, τὸ ὑπαινιχθήκαμε. Ὁ διάλογος μὲ τὴν ὑπόλοιπη ἀνανεωτικὴ λεγόμενη καί ψηφοφόρο ἀριστερά ἦταν ἐξίσου φλογερός. Ἔγιναν κάποιες συζητήσεις μὲ ὀρισμένους ἐκεῖ κατὰ τίς ἐκλογές, μονολόγησαν καί καναδυὸ ἐξωκομματικοὶ στά φεστιβάλ. Ἄλλὰ καί αὐτά τὰ ἐλάχιστα, πού δέν εἶναι βέβαια διάλογος, ἔγιναν μὲ τὰ χίλια ζόρια, ἀναιρέθηκαν σχεδὸν πάραυτα καί ὀφείλονταν λίγο πολὺ στήν προσπάθεια μεμονωμένων στελεχῶν τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτ. Οὔτε εἶναι πάλι διάλογος οἱ παρατηρητές στό ἀνοιχτὸ συνέδριο ἢ οἱ ὄσες σβέλτες ἀνοιχτές προσεδριακὲς συγκεντρώσεις ἔγιναν καί στίς ὀποιες ἀκούστηκαν ὄσες «ἀπόψεις» ἀκούστηκαν, ἀσύμβατα καί διακηρυκτικά: σᾶς τὰ ἴπαμε, μᾶς τὰ ἴπατε, σᾶς τὰ ξαναλέμε. Διάλογος θά πεῖ διάρκεια καί συνέχεια. Καί κοινὴ αἴσθησις ὅτι καί τὰ δύο θά ὑπάρξουν. Κανεὶς δέν τὴν εἶχε.

τα νέα βιβλία τῆς «Γνώσης»

ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ
ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΤΩΝ

Κριτικές μελέτες
για το ποιητικό ἔργο
των:

- ΑΣΙΩΤΗ
- ΓΚΑΤΣΟΥ
- ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΥ
- ΕΛΥΤΗ
- ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ
- ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΥ
- ΠΑΠΑΔΙΤΣΑ
- ΡΑΝΤΟΥ
- ΣΑΧΤΟΥΡΗ
- ΝΤΟΡΡΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ», ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ
ΑΘΗΝΑ 621, ΤΗΛ. 7794879 - 7754963 - 7786441

Όσο για έντυπο διάλογο, αυτός ουτε κατά διάνοια υπήρξε, γιατί τά ελάχιστα «ένθετα» κείμενα κάποιων σε καιρούς ενδοτικούς στην Αύγή απλώς είπαν, τι είχαν να πούν. Καί δέν υπήρξε γιά έναν λόγο: γιατί τό ΚΚΕ Έσωτ. δέν ήθελε. Δέν σταμάτησαν οί άριστεροί νά άσχολοϋνται και γραπτά, δλα αυτά τά χρόνια και δχι μόνο προσυνηδριακά ή προεκλογικά, με τά άριστερά πράγματα. Όχι μόνο με τά μεγάλα ζητήματα της άριστερας αλλά και, επίμονα μέχρι μονομασίας, και με τό ίδιο τό ΚΚΕ Έσωτ. Πολλά τά έντυπα, πάμπολλοι οί φίλοι, οί ενδιάμεσοι και οί έχθροί, άμέτρητα τά κείμενα και οί παρεμβάσεις, από ανάλαφρα σχόλια πάνω σε κάποιο ρεπορτάζ της Αύγης μέχρι βαριές αναλύσεις περί του τί είναι και τί θέλει τό ΚΚΕ Έσωτ. Και τό τελευταίο — δέν έννοοϋμε φυσικά ή Κεντρική του Έπιτροπή, αλλά κάποιο άνθρωπο τελοςπάντων — σιωπή, νέκρα, άδιάφορο σφύριγμα, βλέμμα καρφωμένο κάτω ή στο ύπερπέραν (έκτός κι αν ή υπόθεση έκρίνετο επί του «προσωπικού»). Τίποτα. Δημόσια, έννοείται. Γιατί ιδιωτικά δέν ξεχναγαν βέβαια οί άνθρωποι τά πολιτικά τους προβλήματα, ήταν όμιλητικοί, γκρινιάρηδες ή επαινετικοί, εδστοχοί ή άστοχοί, επιθετικοί, μωτρωμένοι, κατευναστικοί, άπολογητικοί ή όμονοοϋντες. Αύτά δέν βγήκαν, δέν άποτυπώθηκαν πουθενά παρά στά τραύματά μας. Και ό λίγος διάλογος πού κουτσά στραβά έγινε ήταν μέσα στην υπόλοιπη άνανεωτική άριστερά. Τό ΚΚΕ Έσωτ. έκανε διάλογο, άσχολήθηκε δηλαδή άνοιχτά με τό τί έλεγαν, μόνο με τό ΚΚΕ, τό ΠΑΣΟΚ και τή ΝΔ. Κι ύστερα διαμαρτύρεται γιά τόν τρικομματισμό...

Σήμερα μάς διαβεβαιώνουν ότι «οί στήλες μας θά είναι άνοιχτές γιά δημόσιο διάλογο άνάμεσα σε εκπροσώπους (;) πολιτικών και ιδεολογικών τάσεων και σχολών». Άλλά ό διάλογος δέν γίνεται με τό άνοιγω τίς στήλες μου κι άναγαλιάζει τό πέλαγος και όσοι πιστοί προσέλθετε. Δέν είναι παχύρρευστο ύγρό ό διάλογος πού περιμένει νά βρει στήλες μπόσικες γιά νά μπουκάρει. Τό διάλογο, τίς αντιθέσεις και άλλες άπόψεις, τίς φιλικές ή τίς κατεδαφιστικές, τίς ψάχνει κανείς, τίς άναζητά εκεί πού βρίσκονται και όπως υπάρχουν, και βρίσκονται πολλές και υπάρχουν ποικιλοτρόπως, τρίβεται μαζί τους και ή

τριβή, πού στο κάτω κάτω παράγει θερμότητα, είναι καλό πράγμα γιατί συνεπάγεται έκλεπτύνσεις αλλά και άπώλειες και ποτέ, μά ποτέ, θριάμβους και νίκες περφηανείς. Δέν μπορεί παρά σε κάθε διάλογο αϋθεντικό νά αφήνουμε και ένα κομμάτι του έαυτού μας. Και δχι τό χειρότερο.

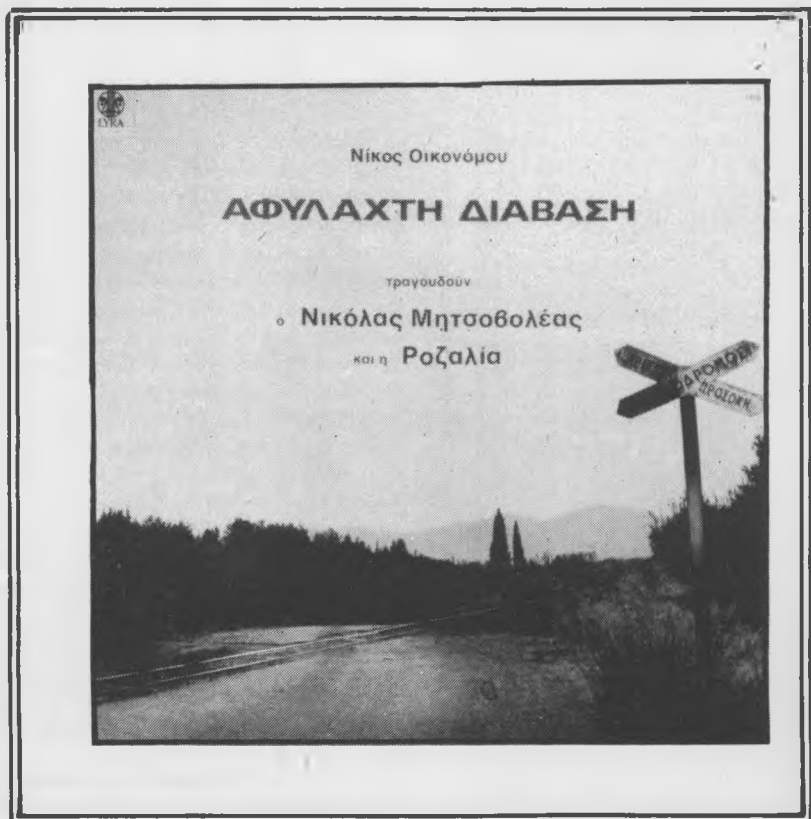
Μόνο όσοι τό ξέρουν αυτό και αισθάνονται «παρ' όλα αυτά» άναγκασμένοι νά τίς ζήσουν αυτές τίς αντιφάσεις, είναι, μου φαίνεται, πρόθυμοι γιά διάλογο, έχουν λόγους νά τόν «ύποστοϋν»: και έν πάση περιπτώσει δχι εκείνοι πού διαλογίζονται συνεχώς περί διαλόγου γιατί διάλεξαν νά μήν διαλέγονται. Ό διάλογος είναι σκληρό πράγμα και κοφτερό και δυσεύρετο και άκριβό. Σάν τό διαμάντι.

Όρίστε λοιπόν τί διάλογο προτείνει και κάνει τό ΚΚΕ Έσωτ.: «Θέλουμε τόν άνοιχτό και δημόσιο διάλογο, τή συνύπαρξη και σύγκριση (λέτε νά πρόκειται γιά τυπογραφικό λάθος;) τών διαφορετικών άπόψεων, τήν γόνιμη άναζήτηση από

ποικίλες σκοπιές, τήν έποικοδομητική κριτική και τήν άνταλλαγή της γνώσης και τών έμπειριών άνάμεσα στις ζωντανές πολιτικοκοινωνικές και έπιστημονικές δυνάμεις της Άριστερας». Συνύπαρξη και σύγκριση (γιά όνομα του Θεού!), γόνιμη άναζήτηση, έποικοδομητική κριτική, άνταλλαγή. Άνώδυνα, άνεπαίσχυντα, ειρηνικά. Μά τελοςπάντων πάθος δέν θά ύπάρξει και πόνος και θυμός και επένδυση; Πότε νικητές — δχι θριαμβευτές — και πότε ήττημένοι — δχι συντετριμμένοι — δέν θά ύπάρχουν; Τίποτα άπολύτως δέν θά μάς κοστίσει, σε όλους μας, αυτός ό φοβερός διάλογος; Άθώοι κι άμέτοχοι θά 'μαστε όλοι όργης, κινδύνου και άνάγκης;

Η Άριστερά Σήμερα δέν έχει κυκλοφορήσει μέχρι στιγμής. Έλπίζουμε νά μήν είναι «οϋσιαστικά συνεχιστής» της Κομμουνιστικής Θεωρίας και Πολιτικής.

Γιώργος Καρράς

Ἡ ἐπανάσταση συνεχίζεται

Ὅταν πρό καιροῦ καταργήθηκαν οἱ τόνοι καί μέσα στή γενικευμένη ἀτονία ὀρισμένοι, ἀνάμεσά τους καί αὐτό τό περιοδικό, εἶχαν ὑψώσει φωνή ἐντονῆς διαμαρτυρίας, πολλοί ἴσως νόμισαν ὅτι ὁ καβγάς ἀφοροῦσε ἀποκλειστικά καί μόνο τὰ «περιττά στολίδια», τίς «κουτσοουλιές» τῆς γλώσσας μας. Πράγματι τίς ἀφοροῦσε. Στήν πραγματικότητα ὅμως, μέσα τῆς «γλώσσας», τό πράγμα εἶχε ἤδη ξανοιχθεῖ καί σέ ἄλλα χωράφια.

Καί κατ' ἀρχήν στίς (καλοδεχόμενες ἀπό τοὺς «ἄμεσα» ἐνδιαφερομένους) οἰκονομικές συνέπειες τοῦ νέου μέτρου, τό ὁποῖο αὐτές οἱ ἴδιες εἶχαν τελικά ἐπιβάλει. Ἀλλά καί στίς ἐπιπτώσεις του στό κατά πόσο θέλουμε νά καταλαβαίνουμε τό τί «λέμε», δηλαδή στό κατά πόσο θέλουμε νά ἐλέγχουμε τίς ἀθέατες παραπομπές, τίς συνναστροφές τῶν ἀποχρώσεων αὐτοῦ πού ἐκστομίζουμε, γράφουμε, διαβάζουμε ἢ ἀκοῦμε· τό κατά πόσο θέλουμε νά ἀναλαμβάνουμε τό ρίσκο μιᾶς γλώσσας πού, ὅπως κάθε γλώσσα, τιμωρεῖ ἀλλά καί ἀνταμείβει· τό κατά πόσο θέλουμε ἐντέλει νά δουλεύουμε μέ ὀλόκληρο τόν πλοῦτο τῶν μέσων μας. Καί, μαζί, ἡ συζήτηση εἶχε ἀκόμα ἀναδείξει τήν ἀδίστακτη εὐχέρεια μέ τήν ὁποία ἡ νῦν ἐξουσία, μπασμένη «κάθετα» καί μέχρι τὰ μπούνια στίς νοσηρές ἰδεολογικές (καί βάλει) συνέπειες τοῦ μέτρου τῆς, καθαγίαζε μέσω αὐτῶν τίς οἰκονομικές του προϋποθέσεις.

Ἡ ἐνασχόληση λοιπόν μέ τὰ συμπαθῆ περιττώματα τῶν «ἀκάκων στρουθίων» ἦταν καί συζήτηση περί προΐουσῆς ἀγαρμοσύνης καί νομοθετικῆς βαναυσότητος, ἀκόμα καί ἐκβαρβαρισμοῦ, ἐκεῖ μάλιστα πού τὰ πάντα ἐπέβαλλαν λεπτότητα καί εὐγένεια. Τό μονοτονικό ἦταν ἓνα καίριο προηγούμενο σέ μιά πορεία πού λίγα μόνο ἔχει στό νοῦ τῆς νά κρατήσῃ ἀπό τὰ ὅσα μέσα μας, γύρω μας καί μεταξύ μας συμβαίνουν: τὰ «ἀπολύτως ἀπαραίτητα».

Ποιά εἶναι αὐτά; Ἐγκυρες πληροφορίες τοῦ *Βήματος* 10.7.83, μᾶς λένε ποιά δέν εἶναι: «Ὅριστική εἶναι ἡ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου Παιδείας νά καταργήσῃ τήν ἔκθεση στίς γενικές ἐξετάσεις γιά τήν ἐπιλογή σπουδαστῶν στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση». «Τό μόνο θέμα πού συζητεῖται ἀκόμα» εἶναι ἐάν ἡ ἔκθεση θά καταργηθεῖ καί στίς τέσσερις δέσμες ἢ θά διατηρηθεῖ στή νομικο-φιλοσοφικο-φιλολογική. Κατάργηση στίς ἐξετάσεις, δέν πρέπει νά ἀμφιβάλουμε, οὐσιαστικά θά πεί κατάργηση τοῦ ἴδιου τοῦ «μαθήματος». Ἐτσι θά λειτουργήσῃ στά μυαλά τῶν μαθητῶν γιατί μάθημα εἶναι ἐκεῖνο πού ἐξετάζεται. Ἡ τυπική κατάργηση θά ἀκολουθήσῃ, ὑποθέτουμε, ἀργότερα.

Δέν γνωρίζω πότε, πῶς καί μέ ποιούς ὄρους μπῆκε ἡ ἔκθεση στά σχολεῖα. Στά δικά μας πάντως χρόνια εἶχε φθάσει περίπου νά σημαίνει ὅτι ἐκεῖ, σέ ἐκεῖνο ἀποκλειστικά τό δῶρο καί ἴσως ἀκόμα τό δῶρο τῶν Νέων Ἑλληνικῶν, συμπεριλαμβανόταν τό νά ἐκθέτεις τίς «ιδέες» σου ἀλλά καί τό νά ἀσκεῖσαι στό χειρισμό τοῦ γλωσσικοῦ ἐργαλείου. Στά ἄλλα μαθήματα αὐτό ἦταν ἐπιθυμητό, ὄχι ὅμως καί ἀπαραίτητο. Τό τρίγωνο, ἀκόμα καί μέ ὄμικρον, δέν ἔχανε τίς κορυφές του. Ἐκεῖ δηλαδή ἐξεταζόσουν, μέ τήν ἀρμόζουσα κατανόηση, γιά τό τί «ξέρεις» αὐστηρά ἐπί τοῦ προκειμένου. Βέβαια τό διαγώνισμα μοιραῖα σέ καλοῦσε νά κάνεις κάποιες δικές σου σκέψεις. Ἀκόμα κι ἔτσι ὅμως ὁ τύπος, τὰ ὄρια, ἡ χορεία τῆς σκέψης ἦταν ἐπίσης — καί κυρίως ἔτσι τῆ θεωρούσαμε — ἐπί τοῦ προκειμένου: π.χ. νά «σκεφτεῖς μαθηματικά». Ἡ σκέψη, χωρίς ἐπίρρηση, ἦταν γιά τήν ἔκθεση.

Πολλά στό μάθημα αὐτό ἐξαρτῶνται φυσικά ἀπό τόν καθηγητή· στήν ἐποχή μας πάντως τὰ θέματα ἦταν περίπου αὐτονόητα, ἀπόδειξη ὅτι τὰ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΝΕΦΕΛΗ

Μαυρομεγάλη 9- Ἀθήνα

ΟΤΤΟ ΚΑΡΟΛΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΝΕΦΕΛΗ

ΤΟΝΥ ΜΠΕΝΕΤ

Φορμαλισμός
και Μαρξισμός

ΣΥΝΤΟΧΗ ΤΑΚΗΝΑΛ
ΝΕΦΕΛΗ

φροντιστήρια είχαν κωδικοποιήσει τά πάντα έχοντας σκεφτεί για σένα πρὶν ἀπό σένα, ὁ βαθμὸς ἦταν ἄλλωστε αὐτό πού τελικά μετροῦσε καί οἱ περισσότεροι σχεδόν σπάγαμε τό κεφάλι μας νά γράψουμε ἐκεῖνα πού φανταζόμασταν — καί πέφταμε συνήθως μέσα — ὅτι περίμεναν νά γράψουμε. Καί, στό κάτω κάτω, ἡ λελογισμένη πρωτοτυπία καί ἡ ἐξακριβωμένη κοινοτυπία ἐξασφάλιζαν βαθμό, ἴσως ὄχι θεαματικό, πάντως σίγουρα προβιβάσιμο.

Μολαταῦτα. Τό κακομοίρικο αὐτό μάθημα, στό γκέτο του, ἐξακολουθεῖ ἄν μή τι ἄλλο νά ὑπενθυμίζει καί νά συμβολίζει τήν ἀνάγκη τοῦ σκέπτεσθαι. Ἐξαναγκάζει τήν πολιτεία νά ἀναγνωρίζει, ὅσο τό διατηρεῖ, τήν ἀνάγκη αὐτή. Νά ἀναγνωρίζει, ἔμμεσα ἔστω, ὅτι σκέπτομαι θά πεῖ «χρονοτριβῶ» γιατί σημαίνει καί ρωτάω καί βλέπω καί ἀκούω καί διαβάζω καί διατυπώνω καί τολμῶ νά μιλάω ἐπί παντός τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀνέμων καί ὑδάτων συμπεριλαμβανομένων, κινουμαι. Μεταφορικά καί κυριολεκτικά. Μά εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο;

Στή δέσημ τῶν λογίων, προβληματίζεται ἡ κυβέρνηση, μπορεῖ καί νά εἶναι. Αὐτοί ἴσως δέν πειράζει νά ὀρθογραφοῦν, νά ξεχωρίζουν τίς κύριες ἀπό τίς δευτερεύουσες καί νά κατεβάξουν ἰδέες ὥστε τά γράμματα νά ἀνοῦν καί οἱ τέχνες νά ὑφίστανται κατεργασία. Χαλάλι τους, αὐτοί δέν εἶναι στήν παραγωγή. Ἄλλωστε μᾶς φέρνουν καί κανένα Νόμπελ.

Γιά τούς ἄλλους, πού εἶναι στήν παραγωγή, δέν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο. Γι' αὐτό ἐξᾴλλου τούς καταργήσαμε τήν περισπωμένη, γιά νά μήν περισπῶνται κι ἀπερίσπαστοι νά ἐπιδιοθοῦν στόν τομέα τους. Γιά νά «εἰδικευθοῦν». Εἰδίκευση δέν θά πεῖ ἐδῶ νά διευρύνουν ἡ νά ἐμβαθύνουν, θά πεῖ ἔνα: νά εἶναι πῶς «ἀποδοτικοί». Ἡ τεχνοκρατική «ἀποδοτικότητα», ἡ «παραγωγικότητα» πού λέμε, εἶχε ἤδη μπεῖ στήν κουβέντα γιά τή μονοτονική ἐπανάσταση. Καί ἡ ἐπανάσταση συνεχίζεται. Στόχος: ἡ ἐξοικονόμηση (πνευματικῆς) ἐνέργειας. Σβῆστε τά φῶτα, σβῆστε τό φεγγάρι.

Ἄλλά πῶς θά κριθοῦν τά προσόντα γιά ἀποδοτικότητα ἄν ὄχι «ἀντικειμενικά»; Ὁ τελικός μας ἄλλωστε σκοπός δέν εἶναι νά καταργηθεῖ ὁ ἐξεταστής καί νά ἀναλάβουν τό ἔργο του οἱ κομπιούτερς; Τί λέει τό θεώρημα τοῦ Euler; Αὐτό. Πῶς κινεῖται ἡ γῆ, ἔτσι, ἀλλιῶς ἢ ἀντιθέτως; Ἔτσι. Ἐλάτε τώρα στή θέση τοῦ δόλιου τοῦ ὑπολογιστή ἄν κάποιος ἐπίδοξος ἤλεκτρολόγος - μηχανολόγος θελήσει νά αὐτοσχεδιάσει ἀναπτύσσοντας τήν ἀποψη τοῦ μακαρίτη τοῦ Στράτου ὅτι εἶν' εὐτυχῆς ὁ ἄνθρωπος π' ἀγάπη δέν γνωρίζει...

Ἡ ἐκθεση τῆς σκέψης στά ἑλληνικά δέν εἶναι ἐπομένως δυνατόν νά βαθμολογηθεῖ «ἀντικειμενικά» ὅπως γίνεται σέ ἄλλα μαθήματα. Ἄπαιτε ὑπολογιστές μέ τεράστια μνήμη. Ἄλλά καί πάμπολλες μαθητικές ἀνθρωποῶρες. Εἶναι, μέ δύο λόγια, βαθύτατα ἀντιοικονομική. Οἱ πολλές πρόσφατες (δικαιολογημένες ἴσως) διαμαρτυρίες γιά τή βαθμολογία τῶν ἐκθέσεων καί τήν ὑποκειμενικότητά της, γεγονός πού «προβλημάτισε» τόν κ. Κακλαμάνη, ἤρθαν νά οξύνουν ἀκόμα περισσότερο τά πράγματα. Ἡ κυβέρνηση, ἀπ' ὅτι λέει ἡ ἐφημερίδα, δείχνει ἔτσι ἔτοιμη γιά καινοτομίες πού μάλιστα θά καταγραφοῦν στά θετικά πεπραγμένα της ἀφοῦ τό ἀναμενόμενο μέτρο, μέ ὅλες τίς ἐπιπτώσεις του, τυγχάνει τῆς γενικῆς μᾶλλον ἐπιδοκιμασίας τῶν μαθητῶν, δηλαδή εἶναι συνάμα καί φιλολαϊκό. Διόλου δέν θά παραξενευθοῦμε μάλιστα ἄν ἀκούσουμε ὅτι ἔτσι καταργεῖται καί ἡ ἐκπαιδευτική ἀνισότητα, ἀφοῦ ὁ μή προνομιούχος μαθητής δέν ἔχει τή βιβλιοθήκη πού ἔχει ὁ γιός τοῦ βιομήχανου ἢ τοῦ καρχαρία γιά νά πλαταίνει τούς ὀρίζοντές του...

Ποῦ καταστήσαμε, νά ὑπερασπιζόμαστε τήν ἐκθεση ἔστω καί, ἐν ἐσχάτη ἀνάγκη, ὅπως γίνεται σήμερα. Εἶναι φαίνεται μοιραῖο, ἐδῶ πού φθάσαμε, νά τό ὑποστοῦμε ἀκόμα καί τοῦτο.

Γιῶργος Καρρᾶς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΝΕΦΕΛΗ

Μαυρομιχάλη 9- Ἀθήνα

ΓΚΥ ΟΚΕΝΓΚΕΜ

**ΙΣΤΟΡΙΚΗ
ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ
ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑΣ**

ΝΕΦΕΛΗ

ZAN - ΜΙΣΣΕΛ ΠΑΛΜΙΕ

ΛΑΚΑΝ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΗΣ
ΝΕΦΕΛΗ